

Hlavné športové spravodajstvo Televízie JOJ ako priestor prezentácie identity športových hviezd

Marek Čižmár

Katedra žurnalistiky, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku
marek.cizmar185@ku.sk

Kľúčové slová: športové spravodajstvo, televízia, športová hviezda, celebrita, identita

Key words: sports news, television, sport stars, celebrity, identity

Šport ako predmet výskumu mediálnych a kultúrnych štúdií

Spoločensko-kultúrny fenomén športu sa v druhej polovici 20. storočia stal významným objektom akademického skúmania. Pomimo vzniku disciplín, ktoré sa zameriavajú na pohybový a edukačný rozmer športovej aktivity (tzv. vedy o športe¹), šport v rôznych podobách zasahuje do väčšiny spoločenských vied. Tie naň aplikujú svoje osobitné metodologické východiská a prispôsobujú si objekt výskumu. Vedecký výskum športu takýmto spôsobom odráža interdisciplinárny charakter samotného javu.

Mediálna podoba tohto fenoménu je v najväčšej miere reflektovaná v teoretických rámcach lingvistiky, kultúrnych a mediálnych štúdií.² Dané vedecké odvetvia sa podrobnejšie venujú charakteristike športu ako produktu postmodernej spoločnosti, ktorý je založený na konzumácii mediálne zdieľaných predstáv a zážitkov s globálnym dosahom. Šport sa tak vo svojej mediálne šírenej podobe stáva súčasťou každodenného života celosvetovej populácie. J. Mergeš (2012, s. 85) upozorňuje, že spoločným podložíom spomenutých disciplín pri reflexii mediálnej podoby športu môže byť semiotika a ich orientácia na komunikáciu. Mediálny šport je v tomto prípade oblasťou produkcie a šírenia určitých významov, ktoré sú pomocou jazyka sprostredkované masovému publiku v rozličných kultúrnych kontextoch.

Reflexia športu v kultúrnych štúdiách sa zakladá na vnímaní tohto spoločenského fenoménu vo význame možného priestoru utvárania ideológií a praktík označovania, ktorý je naplnený rozmanitými myšlienkami a hodnotami ovplyvňujúcimi vlastnosti a vzťahy v spoločensko-kultúrnom komplexe. Britskí teoretici komunikácie R. Boyle a R. Haynes (2009, s. 7) považujú šport za ústredný prvok súčasnej populárnej kultúry, viažuci na seba významy schopné odrážať, vytvárať, prispôbovať, legitimizovať, spochybňovať a rekonštituovať postoje jednotlivcov, ktoré prenikajú spoločnosťou.

Sociológ R. Brookes v úvode svojej publikácie *Representing Sport* opísal dve myšlienkové tradície v kultúrnom výskume športu. Na šport podľa Brookesa (2002, s. 2) nazerala teória kritiky kultúry z pozície toho, akým spôsobom si plní svoju úlohu vo verejnej sfére. Z takéhoto hľadiska bol šport hodnotený ako triviálna forma a ukazovateľ úpadku

¹ Edukačný a socializačný charakter pohybových aktivít získal pozornosť pedagogických vied ako neodlučiteľný prvok školského vzdelávacieho systému. V nadväznosti na to vznikali špecializované odbory, konštituujuce sa pod spoločným názvom vedy o športe, tzn. športová edukológia, športová kinantropológia a športová humanistika. Ústredné postavenie v systéme vied o športe si zachováva športová kinantropológia (Kompán – Paugschová – Valenčáková, 2010, s. 35). Z pohľadu vied o športe sú poznatky iných vedeckých disciplín považované za aplikované, pretože sa prvotne začleňujú do svojho základného vedného odboru.

² Mediálny teoretik J. Mergeš (2012, s. 85) podotýka, že napriek tomu, že si každá z daných disciplín vyberá pri skúmaní športu rozdielne prvky a postupuje podľa odlišnej metodológie, nie je možné tvrdiť, že by sa vytvárali jasné hranice medzi konkrétnymi perspektívami. Komplexný charakter športu takéto striktné vyčlenenie ani neumožňuje, pretože sa nedá hovoriť o mediálnom texte mimo jazyka či konkrétneho kultúrneho prostredia.

kultúry, pretože sa pri ňom uprednostňuje zábava pred informáciou a rozptýlenie pred službou verejnosti. V opozícii k spomenutému chápaniu úlohy športu v kultúre bola glorifikácia jeho poslania teoretikmi kultúrnych štúdií ako dôležitého prvku populárnej kultúry, ktorý dokáže odporovať dominantným ideológiám a upozorňovať na problémy marginalizovaných skupín (Brookes, 2002, s. 8). Ani jedna z predstavených perspektív však nebrala v plnej miere do úvahy transformáciu samotného športu na politickej, technologickej aj spoločenskej úrovni v priebehu posledných desaťročí. Preto je možné súhlasiť s Brookesovým tvrdením, že na šport cez optiku či už kritiky kultúry, alebo kultúrnych štúdií je potrebné nahliadať na rovine analýzy konkrétnych prípadov a s využitím vlastných kľúčových teoretických konceptov, ako sú identita a jej kategórie rasa, etnicita, rod a národná identita, a to v prípade ich aplikácie do kontextu vrcholového športu, prezentovaného v prostredí súčasných masových médií.

J. Mergeš (2012, s. 91) v nadväznosti na angloamerické štúdie z oblasti mediálneho športu považuje identitu³ za centrálny pojem vo vzťahu medzi kultúrou a športom.⁴ V súčasnosti totiž vrcholový športovec nereprezentuje len seba ako jednotlivca vykonávajúceho istý inštitucionalizovaný a pravidlami obmedzený druh pohybovej činnosti, pretože na seba aj mimo športového vystúpenia viaže významy, ktoré sú prepojené a konfrontované s ideologicky ukotvenými predstavami o rode, rase či národnej identite. Sociálno-kultúrny priestor športu môže týmto spôsobom odzrkadľovať záujmy mocenských štruktúr či prevládajúcu ideológiu v konkrétnej spoločnosti.

Identita a s ňou spájané kategórie rasy, národnej identity, rodu, sociálnej triedy či otázky trendov globalizácie, komercializácie alebo celebritizácie v športe podľa predstaviteľov kultúrnych štúdií poukazujú na veľký vplyv súčasnej medializovanej podoby športu na spoločnosť (Brookes, 2002, s. 19). Šport je kultúrno-spoločenským priestorom, v ktorom sú prítomné nerovnomerné mocenské vzťahy medzi mužmi a ženami.⁵ Vznik organizovanej podoby športu na konci 19. storočia sa napríklad spájal s vylúčením, resp. minimálnym zapojením žien do tohto druhu spoločenskej činnosti s odvolávaním sa na jej prílišnú fyzickú náročnosť. V priebehu 20. storočia sa postupne zvyšoval počet športových federácií a medzinárodných organizácií s rovnakým prístupom k obom pohlaviom. Mediálna

³ Teoretik kultúrnych štúdií Ch. Barker (2006, s. 74) v *Slovníku kulturních studií* definuje identitu ako neustále sa meniaci opis každého jednotlivca cez proces identifikácie, v ktorom sám sebe pripisuje podobné či odlišné charakteristiky vo vzťahu k iným osobám. Z perspektívy mediálnych štúdií sa pritom pozornosť zameriava najmä na to, či sú mediálne inštitúcie prostriedkom tvorby identity alebo len reflektujú jej prítomnosť v spoločenských skupinách (Gauntlett, 2002, s. 248). V aplikácii na predmet výskumu tejto štúdie je vzhľadom na tieto dve tendencie v rámci spomínaného odboru možné identitu športovca v mediálnom prostredí vnímať zároveň ako zachytenie momentálne prevažujúcich vlastných opisov zo strany športovcov zobrazovaných médiami, podobne však aj ako koncept s určitými priebežne sa meniacimi charakteristikami, ktoré médiá aktívne vytvárajú.

⁴ Podľa Mergeša (2012, s. 91) predstavitelia kultúrnych štúdií analyzujú identitu v športe najmä s ohľadom na kategórie rodu, rasy/ethnicity či národnej identity. D. Rowe, R. Boyle spolu s R. Haynesom, no taktiež i R. Brookes aplikujú poznatky a terminologický aparát kultúrnych štúdií na mediálny šport. Vo svojich prípadových štúdiách na príkladoch konkrétnych športovcov pracujú s konceptmi rasy, ethnicity, rodu, identity jednotlivca či národnej identity, podobne ako aj s globalizáciou a komodifikáciou mediálneho športu. Prelínanie športu a politiky obdobne skúma N. Blain, ktorý sa bližšie venuje vytváraniu národných identít a ich charakteristik prostredníctvom mediálnej prezentácie športu na príklade masových médií z dvanástich európskych krajín. Ďalší britský teoretik kultúrnych štúdií J. Hargreaves pripisuje ešte väčšiu dôležitosť presadzovaniu ideológií a reprezentáciám moci, pričom mediálny šport chápe ako dejisko hegemonického boja medzi sociálnymi skupinami (Boyle – Haynes, 2009, s. 1 – 18). Stručný prehľad osobností vedeckého bádania v tejto oblasti a ich poznatkov ponúkajú práve R. Boyle s R. Haynesom v úvodnej kapitole svojej publikácie *Power Play: Sport, the Media and Popular Culture*.

⁵ R. Brookes (2002, s. 129) poznamenáva, že rozdielny prístup k feminite v športe stále možno badať na percentuálnom zastúpení ženského športu v priamych televíznych prenosoch či finančných odmenách športovkyň.

prezentácia športu je považovaná za disproporčnú a maskulínne orientovanú (Brookes 2002, s. 127). Problematickou oblasťou sú podľa teoretikov najmä kultúrne stereotypy, viažuce sa na určité športové odvetvia, ktoré sú označované za „typicky ženské“ či „typicky mužské“ (Mergeš, 2012, s. 93). Obdobne sa vo sfére športu pracuje aj s konceptom rasy/etnicity.⁶

Nerovnomerné rozloženie mocenských vzťahov v tejto sfére spoločenského života umožnilo vznik kultúrnych predsudkov, opierajúcich sa o koncept biologického rasizmu.⁷ Žiaden z doterajších empirických výskumov však nepreukázal prepojenie medzi biologickými danosťami u jednotlivých rás a športovou výkonnosťou (Brookes, 2002, s. 108–111). Podobne ako kategórie rasy a rodu, aj národná identita je v mediálne prezentovanom športe chápaná protikladne. Účasť športovcov na medzinárodných podujatiach sa pokladá za reprezentáciu samotného národného štátu a je účinným prostriedkom štátnej moci na posilnenie pocitu národnej príslušnosti u jeho obyvateľov, zároveň je však priestorom na možnú stereotypnú prezentáciu športovcov z iných národov.

Športová hviezda

Britský mediálny teoretik G. Whannel (in Boyle – Haynes, 2009, s. 87) začiatkom 90. rokov 20. storočia upriamil pozornosť na ďalšiu možnú kategóriu identity, prítomnú v oblasti mediálneho športu – športovú hviezdu. Whannel pri charakterizovaní konceptu športovej hviezdy vychádza z analógie s hviezdny systémom,⁸ vytvoreným v oblasti filmovej produkcie. Identita športovej hviezdy sa vytvára v prieniku produkčných a spotrebných vzťahov, inštitucionálnych štruktúr, produkčných praktík a reprezentačných konvencií (Whannel, 2005b, s. 114).

Jackson a Andrews (2012, s. 263) podobne predkladajú konštrukt športovej celebrity,⁹ ktorý je zakotvený v ponímaní športovcov ako osobností istej oblasti spoločensko-kultúrneho života. Kultúra celebrit a osobností je podľa nich logickým dôsledkom kapitalizmu a komercializácie športu, vďaka čomu môžu byť športovci stavaní do pozície produktov alebo procesov.¹⁰

Pri oboch spomínaných konceptoch je možné vychádzať z predpokladu, že mediálne sprostredkovaný šport je v súčasnosti samostatným odvetvím zábavného priemyslu a športové hviezdy sú v ňom predstaviteľmi športových príbehov. Mediálna prezentácia športovcov tak môže byť základom pre vytváranie predstáv o povahe jednotlivých pohlaví, etník či národov cez optiku individualizmu a súťaženía, čím sa zároveň formuje aj charakter samotných športových odvetví. Pomocou výberu konkrétnych športovcov do popredia je publiku umožnené bližšie sa s nimi identifikovať. Globálny charakter športových hviezd pritom umožňuje prekračovať hranice rasovej, rodovej či národnej identity.

⁶ R. Brookes (2002, s. 113–122) napríklad upozorňuje na stereotypnú reprezentáciu afroamerických športovcov z USA v atletike či basketbale s odkazovaním na náročné sociálne podmienky, v ktorých vyrastali.

⁷ Daný koncept odkazuje na triviálne predstavy o biologických charakteristikách, na základe ktorých možno odlišovať a charakterizovať ľudí rozličných rás. V súvislosti s vrcholovým športom ide o domnienky v rovine genetických predispozícií určitej rasy na určitý druh pohybovej činnosti (Brookes 2002, s. 108–111).

⁸ Hviezdny systém označuje spôsob prezentácie vybraných filmových hercov a herečiek ako hviezd (*movie stars*), spájaný s nadobudnutím určitého spoločenského statusu. Pomenovanie hviezda bolo odvodené od osvetlenia herca ako najžiarivejšieho objektu na plátne (Thompson – Bordwell, 2007, s. 49–50).

⁹ Konštrukt celebrity sa spája s diskurzmi neoliberalnej demokracie a konzumného kapitalizmu a predstavuje obrat k súkromnému, intímnemu a individuálnemu. K takémuto obratu dopomohla aj televízia v úlohe média, ktoré umožnilo virtuálnu blízkosť medzi produkovanými osobnosťami a publikom (Jackson – Andrews, 2002, s. 1–2).

¹⁰ Jackson a Andrews (2012, s. 264) vo svojej štúdii definujú športovcov-produkty ako pasívny prvok vytváraný výhradne prostredníctvom tabloidnej mediálnej prezentácie konkrétnej osoby, pri športovcoch-procesoch je, naopak, vyzdvihovaná ich aktivita v nadväznosti na konkrétnu ideológiu či produkt. V takomto ponímaní je možné opätovne odhaliť rozrôžňovanie definície identity v mediálnych štúdiách, pričom pri športovcovi-produkte ide zo strany médií o reflexiu, pri športovcovi-procese o aktívny podiel na procese identifikácie.

Športovci ako osoby plnia podľa Whannela (2005a, s. 115) v mediálnom prostredí trojakú funkciu: ako hviezdy sú nositeľom zábavnej hodnoty svojho výkonu, ako osobnosti zabezpečujú individualizáciu a personalizáciu sprostredkovaného posolstva, s ktorým sa môže divák stotožniť, a ako postavy sú kľúčovým prvkom športových príbehov. Športovú hviezdu je tak možné považovať za výsledok produkčných praktík a ideológií konkrétnych médií s cieľom získať a udržať si pozornosť publika cez prepojenie športových úspechov a osobností, a to takým spôsobom prezentácie, ktorý účinne zasahuje danú kultúru (Whannel in Boyle – Haynes, 2009, s. 89).

Proces vytvárania športových hviezd súvisí s transformáciou ekonomickej a organizačnej podoby športu v priebehu 20. storočia. Ústredné postavenie celebrit v súčasnej mediálnej produkcii je dôsledkom komercializácie nielen vrcholového športu, ale takmer všetkých oblastí spoločensko-kultúrneho života jednotlivca. Bohatstvo a sláva ako benefity, ktoré prináša kariéra profesionálneho športovca, podobne však aj ťažké zranenia, používanie zakázaných látok či škandály v osobnom živote nahradili v médiách romantizujúci diskurz športu s poslaním prostriedku pozitívnej sociálnej zmeny zo začiatku 20. storočia (Jarvie, 2005, s. 43–62). Ponímanie športu primárne ako fenoménu voľného času ho taktiež predurčuje na tabloidné spracovanie.

Športové televízne spravodajstvo

Predkladaná štúdia sa zameriava na športové televízne spravodajstvo, najmä s ohľadom na to, že televíziu je možné považovať za centrálné médium diskurzu mediálneho športu (Mergeš, 2012, s. 88). Je potrebné podotknúť, že športové spravodajstvo je žiadaným produktom na mediálnom trhu, čoho dôkazom je, že sa v priebehu 20. storočia stalo pevnou súčasťou programových štruktúr verejnoprávných i komerčných televíznych staníc. Spravodajské relácie so športovou tematikou sú súčasťou spravodajského programového bloku v hlavnom vysielacom čase, kde sú zaraďované na záver takéhoto bloku. Daná pozícia športového spravodajstva v súčasných tlačových aj elektronických médiách súvisí s jeho spoločenským vnímaním ako „hračkárskeho“ oddelenia¹¹ spravodajskej tvorby, rovnako však aj s oddychovým, nezávažným charakterom zobrazovanej reality.

Akademický výskum športového televízneho spravodajstva z pohľadu mediálnych štúdií umožnil načrtnúť jeho špecifiká v porovnaní s inými odvetvami spravodajskej tvorby. Športové aktuality majú, podobne ako všeobecné spravodajstvo, ustálenú dramaturgickú koncepciu a stereotypnú formálnu stránku zobrazenia referenčnej reality. Pre športové spravodajstvo je v rámci obrazového spracovania prvoradou úlohou naplno využiť možnosti zachytenia fyzickej aktivity. Samotné príspevky v športovom spravodajstve sú poväčšine vystavané chronologicky, aby bolo možné percipientovi, ktorý konkrétne športové zápolenie nasledoval, priblížiť priebeh podujatia v jeho časovej postupnosti.¹²

Mediálne sprostredkovaný vrcholový šport je navyše vysoko štruktúrovaný kultúrno-spoločenský fenomén. Jednotlivé športové federácie vytvárajú prehľadný kalendár svojich podujatí, o ktorom vopred pravidelne informujú zástupcov mediálnych inštitúcií. Členom spravodajských redakcií je tak umožnené vytvárať si plán príspevkov v dostatočnom časovom predstihu. Okrem samotných športových federácií a ich mediálnych orgánov sú významnými

¹¹ Daný prívlastok vznikol na základe výroku amerického športového redaktora Howarda Cosella: „Sports is the toy department of life.“ Prirovnávanie sa tak zakladalo na asociovaní s objektom jeho záujmu (Rowe, 2007, s. 386) a podnietilo akademickú diskusiu o spoločenskej hodnote športu a športového spravodajstva, tak aj o jeho mediálnom postavení v rozličných kultúrach.

¹² S ohľadom na klasifikáciu televíznych spravodajských žánrov je možné za prototyp športovej aktuality označiť kombinovanú správu, v ktorej sa spája obrazový materiál (prevažne zo zahraničných spravodajských agentúr) s komentárom redaktora, čítaným mimo obraz.

zdrojmi informácií rovnako aj obrazové databázy národných a medzinárodných informačných agentúr a vysielanie špecializovaných športových televíznych kanálov.

Diskurzna analýza konceptu športovej hviezdy v športovom spravodajskom vysielaní TV JOJ

Televízia JOJ, ktorou sa budeme zaoberať, je plnoformátová komerčná televízna stanica, ktorá pôsobí na slovenskom mediálnom trhu od roku 2002. Do hlavného večerného spravodajského programového bloku¹³ TV JOJ je radená aj relácia *Šport*, uvádzaná moderátormi Lenkou Čvirikovou Hriadelovou a Radovanom Ležovičom. *Šport* je jedinou športovou spravodajskou reláciou vo vysielaní TV JOJ. Dĺžka vysielania jednej relácie sa pohybuje v rozmedzí 5 až 7 minút. Moderátori zahlasujú jednotlivé príspevky z prostredia spravodajského štúdia. Príspevky sú v grafickej podobe uvádzané titulkom a domicilom.

V štúdiu sa vychádza z transkripcie jednotlivých vysielaní relácie *Šport* v období od 5. do 25. 2. 2019. Celkovo bolo v danom období uvedených 146 spravodajských príspevkov.¹⁴ V analýze sa pozornosť bude venovať spôsobu prezentácie vybraných športovcov, ktorí sa počas skúmaného obdobia objavovali v príspevkoch *Športu* najčastejšie. Pomocou využitia softvéru Atlas.ti na kvalitatívnu analýzu dát bolo možné medzi takýchto športovcov zaradiť alpskú lyžiarku Petru Vlhovú (38x), futbalistu Mareka Hamšíka (19x), hokejistov Tomáša Tatara (19x), Petra Cehlárika (12x), Jaroslava Haláka (12x), Zdena Cháru (11x) a tenistku Viktoriu Kužmovú (12x).¹⁵ Časové zakotvenie výskumnej vzorky pritom môže ovplyvňovať výsledky analýzy, čo sa v prípade predloženej práce potvrdilo, keďže najčastejšie spomínanou športovkyňou bola slalomová lyžiarka. Pre obmedzený priestor sa štúdiu bude venovať len dvojici najčastejšie spomínaných športovcov – Petre Vlhovej a Marekovi Hamšíkovi. Dôvodom zámerného výberu daných osôb bol kontrastný spôsob utvárania ich identity športovej hviezdy/celebrity v slovenskom mediálnom prostredí.

Stručná analýza bola čiastočne inšpirovaná metodológiou diskurzno-historického prístupu R. Wodakovej a M. Reisigla (in Cingerová – Motyková, 2017, s. 88), v rámci ktorého sa postupuje od identifikácie špecifického obsahu (texty prehovorov v športovom spravodajstve – zahĺsenia príspevkov moderátorom v štúdiu, komentár mimo obraz, produkciu vybrané výpovede respondentov – športovcov) cez identifikáciu použitých diskurznych stratégií (predikačné stratégie – pripisovanie vlastností osobám vybraných slovenských športovcov) až po ich konkrétne jazykové realizácie (vybrané citácie z analyzovaných obsahov), prostredníctvom ktorých bolo možné reflektovať súčasnú podobu identity športovej hviezdy v procese mediálnej produkcie a v širšom sociálnom a kultúrnom kontexte vnímania športovcov na Slovensku.

V nasledujúcom texte sú samotné spravodajské príspevky signalizované tučným typom písma názvu príspevku a dátumu jeho odvysielania. V prípade moderátorského zahĺsenia či výpovede respondenta sú týmto typom písma uvádzané aj iniciály konkrétneho moderátora (Lenka Čviriková Hriadel'ová – L. Č. H., Radovan Ležovič – R. L.), resp. športovca (Petra Vlhová – P. V., Marek Hamšík – M. H.). Skratka MO označuje redaktorský komentár mimo obrazu. Odkazy na názov a parafrázy z textov jednotlivých príspevkov sú v texte analýzy uvádzané kurzívou.

¹³ Okrem *Športu* tvoria súčasť večerného spravodajského bloku v TV JOJ aj relácie *Krimi*, *Noviny TV JOJ* a *Najlepšie počasie*.

¹⁴ Medzi príspevky nebol zarátaný pravidelný informačný servis pre tipujúcich *Top 3*, ktorý sa vo vymedzenom období objavil v *Športe* osemnásťkrát, keďže neposkytoval spravodajskú informáciu.

¹⁵ Daný počet uvádza, koľkokrát sa meno daného športovca objavilo v akomkoľvek pádovom tvare v rámci transkriptu programu. Mená sa pritom vyskytovali v štúdiových zahĺseniach, komentároch mimo obraz a taktiež v označeniach respondentov, ktorí sa v príspevkoch vyjadrovali.

Petra Vlhová ako športová osobnosť

Meno lyžiarky Petry Vlhovej sa v skúmanom období spomínalo najmä v súvislosti s majstrovstvami sveta v alpskom lyžovaní vo švédskom stredisku Aare, ktoré v danom čase prebiehali. V príspevkoch športového spravodajstva TV JOJ je možné sledovať jej štarty v jednotlivých disciplínach počas majstrovstiev sveta, v ktorých postupne získala striebornú (*Čertovské tri stotiny sekundy*, 8. 2. 2019), zlatú (*Petra Vlhová majsterkou sveta*, 14. 2. 2019) aj bronzovú medailu (*Petra má zlato, striebro i bronz!*, 16. 2. 2019), rovnako ako aj priebežný sumár jej pôsobenia v Aare (*Dva štarty, dve medaily*, 15. 2. 2019). Následne bolo v *Športe* zaznamenané aj neúspešné vystúpenie Vlhovej v pretekoch paralelného slalomu na Svetovom pohári v Štokholme (*Obrovská smola Vlhovej*, 19. 2. 2019), jej príchod na Slovensko (*Snehová kráľovná je konečne doma*, 20. 2. 2019), ktorý bol spojený s tlačovou konferenciou na letisku, a slávnostné privítanie úspešnej slalomárky v jej rodnom Liptovskom Mikuláši (*Doma ju vívalo celé mesto*, 22. 2. 2019). Okrem priebežného sumáru vystúpenia Vlhovej na svetovom šampionáte boli všetky vymenované príspevky odvysielané ako prvé v konkrétnych denných vydaniach analyzovaného športového televízneho spravodajstva. Alpské lyžovanie sa pritom v porovnaní s inými, finančne výnosnejšími a divácky populárnejšími športovými odvetviami v takejto pozícii v športovom spravodajstve nevyskytuje.

Osoba Petry Vlhovej bola spomínaná aj vo dvoch ďalších príspevkoch¹⁶ z Majstrovstiev sveta v alpskom lyžovaní 2019, konkrétne o absencii Vlhovej súperky Mikaely Shiffrinovej v pretekoch alpskej kombinácie (*Američanka štyri zlaté nezíska*, 6. 2. 2019) a o lyžiaroch z netradičných krajín (*Na MS ako na dovolenke*, 15. 2. 2019).

Na prezentácii Petry Vlhovej v športovom spravodajstve TV JOJ je možné pozorovať konštruovanie identity športovej hviezdy. Napriek predchádzajúcim výborným výsledkom v rámci seriálu pretekov Svetového pohára v alpskom lyžovaní sa Petre Vlhovej ešte nepodarilo získať medailu z významných medzinárodných podujatí, ako sú majstrovstvá sveta či zimné olympijské hry. Majstrovstvá sveta v Aare boli plánovanou súčasťou kalendára športových podujatí a účasť slovenskej lyžiarky na nich, vzhľadom na jej predchádzajúce výsledky v danej sezóne, bola detailne sledovaná slovenskými médiami. Petra Vlhová sa vo februári 2019 stala ústrednou postavou naratívu úspechu športovca v individuálnom odvetví. Pri takejto forme spracovania ustúpili do úzadia ostatné kategórie identity športovkyne, predovšetkým rod. Rovnako išlo v tomto prípade aj o športové odvetvie, ktorého zastúpenie v športovom spravodajstve je v porovnaní s inými športmi pomerne nízke. Dôraz bol kladený na spravodajské hodnoty úspechu a exkluzivity, čo sa prejavilo aj v textoch úvodných zahlásení k spravodajským príspevkom od Lenky Čvirikovej Hriadelovej a Radovana Ležoviča, v ktorých sa prezentovali Vlhovej medailové úspechy.

Čertovské tri stotiny sekundy, 8. 2. 2019

L. Č. H.: *Petra Vlhová dnes prepísala históriu. Sme radi, že ste si vybrali Šport na Jojke. Dobrý večer! Vďaka nej má Slovensko zo svetového šampionátu prvú individuálnu medailu. Je strieborná a získala ju v alpskej kombinácii.*

Petra Vlhová majsterkou sveta, 14. 2. 2019

R. L.: *Rivalita medzi dvoma aktuálne najlepšimi lyžiarkami naberá na obrátkach. Dobrý večer! V seriáli Svetového pohára sa Petra Vlhová zatiaľ skláňala pred umením Mikaely*

¹⁶ Meno Petry Vlhovej sa objavilo aj v spravodajskom príspevku z ľadového hokeja o góle hokejistu Liptovského Mikuláša, Jakuba Sukeľu, do bránky Nových Zámkov (*Rozhodol jediný gól. Ale aký?*, 18. 2. 2019). V komentári mimo obrazu sa použilo vo funkcii prirovnania: *Je mu jasné, že gól v štýle Petry Vlhovej ho bude niečo stáť*.

Shiffrinovej, no úlohy si začínajú vymieňať. A potvrdilo sa to aj v obrovskom slalome na majstrovstvách sveta.

Petra má zlato, striebro i bronz!, 16. 2. 2019

R. L.: *Bola to obrovská dráma, ale s dobrým koncom pre nás. Dobrý večer!*

Petra Vlhová to dokázala. Aj svoje tretie vystúpenie na Majstrovstvách sveta v zjazdovom lyžovaní vo švédskom Aare ozdobila ziskom medaily.

V zhláseniach je možné identifikovať orientáciu na jedinečnosť úspechu Vlhovej, pretože práve ona je tou, ktorá *dnes prepísala históriu*, lebo *vdaka nej má Slovensko zo svetového šampionátu prvú individuálnu medailu*. Popri zdôrazňovaní jej národnej identity (keďže *obrovská dráma bola s dobrým koncom pre nás*) sa taktiež vyzdvihuje aj význam jej postavy v naratíve zo športového odvetvia alpského lyžovania, dlhodobejšie sprostredkovanom danou spravodajskou redakciou, t. j. o súperení medzi Vlhovou a americkou zjazdárkou Mikaelou Shiffrinovou. S prihliadnutím na väčšie športové úspechy Američanky tak bola Vlhová tou, ktorá *sa zatiaľ skláňala pred umením Mikaely Shiffrinovej, no úlohy si začínajú vymieňať*. Príznačné je pritom viacnásobné používanie metaforických pomenovaní, ktorými sa osoba Petry Vlhovej ako postavy verejného diania mytologizuje, rovnako však aj argumentácia jej prítomnosti v slovenskom športovom spravodajstve cez jej dejinnú jedinečnosť.

Po Vlhovej návrate na Slovensko sa mediálna prezentácia koncentrovala na jej charakterizovanie ako osobnosti spoločenského života, o čom svedčí nočná tlačová konferencia na bratislavskom letisku, taktiež však aj pompézne privítanie medailistky so sprievodným programom na zaplnenom námestí v Liptovskom Mikuláši. Rozdiel v konštruovaní identity slovenskej lyžiarky, v porovnaní s prezentáciou počas priebehu šampionátu, možno badať v posune k zvýšenej orientácii na emocionálnu potenciu textu.

Doma ju víťalo celé mesto, 22. 2. 2019

[...]

MO] *Tisíce vítajúcich fanúšikov Petru dojali až k slzám. Famózne tri medaily zo svetového šampionátu si naplno užívala.*

P. V.: *Pomaly si uvedomujem, že čo sa stalo. Som majster sveta a čo viac...*

[...]

Príspevok z oslavy na námestí v Liptovskom Mikuláši tak má byť následne potvrdením faktu, že aj profesionálnu športovkyňu môžu ovládnuť emócie. Preto keď *tisíce vítajúcich fanúšikov Petru dojali až k slzám*, sama športovkyňa sa zmôže len na dojímavé konštatovanie, že *Som majster sveta a čo viac...*

V Športe TV JOJ sa tak počas februára 2019 konštruoval príbeh o tom, ako sa slovenská športovkyňa s vyrovnanou výkonnosťou konečne dokázala presadiť aj na významnom medzinárodnom podujatí v športovom odvetví, v ktorom sa to našim športovcom doposiaľ nedarilo. Petra Vlhová porazila hlavnú súperku Mikaelu Shiffrinovú, vybojovala historický úspech pre svoju krajinu, no stále ostala ženou, ktorú dokáže úprimná radosť fanúšikov dojať.

Marek Hamšík ako športovec-komodita

Rozdielne poňatie konštruovania identity športovca je možné postrehnúť v prípade slovenského futbalového reprezentanta Mareka Hamšíka. Ten sa v sledovanom období objavil v štyroch príspevkoch, ktoré postupne zaznamenávali jeho zložitú prestupovú situáciu, (*Hamšíkov odchod sa komplikuje*, 7. 2. 2019), absenciu na ligovom zápase (*Hamšík nehral, gól nepadol*, 10. 2. 2019), tlačovú konferenciu pred odchodom do nového klubu (*Pavel Hapal*

mu prestup odobril, 15. 2. 2019) a po príchode doň (Tetovania mu povolili, 23. 2. 2019). V tomto časovom rozpätí pritom Hamšík neodohral žiaden súťažný zápas. Dôvodom danej situácie bol avizovaný prestup Hamšíka z talianskeho futbalového klubu SSC Neapol do čínskeho Dalian Yifang. Identita slovenského futbalistu sa konštruuje na pozadí rokovaní jednotlivých inštitúcií – futbalových klubov. Marek Hamšík bol zobrazovaný v pozícii pasívneho účastníka, ktorý môže len sledovať vývoj situácie. Túto skutočnosť je možné postrehnúť aj v prvých dvoch príspevkoch, v ktorých futbalista nedostáva priestor vyjadriť svoj názor, resp. sa upozorňuje iba na jeho očakávanú absenciu v zápase.

Hamšíkov odchod sa komplikuje, 7. 2. 2019

[...]

[MO] Podľa zahraničných médií sa obe zainteresované strany zatiaľ nedohodli na spôsobe transferu. Kým vedenie Neapola požaduje za Mareka Hamšíka priamu platbu za prestup, čínsky klub Dalian Yifang uprednostňuje hosťovanie s opciou. Experti ale napriek tomu predpokladajú, že sedemnásobný slovenský futbalista roka, ktorý v Neapole prekonal gólový rekord Maradonu, nakoniec do Ázie vycestuje. Spoluhráči z Neapola už pre svojho kapitána usporiadali rozlúčkovú párty s darčekom, tortou i ohňostrojom. Hamšík ale až do vyriešenia situácie ostáva v Taliansku, no v sobotu proti Fiorentina nenastúpi.

Naopak, možnosť vyjadriť sa k prestupu dostávajú v komentári mimo obrazu predstavitelia oboch futbalových klubov, ktorých požiadavky sa nezhodujú, lebo kým vedenie Neapola požaduje za Mareka Hamšíka priamu platbu za prestup, čínsky klub Dalian Yifang uprednostňuje hosťovanie s opciou. Slovenský futbalista je tak v prvom rade komoditou, objektom vyjednávania na trhu športových organizácií, ktoré určujú jeho hodnotu vo svete futbalu. Túto tendenciu je možné potvrdiť nasledujúcimi príkladmi.

Pavel Hapal mu prestup odobril, 15. 2. 2019

R. L.: Marek Hamšík sa predsa dočkal. Dnes popoludní sadol na lietadlo a nabral smer Šanghaj. Dobrá večer!

R. L.: Vďakej Číne ho čaká vrelé privítanie v jeho novom klube Dalian Yifang. Kým Marek prestúpil, konzultoval prestup do Ázie aj s reprezentačným trénerom Pavlom Hapalom.

[MO] Legenda Neapola totiž nechcela stratiť svoju pevnú pozíciu v reprezentácii.

M. H.: To bola moja prvá otázka na trénera, že či sa niečo mení na mojej pozícii v reprezentácii, a on potvrdil, že naozaj sa nič nemení.

[MO] Do ďalekej Číny cestuje Marek bez najbližších.

M. H.: Určite na začiatku tam budem, pôjdem tam sám bez rodiny, ale, našťastie, cestuje so mnou môj najlepší kamarát.

[MO] Hamšík už má s Čínou skúsenosti. S Neapolom tam hral finále talianskeho Superpohára.

M. H.: Viem, že som týždeň zle spal, lebo ten posun časový bol taký, že naozaj so mnou mávalo, a to si budem musieť zvyknúť.

[...]

Tetovania mu povolili, 23. 2. 2019

L. Č. H.: Marek Hamšík dal po dvanástich rokoch zbohom talianskemu Neapolu. Naplno už zarezáva v Šanghaji v prípravnom kempe svojho nového klubu Dalian Yifang.

[MO] Ešte pred svojím debutom v novom drese musel Marek Hamšík riešiť kuriózný problém. V čínskej lige totiž nemôžu mať hráči tetovania na viditeľnom mieste. Neapolský rekordér ale dostal výnimku, keďže je cudzinec, a pomaly si už zvyká na nových spoluhráčov.

M. H.: *Čínski futbalisti sú milí, stále sa usmievajú. Len škoda, že nehovoria po anglicky. Ja zase neviem po čínsky.*

V príspevkoch z oboch tlačových konferencií, v Bratislave i Šanghaji, sa poukazuje na túžbu Hamšíka po zmene prostredia a zároveň na ťažkosti spojené s adaptovaním sa naň. Hamšík si v odpovedi na bratislavskej tlačovej konferencii spomína na predchádzajúci pobyt v Číne (*Viem, že som týždeň zle spal, lebo ten posun časový bol taký, že naozaj so mnou mával, a to si budem musieť zvyknúť.*).

Po príchode do Číny slovenský futbalista zas musí riešiť problémy s kultúrnymi a spoločenskými tradíciami v krajine; *v čínskej lige totiž nemôžu mať hráči tetovania na viditeľnom mieste. Nakoniec neapolský rekordér ale dostal výnimku, keďže je cudzinec, a pomaly si už zvyká na nových spoluhráčov.* Ďalším spoločenským problémom pre slovenského futbalistu je jazyková bariéra, totiž *čínski futbalisti sú milí, stále sa usmievajú* a podľa Hamšíka je *len škoda, že nehovoria po anglicky*. Futbalista tak v daných pomeroch musí hľadať identitu v odlišnom kultúrnom prostredí a prispôbovať sa podmienkam v novom klube. Je potrebné podotknúť, že v *Športe* sa o oboch spomínaných futbalových celkoch, SSC Neapol i Dalian Yifang, hovorilo vždy len v spojení s Hamšíkovým menom. Tento slovenský futbalista v športovom spravodajstve TV JOJ zastupoval celý taliansky futbalový klub a v rovnakých intenciách sa od februára 2019 chápe aj jeho pôsobenie v čínskom tíme. Dôležitým aspektom reprezentácie identity Mareka Hamšíka je argumentácia v prospech jeho prítomnosti v spravodajskom diskurze cez ekonomické a kultúrne atribúty udalosti – klubového prestupu –, ktorá sa ho v analyzovanom časovom období bezprostredne dotýkala.

Záver

V slovenskom športovom televíznom spravodajstve je možné sledovať tendenciu k vytváraniu identity športových hviezd. Pri konštrukcii jednotlivých príspevkov sa do popredia kladie prepojenie s konkrétnou osobou, ktorá sa môže v mysli diváka asociovať s vybraným tímom či dokonca celým športovým odvetvím. Je tak možné potvrdiť Whannelovu domnienku, že súčasní športovci sú v prvom rade hviezdami, osobnosťami, postavami v športových príbehoch a komoditami na trhu športových organizácií, ktorých primárnou funkciou je upútať pozornosť diváka. Až následne sa pozornosť môže sústrediť na ich národnú identitu, rodovú či etnickú príslušnosť. Daný trend je možné zachytiť aj v prezentácii Petry Vlhovej a Mareka Hamšíka v hlavnej športovej spravodajskej relácii TV JOJ *Šport* v priebehu februára 2019. Spomínaní slovenskí športovci sa v analyzovanom období objavovali v programe najčastejšie. Pokiaľ lyžiarka Petra Vlhová bola hlavnou postavou v konfrontácii s americkou súperkou Mikaelou Shiffrinovou, Marek Hamšík sa stal objektom obchodu medzi dvoma športovými organizáciami. Identita športovej hviezdy je pritom v prvom rade ovplyvnená spoločenskou dôležitosťou úspešnej aktivity samotného športovca, ako aj mierou komodifikácie a popularity konkrétneho športového odvetvia v danom kultúrnom prostredí.

Literatúra:

- BARKER, Ch. (2006): *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál.
 BOYLE, R. – HAYNES, R. (2009): *Power Play: Sport, the Media and Popular Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
 BROOKES, R. (2002): *Representing Sport*. London: Arnold.
 CINGEROVÁ, N. – MOTYKOVÁ, K (2017). *Úvod do diskurznej analýzy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

- GAUNTLETT, R. (2002): *Media, Gender and Identity*. London: Taylor & Francis.
- JARVIE, G. (2005): *Sport, Culture and Society: An Introduction*. New York: Taylor & Francis.
- JACKSON, S. – ANDREWS, D. (2002): *Sport Stars: The Cultural Politics of Sporting Celebrity*. New York: Taylor & Francis.
- JACKSON, S. – ANDREWS, D. (2012): Olympic celebrity – Introduction. In: *Celebrity Studies*, 3/3, s. 263–269.
- KOMPÁN, J. – PAUGSCHOVÁ, B. – VALENČÁKOVÁ, V. (2010): *Vedy o športe*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- MERGEŠ, J. (2012): Šport ako predmet výskumu v kontexte mediálnych, kultúrnych a lingvistických štúdií. In: L. Regrutová – J. Rusnák (eds): *Médiá a text IV*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, s. 84–99.
- ROWE, D. (2007): Sports journalism? Still the ‘Toy Department’ of the news media? In: *Journalism*, 8, s. 385–405.
- THOMPSON, K. – BORDWELL, D. (2007): *Dějiny filmu: Přehled světové kinematografie*. Praha: Akademie múzických umění v Praze, Nakladatelství Lidové noviny.
- WHANNEL, G. (2005a): *Fields in Vision? Television Sport and Cultural Transformation*. New York: Taylor & Francis.
- WHANNEL, G. (2005b): *Media Sport Stars*. New York: Taylor & Francis.

Summary

Slovak sports TV broadcasting as setting for forming the identity of sport stars

This study examines the way in which identity of sport star is constructed and presented in the broadcast of sports news programme Šport on the Slovak private channel TV JOJ. Šport is a part of news block programming in primetime. Slovak athletes, alpine skier Petra Vlhová and footballer Marek Hamšík, are used as examples of the various ways to individualise and therefore simplify the message to the audience through using an athlete as a character of the sport narrative or as a commodity on the sport economy market.

Grundprobleme beim Übersetzen der finanziell-wirtschaftlichen Texte ins Slowakische aus didaktischer Perspektive

Marián Fedorko

Inštitút germanistiky, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
marian.fedorko@unipo.sk

Kľúčové slová: odborný preklad, preklad hospodárskych textov, ekonómia, burza, finančníctvo, anglicizmy, terminológia

Key words: Specialized Translation, Translation of Financial Texts, Economy, Stock Exchange, Financial Affairs, Anglicisms, Terminology

1 Einleitung

Das Hauptanliegen des vorliegenden Beitrags besteht nicht darin, die komplexe translato-logische oder sogar linguistische Analyse der Wirtschaftstexte im deutsch-slowakischen Vergleich zu liefern, sondern nur auf die drei charakteristischen Merkmale (spezifische Fachterminologie, Anglizismen, Metaphern) dieser Texte und auf die translatorischen Probleme, die damit verbunden sind, aufmerksam zu machen. Der Text hat aus diesen Gründen einen präskriptiven, didaktischen Charakter und wendet sich primär an die Studierenden des Übersetzungsstudiums und an die eingehenden Übersetzer. Der Beitrag stellt eigentlich einen ergänzenden Text zu meinem bereits veröffentlichten zweisprachigen, onomasiologischen Wörterbuch aus den Bereichen Finanzwesen und Wirtschaft (Fedorko, 2017) dar, in dem die einzelnen Termini und ihre slowakischen Entsprechungen anschaulich und systematisch gesammelt und geordnet sind.

Im Folgenden versteht man unter finanziell-wirtschaftlichen Texten solche Texte, die sich inhaltlich auf den Bereich der Wirtschaft und des Finanzwesens konzentrieren, obwohl sie zu den verschiedensten Textsorten gehören. Die Vielfalt der meist übersetzten Texte aus diesem Bereich reicht also von publizistischen Texten und Finanznachrichten, Finanz- und Jahresberichten über die Steuerverrechnungen und Steuererklärungen, die Bank- und Kontoauszüge, die Verrechnungen der Bilanzen bis hin zu den Umsatzrechnungen und Formularen aus dem Finanzamt.

Nach horizontal-vertikaler Gliederung der Fachsprache (vgl. Steger 1988) gehören diese Texte in horizontaler Gliederung der Fachsprache in einzelnen Fächern und Fachbereichen zu der Praxissprache der Institutionen (vgl. Roelcke, 1999, S. 35) und nach vertikaler Gliederung, also der Gliederung in die Abstraktionsebenen innerhalb eines konkreten Faches, gehören sie meistens zu der fachlichen Umgangssprache (vgl. Roelcke, 1999, S. 40) und sie können ebenso fachintern und anwendungsbezogen als auch fachextern und laienbezogen gestaltet werden. Grundsätzlich kann man aber behaupten, dass die Wirtschaftssprache nicht als eine homogene Einheit zu betrachten ist, sondern sie bezieht sich auf mehrere Bereiche, in denen über Wirtschaft gesprochen wird.

Deshalb definiert Buhlmann die Wirtschaftssprache ganz weit als „die Gesamtheit aller Fachsprachen, d. h. aller sprachlichen Mittel, die in einem fachlich begrenzten Kommunikationsbereich, nämlich dem der Wirtschaft, verwendet werden, um die Verständigung der in diesem Bereich tätigen Menschen zu gewährleisten.“ (Buhlmann, 2000, S. 306). Die implizite inhaltliche und formale Heterogenität der Wirtschaftssprache erschwert also die präzise (Ein-)Gliederung der finanziell-wirtschaftlichen Texte und wir können sogar konstatieren, dass die enorme Verflechtung des Alltäglichen und Umgangssprachlichen mit

dem Fachlichen und Terminologischen eine große Herausforderung sowohl für die theoretische Translatologie als auch für die praktisch orientierte Translation ist.

Auch deshalb versuche ich hier keine komplexe, flächendeckende translatorische oder sogar kontrastiv-linguistische Analyse dieser facettenreichen Problematik anzubieten, sondern ich lenke die Aufmerksamkeit eher auf die translatologischen Probleme, die für diese Texte wesentlich und charakteristisch sind. Meines Erachtens sind es vor allem diese Probleme auf der Mikroebene (Wort und Wortverbindungen): Probleme beim Übersetzen der spezifischen Fachterminologie, translatorische Probleme, die mit der ungleichen Frequenz der Anglizismen (im deutsch-slowakischen Vergleich) verbunden sind und häufiges Auftreten der metaphorischen Ausdrücke.

2 Die wirtschaftlichen Texte im deutsch-slowakischen Vergleich

Die wirtschaftlichen Texte, ebenso wie fast alle Fachtexte, sind mehr oder weniger kulturell geprägt. Es ist verursacht nicht nur durch unterschiedliche nationale Rechtssysteme, unterschiedliche Textsortenkonventionen, Phraseologie, syntaktische Mustern oder Argumentationsstrukturen, sondern auch dadurch, dass diese Texte durch die (langen oder kurzen) nationalen Traditionen geprägt sind, dass sie auch vor dem Hintergrund der historischen Entwicklung der tragenden, sprachlichen Gemeinschaft kulturell konventionalisiert sind. Die unterschiedliche Entwicklung und das ungleiche Niveau auf einzelnen Gebieten der Wirtschaft und des Finanzwesens hat ihre Auswirkungen auch auf die translatorische Tätigkeit.

Potenzielle fachspezifische Wissensbasis der Übersetzer und ihre Saturation mit der einzelsprachlichen Terminologie hängt ganz eng mit der Lage, mit dem Entwicklungsniveau der ganzen Volkswirtschaft und vor allem der jeweiligen Institutionen innerhalb des Finanzwesens und finanzbezogener Staatsverwaltung ab. Natürlich gibt es auch hier gravierende Unterschiede. Im Bereich der Volkswirtschaft, der Steuersysteme, der Kreditinstitute und der Versicherungsunternehmen und sogar auch der Altersvorsorgesysteme gibt es aus dem linguistisch-translatorischen Sinne große qualitative Ähnlichkeiten zwischen deutschsprachigen Ländern (besonders Deutschland und Österreich) und der Slowakei. Das hat ihre Gründe teilweise in den Integrationsbemühungen der EU sowie auch in weltweiten Globalisierungstendenzen und teilweise darin, dass die slowakische Wirtschaft mit der deutschen und österreichischen verflochten ist und dass auch das Steuersystem nach dem deutschen Muster aufgebaut worden ist. Als Beleg kann ich hier die enorme Menge der Niederlassungen und Tochtergesellschaften der deutschen und österreichischen Unternehmen nennen, die in der Slowakei tätig sind. Als in diesem Kontext speziell ausgewähltes *pars pro toto* Beispiel kann ich diese Verflechtung an den größten slowakischen Banken und Versicherungsunternehmen illustrieren: Erste Bank (AT) – Slovenská sporiteľňa, Raiffeisen Bank International AG (AT) – Tatra banka, Allianz (DE) – Slovenská poisťovňa, UNIQA (DE). Das hat ihre stark positiven Auswirkungen auch auf die deutsch-slowakische transkulturelle Fachkommunikation.

Es gibt doch ein paar Ausnahmen. Die stärkste Diskrepanz herrscht auf dem Gebiet des Börsenwesens und der privaten Vermögensverwaltung. Die Wertpapierbörse in Bratislava bietet ihre Dienste nur 27 Jahre an, insgesamt hat sie lediglich elf Börsenmitglieder, den einzigen Index SAX bilden nur sechs börsennotierte Aktiengesellschaften. Dagegen sind die Frankfurter Wertpapierbörse und die Wiener Börse auf dem Markt schon mehrere Jahrhunderte und z.B. Börse Frankfurt mit Xetra (der elektronische Handelsplatz) und mit 450 Börsenmitgliedern gehört zu den größten Wertpapierbörsen der Welt. Ähnliche Ungleichheit gibt es auch bei der privaten Vermögensverwaltung, die für kleine, private Anleger überhaupt nicht so populär wie in Deutschland oder Österreich ist. Dieser Tatbestand spiegelt zweifelsohne das höhere Niveau des deutschen und österreichischen Börsenwesens und der

privaten Vermögensverwaltung gegenüber der Slowakei wider, was natürlich auch auf der sprachlichen Ebene ihren Ausdruck findet.

3 Fachterminologie

Die meisten Schwierigkeiten bei der Translation der Fachtexte aus Finanzwesen begegnen uns auf der lexikalischen Ebene. Das Übersetzen eines Fachtextes ist nur dann möglich, wenn man über den Wortschatz des betreffenden Fachgebietes und vor allem über seine fachspezifische Terminologie verfügt. Der Übersetzer muss sich deshalb vor dem eigentlichen Übersetzen durch das Studium der Fachliteratur mit der Terminologie vertraut machen. Diese Vorarbeit kann sehr viel Zeit in Anspruch nehmen.

Eine effiziente fachsprachliche Kommunikation ist ohne korrekte Verwendung von Fachwörtern nicht möglich. Begriffe werden ständig neu gebildet und deshalb ist es enorm wichtig, neue Fachwörter möglichst bald nach ihrer Entstehung zu erfassen, ihre exakte Bedeutung d. h. ihre konkrete Verwendung zu klären bzw. festzulegen und sie den Interessenten zugänglich zu machen. Nicht nur zwischen Fachleuten und Laien, selbst zwischen Experten einer und derselben Disziplin wird die Verständigung immer schwieriger. Der Vergleich von Terminologien in zwei Sprachen deckt begriffliche Überschneidungen und Überlagerungen zwischen den Sprachen auf, die bei der Übersetzung unbedingt berücksichtigt werden müssen. So müssen wir bei der Übersetzung der Fachwörter in erster Linie auf die semantisch richtige Transformation des Ausgangswortes in die Zielsprache achten d.h. das zielsprachige Äquivalent finden oder die bestmögliche Entsprechung bilden.

Die Fachterminologie des Finanzwesens ist sehr dynamisch und die zweisprachigen, deutsch-slowakischen Fachwörterbücher sind nicht im Stande mit diesem Trend Schritt zu halten. Der Übersetzer ist bei der Translation in der Mehrheit auf andere Medien angewiesen. Bei der Suche nach der besten translatologischen Lösung ist er gezwungen sehr viel Zeit bei der Recherche im Internet, beim Studium der Fachliteratur oder bei den Konsultationen mit Experten verbringen. An die schwierigsten Probleme stößt er bei der uneinheitlichen Terminologie und bei den Begriffen, die im Slowakischen keine Entsprechung haben.

Oft findet man für die deutschen Termini mehrere, qualitativ gleichgestellte Äquivalente. Als Beispiel kann man den Begriff Euro-Anleihe anführen, für welchen man die Entsprechungen „eurodlhopis“, „eurobond“, „eurový dlhopis“ oder „eurový bond“) findet. Andererseits ist der slowakische Finanz-Fachwortschatz spärlich. Begriffe, die in Österreich oder Deutschland seit langem eingebürgert sind, sind bei uns entweder neu und nur wenig verbreitet oder noch nicht bekannt. Zugleich gibt es Unterschiede in der Gesetzgebung der einzelnen Länder. Die Gegebenheiten charakteristisch für ein Land, können für das andere unbekannt sein, z. B. für Österreich typische KESst-schonende Anleihenfonds können wir hier in der Slowakei nicht kennen. Die Übersetzung dieser spezifischen Begriffe ist kompliziert, zeitlich aufwendig und sie verlangt eine wirklich zeitaufwendige Recherche im Internet oder Konsultationen mit den Fachexperten.

Die Besprechung mit den Fachleuten über die Terminologie erfordert zunächst die Definition der problematischen Fachwörter, da die Experten die Fremdsprache (und in unserem Fall ist es Deutsch) meistens nicht beherrschen. Das bedeutet, dass wir zunächst die Definition eines Termins aussuchen. Die Definition, den semantischen Inhalt eines Fachausdrucks finden wir in Hintergrundtexten, in Fachliteratur oder im Internet. Fast jede Investment- oder Brokergesellschaft verfügt über eigenes Lexikon mit der Erklärung der Termini. Die echten Schwierigkeiten erscheinen dann, wenn der Ausdruck typisch für Deutschland und Österreich ist, oder wenn es keine Entsprechung im Slowakischen gibt. In solchen Fällen muss man eine slowakische Entsprechung bilden – natürlich erst nach der Besprechung mit Fachleuten und nach dem Studium der Fachliteratur.

Eine ähnliche Arbeitsmethode wie bei den Fachleuten wenden wir auch bei der Recherche im Internet an. Man fasst die klärende Definition zusammen und sucht eine inhaltlich identische Definition im Slowakischen. Es ist für Übersetzer eine große Hilfe, wenn man die geeigneten Paralleltexte findet, z. B. wenn ein deutscher oder österreichischer Fonds auch in der Slowakei angeboten wird, und so zu einem Äquivalent gelangt.

In vielen Fällen sind aber die Übersetzer auf das ständige Studium der Fachperiodika und Fachliteratur, und besonders auf die mit angehängten Sachregistern, angewiesen. Diese ganze Terminologiarbeit ist aber nur dann sinnvoll, wenn man durchgehend eigenes Fachwörterbuch bildet, in dem die verifizierten Äquivalente verzeichnet werden und dieses ständig kontrolliert und korrigiert wird.

Bei der Suche nach den Äquivalenten sind Übersetzer ganz oft auf die Parallel- und Hintergrundtexte in klassischer oder elektronischer Form angewiesen. Da diese nicht den gleichen Grad der Glaubwürdigkeit und Zuverlässigkeit aufweisen, sind sie gezwungen eine Hierarchie der Parallel- und Hintergrundtexte aufzustellen und die Äquivalente in möglichst glaubwürdigsten Texten zu suchen.

Die zuverlässigsten, obwohl für das eigentliche Börsenwesen nicht besonders terminologiereichen, sind die Gesetze. Wenn wir also ein Äquivalent in einem Gesetz finden, ist unsere Suche zu Ende und wir müssen diese Lösung vor den anderen – hierarchisch niedriger platzierten – bevorzugen. Zum Beispiel für den Termin „Dachfonds“ findet man bei manchen Investmentgesellschaften den slowakischen Ausdruck „strešné fondy“, was eigentlich die Lehnübersetzung des deutschen Originals ist. Das Gesetz kennt aber nur „fondy fondov“ (mit semantisch gleicher Bedeutung) und diesen Ausdruck müssen wir auch in den Übersetzungen verwenden. Leider muss man sagen, dass die Problematik des Finanzwesens aus translatologischer Sicht vom slowakischen Gesetz nicht detailliert geregelt wird und nur wenige Fachwörter können so usualisiert werden.

Ähnlich glaubwürdige und translatologisch benutzbare Paralleltexte sind Texte der staatlichen Behörden oder staatlich kontrollierten Organisationen (z. B. Národná banka Slovenska, Úrad pre kontrolu nad finančným trhom oder Asociácia správcovských spoločností usw.) Dann kommen die Fachliteratur und Fachperiodika z. B. die Zeitschriften Investor (mittlerweile nicht mehr veröffentlicht) oder Trend. Die Finanzrubriken und -beilagen der slowakischen Tageszeitungen sind für ihren oberflächlichen Ansatz nicht gerade empfehlenswert. Dann kommen die Internetseiten der Investment- und Brokergesellschaften und zuletzt alle übrigen Funde in Hintergrundtexten, die uns Internet bietet, die aber nur als Orientierungshilfe für die weitere Suche dienen können.

Die translatorischen Probleme können auch bei scheinbar einfachen (doch polysemen) Wörtern, die auch in üblichen Wörterbüchern zu finden sind, auftauchen. Wie z. B.: Anleger – 1. „investor“, 2. „vkladateľ“. Das deutsche Fachwort schließt die Bedeutung der slowakischen Fachbegriffe „investor“ und „vkladateľ“ ein, wobei das slowakische Lexem „investor“ ebenso für die Privatanleger benutzt wird, die sein Geld in die Wertpapiere anlegen, die also investieren als auch für die großen Investoren, z. B. ausländische Firmen, die ihr Kapital anlegen. Dagegen „vkladateľ“ gebraucht man für die Bezeichnung der Einleger, die die festverzinslichen Bankenprodukte ausnützen. Im Kontext des Finanzwesens und der privaten Vermögensverwaltung (nicht aber des Bankenwesens) übersetzen wir deshalb den Ausdruck „Anleger“ als „investor“.

Ein Fachwörterbuch kann sogar irreführende Lösung anbieten. Das ist der Fall beim Fachaussdruck thesaurierender Fond. Im relevanten, umfangreichsten zweisprachigen Fachwörterbuch finden wir slowakisches Äquivalent „akumulačný fond“ (Krenčeyová, 2002, S. 157), also ein Termin, den es in der Praxis der Kollektivanlage nicht gibt. Thesaurieren bedeutet bei den Investmentgesellschaften die zusätzlichen Gewinne in das Fondvermögen wieder anlegen (reinvestieren). In mehreren slowakischen, fundierten Hintergrundtexten sind

diese Entsprechungen zu finden: „kapitalizačný fond“ und „rastový fond“ oder umschreibender Begriff „fond reinvestujúci dividendy“. Hier ist der Begriff „kapitalizačný fond“ zu empfehlen, obwohl man statistisch häufiger den Ausdruck „rastový fond“ benutzt, um die Verwechslung mit Bezeichnung für einen Investmentstil bei den Aktienfonds (slowakisch – „rastový investičný štýl“ und davon abgeleitet „rastový fond“) zu vermeiden.

Es gibt auch Termini, bei denen die Uneinheitlichkeit der slowakischen Terminologie sogar direkt im Gesetz manifestiert wird: z.B.: Amtlicher Markt – 1. „primárny trh“, 2. „trh s kótovanými cennými papiermi“. Beide Termini finden wir im Gesetz, doch aber die Wertpapierbörse in Bratislava benutzt die Bezeichnung „kótovaný trh“. Dieses „empirisch-statistische“ Argument führt uns zur Bevorzugung des Ausdrucks „trh s kótovanými cennými papiermi“.

Die angebrachte Methode bei der Suche nach den korrekten Äquivalenten ist die Rechercharbeit im Internet und nachfolgende inhaltliche Bestimmung des zielsprachigen Ausdrucks. Dann ist es angebracht, den genannten Terminus noch in einem slowakischen Erläuterungswörterbuch oder in der Fachliteratur aufzusuchen und die slowakische mit der deutschen Definition zu vergleichen, z.B.: basieren (den Index) - die Zusammensetzung eines Indexes festlegen. In den Fachtexten und auch unter den Experten ist dieser Ausdruck einheitlich benannt als „stanoviť index“.

Bei der Finanzsprache ist auch die allmähliche Entwicklung der slowakischen Entsprechungen und Ersetzung der englischen Fachbegriffe durch slowakische Äquivalente zu beobachten. Es gibt slowakische Entsprechungen für deutsche Termini, die sich erst vor Kurzem eingebürgert haben und noch vor cca. 10 Jahren benutzte man eher die englische Terminologie. Ein pars pro toto Beispiel ist der Termin „Schwellenländer“. Das sind die Länder, die traditionell noch zu den Entwicklungsländern gezählt werden, aber nicht mehr deren typische Merkmale aufweisen, z.B.: befinden sie sich am Anfang oder in einem fortgeschrittenen Prozess der Industrialisierung oder erzielen überdurchschnittliche Wachstumsraten. Der slowakische Ausdruck für die Schwellenländer – „novoundustrializované krajiny“ setzte sich zuerst innerhalb der akademischen Sprache der Geographie durch. Für den abgeleiteten Begriff „Schwellenmärkte“ benutzte man in der slowakischen Börsensprache und der Sprache der privaten Anleger die englische Entsprechung emerging markets. Erst vor Kurzem benutzt man, vor allem bei der fachexternen Kommunikation mit den Laien, mit potenziellen privaten Anleger, die Wortverbindung „rozvíjajúce sa trhy“.

4 Anglizismen

Nach Stolze besteht das Problem des häufigeren Auftretens der „finanzenglischen“ Fachwörter „vielmehr darin, dass viele nicht ihre Kommunikationsform reflektierten und im Austausch mit einer nicht fachlich ausgebildeten Öffentlichkeit gedankenlos ihr „Fachchinesisch“ weiter verwenden, anstatt hier auf die Anforderung allgemeinverständlicher Rede zu besinnen. Nicht Fremdwörter als solche sind zu meiden, sondern sie sollen an der richtigen Stelle verwendet werden.“ (Stolze, 1999, S. 66). Anglizismen und Amerikanismen als fachliche Ausgangswörter des Finanzwesens finden wir in zugänglichen deutsch-slowakischen Wörterbüchern kaum. Der Übersetzer könnte sich in diesem Falle der englischen Fachwörterbücher bedienen. Es wäre jedoch eine Vagheit, denn es könnte zu einer Fehlinterpretation der polysemen Wörter kommen. Deshalb ist der Übersetzer auf fundierte Paralleltexte, Hintergrundtexte bzw. einen Fachmann angewiesen.

Das Auftreten der Anglizismen als des einzigmöglichen Äquivalentes (in linguistisch-translatorischem Sinne also als Entlehnung) in der slowakischen Sprache ist selten. Auch die meisten Fachmänner tendieren zum Gebrauch des heimischen Ausdrucks. Hingegen in der deutschen Sprache kann man diesen „proenglischen“ Trend nicht überschauen. Daher findet

man in den Finanztexten auch englische Wörter, die als Anglizismen in der deutschen Sprache gebraucht werden und denen kein deutsches Äquivalent entspricht, die aber ein slowakisches Äquivalent haben (z.B.: Double options – „dvojprémiové obchody“). Lišková weist in diesem Zusammenhang darauf hin, dass es vor allem in der Börsensprache die Fachausdrücke auftreten, die keinen direkten deutschen und auch slowakischen Äquivalent haben. Bei ihrer fachinternen Translation sollte man die ursprüngliche, englische Terminologie beibehalten und bei fachexternen eher erklären. Als Beispiel führt sie folgende Beispiele: „Aktiensplit – Neuaufteilung des Grundkapitals einer Gesellschaft – nové rozdelenie základného kapitálu spoločnosti, Blue-Chip – Bezeichnung für Aktientitel mit höher Börsenkapitalisierung – oznacenie akcií s vyššou burzovou kapitalizáciou, Book-Building – Verfahren zur Preisbestimmung von neu an die Börse kommenden Aktien – proces tvorby ceny pre nové akcie na burze, Chart – grafische Darstellung der Kursentwicklung eines Wertpapiers, eines Fonds oder eines Indizes, Fill-or-kill – eine Wertpapierorder mit diesem Zusatz ist im Computerhandels-System Xetra möglich – cenný papier označený týmto dodatkom je obchodovateľný na elektronickej burze Xetra, Floater – festverzinsliche Wertpapiere mit variablem Zinssatz – pevne úročené cenné papiere s variabilnou úrokovou sadzbou ...“ (Lišková, 2012, S. 71).

Weitere Alternative sind englische Fachwörter, die eine, obwohl nicht häufig benutzte, deutsche und auch slowakische Entsprechung haben. Hier ist grundsätzlich die Verwendung der slowakischen Variante vorzuziehen (z.B.: Shareholder-Value – Nutzen für die Aktionäre – „trhová hodnota vlastného kapitálu podniku“).

Und schließlich sind es die Fachwörter, bei denen man nur die slowakischen Ausdrücke verwendet – im Unterschied zum Deutschen, wo auch ursprüngliche englische Termini verwendet werden: z.B.: Structured Products – strukturierte Produkte – „štruktúrované produkty“, Leverage Effekt – Hebeleffekt – „pákový efekt“, Underlying – Basiswert – „menovitá hodnota“ (Äquivalent im geltenden slowakischen Gesetz gefunden).

Es ist nicht zu leugnen, dass Finanzenglisch die ursprüngliche Sprache des Börsenwesens und vor allem dann, wenn man sie unter Experten als ein Börsenjargon¹ benutzt. Ein typisches Beispiel sind die spezifischen Termini, die nur im engen Kreis der Experten verwendet werden und bei denen man meistens die ursprüngliche englische Form benutzt, aber manchmal verwendet man auch das deutsche Äquivalent, für das man eine slowakische Entsprechung finden muss. Dazu kommt es oft dann, wenn diese Termini (eigentlich nur ihr Denotat, nicht die sprachliche Form) in der fachexternen Umgebung, z.B. online Börsenlexika, die Börsenhandelsanleitungen für breite Öffentlichkeit oder in akademischen Unterrichtsmaterialien, zum Einsatz kommen. Im Börsenwesen sind die sogenannten „Orders“ ein aussagekräftiges Beispiel für solche fachinternen Termini. Orders sind Aufträge, die der Inhaber dem Skontroführer (ein Makler oder Broker) gibt. Diesen Begriff findet man in keinem deutsch-slowakischen Wörterbuch und nur selten in einem slowakischen Hintergrundtext. In den Finanztexten tauchen aber die „Orders“ nicht als ein allgemeiner (Ober-)Begriff, sondern eher als die konkrete Realisierung eines Auftrages und für die sind schon adäquate auch im Slowakischen zu finden, z.B.: Bestens-Verkaufsauftrag – „príkaz na predaj za najvyšší kurz“ (vgl. Bajus, 2002, S. 32), Kaufauftrag zum Kurs – „príkaz na nákup za stanovený kurz“ (Ebda). Natürlich ist es in Abhängigkeit von konkreter Textsorte des Zieltextes, des Spezialisierungsgrad des Zielpublikums oder des Übersetzungsauftrages möglich, auch die englische Form zu behalten.

Ein translatologisches Problem „an sich“ sind die Termini Hedge-Fonds und Dachhedgefonds. Die deutschsprachigen Länder haben den ersten Teil des Begriffs „Hedge

¹ Natürlich meine ich hier kein Börsenjargon im engeren Sinne, die z.B. die Börsenteilnehmer beim Parketthandel (vor allem die Kaufs- und Verkaufsaufträge) verwenden.

Fund“ von den englischsprachigen Ländern übernommen. Der zweite Teil wurde eingedeutscht (Fund = Fonds). Bei uns ist dieses Wort noch nicht eindeutig eingebürgert. Im Slowakischen sind drei Varianten zu finden: „hedge fond“ (vgl. Brondošová, 2005, S. 92), „hedžingový fond“ (vgl. Baláž, 2005, S. 9) oder sogar „hedžový fond“. Die meist eingebürgerte slowakische (also keine englische) Variante ist, statistisch gesehen, „hedžingový fond“ und dieser ist auch der Vorzug zu geben.

5 Metaphern

Die Metapher wird laut Duden definiert als „sprachlicher Ausdruck, bei dem ein Wort (eine Wortgruppe) aus seinem Bedeutungszusammenhang in einen anderen übertragen, als Bild verwendet wird.“ In der Wirtschaftssprache wirkt die Metapher als ästhetisches Stilmittel, ihre Verwendung wird mit der Originalität des Textes verbunden. (vgl. Burger, 2010, S. 100 – 104). Die Produktion der Metaphern spiegelt aber nicht nur die Bemühungen um Kreativität und Anschaulichkeit wider. Ihre Aufgabe ist die neuen Gegenstände zu benennen, die gemeinten Inhalte den Empfänger plastisch vor Augen zu führen und den Leser in einer eindrucksvollen Art und Weise zu beeinflussen. Die Metaphern spielen auch in der Börsensprache eine vielfältige Rolle. Die Bildhaftigkeit und Anschaulichkeit trägt zu ihrer besseren Bedeutungserschließung und Einprägung bei. In der Fachsprache der Börse und auch des ganzen Finanzwesens kommen viele Metaphern aus dem zwischenmenschlichen Bereich vor. Bei ihrer Übersetzung ist es wichtig nicht nur die denotative Bedeutung zu erhalten, sondern auch den Kontakt mit der Umgangssprache (samt korrekten Kollokationen) nicht aus den Augen zu verlieren und ihre Plastizität nachzuahmen.

Aus dem Bereich der Medizin kommen z.B. Metapher: der Kurs hat sich gebessert – kurz stúpol, Euroschwäche – oslabenie Eura, Weg der Besserung des DAX – cesta ku zvýšeniu DAXu, dauernde Erholung des DAX – trvalé zlepšenie hodnôt DAXu usw. Die Metaphern aus dem Bereich des Wetters / Klimas sind z.B.: trockener Markt – suchý trh, Ebbe der Kosten – úbytok nákladov, Flut der Kosten – príliv nákladov, Geschäfte florieren – obchody prekvitajú. In den Bereich des Bauwesens gehören: an der Börse bröckeln die Aktien stärker ab – akcie na burze prudko oslabujú (klesajú), Standbein des Handels – pilier obchodu, Hebel – pákový mechanizmus, breit getragene Markttendenz – rozsiahla (všeobecná) trhová tendencia. Aus dem Bereich Sport: z.B.: Kurssprung der Wertpapiere – skok kurzu cenných papierov, Eurex ging an den Start – Eurex vstúpil na trh, Aktien: Spitzenreiter – Akcie: číslo 1 (najhodnotnejšie akcie), Marktbewegung – zmena na trhu, Laufzeit – doba splatnosti, laufende Handelbarkeit – kontinuálne obchodovanie.

Besonders häufig ist ihr Auftreten bei den Verben der Größenveränderung in Börsenberichten. In der Bedeutung „sinken“ kommen u. a. vor: absacken (die Aktienkurse sackten auf ein neues Jahrestief ab) – klesnúť, abstürzen (der Index ist auf ein neues historisches Tief abgestürzt) – spadnúť, fallen (die T-Aktien fielen ins Bodenlose) – klesnúť/spadnúť, nachgeben (der Aktienkurs gab um 1,12 % nach) – poklesnúť na, Talfahrt (die Aktienmärkte gingen auf eine rasante Talfahrt) – sústavne klesať. Für „steigen“ werden u. a. folgende Begriffe verwendet: klettern (die Aktien kletterten von einem niedrigen Niveau auf 72 Cent) – vyšplhať sa, explodieren (die Kakaopreise explodierten förmlich) – vyletieť hore, Börsenrally – burzová rely (rely na burze).

Die nüchternen Börsenvorgänge werden auf diese Weise personifiziert und dramatisiert. Abstrakte Sachverhalte werden so anschaulich dargestellt. Sehr beliebt ist die Personifizierung: Inflation ist galoppierend – inflácia prudko stúpa, die Marktwirtschaften leiden – trhové ekonomiky trpia, Gewicht einer Aktie – váha akcie, Orderzusätze schaffen Ordnung – dodatky k príkazom majú zabezpečiť poriadok, die Märkte gehorchen – trhy citlivo reagujú na, die Preisbildung geschmeidig halten – udržiavať cenotvorbu v pohybe, belebter Markt – oživený trh.

Zu den bevorzugten Bildern gehört das Bild der Welle, die als eine Naturerscheinung auftritt, z.B.: Privatisierungswelle – vlna privatizácie, Negativ ist weiter das Bild der Spirale und des Soges, z.B.: Kursspirale – kurzová špirála (klesajúca), Sog der Ölwerte – vír cien ropy (vír, ktorý ťahá ceny ropy nadol). Das Überangebot bzw. der Überfluss wird durch das Bild des Berges veranschaulicht: z.B.: Aktienberg – prebytok akcií. Sehr bildhaft ist das Bild der Landschaft, des Tales und des Feldes: z.B.: Medien-, Banken-, Wirtschaftslandschaft – mediálne, bankové, hospodárske prostredie, Zinstal – pokles úrokov, Geschäftsfeld – pole obchodovania.

Ständig erwähnt werden auch Mutter und Tochter, eine verblasste Metapher, die als Abkürzung aus Mutter- und Tochtergesellschaft entstanden: z.B.: Tochter von Eurex – dcérska spoločnosť Eurexu und die Tiermetaphern: Falke – Taube, Bulle – Bär, Geier, Heuschrecke, Hai. Der Übersetzer soll nicht wagen die Tiernamen ganz „einfach“ mit slowakischen zoologischen Entsprechungen zu ersetzen, obwohl es vor allem für die unerfahrenen Übersetzer solcher Texte ein bisschen verdächtig klingen mag, und soeben die abgeleiteten Wortverbindungen wie: bullische oder bärische Stimmung (Bullen- oder Bärenmarkt) – býčia nálada alebo medvedia nálada (na trhoch, na burze).

Man kann also konstatieren, dass Aufgrund ihrer Anbindung an das Weltwissen und das in der Sprachgemeinschaft bekannte Bildwelt die Metaphern ein nicht unwichtiges Mittel zur Herstellung von Verständlichkeit in der fachexternen Kommunikation darstellen.

6 Schluss

Vor dem Hintergrund der Übersetzungsdidaktik wollte ich in meinem Beitrag auf die beim Übersetzen der finanziell-wirtschaftlichen Texte ins Slowakische häufigsten Problemkreise hinweisen, mit denen die Studenten die größten Schwierigkeiten im Bereich der Sprach- Sach- und Übersetzungskompetenz haben oder sie sogar überhaupt nicht als problematisch empfinden und berücksichtigen bzw. völlig übersehen. Die wichtigsten Probleme lokalisierte ich, auch anhand der eigenen pädagogisch-didaktischen Erfahrungen, in Problembereichen: (spezifische) Fachterminologie, Anglizismen und bildhafte Ausdrucksweise.

Literatur:

- BAJUS, R. – VRAVEC, J. (2002): *Burzovníctvo*. Košice: Praktikum.
- BALÁŽ, V. (2005): Výnos podľa inflácie. In: *Investor*, 6/3, s. 8–10.
- BRONDOŠOVÁ, J. (2005): ESPA Bond Danubia. In: *Trend*, 3.11.2005, s. 92.
- BUHLMANN, R. – FEARN, A. (2000): *Handbuch des Fachsprachenunterrichts*. Tübingen: Narr.
- BURGER, H. (2010): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- FEDORKO, M. (2017): *Dvojazyčný onomaziologický slovník (finančníctvo, hospodárstvo, priemysel). Príspevok ku zvyšovaniu jazykovej kompetencie študentov prekladateľstva a tlmočníctva*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [Cit. 2020-06-07.] Dostupné na univerzitnom intranete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/FedorkoM3>>
- KAUTZ, U. (2000): *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. München: Iudicium.
- KRENČEYOVÁ, A. – KRENČEY, I. (2002): *Nemecko-slovenský a slovensko-nemecký prekladateľský slovník. Právo – ekonomika*. Bratislava: Centrum cudzích jazykov.
- LIŠKOVÁ, D. (2012): Anglizizmy v hospodárskej nemčine. In: *Lingua et vita*, 1, s. 78–72.
- ROELCKE, T. (1999): *Fachsprachen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- STEGER, H. (1988): Erscheinungsformen der deutschen Sprache. Alltagssprache – Fachsprache – Standardsprache – Dialekt und andere Gliederungstermini. In: *Deutsche Sprache* 16, s. 289–319.
- STOLZE, R. (1999): *Die Fachübersetzung*. Tübingen: Narr.

Summary

Basic issues in translation of financial articles from German to Slovak language from the didactic perspective

This paper briefly describes the basic features of economic articles in Slovak context and focuses on the analysis of problems concerning about translation of financial articles from German to Slovak. The author deals with the problems of translation of specific specialized terminology, translational matter of finance English, metaphor and figurative expressions. The article analyses the depicted translational problems in the context of didactics of translation and it is aimed to practical preparation of students for specialized translation.

Электронные тексты в рефлексии повседневного письменного общения (на материале словацкого языка)

Ян Галло

Философский факультет, Университет им. Константина Философа в Нитре

jgallo@ukf.sk

Ключевые слова: блог, письменное общение, электронная коммуникация, электронный текст, электронное общение, электронная почта, эмодикон, чат, Интернет, SMS-сообщение, стиль, текст

Keywords: blog, electronic text, electronic communication, e-mail, emoticon, chat, internet, SMS-text message, style, text, written communication

Введение

В настоящее время электронные тексты присутствуют во всех сферах общения. Посредством сети Интернета, частично и мобильных телефонов, мы отправляем деловую и коммерческую корреспонденцию, получаем рекламу в частные почтовые ящики, учреждения публикуют важную информацию на своих веб-страницах. Очевидно, что определённый текст написан на компьютере и распространяется через Интернет, имеет разную степень выраженности в своей окончательной форме, в своём стиле. Официальные документы и научные работы доступны в Интернете и ничем не отличаются от печатных версий. У журналистики, политической, культурной и пр., публикуемой через так называемые блоги, уже есть некоторые специфические черты электронного документа. Общение в так называемых чат-комнатах имеет особенности, комбинация которых возможна только в электронных средствах массовой информации.

В статье исследование будет сосредоточено на тех видах электронных текстов, которые образуют составную часть (по большей части) **сферы повседневного общения**. Сюда входят, в частности, тексты частных электронных писем и SMS-сообщений, а также те, которые, хотя и публикуются в публичном пространстве электронного СМИ, но участники им не всегда приспосабливают форму и / или содержание своих докладов, и, кроме прочего, они являются (потенциально) анонимными. Это относится, например, к так называемым чатам. В зоне перехода между частным и публичным общением находятся и так называемые блоги. В связи с замыслом данного исследования (сфера повседневного общения) мы обращаем наше внимание на блоги, предназначенные для небольшого круга друзей и знакомых (личные блоги).

В статье также приводим рефлексии лингвистов, для которых электронные тексты были предметом исследования в последние годы. Мы также занимаемся стилем электронных текстов в целом. С точки зрения семиотики рассматриваем использование элементов семиотических кодов, отличных от естественного языка. Уделяем также внимание нескольким избранным жанрам электронного общения: электронная почта, короткие текстовые сообщения (SMS), чат и блоги. Конечно, лингвисты также имеют дело и с другими жанрами, такими как общение на так называемых серверах сообщества, социальных сетях (ср. Janovec, 2013; 2014), или общение по скайпу, т.е. синхронный разговор лицом к лицу на расстоянии, но эту сферу в предлагаемой нами статье мы не рассматриваем.

1 Электронные тексты как объект исследования

Предъявляемые в нашей статье электронные тексты, конечно, предметом лингвистических рефлексий стали недавно. Однако, в последние годы интерес к этим текстам довольно оживлённый. Лингвисты наблюдают различные аспекты электронных текстов в соответствии с их направленностью. Для стилистических работ, не реагирующих

на отдельные явления, но рассматривающих электронные тексты с более общей точки зрения, наиболее заметным аспектом SMS-сообщений, электронной почты, чатов, интернет-дискуссий и т. д., является сочетание черт, типичных для письменных текстов и черт типично разговорных. В этом контексте многие авторы говорят об устной письменности, письменной устной речи, письменной беседе, устной переписке или поверхностных и глубинно разговорных текстах (ср. Алтухова – Лебедева, 2012; Čmejrková, 1997, 1999; Krčmová, 2002; Hoffmannová, 2003; Jandová – David – Hoffmannová – Müllerová – Svobodová, 2006; Čmejrková, 2006; Vobořil, 2009; Čmejrková – Hoffmannová, 2011).

Профессиональный и непрофессиональный интерес вызывали электронные тексты в то время, когда электронное общение было всё ещё относительно новым, но быстро распространяющимся феноменом, особенно написание без диакритики и, в общем, с отклонениями от традиционной формы письменного языка: итерация графем (*Je to supeeeeeeeeeer!; Tak to je boooooooooomba! Gratulujem!*), значительное количество опечаток, расположение пробелов в неподходящем месте и др. (ср. Čmejrková, 1999, 2003; Čmejrková – Hoffmannová, 2011; Hladká, 2005; Hladká – Šmilauer, 2006; Jandová, 2006a; Kolský, 2005/06; Severa, 2001).

Словарный запас, связанный с электронным общением, также является предметом лингвистической рефлексии. В основном это **англицизмы**. Они, с одной стороны, являются частью среды новых технологий, которые обеспечивают электронную связь (компьютеры, мобильные телефоны) и которые были разработаны в англоязычной среде, и, с другой стороны, они появляются непосредственно в электронных текстах (ср. Svobodová, 2006b; Černá, 2006; Čmejrková – Hoffmannová, 2011). Многие английские слова были адаптированы к словацкой системе, например *bilbord*, *biznis*, *biznismen*, *hardvér*, *imidž*, *imidžmejker*, *ememeska*, *esemeska*, *mailovať si / emailovať si*, *líder*, *lízing*, *mejkap*, *míting*, *spíker*. Другие, как правило, сохраняют свое первоначальное написание, например, *blog*, *bloger*, *franchising*, *mail*, *mailbanking*, *mainstream* и т. д., но обычно более или менее адаптируются к морфологической системе словацкого языка. Некоторые термины, которые первоначально были включены в компьютерный сленг, стали общим сленгом. Сюда входят не только уже упомянутые англицизмы, но также и некоторые словацкие выражения, которые в среде электронного общения приобрели новое значение, например, *zavínáč*, *lama* (= неопытный пользователь).

При электронной коммуникации интерес любителей и лингвистов вызывают также характерные способы **сокращения**, мотивированные как стремлением ускорить контакт между писателем и адресатом, так и ограничить объём текста одного SMS-сообщения в мобильных телефонах. Как предупреждает Л. Гашова (2002) или Я. Гоффманнова (2013), использование сокращений может также указывать на игривость писателя или, если используемые сокращения понятны только автору и получателю, они также служат секретным кодом. Кроме аббревиатур, обычно раньше используемых в других сферах общения (*cm*; *dm*; *km*; *m*; *kg*), в электронных документах постепенно по другому закрепились образованные аббревиатуры словацких и английских слов, например, *pls* (*please*, *prosím*), *mmt* (*moment*), *thx* (*thanks*, *d'akujem*). Обычно также сокращаются названия словацких городов *BA* (*Bratislava*), *BB* (*Banská Bystrica*), *BJ* (*Bardejov*), *KE* (*Košice*), *NR* (*Nitra*), *PP* (*Poprad*), *RV* (*Rožňava*) и т. д. Для электронной коммуникации также характерны акронимы. Их часто заимствуют из английского языка, например *ATM* (*at the moment*, *momentálne*); *BBL* (*be back later*, *vrátim sa neskôr*); *BTW* (*by the way*, *mimochodom*); *JAM* (*just a minute*, *moment*). Некоторые акронимы являются игрой слов, основанной на английском спеллинге, например, *CU* (*see you*, *uvidíme sa*). Для сокращения также используются цифры или комбинация цифр и букв (так называемый альфанумерический код), например *B4* (*before*, *predtým*, *skôr*); *4 you* (*for you*, *pre teba*); *U2* (*you too*, *ty tiež*); *W84ME* (*wait for me*, *počkaj na mňa*).

Я. Гоффманнова (2006b) и другие авторы (Findra, 1997; Čapková, 2004; Svobodová, 2006a; Chovanec, 2010) также отмечают использование **вульгаризмов** в электронных текстах. Я. Соколова в работе «Вербальный текст. Очерки о моно-, семи- и поликодовости»

(2016) в связи с этим вопросом также отмечает, что «в интернет-текстах затем понятийно-интеллектуальные выразительные средства неравномерно перемешиваются с экспрессивно-эмоциональными средствами крайне негативной оценки (вульгаризмы, табуированная лексика)» (цит. согласно Findra, 1997, с. 12–13). С одной стороны, использование вульгаризмов и табуированной лексики связано с широко распространённым использованием вульгаризмов в общем, в сфере повседневного общения (особенно для некоторых говорящих), и, с другой стороны, также с тем фактом, что многие тексты направлены на выражение оценки и эмоций. Тем не менее, использование вульгаризмов, однако, в случае интернет-чатов и дискуссий как правило регулируется или прямо запрещается, чему авторы сопротивляются различными способами. Они часто реализуют так называемую графическую эвфемизацию, т. е. некоторую графему заменяют звёздочкой или другой графемой, например (*Život je niekedy s***a!*; *Kollár o vláde a koronavíruse: Nas****li ma!*). В российской среде известна группа так называемых падонков, которые отказываются подчиняться запрету ненормативной лексики (вульгаризмов) в электронных текстах. Поэтому они разработали свои собственные средства выражения экспрессивности. Так называемый падонский или падонковский жаргон также проник и в произведения, опубликованные на русском языке (см. статью М. Пужу, 2010).

С точки зрения **ономастики** электронные тексты рассматривает Я. Давид (2006). Он анализирует так называемые *nick*y (с англ. *nickname*), т. е. прозвища и имена, выбранные участниками интернет-дискуссий и чатов. Прозвище, с одной стороны, позволяет писателю скрывать свою идентичность (пол, возраст, профессию и т. д.), с другой стороны, писатели иногда намеренно обозначаются таким образом, чтобы дать некоторую информацию (не обязательно правдивую) о писателе. Я. Давид рассматривает прозвища как своеобразную онимическую систему.

Внимание любителей и специалистов привлекают элементы **невербального кода**, типичные для электронных текстов в сфере бытового общения (но время от времени используемые также в других сферах общения), так называемые **эмотиконы**, в неформальном общении несущие имя смайлики, смайлы, эмотиконки, эмоциконки и т. п. А. Галисова (2004) их называет идеограммами. О. Розенбаум (2001) характеризует эмотиконы как символы, с помощью которых писатель выражает свои чувства. Они характеризуются тем, что состоят только из символов серии ASCII, символов, обычно доступных на клавиатуре компьютера или мобильного телефона и могут быть вставлены в любой текст. Е. Яндова (2006b) отмечает, что эмотиконы заменяют писателям средства просодические, невербальные и паравербальные. Они также могут быть единственным содержанием SMS-сообщения или сообщения чата. Использование эмотиконов вне общения частного характера может быть отрицательным. Например, В. Штястный (2007, с. 96) считает нецелесообразным использование эмотиконов в текстах официально-делового стиля и отмечает, что «[...] от так называемых смайликов изящный воздержится». Различными аспектами эмотиконов также занимаются О. Розенбаум (2001), С. Шкодова (2002), Б. Нишева (2003), Е. Яндова (2006b) и А. Поливкова (2009).

В рамках электронных текстов лингвисты обращают внимание и на многоязычность. Наиболее распространённым является проникновение английского языка в словацкие письменные тексты (ср. Nábelková, 2006; Lišková, 2008). Авторы создают также компаративистские работы. Например, Л. Рыхновская (2010) сравнивает наличие территориально обусловленных явлений на материале чешских и хорватских дискуссионных форумов.

При анализе уровня текста электронных текстов внимание уделяется их тематическому строению, рамочным частям этих текстов, **интертекстуальности**, выражению эмоций, вежливости или иронии (ср. Hoffmannová – Müllerová, 1999; Müllerová, 2001; Kašicková, 2005; Hoffmannová – Müllerová, 2006; Šmejrková – Hoffmannová, 2011). Стиль этих текстов часто характеризуется как неформальный, спонтанный, связанный с ситуацией общения и

темой, которая связана с экраном компьютера или с дисплеем мобильного телефона. Стил этих текстов также фрагментарный, диалогический с использованием разных языковых вариаций, эмоциональный, использующий просодические и неязыковые средства (ср. Šmejrková, 1997, 2003; Patráš, 2006; Jandová, 2005, 2006b; Hoffmannová, 2006a, 2010/2011).

2 Стил электронных текстов

Во всех жанрах электронных текстов, которые обсуждаем в представленной нами статье, в большей или меньшей степени находит себе применение **референтная функция**, т. е. автор сообщает адресату некоторую фактическую информацию, например, информирует о запланированных или реализованных действиях. Многие электронные тексты выполняют **фатическую функцию**. Авторы её создают для установления, поддержания или восстановления контакта с адресатом. **Эмоциональная функция** языка применяется как в частной электронной переписке, так и частично в публичных чатах и интернет-дискуссиях. Авторы лично вовлечены в предмет, делятся своими чувствами и выражают субъективную оценку. Конативная функция языка используется в электронной переписке, когда писатель запрашивает что-то у адресата, пытается заставить его что-то сделать. В интернет-дискуссиях или в блогах данная функция может принимать форму убеждения. Авторы пытаются убедить адресатов во своих мнениях, часто с помощью эмоциональных средств. Наконец, даже и в электронных текстах авторы по-разному комментируют то, что написано. Таким образом, появляется **метаязыковая функция**: *prepac ze niektore casti su inym typom pisma, nemal som uz dostatok casu to opravovat*.

При создании электронных текстов автор и адресат находятся в опосредованном и в основном косвенном контакте. Участники общения стараются компенсировать недостатки косвенного контакта различными способами. Самые выдающиеся из них – эмотиконы. Кроме изображений лиц (смайлики 😊 ☺) обычно используются другие символические изображения (сердечки ♥, солнышки ☀, четырёхлистники и т. п.). Также используются заглавные буквы как правило для обозначения акцента на слове или отрывке. Меняющейся интонации устных текстов могут в электронных текстах соответствовать увеличенные **знаки препинания**, например, в вопросе есть несколько вопросительных знаков (*Prečo nezatelefonoješ???? Dočkám sa ešte v tomto tisícročí????*), или в выражении желания, просьбы, угрозы несколько восклицательных знаков (*Nech mám od všetkých pokoj !!!!*). И наоборот, запятая часто опускается в сообщениях чата и некоторые авторы её совсем игнорируют. Часто используется многоточие (апозиопезис), например (*Koncert bol nad očakávanie ...*). Из-за ограничений по времени и пространству авторы СМС-сообщений иногда отказываются от пробелов между словами и вокруг знаков препинания (*Dufam,zednessauzcitislepsie. Vpondeloksastretneme.Tesimsanastretnutie*). В других случаях авторы чередуют использование прописных и строчных букв в отдельных словах, обозначая границы слов, например (*AHOJKYMariankoAKOsaMAS?ZatialVSEokAjuMNAzatialvsetkoOKToMAtesiBUDUCityzden PRICESTUJEMdomovMOZEMEporobitvZAHRADEdufajmeZebudeDOBREpocasie*). То, что мы сказали до сих пор, касается письменных электронных сообщений. Это не касается, например, диалога по скайпу, который хотя опосредован техническим оснащением, но всё-таки это разговор устный. Участники видят себя и могут использовать некоторые невербальные средства (например, жесты, мимику, позу, но, однако, ни в коем случае не проксемику или гаптику, они также не могут приблизиться или прикоснуться друг к другу). Этот тип диалога относится к сфере электронного общения. Он имеет некоторые общие черты с общением по телефону, которое считается прототипом опосредованного разговора. Однако это относительно прямой контакт, когда производство и приём реплик не разделены временным интервалом. Аналогично и общение в чате является опосредованным, но (по сравнению, например, с обменом электронной почтой) осуществляется в режиме онлайн, почти в режиме реального времени. Сразу после окончания своей реплики участник видит реакцию, появляющуюся на мониторе. Однако, в отличие от плавного ритма разговорной

речи, механизм поворота имеет здесь особую форму – отдельные параллельные диалоги могут перекрываться. Пока один участник записывает свою реплику партнёру, чей-либо ответ уже будет отображаться на мониторе. Сложившийся порядок реплик, таким образом, является довольно случайным. Когезионная взаимосвязь в последовательностях нарушена и должна постоянно восстанавливаться.

Обычно говорят, что электронное общение подразумевает диалогичность, соответственно, степень интерактивности находится где-то между общедоступными диалогами лицом к лицу (face-to-face) и классическими личными письмами, и в том, что у обоих этих способов ведения диалога нет недостатков, таких как ситуативное давление, связанное с разговором лицом к лицу (необходимость высказаться быстро, находчиво, без подготовки), а также чувство обязательности (и серьёзности), связанное с отправкой письма. Реплики неофициальных электронных диалогов являются по сравнению с письмами преходящими и участники их могут удалить. Электронные письма или SMS-сообщения хотя также пишем быстро, но, по сравнению с репликами лицом к лицу, всё-таки можем всякое передумать, перед отправлением что-либо отредактировать и т. п. Электронная связь также имеет свои недостатки. Хотя мы можем знать о чём угодно, в любое время и в любом месте, это предполагает, что мы на самом деле всегда доступны (по крайней мере, в случае SMS-сообщений) и это может быть раздражающим и ограничительным.

Так же, как участники повседневных устных диалогов перебивают друг друга, и электронные письма, SMS-сообщения или реакции отдельных участников в чате могут пересекаться. Более того, наши «биоритмы», которые контролируют участие в электронном общении, различны. Не у всех есть привычка отвечать сразу. Кто-то намеренно оставляет время, чтобы ответить, и более быстрый партнёр может нервничать (как при классической переписке, но с гораздо более длительными интервалами). Авторы имеют, по крайней мере, возможность использовать при отправке электронного письма функцию, чтобы увидеть, получил ли и открыл ли адресат их письмо.

В электронном общении полностью преобладают **диалог** и видимая интерактивность. Некоторые жанры, особенно чат, являются прототипом диалога. Но интерактивность также проявляется и в основных монологических жанрах, таких как блоги. Даже публикуя блог или статью в Интернете, автор показывает, что рассчитывает на ответы.

Частная электронная переписка является одним из текстов, подготовке и контролю которого не уделяется особого внимания. Электронные письма и текстовые сообщения часто пишутся в спешке. Авторы их часто отправляют, не читая их, не исправляя опечатки и т. д. В этом смысле это **неподготовленные** тексты, которые напоминают спонтанность повседневного устного общения. Это тем более верно для чата и, в меньшей степени, для интернет-дискуссий. Здесь также выступления пишутся мгновенно и без исправлений, но, с другой стороны, ошибки в выступлениях в дискуссии, особенно правописание, являются предметом критики со стороны других обсуждающих. Блоги, скорее, принадлежат к жанрам **подготовленным**.

Пользователям мобильных телефонов предоставляются шаблоны типа *Prepáč/te, že meškám*. Хотя они в первую очередь предназначены для делового общения, они также используются в повседневном общении. Конкретную форму подготовленности образуют готовые тексты SMS-сообщений, которые доступны пользователям на разных сайтах. Некоторые могут пародировать общение оператора с клиентом (*Doležite upozornenie: Pokial v najblizsom case budete vo vedlajsom byte pocut zvyseny hluk, nerobte paniku. To sa sused opat hada so svojou zenou. Vas operator*). Поздравления с праздниками, днями рождения и т. д. встречаются гораздо чаще, например *Nech láska a šťastie sprevádza Ťa svetom, nech Tvoj úsmev podobá sa kvetom, nech sa Ti splní každý sen, to k narodeninám Ti priať chcem; Nech máš život ako sen, užívaj si každý deň. Od starostí žiadne vrásky, v každej chvíli veľa lásky*). Фактически, эти тексты представляют собой современную форму народного творчества. Они, точнее сказать, доказывают, каким образом Интернет служит для воспроизведения и распространения

определённых жанров и фиксированных формул – как всегда в сфере повседневного устного общения, особенно в диалогах, распространились анекдоты.

Готовность как коммуникационная компетенция связана с существованием правил и определённых **стереотипов** производства и восприятия, которые необходимо знать, чтобы общение осуществлялось согласно ожиданиям. То, как такие конвенции в сфере электронного общения создаются и принимаются, интересно иллюстрируется текстами Я. Гоффманновой (2000) и О. Мюлеровой (2001) о так называемых семейных электронных письмах. Это показывает, как старшее поколение в начале нескольких месяцев переписки по электронной почте придерживается всех требований рукописного личного письма. Однако, постепенно оно принимает принципы, которые применяет в своих текстах молодое поколение.

Электронная переписка, т. е. электронные письма и текстовые сообщения, являются **частными** по своему характеру, и их стиль соответствует этому. Это так несмотря на то, что при определённых обстоятельствах другие лица имеют к нему доступ: операторы сотовой связи или сервера, на котором зарегистрирован адрес электронной почты. Это отличается от чата, интернет-дискуссий или социальных сетей. Несмотря на возможность определённых ограничений и санкций, они доступны практически каждому пользователю Интернета. Речь идёт о **публичном** или, по крайней мере, **получастном** общении. Однако, характер публикуемой информации и взгляды на стиль чатов предполагают, что авторы воспринимают интернет-общение скорее всего как частное или, возможно, публичное, но без каких-либо рисков и ограничений, связанных с публичным общением. Люди на чатах приводят информацию о членах своей семьи или друзьях, открыто пишут о своих личных проблемах или проблемах со здоровьем, делают доступными фотографии себя и своих детей, показывают свои часто сильные, а иногда и откровенно ненавистные мнения о разных людях или группах людей и т. д. Точно так же люди, которые пишут блоги, публикуют свои комментарии на различные темы, а также личные впечатления, иногда сугубо частного характера, но с явной необходимостью общаться, прежде всего, с группой друзей, но потенциально с кем угодно. Хотя профиль участника в социальной сети может быть недоступен для свободного доступа, но поскольку у него сотни друзей, его сообщения по-прежнему имеют публичный характер. Границы между частным и публичным в этих жанрах электронного общения перестают быть ясными и становятся сомнительными.

Некоторые авторы, такие как участники интернет-дискуссий, иногда испытывают недостаток в конфиденциальности, больше не хотят делиться своими текстами со всеми потенциальными читателями и предлагают некоторым из участников обсуждения, что их общение будет происходить только в парах по электронной почте. Точно так же можно в чате менять уровень приватности или публичного общения с помощью так называемого режима шептания. Этот режим разрешает отправлять сообщения другому выбранному адресату, не позволяя другим, включая администратора, следить за связью. «Шепчущих» выступлений другие участники не видят. В режиме шептания природа диалога ещё ближе к частным диалогам лицом к лицу. Если шептание использует автор, чьи выступления (например, слишком конфиденциальные, вульгарные и т. д.) не представляют интереса для адресата, такому автору, как правило, возможно, например, используя администратора, технически несложным действием не допустить шептания.

3 Некоторые жанры электронного общения

В данном подразделе более подробно охарактеризуем некоторые избранные жанры электронной коммуникации, т.е. электронную почту, SMS-сообщения, чаты и блоги. Конечно, лингвисты также имеют дело с другими жанрами, например, интернет-дискуссиями и общением на так называемых серверах сообщества, т.е. социальных сетях (ср. Janoves, 2013, 2014), общением через скайп и др., что, безусловно, будет интересной сферой дальнейших исследований.

E-mail – электронная почта – это способ доставки, получения и отправки сообщений через электронные системы связи. Текст письма состоит из так называемого заголовка и тела. Заголовок состоит из стандартизированных данных, включая адрес электронной почты отправителя, который может быть представлен именем отправителя или прозвищем (milan.novak@gmail.com). Далее следуют тема сообщения и адрес электронной почты получателя. Там может быть один или несколько получателей + местное время и дата отправки сообщения. Предмет сообщения является параллелью к прежней категории *Vec*, распространённой в деловой и коммерческой корреспонденции, т. е., например, *Vec: Reklamácia*. Некоторые авторы очень креативны в тех электронных письмах, которые попадают в рамки повседневного общения. Темой письма может быть только эмодзи, который должен представить само содержание письма. Но появляются также самые разные экспрессивные выражения (*Fuj; Hanba*) и приветствия (*Zdravím z Tuniska*). Тема может включать в себя призыв ответить (*Prečo neprídeš???*), стремление заинтересовать (*Príd' sa pozrieť, čo som kúpil!!!*), готовность к диалогу (*Počúvam Ťa*) и т. п. Тема сообщения также может быть оставлена пустой. Остальные три части заголовка автоматически «заполняются» компьютером. Таким образом, в заголовке электронного письма смешиваются стандартные части и части оригинально образованные автором. Как правило, из заголовка каждого письма ясно, кто кому пишет. Тем не менее, есть также возможность отправить электронный текст анонимно. Например, отправка электронных открыток не требует адреса отправителя.

Гораздо более изменчивая часть электронного письма – это так называемое тело, т. е. сам текст. При написании текста автор не ограничен пространством. Текст сообщения электронного письма может быть произвольно длинным, поэтому он может также соответствовать длине многостраничного письма. Таковы, например, электронные письма, в которых автор рассказывает о своих путешествиях. Тем не менее, есть также очень короткие электронные письма, содержащие только короткую ссылку или просто эмодзи или ряд вопросительных знаков и т. п. Иногда заголовок длиннее, чем сам текст. Некоторые электронные письма ничем не отличаются от личного рукописного письма, т. е. содержат его обычные части, включая, например, заключительный постскриптум (P.S.). Другие электронные письма, наоборот, очень близки к прочим жанрам электронного общения, своей краткостью и использованием множества эмодзи или сообщениям в чате. Больше чем классическое рукописное письмо напоминают реплики личного диалога.

Короткое текстовое сообщение (эсемека, эсэмэс-сообщение, SMS-сообщение, SMS-ка) обычно представляет собой более короткий текст, отправленный с помощью мобильного телефона. Одно сообщение может содержать ограниченный объём символов, включая пробелы. Ограничение объёма текстового сообщения и необходимость как можно быстрее передать сообщение адресату приводит автора к различным сокращениям, иногда и за счёт ясности (*Dk za vtko. Zavm ak pdem dmv = Ďakujem za všetko. Zavolám, ak prídem domov*). В общении между двумя людьми способы сокращения могут быть поняты только ими, например, (*KE OK = Do Košíc som pricestoval v poriadku; O CH = очень хорошо*).

По своей краткости SMS-сообщения часто напоминают реплики устного разговора. Некоторые сообщения в основном являются ссылками и адресат отвечает либо очень кратко, либо вообще не отвечает (*A: Prosím, počkajte na mňa, budem trochu meškať. B: Je to v pohode, počkáme na teba*). Например, для назначения встречи используются другие типы сообщений, которые больше похожи на реплики устного разговора о времени и месте встречи (*M: Kedy a kde si dáme zajtra stretko? Teším sa na teba! E: Aj ja. M: Perfiš, napíš, kedy Ti to vyhovuje. Ja sa prispôbim. E: O šiestej večer na zastávke MHD pred Mlynmi?*). В определённых ситуациях, особенно если нет других каналов связи, сообщения, как правило, длиннее, потому что они заменяют электронную почту. Есть также сообщения, функция которых чисто эмоциональная и контактная, в крайних случаях они могут содержать только эмодзи/ы.

Чат – это разговор между двумя или более людьми, опосредованный коммуникационной сетью, чаще всего Интернетом. Такой разговор ведётся в режиме

реального времени. Поэтому чат очень похож на личный разговор. Коммуникационные партнёры перед началом общения в чате регистрируются в так называемых чат-комнатах, выбирают псевдоним, под которым они будут действовать. Например, автор MlynarikKapustovy пишет адресату с псевдонимом Rys.ostrovid: 22:26:57 Mlynarik Kapustovy: Rys.ostrovid: Supeeeeeeeeeeeeeeeer.

Чат-комнаты могут быть тематически ориентированы, но и в этих комнатах могут участники диалога вести разговор по другим, повседневным темам. В то же время несколько десятков участников могут «поболтать» в одной комнате. Количество как раз «присутствующих» меняется в разное время дня. Не только тексты участников, но и автоматически генерируемые отчёты о перемещении людей в комнате появляются на экране у всех, т. е. информация о том, кто только что вошёл в комнату, вышел из неё, долгое время не вступал в разговор, поэтому его выбросили из комнаты и т. д. Чат имеет резко диалогичный характер. Коммуникационные партнёры отвечают друг другу, но может случиться, например, что у кого-то вопрос, призыв к диалогу и т. д. останется без ответа. На первый взгляд следующая запись процесса чата может показаться хаотичной, без чёткого начала и конца. Однако, при его детальном рассмотрении можно проследить ход частичных диалогов, в которых участвует большое количество участников. Если некоторые авторы не хотят, чтобы их тексты читали все, кто в тот момент подключён в комнате, они могут перейти в так называемый режим шёпота т. е. общаться только парами (или тройками и т. д.), чтобы никто за их общением не наблюдал, включая ведущего. Наоборот, в публичной части чата лицо ведущего может быть очень заметным (ср. Jandová – David – Hoffmannová – Müllerová – Svobodová, 2006).

Согласно Ю. Ванько (2006, с. 49) «тексты блогов обычно имеют сильный интертекстуальный фон, т. е. они основаны на других текстах, опубликованных в Интернете или в других средствах массовой информации». Автор дальше добавляет, что «наряду с ними также имеются «оригинальные» непоследовательные тексты, основанные на собственном опыте или знаниях автора; мы также можем в блогах найти, например, и тексты о компьютерах, мобильных телефонах, программировании, веб-дизайне и т. д.» По словам Ю. Ванька, особенностью текстов блогов является «их открытость для общения с другими текстами, то есть возможность обратной связи с адресатами. Хотя личные веб-страницы обычно не позволяют писать ответы под статьями, на веб-блогах это правило: автор блога открывает свой текст реакциям читателей, то есть дальнейшему общению» (там же, с. 49). Блоги можно условно разделить на личные и профессиональные. Мы будем иметь дело только с личными блогами. Личный блог – это, как правило, веб-блокнот одного автора, который публикует тексты, часто также фотографии и другие материалы с использованием веб-приложений различной частоты. Блог может быть написан в форме дневника. Его автор передаёт – иногда очень эмоционально – читателям свой ежедневный опыт, публично сообщает о своих чувствах или пишет о своих интересах и увлечениях. (Отдельные блоги очень часто содержат все эти темы, только авторы придают им различную важность). Блоги, которые служат для саморепрезентации автора, меняют наше понимание дихотомии *частное – публичное*. В блогах, которые в основном посвящены интересам и увлечениям автора, часто существует нечёткая граница между дневником и веб-страницей интернет-магазина или рекламой (некоторые блоги рекламу содержат). То же самое относится и к популярным блогам о путешествиях. В некоторых из них авторы описывают свой опыт для нескольких друзей или бескорыстно советуют заинтересованным, другие, скорее всего, пишут сотрудникам турфирм для привлечения новых клиентов.

Как упомянуто выше, кроме устных текстов, блоги обычно также содержат фотографии, ссылки на видео (например, музыкальные клипы) и на другие веб-страницы, т. е. они являются мультимодальными. Это означает, что те, кому не хватает слова и фотографий, или которые считают блог менее интерактивным, могут получить видеоблог. Следующей отличительной чертой блогов является их **интертекстуальность**. Некоторые

блогеры приводят цитаты из любимых книг, заимствуют тексты и визуальные материалы с других веб-страниц и блогов (например, цитаты, мультипликационные анекдоты и т. д.). Соотношение между текстом и изображением может отличаться в разных блогах. В некоторых текстовый компонент значительно короче других компонентов. Блог может по большей части состоять, например, из фотографий, дополненных кратким комментарием.

Тексты в блогах носят монологический характер, но, однако, их внутренняя диалогичность может иметь различную интенсивность. Составной частью блогов бывает также дискуссия, т. е. опубликованный текст блога может стать исходным текстом для обсуждения, как и в случае интернет-дискуссий. Те же авторы обычно прикрепляют свои доклады к конкретным блогам. У многих людей есть свои любимые блогеры, чьи тексты они регулярно читают. Авторы блогов часто участвуют в обсуждениях, отвечают на вопросы своих читателей, заботятся об их мнениях, благодарят их за их поддержку, объясняют или дополняют информацию, которую, например, читатели исходного текста хорошо не поняли. Иногда реакции читателей побуждают блогеров писать новый текст.

Выводы

В электронных текстах границы между частными и общественными отношениями, а также границы между сферой повседневного общения и другими сферами коммуникации, в частности экономической и институциональной сферами, вероятно, будут и дальше трансформироваться и стираться. Что касается электронных текстов, часть электронной коммуникации (электронная почта) изначально была предназначена именно для них и до сих пор широко в них используется. Взаимодействие экономической и институциональной сфер является двусторонним: средства повседневного общения проникают из частного электронного общения в институциональное, деловое общение (например, некоторые из наиболее распространённых эмодиконов в извинениях учителям) и т. д. С другой стороны, средства, которые изначально использовались только в институциональном и деловом общении, проникают в сферу повседневного общения (это относится к таким пожеланиям как *S prianím pekného zvyšku dňa* и т. п.). Кроме того, электронная коммуникация, даже частная, коммерциализируется. Некоторые виды коммерческой деятельности, такие как прямые продажи или биржи (см. серверы Aukro, Bazoš и др.), или бывшая торговля вразнос, связанная, например, с фирмой Avon или Herbalife, была перенесена в Интернет. Люди, которые вступают в деловые контакты через Интернет или мобильный телефон, оформляют карту лояльности определённого бренда и т. д. а затем получают деловую и рекламную корреспонденцию на свой личный адрес электронной почты или номер мобильного телефона. Даже в этом случае наблюдается некоторое совпадение языковых средств разных сфер.

Однако, проводится, прежде всего, различие между тем, как отдельные пользователи получают доступ к производству и приёму электронных текстов. С большим упрощением мы можем говорить о двух типах. Одни пользователи используют Интернет и электронную связь только в качестве средства. Электронные тексты создают и принимают в принципе так же, как печатные или рукописные тексты. Примером могут послужить люди, чьи электронные письма в основном ничем не отличаются от личных писем, письменных ссылок или коротких телефонных звонков. Другие используют все технические возможности: скорость передачи не только письменного слова, но и звука и изображения, возможность общения с несколькими людьми одновременно. Таким образом, они создают сообщества людей, которые, помимо определённого интереса, связывают свои отношения с электронными СМИ. В то время как первые общаются скорее по SMS-сообщениям и электронной почте, и если им необходимо высказать свое мнение в Интернете, они участвуют в интернет-дискуссиях, вторые предпочитают общаться по так называемым социальным сетям, т.е. чаще всего на фейсбуке или твиттере. Это общение способно удовлетворить различные коммуникационные и социальные потребности (информирование, обмен опытом, чувствами, поиск новых

kontaktoch a t. d.). Исследование этого общения у нас, однако, ещё пока только начинается (см. Janovec 2013, 2014; Sherman – Švelch, 2014).

Литература:

- АЛТУХОВА, Т. В. – ЛЕБЕДЕВА, Н. Б. (2012): Виртуальное общение: новый этап развития письменной коммуникации. In: *Вестник Кемеровского государственного университета*. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 49/1, с. 105–111.
- ČAPKOVÁ, H. (2004): Pokes a ego. Sociolingvistický přístup k problematice chatování. In: *Čeština doma a ve světě*, 12/1–2, s. 38–40.
- ČERNÁ, M. (2006): Některé komunikační a mluvnické aspekty počítačového slangu. In: P. Pořízka – V. P. Polách (eds.): *Tzv. základní výzkum v lingvistice – desideratum, nebo realis?*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 46–52.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1997): Čeština v síti: Psanost či mluvenost? (O stylu e-mailového dialogu). In: *Naše řeč*, 80/5, s. 225–247.
- ČMEJRKOVÁ, S. (1999): Czech in the network: Written or spoken interaction? In: B. Naumann (ed.): *Dialogue Analysis and the Mass Media*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, s. 113–126.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2003): Jazyk a styl elektronické komunikace: čeština a počítačština. In: M. Tichý (ed.), *Sborník prací Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Řada jazykovědná. Prof. Milanovi Jelínkovi k 80. narozeninám*. 3. Opava: Slezská univerzita, s. 48–56.
- ČMEJRKOVÁ, S. (2006): E-čeština. In: *Čeština doma a ve světě*, 14/1–4, s. 4–15.
- ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J., eds. (2001): *Mluvená čeština. Hledání funkčního rozpětí*. Praha: Academia.
- DAVID, J. (2006): Nicky v komunikaci na WWW chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 43–81.
- FINDRA, J. (1997): Štylistika internetových textov. In: *Slovenská reč*, 62/5, s. 1–14.
- ФОРМАНОВСКАЯ, Н. И. (2007): *Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика*. Москва: Икар.
- GÁLISOVÁ, A. (2004): Internetové ideogramy v komunikácii. In: P. Pořízka – V. P. Polách (eds.): *Vztah langue a parole v perspektivě „interaktivního obratu“ v lingvistickém zkoumání*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, s. 215–218.
- ГОЛЕВ, Н. Д. (2012): Письменная коммуникация новейшего времени: основные векторы развития. In: *Вестник Томского государственного университета*, 18/2, с. 105–111.
- HAŠOVÁ, L. (2002): Lásky jedné esemesky. In: *Naše řeč*, 85/4, s. 207–212.
- HLADKÁ, Z. (2005): Kompoziční stereotypy a dopisové formule v současné korespondenci mládeže. In: S. Čmejrková – I. Svobodová (eds.): *Oratio et ratio. Sborník k životnímu jubileu Jiřího Krause*. Praha: Ústav pro jazyk český AVČR, s. 131–141.
- HLADKÁ, Z. – ŠMILAUER, I. (2006): K specifickým rysům elektronické korespondence. In: T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova (eds.): *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Brno: Masarykova univerzita, s. 151–162.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2000): Rodinné mailování. In: J. Dolník – J. Štefánik (eds.), *Princípy jazyka a textu*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 154–162.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2003): Čeština v současné soukromé korespondenci (dopisy, e-mail, esemesky). In: J. Hasil (ed.): *Přednášky z XLVI. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, s. 57–70.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2006a): Intertextualita v současné elektronické komunikaci. In: T. Hoskovec – O. Šefčík – R. Sova (eds.): *Teorie a empirie. Bichla pro Krčmovó*. Brno: Masarykova univerzita, s. 163–174.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2006b): Ironický rozměr stylu internetové komunikace (se zaměřením na internetovou signalizaci ironie). In: *Čeština doma a ve světě*, 14/1–4, s. 35–41.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2010/2011): Různé podoby současné komunikace: mezi mluveností a psaností (1. a 2. část). In: *Český jazyk a literatura*, 61/2, s. 62–70; 61/4, s. 176–184.
- HOFFMANNOVÁ, J. (2013): Výrazová ekonomie a procesy redukce v internetové češtině. In: H. Kusse – H. Kosourová (eds.): *Tschechisch in den Medien*. München – Berlin – Washington, D. C.: Verlag Otto Sagner, s. 11–19.
- HOFFMANNOVÁ, J. a kol. (2016): *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia.

- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. (1999): Ein Privatbrief auf E-mail: immer noch ein Brief oder eher eine Plauderei? In: B. Naumann (ed.): *Dialogue Analysis and the Mass Media*. Tübingen: Niemeyer, s. 55–63.
- HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. (2006): Některé situační, strategické a textové typologické charakteristiky komunikace na WWW chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 159–172.
- CHOVANEC, J. (2010): Chatová diskuze jako součást internetové sportovní publicistiky. In: V. Kováčová (ed.): *Varia XVII*. Ružomberok: Katolícka univerzita, s. 172–182.
- JANDOVÁ, E. (2005): Dva typy komunikace na Internetu a jejich stylový charakter. In: P. Odaloš (ed.), *Západoslovanské jazyky v 21. století*. 1. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta Univerzity Mateja Bela, s. 59–68.
- JANDOVÁ, E. (2006a): Některé jazykové rysy WWW chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 85–100.
- JANDOVÁ, E. (2006b): Komunikace na WWW chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 22–40.
- JANDOVÁ, E. – DAVID, J. – HOFFMANNOVÁ, J. – MÜLLEROVÁ, O. – SVOBODOVÁ, D. (2006): *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- JANOVEC, L. (2013): Rysy obecné češtiny v komunikaci na Facebooku. In: M. Mladenova – R. Železarova (eds.): *Slavjanskijte jezici otblizo*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ochridski“, s. 380–391.
- JANOVEC, L. (2014): Iniciační repliky v komunikaci na Facebooku. In: K. Dudová (ed.): *Varia XXII*. Nitra: Katedra slovenského jazyka FF UKF v Nitre – Slovenská jazykovedná spoločnosť pri JÚLŠ SAV, s. 153–161.
- KAŠICKOVÁ, Š. (2005): Conversation analysis of openings and closings in Internet Relay Chat. In: R. Povolná – O. Dontcheva-Navratilova (eds.): *Discourse and Interaction I*. Brno: Masarykova univerzita, s. 61–71.
- KOLSKÝ, T. (2005–2006): Porovnání četnosti psaní slov na českém internetu s diakritikou a bez diakritiky. In: *Češtinář*, 16/1–5, s. 116–120.
- KRČMOVÁ, M. (2002): Nová média – nové styly? In: *Stylistyka*, 11, s. 349–359.
- КУЗНЕЦОВ, А. В. (2011): Письменная разговорная речь в онлайн-коммуникации. In: *Молодой учёный*, 26/3, Т. 2, с. 24–26.
- LIŠKOVÁ, M. (2008): Jak si povídají matky v internetové kavárně. In: *Jazykovědné aktuality*, 45/1–2, s. 33–38.
- МАКАРОВ, М. Л. (2005): Жанры в электронной коммуникации: Quo vadis? In: В. В. Дементьев, (ed.): *Жанры речи. Вып. 4: Жанр и концепт*. Саратов: Колледж, с. 336–352.
- MÜLLEROVÁ, O. (2001): E-mailová korespondence z hlediska generačních rozdílů. In: M. Balowski – J. Svoboda (eds.): *Język i literatura czeska u schyłku XX wieku / Český jazyk a literatura na sklonku XX. století*. Wałbrzych: Państwowa wyższa szkoła zawodowa, Ostrava: Ostravská univerzita, s. 205–213.
- NÁBĚLKOVÁ, M. (2006): Slovenčina v súčasnom českom prostredí. Sonda do internetovej komunikácie. In: *Studia Academica Slovaca*. 35. Bratislava: Stimul, s. 451–464.
- NÍŠEVA, B. (2003): K jednomu zvláštnímu typu internacionalizmů – tzv. emotikony a akronymy. In: Z. Tichá – A. Rangelova (eds.): *Internacionalizmy v nové slovní zásobě*. Praha: Ústav pro jazyk český Akademie věd České republiky, s. 220–228.
- PATRÁŠ, V. (2006): E-ziny: hra, či e-štyl? In: A. Jaklová (ed.): *Komunikace – styl – text*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, Ústav bohemistiky, s. 41–48.
- POLÍVKOVÁ, A. (2009): *Jak být in v písemném projevu. Se vzorovými ukázkami*. Praha: Euromedia group.
- PŮŽA, M. (2010): Výrazné sociolingvistické jevy v internetovém prostředí slovanského areálu. In: I. Pospíšil (ed.): *Areálová slavistika a dnešní svět. Monografie z filologicko-areálových studií*. Brno: Tribun EU, s. 261–264.
- ROSENBAUM, O. (2001): *Anglicko/český slovník Internetu: chat-slang*. 3., podstatně přeprac. a dopl. vyd. Přeloil: R. Marhold. Praha: Ivo Železný.
- RYCHNOVSKÁ, L. (2010): ... voni furt hrozně brblaj tihle tataři... Ke srovnání teritoriálně příznakových prvků v chorvatských a českých internetových diskusních fórech. In: J. Villnow Komárková (ed.): *À la croate*. Brno: Tribun EU, s. 117–124.
- SHERMAN, T. – ŠVELCH, J. (2014): „Grammar Nazis never sleep“: Facebook humor and the management of standard written language. In: *Language policy*. 14/4, s. 315–334. [Cit. 2020-25-03.]

Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.1007/s10993-014-9344-9>>

SEVERA, V. (2001): K jazyku krátkých textových zpráv. In: P. Kuldanová – I. Gejgušová (eds.): *Čeština – jazyk slovanský*. 1. Ostrava: Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, s. 142–145.

SOKOLOVÁ, J. (2016): *Verbal'nyj text. Očerki o mono-, semi- i polikodovosti*. Saarbrücken: Palmarium Academic Publishing.

SOKOLOVÁ, J. (2019): Egocentriká – výrazy so sémanticko-pragmatickou orientáciou na hovoriaceho. In: *Slovenská reč*, 84/1, s. 10–25.

SOKOLOVÁ, J. (2018): Sémantika a pragmatika konštrukcií egoprezentácie. In: *Slovenská reč*, 83/3, s. 261–276.

SOKOLOVÁ, J. (2019): Konštrukcie kolektívnej identity hovoriaceho. In: *Slovenská reč*, 84/3, s. 239–257.

SVOBODOVÁ, D. (2006a): Slovní zásoba na WWW chatu. In: E. Jandová – J. David – J. Hoffmannová – O. Müllerová – D. Svobodová: *Čeština na WWW chatu*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 101–157.

SVOBODOVÁ, D. (2006b): Hodnocení spisovnosti lexikálních prvků užívaných v komunikaci na chatu. In: M. Balowski – J. Svoboda (eds.): *Język i literatura czeska w interakcji/Český jazyk a literatura v interakci*. Racibórz: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, s. 159–167.

ŠKODOVÁ, S. (2002): Kdo smajluje naposled, ten smajluje nejlíp! In: E. Koudelková – M. Marková (eds.): *Sborník 2002. Sborník k významnému životnému jubileu doc. PhDr. Milana Žemličky*. Liberec: Technická univerzita, s. 95–101.

ŠŤASTNÝ, V. (2007): *Korespondence a její úprava podle nových norem*. Praha: ASPI.

VAŇKO, J. – KRÁĽ, Ā. – KRALČÁK, Ľ. (2006): *Jazyk a štýl súčasnej slovenskej publicistiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta.

VOBOŘIL, L. (2009): K syntaktickým rysům „netspeaku“. In: J. Gazda (ed.): *Příspěvky k aktuálním otázkám jazykovědné rusistiky*. 3. Brno: Tribun EU, s. 79–84.

Источники:

Slovník súčasného slovenského jazyka A – G (2006). K. Buzássyová – A. Jarošová (eds.). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Slovník súčasného slovenského jazyka H – L (2011). A. Jarošová – K. Buzássyová (eds.). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Slovník súčasného slovenského jazyka M – N (2015). A. Jarošová (ed.). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.

Summary

Electronic texts in the reflection of everyday written communication (on the material of the Slovak language)

The article deals with the issue of electronic texts in the context of everyday written communication as well as the modern usage of these texts in the communication process. In the introduction the general view on electronic texts with enumeration of their types are presented. In the first part, the attention is focused on the traditional approach to electronic texts confirming the author's position by illustrative examples. In the next part, there is discussed the problem of style in the electronic texts. In the third part, there are presented some descriptions of electronic texts genres, such as an e-mail, SMS text message, chat and blog exemplified. In conclusion there is a summary of investigated problems and some drift of events to the future.

Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0067/19 *Jazykové reflexie sociálnej egoprezentácie a adresácie*.

Motivácia a modelovanie chrématoným so skratkou (na materiáli názvov slovenských poisťovní a bánk)

Alexandra Chomová

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

alexandra.chomova@umb.sk

Kľúčové slová: onomastika, model, modelovanie, motivácia, poisťovňa, vlastné meno, chrématonymum

Key words: onomastics, models, modelling, motivation, insurance companies, proper noun, chrematonym

1 Modelovanie prevzatých chrématoným so skratkou

Na slovenskom poisťovacom a bankovníckom trhu ponúkajú služby viaceré nadnárodné spoločnosti, ktorých názov má internacionálny charakter. V prípade, že súčasťou takého názvu je aj skratka, je ako komponent názvu zväčša prvkom prevzatým, napr. *BNP Paribas Cardif Poisťovňa, a. s.*; *HDI Versicherung AG*; *ING Bank N. V.*; *BKS Bank AG*. V našom texte chceme zamerať pozornosť na tieto názvy, a to vo vzťahu k analýze chrématoným v nadväznosti na ich následné modelovanie. Onymický materiál, ktorý tvoril materiálové východisko našej analýzy (názvy poisťovní a bánk pôsobiacich na Slovensku – 57 názvov, z toho 28 názvov so skratkou), je z hľadiska prítomnosti skratky možné rozdeliť do troch typov: celé chrématonymum je cudzieho pôvodu (napr. *AIG Europe Limited*; *MSIG Insurance Europe AG*; *COFIDIS SA*), chrématonymum so skratkou je domáceho pôvodu (*ČSOB Poisťovňa, a. s.*; *ČSOB stavebná sporiteľňa, a. s.*; *VÚB, a. s.*), posledný typ je kombinácia komponentov domáceho a cudzieho pôvodu (*OTP Banka Slovensko, a. s.*; *NN Životná poisťovňa, a. s.*), pričom je dôležité, že abreviačný komponent je cudzieho pôvodu. Naša pozornosť sa sústreďuje na abreviačný komponent v chrématonyme a vo vzťahu k modelovaniu na jeho vzťah k pôvodnému motivantu. Následne k ďalším členom v chrématonyme a k jeho zaradeniu do systému funkčných členov pri samotnom modelovaní. Dotkneme sa niekoľkých nejasností, s ktorými sme sa pri otázke modelovania skupiny sledovaných chrématoným obsahujúcich abreviačný komponent stretli.

Pri analýze vychádzame z doterajších výskumov v oblasti modelovania proprií, pričom model sa chápe ako pomenovací a slovotvorný akt, pomocou ktorého mená v jazyku vznikajú a existujú a podľa ktorého ich používatelia jazyka ponímajú. V pomenovacom modeli sa vyberajú a usporadúvajú isté motivačné príznaky odzrkadľujúce sa v jazykovom stvárnení konkrétneho propria. Sémantické príznaky sú hierarchicky usporiadané a vytvárajú obsahový model – ten utvárajú generické a diferenčné príznaky (pozri aj Blanár, 1996). Analýza založená na vzťahových modeloch má v jazykoch všeobecnú platnosť. Poznámky smerujúce k modelovaniu súboru chrématoným vychádzajú z prác P. Odaloša (2015, 2020a), v rámci ktorých sa predstavuje aj chápanie chrématoným a ich klasifikácia.

V našom texte sa sústreďujeme na vlastné mená spoločenských organizácií, konkrétne neštátnych organizácií. Model zachytáva významovú stránku chrématonyma, pričom sa profiluje ako „model mapujúci chrématonymické príznaky vzťahov spoločnosti prostredníctvom abstraktných a konkrétnych chrématoným“ (Odaloš, 2020a). Chrématonymické príznaky sa premietajú do funkčných členov s onymickou hodnotou.¹ Tieto funkčné členy vyjadrujú sémantické príznaky signalizujúce typ chrématonymického vzťahu

¹ Problematikou modelovania chrématoným sa zaoberajú aj Gondeková (2020a, 2020b), Kolenčíková (2020a, 2020b), Odaloš (2015, 2020a, 2020b), Rožai (2020).

(Odaloš, 2020a). V rámci nami sledovaného súboru chrématoným ide o funkčné členy: neštátna organizácia (No), oblasť činnosti (OČ), organizačná charakteristika (OCH), orientácia určitým smerom (OR), príslušnosť k územiu (PÚ), honorifikačná charakteristika (HCH), domicil (DOM), napr. *Európska cestovná poisťovňa* ($A1 = PÚ + OČ + No$); *Mutsui Sumitomo Insurance Company Europe Ltd.* ($A1 = HCH + No + PÚ + OCH$); *Všeobecná zdravotná poisťovňa, a. s.* ($A1 = OČ + No + OCH$); *Slovenská záručná a rozvojová banka, a. s.* ($A1 = PÚ + OČ1 + OČ2 + No + OCH$); *Všeobecná úverová banka, a. s.* ($A1 = OČ + No + OCH$); *Tatra banka, a. s.* ($A1 = PÚ + No + OCH$); *Wüstenrot stavebná sporiteľňa, a. s.* ($A1 = PÚ + OČ + No + OCH$).

2 K motivácii a k skratke ako komponentu sledovaných chrématoným

Naše úvahy sa budú opierať o vnímanie skratky ako takej, ale aj o skutočnosť, že je tu nutné brať do úvahy niekoľko aspektov: chrématonymickú povahu sledovaných jednotiek, interlingválnu motivovanosť, abreviačné prvky ako súčasť štruktúry sledovaných názvov. Všetky tieto aspekty navzájom spolupracujú. Vzhľadom na osobitosti modelovania je nutné všimnúť si nielen motivačné pozadie, ale aj štruktúru a vzájomné vzťahy medzi jednotkami tvoriacimi príslušné chrématonymum. Zároveň treba brať ohľad na osobitosti príslušnej chrématonymickej triedy. V tejto súvislosti považujeme za dôležité zdôrazniť, že jednotlivé druhy proprií sa od seba odlišujú, lebo odlišným spôsobom odrážajú charakter pomenúvaných objektov. Je teda potrebné skúmať jednotlivé vlastné mená v rámci daného podsystemu s ohľadom na jeho špecifiká (porovnaj Ološtiak et al., 2006, s. 13): „...predpokladom fungovania proprií v jazyku určitej sociálnej skupiny je spoločenská podmienenosť, ktorá zabezpečuje úzku previazanosť vlastného mena s dianím v mimojazykovom priestore. S úzkou previazanosťou propria s mimojazykovou realitou súvisí aj to, že vlastné mená sa do cudzieho jazyka neprekladajú ani vtedy, keď je proprium s apelatívom formálne totožné...“ (ibid.), napr. angl. Smith sa v slovenčine nestane Kováčom. Hoci autori citovaného slovníka pôvodne svoju analýzu zameriavajú na anglické vlastné mená (dominantne antroponymá), myslíme si, že viaceré konštatovania platia aj vo vzťahu k iným typom propriálnych jednotiek. Pri komplexnom prístupe k problematike fungovania cudzích mien v preberanom jazyku treba zohľadniť dva funkčné protiklady: apelatívum – proprium, domáce proprium – cudzie proprium. Cudzie proprium sa chápe ako príznakovejšie, preto sa miesto cudzích mien vymedzuje na okraji periférie, teda ako periféria periférie jazykového systému slovenčiny, pričom to znamená, že „cudzie mená sú jednotky, ktoré sa vyznačujú viacerými vlastnosťami, ktorými sa odlišujú od všetkých ostatných skupín pomenovaní“ (Ološtiak et al., 2006, s. 14). Postavenie týchto jednotiek v slovenčine sa charakterizuje ako nestabilné.

Osobitosťou sledovanej chrématonymie je, že ide o názvy individuálne vytvorené, obsahujúce skratky a cudzojazyčné apelatíva. Pri názvoch poisťovní a bánk nachádzame analogický postup ako pri niektorých exonymách – tzv. prekladových exonymách – ich adaptácia prebieha prostredníctvom prekladu tej časti názvu, všeobecného mena, komponentu, ktorý označuje druh inštitúcie (napr. poisťovňa) – často však k takému prekladu nedochádza a organizácia sa identifikuje cez dodatok typu *pobočka zahraničnej banky* (porovnaj Ološtiak et al., 2006, s. 72), napr. *Raiffeisen Centrobank AG Slovak Branch*, *pobočka zahraničnej banky*; *BKS Bank AG*, *pobočka zahraničnej banky v SR*.

Ak si všimneme súbor sledovaných názvov poisťovní a bánk z pohľadu ich vzniku, možno konštatovať, že pri nich došlo k pohybu od apelatív k propriu (napr. *Allianz – Slovenská poisťovňa, a. s.*), deonymickým posunom – transonymizácii (z ojkónym *Wüstenrot* – napr. *Wüstenrot poisťovňa, a. s.*, z antroponým – *Raiffeisein*, *Mutsui Sumitomo* – napr. *Raiffeisein Centrobank AG Slovak Branch*; *Mutsui Sumitomo Insurance Europe Ltd.*), čo sa odráža v sémantických príznakoch pri modelovaní chrématonyma (pozri nižšie). Pohyb v rámci onymických tried je však prítomný aj pri abreviácii vo vnútri sledovaných

chrématoným, napr. *J&T Banka*, *MSIG Insurance Europe AG*, resp. *MSIGE*U ako variantný názov k chrématonymu *Mutsui Sumitomo* uvádzanému aj ako *Mutsui Sumitomo Insurance (Europe) Ltd.* Viaceré skratky vznikajú z viacslovných propriálnych pomenovaní. Osobitosťou sledovaných skratiek je, že sú súčasťou importovaných názvov, ktorých motivant nie je domáceho pôvodu.

Z onymického hľadiska chrématonymá, ale aj propriálne skratky typu N. Y. (abreviácia toponyma New York) pomenúvajú jedinečné denotáty, chápu sa teda ako propriá (porovnaj Gavurová, 2013, s. 186–188). V literatúre sa rozlišuje medzi apelatívnosťou a propriálnosťou iniciálových skratiek (porovnaj *ibid.*, s. 188), pričom práve propriálne skratky majú vyššiu tendenciu k nesklonnosti, pretože majú povahu značky. Abreviáciou môžu prejsť tak antroponymá, ako aj toponymá či chrématonymá. So skracovaním mena v iniciálovej podobe sme sa stretli napr. v prípade *MSIG Insurance Europe AG*, resp. *MSIGE*U, v ktorom ide o skrátenie vlastného mena *Mutsui Sumitomo*, no samotné antroponymum je tu súčasťou zložitejšej, viacslovnej chrématonymickej štruktúry. Iniciálové skratky priezvisk vystupujú v názve banky *J&T Banka, a. s.* (A1 = HCH + No + OCH).

Vo vzťahu k samotným skratkám, ktoré sme sledovali (okrem skratiek J&T, ČSOB a VÚB) treba konštatovať, že ide o cudzie jednotky vstupujúce do paradigmatických vzťahov, ktoré sa napriek neadaptovanej podobe zaraďujú do príslušného lexikálneho poľa. Ich neadaptívnosť nie je vzhľadom na ich skratkovitosť odhaliteľná, odhaľuje sa až na úrovni motivácie, resp. vstupu do užších vnútrojazykových vzťahov. Jednotlivé názvy poisťovní a bánk sú ako celok prevzaté vlastné mená a treba ich chápať ako interlingválne a zároveň onymicky motivované. Cudzie prevzaté vlastné mená sa samy osebe radia na perifériu periférie lexikálneho a jazykového systému preberajúceho jazyka (Ološtiak, 2011, s. 207). Podľa toho, aké denotáty cudzojazyčné propriá označujú, rozlišuje M. Ološtiak (*ibid.*) tri skupiny: cudzie propriá denotujúce neslovenské onymické objekty, cudzie propriá denotujúce slovenské onymické objekty a exonymá, pričom hranicu medzi prvou a druhou skupinou chápe ako pohyblivú a pri mnohých onymických objektoch najmä chrématonymických predpokladá internacionálny charakter.

Logonymum je vizuálny oznam, zvláštny komunikačný prostriedok, reprezentuje firmu, je identifikátorom a podáva isté charakteristiky firmy (Imrichová, 2006, s. 69). M. Imrichová (2006, s. 60–61) poznamenáva, že nevyhnutnou podmienkou na spracovanie logoným na strane prijímateľa sú predchádzajúce skúsenostné a vedomostné predpoklady. Miera informovanosti o logonyme závisí od rozsahu a spôsobu využitia lexikálneho významu i konotácie motivanta. Autorka (2000, s. 105) tiež hovorí o informačnej hodnote logonyma, teda schopnosti „charakterizovať denotát, oboznámiť prijímateľa so zameraním a činnosťou firmy, s oblasťou jej podnikania a charaktere služieb“. Ide o prvé a základné sprostredkovanie istej informácie o firme percipientovi. Vydeľuje rôzne stupne informačnej hodnoty logonyma, pričom názvy obsahujúce cudzie slová radí k takým, ktoré majú slabšiu informačnú hodnotu (Imrichová, 2000, s. 108). Skupinu logoným, ku ktorým radí napr. iniciálové a slabičné abreviatúry, prípadne názvy tvorené osobitými slovotvornými postupmi, chápe ako názvy s nulovou informačnou hodnotou, majú identifikačnú a reklamnú funkciu a podľa autorky plnia len úlohu identifikátorov (porovnaj *ibid.*, s. 109).

Cudzie slová majú slabšiu informačnú hodnotu a v prípade akronymických logoným ich dešifrovateľnosť závisí od poznania osobitostí slovotvorných postupov daného jazyka, z ktorého pochádza motivačné apelatívum, pričom miera dešifrovateľnosti je taká, aká je miera priezračnosti, teda informatívnosti (to platí aj pre neakronymické prevzaté logonymá). M. Imrichová (2006, s. 41) označuje názvy vyjadrené cudzím slovom ako kontaktné logonymá a chápe ich ako výsledok procesu internacionalizácie. Hodnotí ich ako módný prvok a prisudzuje im reklamnú a propagačnú funkciu. V súvislosti s motiváciou poznamenáva, že logonymum je motivované logonymom zahraničnej materskej firmy

pôsobiacej na Slovensku, pričom cudzie slovo môže mať pôvodnú pravopisnú podobu. Nedomáci pôvod umocňuje cudzie slovo (chápané ako internacionalizmus, resp. globalizmus), napr. group, company. Tieto slová v sebe nesú sémantiku kolektívnosti, väčšej inštitúcie, ktorá nesie väčšiu záruku úspešnosti a prosperity (najmä finančnej), istotu väčšieho zabezpečenia. V článku z roku 2019 venovanému inojazyčným logonymám na Slovensku (s dôrazom na severné a južné pohraničné územie) vydeľuje v rámci firemných názvov z formálneho hľadiska 6 skupín názvov: akronymické (utvorené jednoduchou slovotvornou operáciou z iníciaľových komponentov motivujúcich slov), repropriálne (motivované vlastným menom), kontaktové (sémanticky motivované názvy vyjadrené cudzím slovom), derivované (utvorené afixáciou motivujúceho slova), kompozitné (utvorené kompozíciou), lexikálne (sémanticky motivované názvy utvorené propriálizáciou všeobecných pomenovaní) a poznamenáva, že v skupine akronymických, kompozitných a derivovaných logoným sa nachádzajú také, ktoré sú motivované cudzími slovami (porovnaj Imrichová, 2019, s. 411). Vo vzťahu k logonymám akronymického typu upozorňuje na ich „značkovú“ formu, ktorá svojou skrytou sémantikou motivantov formálne odkazuje na anglický typ lexémy.

V. Pulcár (2010) hovorí o ergonymách, ktorých úlohou je pritiahnuť pozornosť, zabezpečiť úspešné pôsobenie podnikateľského subjektu v konkurenčnom boji. Skutočnosť, že sa dáva prednosť inojazyčnému názvu, ovplyvňuje prítomnosť zahraničného kapitálu vo firme. Úspešnosť zabezpečuje aj dostatočná známosť, no v prípade názvu so symbolickým charakterom je miera predikability nízka až nulová. Platí, že „medzinárodná podoba“ názvu firmy sa volí kvôli lepšej identifikácii v zahraničí (porovnaj *ibid.*, s. 408, túto skutočnosť autor konštatuje vo vzťahu k dopravným a logistickým firmám). „Nízka miera predikability je charakteristická pre ergonymá, ktorých vonkajšia forma nenesie informáciu o ich zameraní. Funkciou takýchto ergoným je firmu identifikovať.“ (*ibid.*, s. 409). V prípade takej príznakovej jednotky, ako je skratka, ktorá je navyše súčasťou názvu firmy, sa táto skutočnosť znásobuje. Aj tu platí, že zložka „hovoriaca“ o zameraní podnikateľského subjektu, pôsobení firmy v istej oblasti, na základe ktorej sa identifikuje činnosť podnikateľského subjektu, sa prenáša na iný komponent názvu. V modelovej štruktúre je to predovšetkým funkčný člen oblasti činnosti alebo neštátna organizácia.

Pri chrématonymách sa v oblasti logoným a inštitucioným vo vzťahu k skratkám konštatuje ich produktívnosť (porovnaj Gavurová, 2013, s. 190; Ološtiak, 2011, s. 255). Pri logonymách sa hovorí o akronymizácii a malej priezračnosti vzniknutých názvov (Gavurová, 2013, s. 190 podľa Imrichová, 1995), pričom akronymizácia sa chápe ako skracovanie, resp. výber hlások, písmen či slabík motivujúcich antroponymum. Vzhľadom na viacslovnosť motivanta pri tvorbe inštitucioným (viacslovné pomenovania, voľné syntagmy) sa pri ich vzniku hovorí o spolupráci abreviačnej a onymickej motivácie, pričom použitie skratky pôsobí v prospech jazykovej ekonómie.

M. Ološtiak (2011, s. 253) poznamenáva, že chrématonymá ako viacslovné propriá medzi abreviačnými motivantmi dominujú. Ich viacslovnosť vyplýva zo snahy o transparentnosť. V prípade *OTP Banka Slovensko* je skratka súčasťou viacslovného pomenovania. Pri tvorbe logonyma môže spolupracovať abreviačná aj onymická motivácia, príp. ďalšia motivácia, najčastejšie syntaktická, napr. *NN Životná poisťovňa*. Zároveň tu dochádza k transonymizácii. V prípade fúzie spoločností vzniká názov na úrovni jednoduchého prechodu v rámci skupiny chrématoným typu logonymum + logonymum → logonymum (*Banco Mais + Banco Banif → Banco Banif Mais S. A.*).

M. Ološtiak (2011, s. 256) podotýka, že „interlingválna motivovanosť abreviatúr má v porovnaní s interlingválne motivovanými neskratkami svoje špecifiká“ už len preto, že mnohé skratky sú samy osebe príznakové. Navyše, priznáva periférne postavenie cudzojazyčných skratiek (s ohľadom na Slovník skratiek a značiek z roku 2004). Konštatuje, že v skupine logoným sa domáce skratky často tvoria pomocou prevzatých prvkov (porovnaj

Ološtiak, 2011, s. 257; Imrichová, 2019, s. 413) – napr. *PROFI CREDIT Slovakia*, s. r. o. (komponent profi vychádzajúci zo skutočnosti, že spoločnosť sa orientuje na poskytovanie pôžičiek pre podnikateľov), *Genertel poisťovňa*, a. s.; *TELERVIS PLUS*, a. s. (názvy motivačne vychádzajú zo skutočnosti, že firmy svoje služby poskytujú cez internet a telefonicky, pričom tento sémantický prvok sa vyjadruje rôznymi typmi formantov).

Vráťme sa k samotnej skratke. Skratka sa považuje za samostatný typ lexémy (Ološtiak, 2011, s. 232). Preberanie chrématoným súvisí s procesmi interferencie, adaptácie a integrácie – porovnaj logonymum *ÖMV* s ohľadom na jeho fónické segmenty. Ak však skratku vnímame ako lexikálny prvok, potom je jeho potenciálna adaptovateľnosť a integrovateľnosť vyššia. Na oslabovanie interlingválnej motivácie vplýva frekvencia, napr. najfrekventovanejšie rodné mená sa nepovažujú za prevzaté (porovnaj *ibid.*, s. 215). „Interlingválna motivovanosť sa môže oslabiť aj vtedy, keď sa prevzaté vlastné meno (príp. jeho derivát) zapája do výstavby komplexnejších, viacslovných proprií“, príp. „prevzaté jazykové prvky (nielen slová) môžu celému názvu pridať punc interlingválnosti“ (*ibid.*, s. 216). Skratky sú jazykovými prvkami cudzieho pôvodu, ktoré sa do slovenčiny dostávajú prostredníctvom tzv. interlingválneho lexikálneho importu. M. Ološtiak (*ibid.*, s. 216, 227) následne hovorí o adaptácii na hláskoslovnej, morfolologickej, morfematickej, lexikálnosémantickej, derivačnej a pravopisnej úrovni. Pri abreviácii sa dokonca uvažuje o prechode do istého subkódu (Ološtiak, 2011, s. 229). Abreviácia sa chápe ako fragmentizácia, ktorá môže zachovávať aj meniť význam. Skratky sú reflexom viacslovných jednotiek. Niektoré skratky pozostávajú len z fragmentárnych komponentov, napr. *mBank S. A.*, ale aj skratky s komponentom typu tele-, -tel, napr. *TELERVIS PLUS* a. s.; *Genertel poisťovňa*, a. s.

Mnohé zo skratiek na základe abreviačnej demotivácie si zachovali status lexikálnej jednotky – *Groupama poisťovňa* a. s.,² *Amslico poisťovňa*, *BNP Paribas Cardif Poisťovňa* a. s. Všetky sémantické príznaky sa v komunikácii kondenzujú do tejto skratky, pričom nosným sa stáva funkčný člen oblasť činnosti, a to na základe „vedenia o onymickom objekte“. Uvedený sémantický príznak sa premieta do významu, ktorý sa „metaforicky“ spája s abreviátom a nahradí pôvodný abreviačný motivát (v pôvodnom jazyku, čím sa vlastne v bežnej komunikácii aj slovenský ekvivalent abreviačného motivátu stáva irelevantný).

Z formálnej stránky sa jazyková jednotka pri abreviácii redukuje. Z hľadiska významu sú podľa M. Ološtiaka (2011, s. 235) sémanticky identické tie skratky, ktoré sú identické denotačne. Ak prvky nepatria do rovnakej lexikálnej paradigmy a subparadigmy, nerealizuje sa ani sémantická identita, pričom takéto skracovanie sa realizuje aj pri propriách. Ani pri nami sledovaných chrématonýmách sa často nerealizovala úplná významová zhoda a abstrahovalo sa najmä od funkčného člena oblasť činnosti, napr. *D. A. S. poisťovňa* (oproti *D. A. S. poisťovňa právnej ochrany*), *NN poisťovňa* (oproti *NN Životná poisťovňa*). Z hľadiska denotačného vzťahu nachádzame v sledovanej chrématonymii denotačne identické prvky, ale aj prvky, ktoré sú výsledkom medzisystémových vzťahov, a to aj na úrovni abreviácie (skratky vznikajú z kombinácie apelatívnych a propriálnych motivačných vzťahov), ktoré sa následne na úrovni modelu prejavujú v podobe funkčných členov najmä vo vzťahu k propriálnym východiskám ako honorifikačná charakteristika, napr. *J&T Banka*, a. s. (A1 = HCH + No + OCH).

Vzhľadom na to, že do abreviačného motivanta sa z východiskového spojenia dostáva obmedzený počet prvkov, pri identifikácii jednotlivých sémantických príznakov (ktoré vychádzajú z motivačného východiska) je možné sa opierať len o lexikálne fragmenty (porovnaj Ološtiak, 2011, s. 236). Z komunikačného hľadiska je skracovanie vzhľadom na rozsah viacslovného pomenovania logické (pozri aj konštatovanie o formálnej mohutnosti

² M. Gavurová (2013, s. 57) takýto typ skratky označuje ako neúplnú skratku.

lexém ako východiska pre abreviáciu; *ibid.*, s. 238). Motivačná priezračnosť skratky je však nízka, množstvo skratiek nahromadených na jednom mieste tak sťažuje porozumenie. V prípade chrématoným typu *BNP Paribas Cardif Poistovňa, a. s.* sa vzhľadom na nedomáci pôvod tohto prvku táto skutočnosť pociťuje ešte výraznejšie. Komunikant v uvedenom chrématonyme bez poznatkov o pozadí vzniku názvu identifikuje jednu skratku (*BNP*, hoci chrématonymum obsahuje tri skratky), no bez poznania abreviačného motivanta jej sémantiku nedešifruje ani na základe uvedených fragmentov. Komunikačná váha sa tak prenáša na sémanticky priezračný prvok uvedeného názvu, ktorým je slovenské substantívum *poistovňa*. (porovnaj aj *ibid.*, s. 241).

V prípade sledovaných chrématoným tak možno konštatovať, že v komunikácii sú abreviačné motiváty ako súčasť ich štruktúry frekventovanejšie než ich motivanty. Abreviačný motivant komunikant často odhalí len v prípade, že sa zaujíma o genézu vzniku príslušného názvu spoločnosti. Často sú názvy zložené z niekoľkých častí, pričom jednotlivé časti odkazujú na fúziu viacerých spoločností, abreviáty tak skracujú osobité názvy a výsledné chrématonymum je ich syntézou.

V rámci jednočlennej abreviačnej štruktúry sa na úrovni sémantických príznakov pri modelovaní chrématonyma táto jednočlenná štruktúra rozpadá na viacčlennú, napr. *ČSOB Poistovňa, a. s.* ($A1 = [PÚ + OČ + No] + No + OCH$), ak identifikujeme východiskový výraz skratky *ČSOB* ako *Československá obchodná banka*. V prípade importovaných logoným, ktoré z hľadiska slovotvorného možno chápať ako výpožičky a z hľadiska motivácie ako nemotivované jednotky, sa pri pohľade na ich štruktúru dostávame do situácie, keď sa stretávame s otázkou, ako pristupovať pri modelovaní k abreviačnému prvku, ktorý tvorí ich súčasť. Na abreviát sa tu dá nahliadať vo vzťahu k abreviačnému motivantu dvojako. Buď prijmeme skutočnosť, že sa abreviát prijal bez abreviačného motivanta, alebo budeme pri modelovaní vychádzať z neslovenského abreviačného motivanta, pričom môže nastať niekoľko situácií vyplývajúcich zo špecifik sledovanej chrématonymie. Jednou z nich je skutočnosť, že pri uvedení abreviačného motivanta v pôvodnom jazyku možno naraziť na prekladové ťažkosti, resp. na otázku korešpondencie jednotlivých prvkov v slovenskom jazyku. Ak má pôvodný motivant skratky prispieť k jednoznačnosti pri modelovaní a uvedení sémantických príznakov v modeli, vynára sa otázka, či pri tvorbe slovenského ekvivalentu nedôjde k sémantickým posunom, ktoré sa odrazia pri modelovaní, a to aj vzhľadom na typologickú rôznosť jazykov, čo so sebou prináša aj ďalšie gramatické otázky (napr. pri *HDI Versicherung AG* je paralelou abreviačného motivanta v pôvodnom jazyku *Haftpflichtverband der Deutschen Industrie* slovenské Združenie zodpovednosti nemeckého priemyslu – v samotnom chrématonyme sa duplicitne objavuje funkčný člen identifikujúci oblasť činnosti obsiahnutý nielen v samotnej skratke, ale aj v lexéme *Versicherung* „poistenie“ – takéto duplicitné funkčné členy sa objavujú pri tomto prístupe k modelovaniu nielen pri prevzatých skratkách; pozri príklad vyššie).

M. Gavurová (2013, s. 18) uvádza, že pri prevzatých skratkách sa nosná informácia prenáša na pôvodný abreviačný motivant alebo jeho slovenský ekvivalent. Zároveň však dodáva, že pôvodný motivant alternuje so slovenským ekvivalentom výnimočne a že na použitie pôvodného, resp. slovenského motivanta vplýva viacero faktorov, medzi ktoré radí napr. frekventovanosť skratky. V prípade chrématonyma percipient nemá možnosť (bez znalosti pozadia vzniku názvu, teda bez znalosti o denotáte, histórii danej spoločnosti) odhaliť abreviačný motivant, slovenskému percipientovi vzťah medzi motivujúcou a abreviačne motivovanou lexémou nie je jasný. Skratka (v uvedenom prípade dokonca viacero skratiek ako súčasť prívlastku) tu vystupuje bez abreviačného motivanta a samotné uvedenie skratky stačí ako optimálne množstvo informácií (porovnaj Gavurová, 2013, s. 19). Skratka sa v takomto importovanom chrématonyme vníma ako nemotivovaná a používateľ si dokonca neuvedomuje ani jej abreviačný charakter. Nosnú informáciu v našom prípade preberá

apelatívum *poist'ovňa*. Uvedenie pôvodnej motivácie skratky, ktorá kondenzuje pôvodné viacslovné spojenie na jednoslovný výraz, nie je pre komunikáciu vo svojej podstate prínosom.

V prípade prevzatých skratiek a ich abreviačných motivantov je nutné hovoriť o interlingválnej motivácii, pričom práve v abreviačne motivovanej lexike sa konštatuje oveľa vyššia miera internacionalizácie ako vo zvyšku lexiky. Za nosnú otázku, ako už bolo spomenuté, sa považuje aj skutočnosť, či sa skratka prevezme alebo neprevezme spolu s motivujúcim pomenovaním. Vzhľadom na ekonomizujúcu funkciu skratky sa neprevzatie pôvodného motivanta vníma ako pochopiteľné, pretože opak by pôsobil v neprospech paradigmatickej ekonómie (porovnaj Gavurová, 2013, s. 235; Ološtiak, 2011, s. 256). M. Gavurová (2013, s. 235) sa však nazdáva, že pôvodný motivant je prítomný aspoň latentne, a to minimálne prostredníctvom samotnej skratky, ktorá je jeho abreviačným reflexom. V rámci preberaní cudzích lexém, resp. spojení s abreviačným pendantom vydeľuje dva prípady: „s prevzatým AMn sa preberie aj jeho skratka a tá sa ďalej používa najmä so slovenským ekvivalentom AMn, ktorý môže alternovať s pôvodným AMn“ a „namiesto prevzatého AMn sa vytvára jeho domáci ekvivalent a jeho skratka“ (ibid.). Osobitosťou nami sledovaných názvov je skutočnosť, že skratka je súčasťou chrématonyma, pričom celé chrématonymum sa preberá ako komplexná jednotka. Skratka sa uvedomuje ako jeden z prvkov, členov chrématonyma, importuje sa z cudzieho jazyka bez motivanta (v istých prípadoch sa dokonca komponent ako skratka identifikovať nemusí, napr. *COFIDIS*, *Paribas*, *Cardif*). V bežnej komunikácii nevzniká potreba vytvoriť k abreviačnej časti názvu a jej pôvodnému motivantu slovenský ekvivalent. V prípade, že existuje variantná podoba chrématonyma bez skratky, je to podoba v pôvodnom jazyku, napr. *MSIGEU* – *Mutsui Sumitomo Insurance Company (Europe) Ltd*. Vzhľadom na to, že názov sa chápe ako značka, absentuje tu slovenský ekvivalent názvu, a teda aj samotnej skratky v ňom obsiahnutej.

Vzťah medzi prevzatou skratkou a jej abreviačným motivantom je v tomto prípade asymetrický. Voľne preložené ekvivalenty pôvodného motivanta pri absencii genetického (cudzojazyčného) motivanta sa považujú za tzv. kvázimotivanty a vedú k nepriamej abreviačnej motivácii, pričom skratka funguje ako skratka aj naďalej (porovnaj Gavurová, 2013, s. 237; Ološtiak, 2011, s. 257). Platí to najmä pre prevzaté iniciálové skratky vzhľadom na ich grafickú a fónickú príznakovosť, pri ktorých sa pociťuje ich abreviačný pôvod. M. Gavurová (2013, s. 237) medzi dôvodmi nevytvárania domáceho ekvivalentu skratky uvádza okrem jazykovo-ekonomickej výhodnosti aj terminologickú konzistentnosť, ktorá vyplýva z internacionálnej povahy skratky. Ak sa však pri medzinárodnej skratke uvádzaním slovenského motivanta, resp. jeho časti zabezpečuje pri menej frekventovanej skratke porozumenie jej významu, treba podotknúť, že v rámci chrématonymie sa domáci ekvivalent (a to ani pri skratke) neuvádza. Názvy totiž predstavujú skutočnosť, že firma, spoločnosť je súčasťou globálnej inštitúcie, prípadne sa tým zároveň demonštruje členstvo vo väčšej medzinárodnej skupine. Už sme spomenuli, že v uvedenom type vlastných mien nenastáva ani situácia, keď by sa vytvoril domáci ekvivalent k cudziemu motivantu, ktorý by sa následne skracoval. M. Gavurová (2013, s. 238) upozorňuje na prípady, keď sa domáci ekvivalent skratky nevytvára najmä z dôvodov terminologickosti pôvodných skratiek typu TGV, internacionálneho charakteru typu CIA, FBI, UNESCO a značkovosti typu ÖMV.

Z hľadiska interlingválnej motivácie je dôležité rozlíšenie skratiek slovenskej proveniencie a prevzatých skratiek. Analogicky je nutné rozlišovať chrématonymá obsahujúce skratky, ktoré sú slovenského pôvodu a ktoré sú na Slovensko importované ako dôsledok vstupu globálnych medzinárodných inštitúcií na slovenský trh (v našom prípade trh poistenia a zaistenia a finančný trh). Podľa A. Sopiru (cit. podľa Gavurová 2013, s. 240) „skratky vznikajú podľa tzv. jazykových modelov, autochtónnych pre jeden jazyk, a prechádzajúcich do iných jazykov“ – autor tak rozlišuje skratky prevzaté ako hotové slová,

skratky utvorené podľa medzijazykových modelov a skratky utvorené podľa autochtónnych modelov v rámci jazyka. Neexistencia skratky v preberajúcom jazyku môže súvisieť aj s lingvokultúrnymi okolnosťami, napr. s neexistenciou príslušného denotátu v mimojazykovej skutočnosti jedného z jazykov. Vzhľadom na to, že identifikácia abreviačného motivanta súvisí s históriou príslušnej firmy a rôznymi transakciami, preskupovaním v rámci obchodných dohôd, ktoré súvisia aj so zmenou majiteľov, podielovým vlastníctvom, výsledný názov je výsledkom rôznych fúzií a odráža zložitosť vlastníckych vzťahov, nami sledované skratky považujeme za autochtónne. Ekonomizácia vyjadrenia v mene súvisí s výslednou podobou obchodného mena, prostredníctvom ktorého sa spoločnosť bude prezentovať na trhu. Import mena a jeho skratky do preberajúceho jazyka sa tak deje nepredvídateľne a variabilne. K lingvokultúrnym diferenciám patrí aj problematika presného ekvivalentu skratiek podnikateľských subjektov typu angl. *Ltd.*, franc. *S. A.* oproti slovenskému *s. r. o.*, *a. s.* (porovnaj Gavurová, 2013, s. 241). V modelovej štruktúre sa operuje so sémantickým príznakom organizačná charakteristika (OCH).

2.1 Modelovanie prevzatých chrématoným so skratkou

V prípade, že by sme modelovali sémantické príznaky a následne funkčné členy modelu na základe motivujúce slovného spojenia, z ktorého skratka vznikla – vychádzali by sme teda zo skratky ako z motivovanej jednotky – domnievame sa, že by pred nami stáli dve ťažkosti – skratku musíme modelovať v pôvodnom jazyku, lebo chrématonymum je v slovenčine prevzatou jednotkou. V prípade, že by sme modelovali v slovenčine, museli by sme logonymum preložiť. Modelovali by sme tak nie pôvodné chrématonymum, ale jeho preklad, resp. korešpondujúci ekvivalent. Ak by sme aj pripustili také modelovanie s argumentom, že sémantický príznak je príznak, ktorý abstrahuje od jazyka, v modeli sa objaví duplicita, prípadne triplicita niektorých sémantických príznakov, v našom prípade najmä tých, ktoré odkazujú na oblasť činnosti spoločností, ktoré dané chrématonymum pomenúva (s ohľadom na fúziu viacerých spoločností, pričom táto skutočnosť sa odráža v názve). Modely by vyzerali takto (podotýkame, že funkčné členy abreviátu modelujeme v lomenej zátvorke, vychádzajú z korešpondujúceho slovenského ekvivalentu motivanta – tu sa otvára ďalšia otázka, ktorou je napr. aj poradie funkčných členov vzhľadom na gramatiku, syntaktické poradie; v uvedenom modelovaní je poradie členov formálne):

AIG Europe Limited ($A1 = [PÚ + No] + PÚ + (No) + OCH$) (z angl. American International Group);

D. A. S. poisťovňa právnej ochrany, a. s. ($A1 = [PÚ + OČ] + No + OČ + OCH$) (z nem. Deutcher Automobil Schutz Aktiengesellschaft);

Groupama poisťovňa, a. s. ($A1 = [No + OČ] + No + OCH$) (z fr. Groupe d'AMA; A. M. A – Caisses d'Assurances Mutuelles Agricoles);

BNP Paribas Cardif Poisťovňa, a. s. ($A1 = [PÚ + No] + [PÚ1 + PÚ2 + No] + [PÚ + OČ1 + OČ2 + No] + No + OCH$) (z fr. BNP – Banque National de Paris; Paribas – Banque de Paris et des Pays-Bas; Cardif – Compagnie d'Assurance et d'Investissement de France);

OTP Banka Slovensko, a. s. ($A1 = [OČ + No] + No + PÚ + OCH$) (z maď. Országos Tkarék Pénztér);

BKS Bank AG ($A1 = [No + PÚ] + No + OCH$) (z nem. Bank für Kärnten Aktien gesellschaft);

ING Bank N. V. ($A1 = [PÚ + No] + No + OCH$) (z hol. Internationale Nederlanden Groep);

KDB Bank Europe Ltd. ($A1 = [PÚ + OČ + No] + No + PÚ + OCH$) (z angl. Korea Development Bank);

v protiklade k domácejmu chrématonymu ČSOB Poist'ovňa, a. s. ($A1 = [PÚ + OČ + No] + No + OCH$) (z Československá obchodná banka) či ČSOB stavebná sporiteľňa, a. s. ($A1 = [PÚ + OČ + No] + OČ + No + OCH$).

Ak, vychádzajúc z motivácie, ktorá je pri identifikácii sémantických komponentov modelu nevyhnutná, pripustíme segmentáciu jednotlivých častí abreviačného motivátu v príslušnom jazyku, potom sa vynára otázka miery ich adaptácie. Ak, naopak, budeme vychádzať z myšlienky, že k prevzatíu abreviačného motivanta nedošlo, otvára sa otázka následného modelovania pri interlingválnej demotivácii. Vzťah medzi motivantom a motivátom, ktorý funguje v pôvodnom jazyku sa pretrhne, lebo do slovenčiny sa preberá motivát bez motivanta na príslušnej jazykovej úrovni. V sledovaných chrématonymách nedošlo k transortografizácii, možno ich vnímať ako citátové lexémy, pri ktorých sa prejavuje tlak internacionalizácie, navyše, takéto onymy sú komunikačne príznakové (porovnaj Ološtiak, 2011, s. 222). Vo vzťahu k interlingválnej motivácii M. Ološtiak konštatuje, že je „vnímaná len ako vlastnosť, aj to na všeobecnej a v podstate neurčitej rovine“, navyše, v prípade, že komunikant neovláda cudzí jazyk, z ktorého pochádza lexéma, „procesuálnu a vzťahovú zložku „neodhalí“ a nie je to ani potrebné“ (2011, s. 266).

V prípade, ak prijmem skutočnosť, že dochádza k prevzatíu skratky bez abreviačného motivanta, je nutné o nej ďalej uvažovať ako o abreviačne nemotivovanej prevzatej lexéme. Z interlingválneho aspektu by potom išlo o transabreviáciu (porovnaj Gavurová, 2013, s. 252). Nakoniec, interlingválny import sa nemusí realizovať symetricky, teda slovenčina v prípade abreviátu nepreberá motivant aj motivát. Viacslovné pomenovanie stojace za skratkou by sa muselo použiť len v citátovej, príp. minimálne adaptovanej podobe. Vzhľadom na značkovosť názvu sa však cudzojazyčný motivant neprekladá a skratka nekalkuje ani nevytvára domáci abreviačný motivant. Abreviačnosť sa vo väčšine prípadov neuvedomuje – napr. *Cardif*, príp. sa naopak predpokladá, napr. *AXA poisťovňa* (podľa vysvetlenia spoločnosti nejde o skratku, ale o slovo sprostredkujúce vitalitu, je krátke, výstižné, ľahko vysloviteľné vo všetkých jazykoch, ktoré si generálny riaditeľ spoločnosti vybral na základe externej konzultácie, pôvodne to malo byť slovo *Elan*, ale u kanadských pracovníkov narazilo na kritiku, lebo toto slovo vo francúzštine označuje losa).

Ak prijmem tézu o nemotivovanosti abreviovaného komponentu v chrématonyme, vynára sa otázka, ako tento komponent modelovať. Ponúkajú sa dve možnosti – prijať model so sémantickým príznakom orientácia určitým smerom (OR) alebo pristúpiť k skratke ako k istému typu značky. V porovnaní napr. s vnímaním funkčného člena OR pri názvoch politických strán sa takéto chápanie javí ako korektné a priezračnejšie (pri modelovaní názvov bánk porovnaj Odaloš, 2015; Kolenčíková, 2020b), tu vnímanie tohto funkčného člena podľa nášho názoru spôsobuje vyššiu mieru nejasnosti. Inou možnosťou je modelovať tento funkčný člen ako majiteľa, vlastníka spoločnosti – posesora (PS). Skratka by tak deklarovala nielen spoločnosť samotnú, ale aj oblasť podnikania.

Modelovanie by v tomto prípade vyzeralo takto:

AIG Europe Limited ($A1 = PS + PÚ + (No) + OCH$),

ČSOB Poist'ovňa, a. s. ($A1 = PS + No + OCH$),

D. A. S. poisťovňa právnej ochrany, a. s. ($A1 = PS + No + OČ + OCH$),

Groupama poisťovňa, a. s. ($A1 = PS + No + OCH$),

HDI Versicherung AG ($A1 = PS + No + OCH$),

NN Životná poisťovňa, a. s. ($A1 = PS + OČ + No + OCH$),

BNP Paribas Cardif Poisťovňa, a. s. ($A1 = PS1 + PS2 + PS3 + No + OCH$),

OTP Banka Slovensko, a. s. ($A1 = PS + No + PÚ + OCH$),

ČSOB stavebná sporiteľňa, a. s. ($A1 = PS + OČ + No + OCH$),

BKS Bank AG ($A1 = PS + No + OCH$),

ING Bank N. V. ($A1 = PS + No + OCH$),

KDB Bank Europe Ltd. (A1 = PS + No + PÚ + OCH).

V prospech funkčného člena posesor PS by hovorila aj reklamná funkcia, ktorá je prepojená so samotným logonymom a s touto jeho špecifickou funkciou, na ktorú upozorňuje aj M. Imrichová (2006, s. 33). Okrem nej vydeľuje aj psychologickú a estetickú funkciu, pričom logonymá podľa nej slúžia na usmernenie prijímateľa a ich cieľom je „ovplyvniť rozhodnutie adresáta prostredníctvom obsahu v ňom prítomnej informácie“. Pomenúvacím motívom logonym sa spravidla stáva odkaz na oblasť podnikania, charakter služieb. Tento princíp platí pri primárnom kroku – tvorbe mena. Pri preberaní mena do iného jazyka vstupujú do hry ďalšie procesy. Primárny pomenúvací motív sa pri importe do iného jazyka zastiera, resp. úplne vytráca. Domnievame sa, že z týchto logonym sa stávajú symboly, ktorých funkciou je len identifikovať firmu. Meno na základe svojej „značkovitosti“ asocjuje oblasť činnosti.

L. Garančovská (2010b, s. 492–493) hovorí aj o triede nejasných a nejednoznačných názvov, pri ktorých je motivačný príznak zastretý, názov je pre používateľa nezreteľný. Podľa nášho názoru aj napriek neznalosti motivačného pozadia dominantný komponent názvu, často komerčne podporený ako značka, konotuje oblasť činnosti spoločnosti, resp. spoločnosť samotnú, a tak znalosť motivácie názvu pre denotačné porozumenie nie je dôležitá.

Názov sám osebe vzhľadom na neprevzatý pôvodný abreviačný motivant nemusí byť pre príjemcu jasný, no vďaka pôsobeniu reklamy si ho vie spojiť so symbolom, logom materskej spoločnosti, príp. obrázkom. Toto spojenie s ďalšími komunikačnými prostriedkami prináša potrebné prepojenie s informáciami, ktoré vytvoria potrebnú konotáciu. Podporí sa tak individualizačná a diferenciačná funkcia chrématonyma, známosť denotátu (komunikačná funkcia), doplnia sa informácie o charaktere denotátu, buduje sa pozitívny vzťah potenciálneho konzumenta ponúkanej služby či produktu, upútava sa pozornosť a v neposlednom rade sa samotný denotát propaguje.³ Reklamná funkcia je dôležitá, lebo sa podieľa nielen na propagácii, ale aj na ukotvení vo vedomí a podvedomí recipientov, napr. VÚB, ČSOB. Pri prevzatých logonymách sa schopnosť identifikovať denotát prenáša primárne na domáce prvky v názve. V prípade, že domáce prvky súčasťou názvu nie sú, nastupuje konotačná/asociačná zložka (buď na základe znalosti cudzieho jazyka, alebo vedenia o denotáte, vytvorená najčastejšie na pozadí iných nejazykových kódov, napr. komercie – znalosť ochrannej známky, asociácia s ochrannou známkou, schopnosť identifikovať spoločnosť, medzinárodná platnosť názvu).

3 Komunikačné osobitosti chrématonym so skratkou

Upozorníme ešte na niekoľko komunikačných osobitostí sledovaných názvov obsahujúcich skratky. Pod vplyvom angličtiny sa tu objavuje tendencia kopírovať syntagmatické správanie skratiek v angličtine, teda prehodnocovať substantívne skratky na adjektívne pendanty v pozícii atribútu prostredníctvom prostej antepozície skratky, napr. *ING Bank N. V.*, *BKS Bank AG*, *VÚB Banka*, *ČSOB poisťovňa*, *J&T Banka*, *AIG poisťovňa*, *MetLife poisťovňa*, *D. A. S. poisťovňa*. Takéto prehodnocovanie skratky na adjektívum sa

³ K osobitým funkciám chrématonym patrí okrem reklamnej aj juristická funkcia, slúžiaca na odlišenie názvov výrobkov a ochranných známk, ktoré sú chránené aj právne (porovnaj Garančovská, 2012, s. 145). O funkcii podobnej ochrannej známke hovorí L. Garančovská (2010a, s. 44), keď konštatuje, že chrématonymum (so zameraním na pragmatonymá) má umožniť spotrebiteľovi identifikovať výrobok (tovar, službu) konkrétneho výrobcu a odlišiť ho od konkurencie, čím okrem identifikačnej a diferenciačnej funkcie plní aj marketingovú úlohu. Podobne sa ochranné známky stávajú „obchodným nástrojom na budovanie imidžu a reputácie výrobkov firmy v očiach spotrebiteľov“ (ibid.). Je známe, že k istým známkam si spotrebiteľia často vytvárajú emocionálny vzťah a sú pre nich symbolom požadovanej kvality a vlastností. Výrobok označený takou známkou naplňa ich očakávania a sú ochotní zaň viac zaplatiť.

hodnotí ako prejav tendencie k internacionalizácii v slovotvorbe (porovnaj Gavurová, 2013, s. 247, 249; Ološtiak, 2011, s. 254).

V prípadoch typu *AIG Europe Limited* je rodová príslušnosť skratky (AIG) závislá od ekvivalentu pôvodného motivanta. V slovenčine by sa malo zaradenie k rodu riadiť rodovou príslušnosťou nadradeného substantíva domáceho ekvivalentu (porovnaj aj Gavurová 2013, s. 250). Od neho sa odvíja aj zaradenie do flektívneho vzoru. V nami sledovanom materiáli sa však napr. pri názve *BNP Paribas Cardif* vzhľadom na absenciu znalosti o abreviačnom pozadí názvu uprednostňuje zaradenie do flektívneho typu podľa zakončenia člena *Cardif* ako maskulína do flektívneho typu dub (*Dal si to do Cardifu.*), hoci sémanticky je nadradeným substantívom femininum (*Compagnie d'Assurance et d'Investissement de France* – z fr. Francúzska poisťovacia a investičná spoločnosť, aj v slovenskom názve vystupuje ako sémantický príznak organizácie *poisťovňa*; takéto zaradenie sa uprednostňuje napriek tomu, že všetky členy názvu sú abreviáty). Podobne konštatuje aj M. Gavurová v prípadoch, ak slovenskí komunikanti pri prevzatej skratke nepoznajú motivant, potom sa pri kongruencii „riadia „zakončením“ skratky, t. j. finálnou grafémou, ktorá na seba preberá funkcie relačnej morfémy“ (2013, s. 167). Z hľadiska štruktúry je sledované chrématonymum zložením iniciálovej skratky (abreviačným viacslovným pomenovaním) a iniciálových skratkových slov, ktoré sa správajú odlišne napr. z pohľadu kongruencie pri zaraďovaní do rodu alebo do flektívnych modelov (porovnaj *ibid.*, s. 164, 166–167) a súvisia aj s individuálnou jazykovou kompetenciou komunikanta. Vzhľadom na neslovenský pôvod takýchto prvkov je ich začleňovanie do jazykových prejavov problematické, pričom logonymum (prípadne jeho abreviačná časť) sa správa často ako nesklonné, napr. *HDI poisťovňa, medzi rokmi 2009 a 2016 pracoval v slovenskej pobočke rakúskej poisťovne HDI Versicherung AG, riaditeľ slovenskej pobočky poisťovne HDI Versicherung AG*. Vo viacerých prípadoch pri kongruencii hrá dôležitú úlohu nadradené substantívum a zároveň sémantický príznak označujúci oblasť činnosti (OČ), resp. logonymum, napr. *tretiu priečku obsadila HDI Versicherung AG, V zmysle obchodných podmienok emisie, ktoré dnes VÚB zverejnila v dennej tlači, sa predpokladá, že dlhopisy budú vydávané na základe verejnej ponuky v čase od 13. decembra 2004 do 20. júna 2005*.

V prípade názvu *Československá obchodná banka, a. s.* ($A1 = PÚ + OČ + No + OCH$) dochádza k tvorbe paralelných názvov s anteponovanou skratkou *ČSOB* typu *ČSOB poisťovňa, a. s.*; *ČSOB stavebná sporiteľňa, a. s.*; *ČSOB Leasing, a. s.* Stretli sme sa aj s paralelnými variantnými názvami *Všeobecná úverová banka, a. s.*; *VÚB Banka*; *VÚB*. V tomto prípade možno hovoriť o variantných syntagmách, v ktorých ide o znižovanie percepčnej námahy komunikanta (porovnaj Gavurová 2013, s. 171). Skratky tu nahrádzajú združené pomenovania, používajú sa namiesto celého dlhého názvu a z komunikačného hľadiska ich možno považovať za výhodnejšie. M. Gavurová (2013, s. 174–175) hovorí o viacslovných pomenovaniach so skratkou a označuje ich ako abreviačné viacslovné pomenovania, pričom konštatuje, že takéto pomenovanie je z hľadiska jazykovej úspornosti oproti dlhším pendantom ekonomickejšie a výhodnejšie aj vzhľadom na koncíznosť vyjadrenia sémantického konceptu. Z gramatického hľadiska sa v takom spojení atribút stáva nesklonným „a pôvodne substantívna skratka sa prehodnocuje na adjektívnu“, pričom „súčasťou sa stáva aj tzv. lexikalizovaná výslovnosť skratky s rôznou mierou štylistickej príznakovosti“ (*ibid.*).

Zaujímavosťou je variant *VÚB Banka*, v ktorom sa redundantne opakuje časť abreviačného motivanta so sémantickým príznakom označenia organizácie. Variantnosť naznačujúcu v komunikácii frekventovanejšie používanie skratky zaznamenávajú aj doklady ako *Marie Kovářová bude vo VÚB zodpovedná za vývoj a prevádzku IT...; Do VÚB banky prišla zo spoločnosti Homecredit z Číny.; Dialóg medzi VÚB bankou a jej zamestnancami je*

dôležitým nástrojom hľadania nových podnetov; Zjednodušte si svoje bankovníctvo s VÚB bankou; Vo VÚB myslíme na potreby klientov...

Skratku VÚB možno v slovenskom kontexte považovať za frekventovanú a jej sémantiku známu. V prípade podoby VÚB banka je skratka súčasťou tautologickej syntagmy, ktorá má syntakticko-adaptačnú funkciu (porovnaj aj Gavurová, 2013, s. 171–172, hoci tu sa prípady týkajú skratiek s východiskovým anglickým abreviačným motivantom). Skratka sa tak ľahšie zapája do syntagmatickej štruktúry výpovede. Navyše, skratka tu vo forme VÚB nemôže vyjadriť gramatickú kategóriu pádu, ten sa vyjadrí až na ploche tautologického substantíva. Vzniká tak spojenie, v rámci ktorého sa lexémou chrématonyma, na ktorej sa realizuje sémantický príznak typu organizácie (No) (ktorý je duplicitný vzhľadom na motivant skratky), stáva nadradené substantívum pôvodného abreviačného motivanta.

Nesklonnosť skratky je špecifikom, ktoré sa môže kompenzovať aj pridaním flektivizačných formantov: uplatňuje sa napr. -ka/-čka, -ko/-čko (porovnaj Ološtiak, 2011, s. 251), pričom tento formant sa nemusí pridávať len k podobe iniciálovej skratky, ale aj k jej výslovnostnej realizácii. Oproti nesklonným podobám sú flektivizačne upravené varianty charakteristické pre neformálne komunikačné situácie. M. Ološtiak (2011, s. 251) podotýka, že niektoré „pôvodne príznakové až slangové podoby sa môžu neutralizovať a nadobúdať status štandardnosti alebo spisovnosti“ a „pri iných sa príznakovosť viac alebo menej uvedomuje“. Túto skutočnosť demonštruje na skratke VÚB a jej podobách s flektivizačným formantom VÚB-ka, VUB-ka, VUBka, raritne aj VUB-čka a dodáva, že práve príznakovosť jednotiek typu uvádzaného ako posledného „je zrejme zapríčinená tým, že skratka má propriálny status, ktorý kladie väčšie nároky na ustálenosť a s tým spojenú oficiálnosť základnej a nesklonnej podoby VÚB“ (ibid.). My sme zachytili nasledujúce komunikáty obsahujúce skratky s pridanými flektivizačnými formantmi, ktoré sa týkali chrématónym Všeobecná úverová banka, Československá obchodná banka, 365.bank, OTP Banka Slovensko, pričom formant -čka sa už nejaví ako raritný: *Zdravím, po mesiaci naťahovania a sľubovania my hypotéku vo VUBke zamietli; Reklama Keď ti nepožičia Ľubka, požičia ti VUBka neporušuje Kódex; Tak Vubka už zvyšuje poplatky, málo nahrabali musia doháňať.; Kremnická VÚB-čka sa dostala do médií vlni v máji, keď v nej vyčíňal ozbrojený lupič.; VÚB-čka ma císla uctov, ktore maju pomlcku...; ja som prilis vela bank na vyber nemal, ale z tych co su na okoli to jednoznacne vyhrala csobka.; o tatra banke nic ? pisete o mobilnom bankovnictve a lidra na trhu vynechate ? csobka pise ze 94% narast klientov, takže ak vlni mali 100 teraz ich je 194, blahozelam; Chcel by som sa opytat, ako sa budu od aprila (znamena to od 1.4.2007? Cize ked dovtedy predam, stale mozem vyuzit danovy stit?) zdanovat podielove fondy. Ci sa to tyka aj fondov vedenych v cudzej mene (napr. akciove fondy skupiny KBC, ktore ma v ponuke CSOB-ka; Stále hľadám, čo by 365-ka mohla robiť inak, a popritom stále hľadám obchod, kde by sa dali kúpiť aspoň 2 hod'ky denne.; 365-ka je bezpapierová banka...; Mne vyhovuje 365ka, lenze kvoli hypoteke som rukojemnikom SLSP.; OTP-čka začala pôsobiť na Slovensku v roku 2002, kedy vstúpila do problémovej a škandálmi opradenej Investičnej a rozvojovej banky z éry Mečiarizmu.; Ak by OTPčku odkúpila Tatrabanka, asi by si nenechala dve pobočky v 20-tisícovom meste, ktoré sú od seba vzdialené len pár sto metrov.; Inak aj predtým, keď bola otpam okrem toho, že na www OTPčky sa dalo horko-ťažko dozvedieť o otpam, bola to najúbohejšia investičná spoločnosť- tie jediné 2 fondy (Európa, korunový dlhopisový, o.p.f., Sprint, korunový peňažný, o.p.f.) boli (aj sú) menej výkonné ako v priemere termínované vklady...).*⁴

⁴ Príklady čerpáme z: <<https://zive.aktuality.sk/diskusia/96242/slovaci-coraz-viac-vyuzivaju-mobilne-bankovnictvo/>>; <<https://ekonomika.sme.sk/diskusia/689273/1/2730019/firmy-a-ludia-v-sr-si-vlni-pozicali-viac-ako-511-mld-sk.html#2730019>>; <<https://www.etrend.sk/financie/podielove-fondy-v-roku-2006-najviac-zarobili-cinske-akcie-holandskeho-spravcu/diskusia>>; <html; <https://www.zenyvmeste.sk/reklama-ked-ti-nepozicia-lubka--pozicia-ti-vubka-mnohych-nahnevala--presetruje-ju-rada-pre-reklamu>>;

Záver

Z hľadiska prítomnosti skratky je možné názvy poisťovní a bánk pôsobiacich na Slovensku rozdeliť na podoby cudzieho pôvodu, podoby, ktoré obsahujú skratku domáceho pôvodu, a na podoby, ktoré obsahujú kombináciu komponentov domáceho a cudzieho pôvodu. Predkladaný príspevok sa sústreďuje na prevzaté chrématonymá obsahujúce skratky cudzieho pôvodu a sleduje možnosť ich modelovania. K abreviácii tu dochádza z viacsovných propriálnych pomenovaní a ich osobitosťou je, že sú súčasťou importovaných štruktúr, ktorých motivant nie je domáceho pôvodu. Takéto chrématonymá sa do slovenčiny preberajú ako komplexné jednotky. Abreviáty sa uvedomujú (ale aj neuvedomujú) ako členy chrématonyma a vo väčšine nami sledovaných prípadov sa importujú z cudzieho jazyka bez motivanta, pričom v komunikácii sa nevytvára potreba slovenského ekvivalentu k abreviačnej časti názvu. Táto časť chrématonyma sa chápe ako značka a vzhľadom na to je tu postavenie skratky nemenné. Vzťah medzi prevzatou skratkou a jej abreviačným motivantom chápeme v tomto prípade ako asymetrický.

Vzhľadom na značkovosť názvu pri modelovaní sledovaných chrématonym navrhujeme abreviovanú časť modelovať prostredníctvom funkčného člena majiteľ, vlastník spoločnosti – posesor (PS). Skratka tak deklaruje nielen samotnú spoločnosť, ale aj oblasť podnikania.

Literatúra:

- BLANÁR, V. (1996): *Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii)*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- GARANČOVSKÁ, L. (2010a): *Analýza pragmatoným mliekarenského priemyslu na Slovensku*. Dizertačná práca. Banská Bystrica: FHV UMB.
- GARANČOVSKÁ, L. (2010b): Modelové poňatie pragmatoným. In: *Acta Onomastica*, 51/2, s. 470–495.
- GARANČOVSKÁ, L. (2012): Pragmatonymá v spoločenskej komunikácii. In: G. Múcsková (ed.): *Varia XX*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, s. 142–152.
- GAVUROVÁ, M. (2013): *Skratka ako lexéma (Abreviačná motivácia v lexike)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- GONDEKOVÁ, V. (2020a): Synchronne modely a modelovanie inštitucioným v rámci Ministerstva vnútra Slovenskej republiky. In: *Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*. V tlači.
- GONDEKOVÁ, V. (2020b): Modelová analýza vlastných mien novín, časopisov a knižných vydavateľstiev na Slovensku. In: *Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. V tlači.
- IMRICHOVÁ, M. (2000): Informačná hodnota logoným. In: M. Majtán – J. Krško – P. Žigo (eds.): *Vlastné mená v jazyku a spoločnosti*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV; Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB, s. 105–110.

<<https://www.facebook.com/FinancnaHitparada.sk/posts/790635200969279/>>;
 <<https://www.modrastrecha.sk/forum/financovanie-sfrb/zamietli-ma-vo-vubke-oplati-sa-hypo-v-tatrabanke/>>;
 <<https://365.bank/kto-sme/>>; <<https://medialne.etrend.sk/marketing/boj-s-klimou-aj-fast-fashion-mobilna-365-banka-ma-prvu-kampan-pre-studentov.html>>; <<https://www.modrykonik.sk/forum/financie-a-rodinny-rozpocet/poradte-banku-s-ktorou-ste-spokojne/>>; <<https://www.dnes24.sk/ak-ste-klientom-tejto-banky-spozornite-od-januara-ju-nedobrovolne-zmenite-350649>>; <<https://myziar.sme.sk/c/20845581/potvrdenie-pobočka-banky-v-kremnici-konci.html>>; <<https://www.porada.sk/t11458-predcislie-uctu-ktora-banka.html>>;
 <<https://sobotnik.sk/2019/08/rimavska-sobota-tatrabanka-otp-zrusenie/>>;
 <<https://openiazoch.zoznam.sk/kurzove-listky/postova-banka/nazory-pouzivatelov/bapos?page=4>>
 Citáty jazykovo, graficky ani pravopisne neupravujeme.

- IMRICHOVÁ, M. (2006): Obchodné meno v jazykovo-komunikačných súvislostiach. In: J. Krško (ed.): KRŠKO, J. – IMRICHOVÁ, M. – ODALOŠ, P.: *Sociálny kontext onymie*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Fakulta humanitných vied, s. 31–73.
- IMRICHOVÁ, M. (2019): Poznámky k inojazyčným logonymám na Slovensku. In: A. Chomová – J. Krško – I. Valentová (eds.): *Konvergenzie a divergencie v propriálnej sfére*. Banská Bystrica: Filozofická fakulta UMB; Bratislava: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV, VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 411–415.
- KOLENČÍKOVÁ, N. (2020a): Synchronne modely a modelovanie názvov inštitúcií v správe Ministerstva kultúry Slovenskej republiky. In: *Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*. V tlači.
- KOLENČÍKOVÁ, N. (2020b): Synchronne modely a modelovanie názvov slovenských politických strán. In: *Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. V tlači.
- ODALOŠ, P. (2015): Modelovanie a modely chrématoným. In: I. Valentová. (ed.): 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. 4. 2014). Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 464–472.
- ODALOŠ, P. (2020a): Modelovanie a modely chrématoným. Chrématonymá abstraktných ľudských výtvorov (chrononymum, faleronymum, akcionymum, dokumentonymum). In: *Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*. V tlači.
- ODALOŠ, P. (2020b): Modelovanie, modely a sémantické príznaky vlastných mien spoločenských organizácií. In: *Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte*. V tlači.
- OLOŠTIAK, M. – BILÁ, M. – TIMKOVÁ, R. (2006): *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava: Kniha-spoločník.
- OLOŠTIAK, M. (2011): *Aspekty teórie lexikálnej motivácie*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- PULČÁR, V. (2010): Neruské prvky v ruských ergonymách. In: J. David – M. Čornejová – M. Harvalík (eds.): *Mnohotvárnost a specifičnost onomastiky*. Ostrava – Praha: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě – Ústav pro jazyk český, s. 405–410.
- ROŽAI, G. (2020): Modelovanie slovenských inštitucioným z oblasti zdravotníctva a sociálnych vecí. In: *Synchronia i diachronia – zbliženia i dialogi. Tradycja i nowoczesność w badaniach języków słowiańskich*. V tlači.

Summary

Motivation and modelling of chrematonyms with abbreviations (using the names of Slovak insurance companies and banks as source materials)

The paper examines the names of insurance companies and banks operating in Slovakia. It focuses on examples of insurance companies, as the onymic model is understood as a basic onymic structure consisting of functional parts. The presented model maps the content aspect of the chrematonym. Some of the examined chrematonyms include abbreviations, which constitute a transformation of the analytical multi-word naming unit into a synthetic lexical unit. The analysed chrematonyms display certain distinctive features, including onymic units, multi-word units combined with abbreviations, and units adopted from foreign languages. The paper considers the relation of modelling to interlingual motivation as well as the weakening and loss of abbreviation motivation. A few remarks also deal with the conversion of abbreviations, changes in word class (usually from noun to adjective), gender shifts between the motivating lexical unit or its head noun and the abbreviation, and adaptation of the abbreviation to the Slovak declension system (special forms of abbreviation are formed with a stylistically marked suffix: OTP → OTPčka).

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0040/19 Synchronne modelovanie a modely chrématoným.

Komiks ako znakový systém (Vybrané kompozičné aspekty semiotiky komiksu)

Peter Karpinský

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
peter.karpinsky@unipo.sk

Kľúčové slová: komiks, semiotika, kompozícia, Kája Saudek, znak

Key words: comics, semiotics, composition, Kája Saudek, sign

1 Komiksový teoretik Scott McCloud sa vo svojom diele *Jak rozumět komiksu* pokúša vysvetliť znakovú povahu komiksu, svoje úvahy však vzťahuje len na obrazovú stránku daného pikto-verbálneho textu. Venuje sa teda len vizuálnej ikonografii, resp. obrazovým ikonám, pričom ikonu/ikon pre potreby svojej práce zjednodušené vysvetľuje ako: „jakékoli zobrazení, které má znázorňovat osobu, místo, věc nebo myšlenku.“ (McCloud, 2008, s. 27). Ikony sa následne podľa jeho koncepcie môžu deliť na tri základné typy: 1. symboly¹ ako poddruh ikon: „jsou to zobrazení, jež zastupují jisté představy, myšlenky a filosofie.“; 2. znaky:² „Pak tu máme ikony jazyka, vědy a komunikace. To jsou ikony praktického světa.“; 3. obrazy:³ „A konečně jsou tu ikony, kterým říkáme obrázky. Jsou totiž určeny k tomu, aby se skutečně podobaly svým předobrazům.“ (McCloud, 2008, s. 27). Podľa autora sa obrazové ikony ďalej klasifikujú aj na základe stupňa imitácie, napodobňovania reality, t. j. od „fotografického“ zachytenia zobrazovanej entity/reality až po zobrazenie vykazujúce pomerne vysokú mieru abstrakcie, zachovávajúc však základné znaky spájajúce obraz a zobrazovaný jav.⁴ Semiotická klasifikácia Scotta McClouda a jej následná aplikácia na vizuálnu podobu komiksu z hľadiska jeho synchronného i diachrónneho chápania sa síce snaží charakterizovať obrazovú časť (vizuálnu zložku) pikto-verbálneho textu, no zároveň nevystihuje celkový znakový charakter komiksu a nemožno ju teda en bloc aplikovať na jazyk komiksu. Zároveň si pri výklade McCloudovej koncepcie treba uvedomiť, že kapitola,⁵ v ktorej sa autor venuje semiotike komiksu, predstavuje len exkurz do problematiky, pričom McCloud s niektorými pojmami narába pomerne „voľne“ a nie v úplnom súlade s vymedzením týchto pojmov napr. u Peircea či Lotmana.

Aby sme sa vyhli jednostrannému pohľadu na semiotiku komiksu, t. j. pohľadu vzťahujúceho sa len na jeho piktografickú zložku, ako sa to stalo v prípade McClouda, budeme komiks s ohľadom na kódovanie naratívu chápať ako ucelený/komplexný systém (znak), ktorý je zároveň štruktúrovaným systémom vzájomne prepojených parciálnych znakov zabezpečujúcich jeho fungovanie, pričom jedným zo špecifik komiksu je prepojenie verbálnej a piktografickej zložky, teda dvoch osobitných a čiastočne odlišných znakových systémov, ktoré vzájomne kooperujú. Takéto prepojenie sa však môže odrážať na odlišnom prístupe k chápaniu znakovkej podstaty komiksu (t. j. odlišné dekodovanie piktografického a verbálneho znaku).

¹ Do tejto kategórie McCloud zaraďuje napríklad reklamné značky, symboly rôznych hnutí, prúdov, náboženstiev (kresťanský kríž, Dávidovu hviezdu, jin-jang, hákový kríž a pod.).

² V tejto kategórii sa podľa autora nachádzajú grafémy, ale aj matematické a hudobné znaky.

³ Táto kategória obsahuje obrázky vizuálne imitujúce realitu.

⁴ Napr. v prípade emotikonov, ktoré abstraktne a zjednodušené znázorňujú výrazy ľudskej tváre, sú to oči a ústa.

⁵ Zároveň celá kniha nemá striktné vedecké, ale skôr vedecko-popularizačný charakter.

1.1 Pri všeobecných úvahách o znaku či znakovkej povahe môžeme vychádzať z viacerých koncepcií chápania znaku. Ferdinand de Saussure v diele *Kurs obecné lingvistiky* vymedzuje znak takto: „Jazykovým znakom je tedy psychická jednotka o dvou stránkách (...) POJEM ↔ AKUSTICKÝ OBRAZ. Oba tyto prvky jsou úzce spjaty a jeden vyvoláva druhý. (...) Znakem nazýváme kombinaci pojmu a akustického obrazu, avšak v běžném úzu tento termín obecně označuje akustický obraz sám (...)“ (Saussure, 1996, s. 97).⁶

Oproti tomu Jurij M. Lotman v diele *Semiotika filmu a problémy filmovej estetiky* chápe znak či znakový systém komplexnejšie a nevzťahuje ho len na verbálny prejav. Naopak, jazyk (prostriedok komunikácie) vníma ako komplexný, usporiadaný, komunikačný (slúži na odovzdávanie informácií) znakový systém, pričom jazyk, podľa neho, zabezpečuje výmenu, uchovávanie a zhromažďovanie informácií v kolektíve, ktorý ho používa. V rámci jazyka funguje znak, ktorý je podľa autora „materiálne vyjadrená náhrada predmetov, javov, pojmov v procese výmeny informácií v kolektíve. Základným príznakom znaku je teda schopnosť realizovať funkciu nahrádzania.“ (Lotman, 2008, s. 8).

Lotman zároveň uvažuje o dvoch typoch znaku, o konvenčnom (slovo) a ikonickom (obraz). Pričom ikonický znak sa vyznačuje vyššou zrozumiteľnosťou, hoci aj tu musíme brať do úvahy znalosť kódu (napr. kultúrny kód) a schematizáciu znaku (Lotman, 2008).

Podľa Charlesa Sandersa Peircea za znak možno pokladať čokoľvek, čo vytvára vzťah medzi znakom (v užšom zmysle), objektom, interpretantom a interpretom. Pričom znak (v užšom zmysle) je niečo, čo stojí pre niekoho v istom ohľade za niečo iné. Nič nie je znakom, pokiaľ nie je ako znak interpretované, teda znak jestvuje len vo vedomí interpreta, ktorý spomínaný vzťah navodzuje. Znak je jednak determinovaný objektom a jednak determinuje ideu v mysli interpreta, výsledkom tejto determinácie je interpretant (Černý – Holeš, 2004).

1.2 V našej štúdii sa pokúsime aplikovať viaceré prístupy chápania znaku na jazyk komiksu a ako zjednocujúci prístup pre základné vymedzenie znaku budeme akceptovať spojenie koncepcie Sv. Augustína a Ch. S. Peircea: „1. Znak (signum, signans) je niečo, za čím sa skrýva niečo iného (signatum, referent, vec), a 2. existuje niekto, kto si takový vzťah uvedomuje.“ (Černý – Holeš, 2004, s. 16).

Ako sme už naznačili, komiks (verbálno-piktografický text) vnímame ako komplexný znakový systém, ktorý je však zložený z parciálnych znakov. Z toho dôvodu by sme sa mohli pokúsiť o jeho semiotickú analýzu na dvoch úrovniach: A. komplexnej a B. parciálnej:

(A) Komiks vnímame ako ucelený, komplexný komunikát, ktorý má svoj jednotný (jednotiaci) obsah a viac-menej záväznú štruktúru a kompozíciu, ktorá podlieha juxtapozičnému usporiadaniu, ale aj autorskému zámeru. Komiks ako ucelený systém de facto predstavuje spomínaný jednotný, celostný znak,⁷ resp. superznak⁸ zastupujúci, prípadne

⁶ Podľa Martina Švantnera (2014) často dochádza k dezinterpretácii Saussurovho chápania znaku, keďže autor vzťahoval svoju teóriu znaku len na lingvistiku a uvažuje striktnie iba o jazykovom znaku a nie o znaku všeobecnom. Z nášho hľadiska však jazyk nemusíme vnímať rigidne len ako verbálnu sústavu osobitných znakových jednotiek, ktorá slúži ako nástroj vyjadrovania, dorozumievania a ukladania poznatkov v istom spoločenstve, ale stotožňujúc sa s Lotmanom (2008) chápeme jazyk univerzálnejšie. Z toho dôvodu sa nazdávame, že daná teória je aplikovateľná i na iné typy „jazykov“, teda i na jazyk komiksu.

⁷ Komiks chápeme ako znak, v rámci ktorého môžeme vymedziť obsahovú i formálnu zložku, pričom ako signifikant vnímame grafickú podobu, grafické stvárnenie naratívu a signifikát samotnú fabulu komiksu. Zjednodušene sa jednota obsahu a formy komiksu často označujú ako spojenie/kooperácia/syntéza literatúry a výtvarného umenia.

⁸ Tibor Žilka, v nadväznosti na Lotmanovu prácu *Struktura chudožestvennogo teksta* (1970), charakterizuje umelecký text ako superznak, ktorý je výsledkom špecifického zobrazovania reality a určujú ho tieto vlastnosti: „1. je zafixovaný jazykový prejav a slúži na uchovanie v ňom obsiahnutých informácií; 2. je nerozčlenený (celostný) signál, ktorý je rámcovaný začiatkom a koncom; 3. tvorí osobitnú štruktúru, lebo v ňom obsiahnuté

referujúci na skutočnú/fiktívnu udalosť. Verbálno-piktografická narácia sa stáva znakom udalosti, s ktorou ju spája istá podobnosť, zároveň však berieme do úvahy, že v prípade referovania na realitu „nejde o otrockú, bezmyšlienkovitú kópiu života, ale o jeho aktívnu rekonštrukciu, v ktorej zhody a rozdiely tvoria jednotný, intenzívny – časovo dramatický – proces poznania života“ (Lotman, 2008, s. 11).

(B) Komiks je zložený z viacerých parciálnych (často typovo odlišných) znakov, ktoré však nejednotne ako oddelené, samostatné javy, ale vytvárajú medzi sebou organizované systémy, tvoriac tak naratívnu jednotu. Komiks teda predstavuje štruktúrovaný systém parciálnych znakov zabezpečujúcich jeho fungovanie, t. j. možnosť dekódovania obsahu (lokučnej) a funkcie (ilokučnej zložky) recipientom. Jedným zo špecifik komiksu (pikto-verbálneho textu) je spomínané prepojenie verbálnej a piktografickej zložky, teda dvoch osobitných a čiastočne odlišných znakových systémov, pri ktorých dochádza k rozdielnemu vnímaniu znaku na úrovni lineárnej a simultánnej, prípadne z hľadiska semiotického princípu v opozícii ikonicko-symbolické a arbitrárne.

2 V našej štúdii sa zameriame predovšetkým na znakovosť komiksu vyplývajúcu z komplexnej zástupnej funkcie vo vzťahu komiks – reálna/fiktívna udalosť. Komiks vo vedomí recipienta teda (podobne ako iné naratívne texty) zastupuje udalosť, ktorá sa stala alebo by sa potenciálne (za istých, aj fantastických, podmienok) mohla stať, komiks de facto vytvára istú ilúziu reality.⁹ Udalosť, ktorá je transformovaná do formy naratívu, komiks zobrazuje (zachytáva) pomocou následnosti a zámerného usporiadania obrazových polí.¹⁰ Toto usporiadanie predstavuje kompozíciu/štruktúru komiksu, ktorá je podmienená jednak zámerom (ilokúciou) výpovede, ale aj istými konvenčnými zásadami recepcie komiksu. Práve tieto konvenčné zásady sa v rámci jazyka komiksu transformujú do podoby kompozičného znaku.

Niektoré typy kompozičného znaku vyskytujúce sa v komikse sa pokúsime demonštrovať na pikto-verbálnom texte Káju Saudka¹¹ *Tieň na hranici času*,¹² ktorý v roku 1971 vychádzal na stránkach *Technických novín*. Napriek tomu, že vybraný komiks je svojou formou mierne atypický, nepredstavuje klasický, tzv. celostránkový komiks, ale realizovaný je ako komiksový strip skladajúci sa z dvoch riadkov, autor svojím originálnym a tvorivým prístupom ku kompozícii komiksu poskytuje dostatok príkladov na analyzovanú problematiku vybraných aspektov kompozičnej semiotiky komiksového textu.

jazykové a tematické prvky sú usporiadané a hierarchizované podľa istých princípov.“ (Žilka, 2011, s. 355–356). Podobne aj my komiksový text vnímame ako istý typ superznaku.

⁹ „Umenie však nezobrazuje svet s meravou automatickosťou zrkadla, ale tým, že premieňa obrazy sveta na znaky, nasycuje svet významami.“ (Lotman, 2008, s. 23).

¹⁰ Spomínaný Scott McCloud definuje komiks práve na základe usporiadania a vzťahu jednotlivých obrazových polí, teda ako juxtapozičné kresby a iné zobrazovania usporiadané v zámerných sekvenciách, vytvorených na prenos informácií a/alebo na vytvorenie estetického dojmu u čitateľa (McCloud, 2008).

¹¹ Kája Saudek, vlastným menom Karel Saudek (1935 – 2015), bol významný český maliar a komiksový kresliar.

¹² Kája Saudek sa v dôsledku normalizácie v 70. rokoch 20. storočia pokúša ako profesionálny maliar komiksov presadiť v mimopražskom prostredí a svoje diela začína publikovať v periodiku *Technické noviny. Týždenník o vede a technike*. V roku 1971 tu začína vychádzať autorský komiks *Tieň na hranici času*. Ako uvádza Tomáš Prokůpek (2018), námet tohto komiksu je do istej miery osobný – hlavnými postavami sú dvojčatá Káj a Jáj (mená odkazujú k autorovi komiksu Karlovi – Kájovi a jeho bratovi Janovi). „Děj pak pracuje s motivy žánrové literatury propojenými se symbolickou zápletkou, v níž zabíjäcký robotický agent A01 reprezentuje chladně racionální mužský princip a půvabné „dievča D“ lze vykládat jako ztělesnění lásky a krásy.“ (Prokůpek, 2018, strany nečíslované). Samotný príbeh sa odohráva na stanici starej, zabudnutej bočnej železničnej trate, kde nacisti počas vojny ukryli akúsi tajnú zbraň. Protagonisti, Káj a Jáj, synovia strážcu trate, sa rozhodnú odhaliť tajomstvo nacistického úkrytu, v čom sa im však snaží zabrániť agent A01 a dievča D. Napokon sa k ukrytej zbraň dostanú a náhodou sa im ju podarí zničiť.

2.1 Ako najmenšiu kompozičnú jednotku komiksu¹³ môžeme vymedziť obrazové pole (záber),¹⁴ ktorý istým, zjednodušeným spôsobom odkazuje či zastupuje obraz „mimojazykového“ sveta, no zároveň nejde o zachytenie celej skutočnosti, ale len o jej časť. Výsek z reality sa tak stáva metaforickým, prípadne metonymickým znakom. Obrazové pole v sebe koncentruje znak priestoru a času. Najvýraznejšie sa v prípade komiksového obrazového poľa využíva synekdochické zobrazenie časti zastupujúcej celok. Aj v prípade, že obrazové pole zachytáva celok, široký pohľad na krajiny, ako napr. posledný obrázok v 32. pokračovaní analyzovaného komiksu,¹⁵ stále nedokáže zachytiť, sprostredkovať úplnú „realitu“ a stáva sa len jej znakom, ktorý výberom zobrazených javov (upriamením pozornosti na ne) ponúka aj istý význam.¹⁶ Výraznejšia synekdocha sa objavuje v obrazových poliach zachytávajúcich detail osoby, veci, miesta. Napríklad v spomínanom 32. pokračovaní komiksu *Tieň na hranici času* sa v poslednom obrazovom poli prvého riadka nachádza detail zaslzených očí, ktorý recipienta metonymicky neinformuje len o tom, že daná postava plače, ale sprostredkúva aj pocit smútku. Obrazové pole sa tu dostáva do dvojitého (ba možno až trojitého) znakového vzťahu:

a) Nakreslené oči, aj keď s istou dávkou abstrakcie, pripomínajú a v komikse zastupujú skutočné ľudské orgány zraku – denotujú objekt na základe rysov, ktoré sú podobné rysom objektu.

b) Na základe vlastnej skúsenosti vieme, že slzy najčastejšie vyvolávajú pocit smútku a nešťastia – fungujú tu isté faktické alebo príčinné súvislosti.

c) Slza sa aj konvencionalizovane stáva symbolom smútku, podobne ako sa srdce stáva symbolom lásky¹⁷ – uplatňujú sa všeobecne prijaté pravidlá.

Už sme naznačili, že kompozičný znak, ktorý predstavuje obrazové pole (okrem spomínanej priestorovej metaforickej či metonymickej funkcie), v sebe koncentruje aj zástupnú funkciu času a pohybu v priestore, štvorrozmerný svet je transformovaný do dvojrozmerného, statického zobrazenia.

2.2 Vnímanie plynutia času a pohybu v priestore sú v komikse podmienené naším (euro-americkým) konvenčným ľavo-pravým vnímaním lineárneho textu.

V rámci jedného obrazového poľa môže byť koncentrovaný časový úsek, dlhší než je samotná recepcia obrázku, no recipient si aj vďaka ovládaniu konvencie spôsobu „čítania“ komiksového textu túto disproporciu uvedomuje. Zhustenie času a zároveň následné recepčné dešifrovanie časovej postupnosti (recipient vie, že dej zachytený na obrázku sa nerealizoval v tom istom momente) je najmarkantnejšie pri zobrazení dialógu.¹⁸

¹³ O kompozícii komiksu pozri napr. Karpinský, 2014.

¹⁴ V prípade komiksovej výpovede by však najmenšia jednotka, ako nositeľ naratívu, mala byť sekvencia obrazových polí.

¹⁵ Na prvom pláne obrazového poľa vidno oboch bratov a dievča D kľáčiach na drezdine, ako sa vezú po železničnej trati do diaľky. V druhom pláne sa nachádza lúka a les, ktoré trať obklopujú, a v treťom pláne sú zobrazené hory (pravdepodobne Tatry), krajina pod nimi a obloha s dúhou (obrázok 1).

¹⁶ „Znaky nemôžu mať význam, musia obsahovať informáciu.“ (Lotman, 2008, s. 23).

¹⁷ Podľa Václava Hájeka: „Slzy existujú rôzne: slzy bolesti a radosti, slzy vychýlení z emocionálnej rovnováhy. Slzy pak představují indexový znak psychické změny a dynamiky, důkaz vnitřního pohybu (kapku vnitřní bouře), ale mohou též tvořit šperk na tváři cituplné ženy (tak je fotografoval Man Ray). Třeba na tváři Mater Dolorosy září slzy podobným leskem jako nebeský Jeruzalém svatého Jana; nejsou tedy symbolem jen bolesti, ale též vítězství (nad smrtí). Skrze tyto slzy pohlédneme do budoucnosti; tváře Panny slzy krásí. Možná jsou slzy na její tváři jiné než na líci Máří Magdalény, možná představují bordanu mezi minulostí a budoucností...“ (Hájek, 2014).

¹⁸ O dialógu pozri napr. Mistrík, 1980, s. 3–12.

Veľmi zjednodušene môžeme o dialógu tvrdiť, že „jde o komunikáciu dvou alebo více účastníkov, ktorí sa striedajú v pronášení svých replík“ (Hoffmannová, 2017), pričom repliky sa striedajú počas plynutia času (odstup medzi jednotlivými replikami môže byť veľmi krátky, nasledujú okamžite po sebe, ale môžu byť realizované aj s dlhším časovým odstupom). Krátky či dlhší časový odstup medzi replikami nevnímame v komikse v rámci jedného obrazového poľa na úrovni časovej,¹⁹ ale priestorovej. V deviatom pokračovaní komiksu *Tieň na hranici času* sa na prvom obrázku prvého riadka realizuje rozhovor medzi chlapcami-dvojčatami a dievčaťom D (obrázok 2).

CHLAPEC_1: *Dobrý deň! Ako vám to ide?*

DIEVČA: *Nejde! Aspoň motor nebeží tak, ako by mal...*

CHLAPEC_1: *Azda nie vinou benzínu? Čo ste tankovali?*

DIEVČA: *Už ani neviem...*

(Saudek, 2018, strany nečíslované).²⁰

Dialóg skladajúci sa zo štyroch replík je situovaný do jedného obrazového poľa, ktoré zachytáva dievča sediace v aute a chlapcov skláňajúcich sa nad karosériu automobilu. Mohlo by sa teda zdať, že repliky boli realizované v tej istej chvíli, v jednom okamihu, ktorý je vizuálne stvárnený na obrázku. Recipient však z vlastnej skúsenosti vie, že takto dialóg nemôže (resp. by nemal) prebehnúť a že čas zobrazenia nie je totožný so „skutočným“ časom, v akom by dialóg v reálnom svete prebehol. Ako sme naznačili, plynutie času je tu substituované „pohybom v priestore“. Jednotlivé repliky sú od seba oddelené hranicami textových bublín a usporiadané sú smerom zľava doprava, zhora nadol (prvá replika sa nachádza vpravo hore, posledné vľavo dole). Tento ľavo-pravý priestorový posun čítania replík imituje plynutie času.²¹ Priestor tu teda nahrádza čas, priestor sa stáva znakom času. Vnímanie plynutia času transformované do statického obrázka je znázornené pomocou zmieňovanej konvencie²² recipovania lineárneho textu.

Ľavo-pravá orientácia plynutia času je využitá aj v radení obrázkov v rámci komiksového riadka. Ak McCloud (2008) tvrdí, že komiks tvoria juxta pozičné kresby a iné zobrazenia usporiadané v zámerných sekvenciách, potom daná juxta pozícia vyplýva práve z konvencie, ktorá nám určuje radenie i postupnosť „čítania“ obrazových polí. Toto radenie, resp. vytváranie zámerných sekvencií podlieha istej záväznej syntaktickej štruktúre. Akékoľvek porušenie následnosti musí byť recipientovi oznámené, napr. priestorovým shifterom,²³ v opačnom prípade dochádza k nepochopeniu naratívu, komunikačnému šumu, časovo-priestorovej nedôslednosti, narušeniu kontinuity.

¹⁹ Prirodzene, že v komikse môže byť dialóg rozložený aj do viacerých obrazových polí, tým sa časový odstup medzi replikami zachytáva na úrovni recepcného času i priestoru.

²⁰ Zároveň v rámci toho istého obrázka „vidíme“ myšlienky CHLAPECA_2: *MBW 4000! // 250 koní!* (Saudek, 2018, strany nečíslované). Pričom slovo kôň je substituované schematizovaným obrázkom koňa.

²¹ Podobne ako vnímame plynutie lineárneho textu zľava doprava, takto sme zvyknutí vnímať aj plynutie času. Napr. časová os znázorňuje minulosť vľavo a budúcnosť vpravo.

²² V iných kultúrach môže byť táto recepcia z nášho pohľadu obrátená.

²³ Saudek v analyzovanom komikse v prípade atypickej kompozície (prelínanie obrázkov, rôzne veľkosti obrazových polí a pod.) používa šípku ako priestorovo-časový shifter, ktorý pomáha recipientovi v orientácii v čase a priestore zobrazenej narácie. Pomenovanie „shifter“ používame ako širší a výstižnejší pojem oproti pomenovaniu „posúvač“ či značka posúvajúca recipienta v čase a priestore. Martin Foret chápe časopriestorové shiftery ako tú časť verbálnej zložky komiksu, ktorá napr. upozorňuje recipienta „na časový posun „po púl hodine“, prípadne priestorové oddelené časové synchronizované deje („zatím...““ (Foret, 2015, s. 157). V našom ponímaní však ako shiftery označujeme aj značky (napr. šípky), ktoré recipienta „posúvajú“ nielen v naračnom čase a priestore, ale aj v čase a priestore narácie, t. j. riadia spôsob recepcie komiksového textu (napr. obrázok 3).

Zaujímavé je, že v komikse, podobne ako plynutie času, aj pohyb v priestore vnímame na úrovni zľava doprava. V obrazových poliach, ako metonymických znakoch reality, väčšinou chápeme pohyb postáv smerom doprava ako príchod (niekam, teda nielen do obrazového poľa, ale aj do „snímaného“ priestoru) a doľava ako odchod z vymedzeného priestoru. Smer doprava signalizuje pohyb dopredu, doľava je návrat.

V analyzovanom komikse chlapci vezúci sa na drezine a snažiaci sa odhaliť tajomstvo nacistického úkrytu smerujú takmer pravidelne zľava doprava (→), teda zhodne so smerom recepcie textu. Naopak, po neúspešnej akcii tlačia drezinu späť, sprava doľava (←). V desiatom pokračovaní komiksu chlapcov navštevuje dievča D, a pokým jej dvojčatá opravujú auto, dievča sa rozhodne, že si prezrie okolie: „Prejdem sa sama... Hoci tamto!“ (Saudek, 2018, strany nečíslované). Vykročí vľavo, no keď zbadá, že sa chlapci nepozerajú, rozbehne sa doprava. Aj v tom prípade je pravá strana miesto, kam pôvodne smerovali chlapci na drezine, dievča teda beží „dopredu“ k cieľu, pre ktorý sem prišla (obrázok 3).

V prípade horizontálnej kompozície komiksu²⁴ sa smer „čítania“ zľava doprava transformuje do konvenčného znaku zastupujúceho čas a priestor. Daný znak však môže fungovať len vďaka tomu, že ho tvorca komiksu i recipient poznajú a akceptujú. Lavo-pravé čítanie simuluje a zastupuje plynutie naratívu v čase i priestore.

2.3 Iný typ znázornenia priestoru si môžeme všimnúť pri vertikálnej kompozícii komiksu.²⁵ Vertikálne usporiadanie obrázkov na strane totiž môže evokovať pohyb postáv, ale aj pohyb optiky pozorovateľa smerom zhora nadol alebo naopak, napríklad zostup do hĺbky bane, pád, výstup na horu a pod. Napriek tomu, že komiksová strana poskytuje tvorcovi i recipientovi len dvojdimenzionálny priestor, samotný komiks musí vo svojom zobrazení imitovať aj tretí rozmer.²⁶ Práve kompozícia jednotlivých obrazových polí môže recipientovi poskytnúť napr. ilúziu hĺbky. Vertikálna štruktúra sa tu stáva znakom priestorovej vertikality.

V prípade analyzovaného komiksu je takáto kompozícia využitá predovšetkým pri zobrazení hľadaného nacistického úkrytu, ktorý sa nachádza v hlbkej priepasti. Autor ilúziu hĺbky vytvára použitím jedného väčšieho obrazového panelu, ktorý je umiestnený cez dva riadky, teda cez celú publikačnú plochu (napr. prvý obrázok v pokračovaní č. 15 – obrázok 4), upozorňujúc tak, že zobrazený vertikálny priestor nie je identický s priestorom horizontálnym. Z hľadiska vnímania orientácie tohto vertikálneho priestoru horná časť obrázka logicky predstavuje vyššie situovaný priestor, spodná časť obrázka imituje hĺbku zobrazeného priestoru. Zoskok padákom (pokračovanie komiksu č. 29) alebo pád do priepasti (pokračovanie č. 30) sú na stránke znázornené tiež pohybom orientovaným smerom zhora nadol (↓). Hore a dole v dvojdimenzionálnom zobrazení sa stáva metaforou, znakom výšky a hĺbky trojdimenzionálneho priestoru. Aby pri páde do priepasti okrem priestorovej orientácie zhora-dole bola vytvorená aj spomínaná ilúzia plynutia času a pohybu, autor kombinuje vertikálnu i horizontálnu kompozíciu obrázkov (pokračovanie č. 30 – obrázok 5). V piatich za sebou nasledujúcich obrázkoch (horizontálna kompozícia), ktoré však zaberajú priestor dvoch riadkov (vertikálna kompozícia) v opozícii k štandardnej jednoriadkovej kompozícii Saudek segmentuje pád objektu²⁷ do hĺbky, čím opäť vytvára spomínanú ilúziu

²⁴ Horizontálna kompozícia predstavuje usporiadanie obrazových polí len do riadka.

²⁵ Vertikálna kompozícia je usporiadanie obrazových polí v rámci celej strany komiksu, ktorá tvorí nerozdeliteľný, homogénny komplex. Autor buduje stránku tak, aby ako jednoliaty celok už pri prvom, zbežnom pohľade prinášala istú informáciu (často signalizuje alebo predikuje napr. atmosféru príbehu).

²⁶ Prirodzene, že ilúzia trojdimenzionálneho priestoru v rámci jedného obrazového poľa býva vytvorená aj pomocou perspektívy, teda optického javu, ktorý spôsobuje, že sa vzdialené objekty javia zdanlivo menšie ako objekty blízke.

²⁷ V každom obrazovom poli je objekt v rámci orientácie zhora nadol zobrazený o čosi nižšie.

pohybu v čase i priestore.²⁸ V Saudkových kresbách zobrazujúcich pád/zoskok či, naopak, vzostup môže byť spomínaná orientácia zhora nadol (↓) alebo zdola nahor (↑) naznačená a posilnená i priestorovými shiftermi (šípkami), výpoveďou postavy v textovej bubline,²⁹ prípadne i umiestnením/orientáciou sprievodného textu (t. j. verbálnej zložky komiksu, v tomto prípade výrazov imitujúcich zvuk).³⁰ Na rozdiel od bežného, nepríznakového ľavo-pravého horizontálneho usporiadania grafém v komentároch alebo replikách postáv sú v týchto obrázkoch, upozorňujúcich na vertikálnu orientáciu zobrazenej udalosti, aj grafémy onomatopojí usporiadané zhora nadol. Ide predovšetkým o „zvuky“ sprevádzajúce pád *Ka-Lup!*, *Zum!* alebo vzostup plošiny *Schupp!* (Saudek, 2018, strany nečíslované). V tomto prípade sa na vytvorení ilúzie trojrozmerného priestoru a pohybu v ňom okrem kompozičného znaku spolupodieľajú aj iné parciálne znaky, ktoré sú súčasťou jazyka komiksu.

3 Ako sme v úvode naznačili, semiotika komiksu je najčastejšie vnímaná na úrovni výtvarného zobrazenia (obraz ako znak), v našej štúdií sme sa však pokúsili aspoň čiastočne naznačiť, že komiks ako pikto-verbálny útvar predstavuje zo semiotického hľadiska oveľa komplikovanejší a komplexnejší fenomén.

Pri analýze komiksu Káju Saudka *Tieň na hranici času* sme sa sústredili predovšetkým na jednu časť jazyka komiksu, t. j. na jeho kompozičnú zložku, ktorú z hľadiska znakovosti (teda jej zástupnej funkcie) vnímame ako istý typ indexu a symbolu³¹ vychádzajúc z logických, časových alebo príčinnno-následkových vzťahov (juxtapozície) obrazových polí. Spomínané radenie obrázkov/obrazových polí a z toho vyplývajúce vzťahy medzi nimi sú na jednej strane podmienené konvencionalizovanou ľavo-pravou recepciou lineárneho textu, ale na druhej strane toto kompozičné radenie (horizontálne i vertikálne) môže prinášať istú semiotickú informáciu. Ukazuje sa, že vďaka znakovosti (kompozičnému znaku) dokáže komiks v statickom a dvojrozmernom pikto-verbálnom útvere vyjadriť plynutie času a pohyb v priestore a zároveň dokáže takýmto spôsobom evokovať samotný trojrozmerný priestor.

Naša štúdia predstavuje len náčrt skúmanej problematiky i možnej semiotickej interpretácie komiksu. Uvedomujeme si, že by bol potrebný hlbší a rozsiahlejší výskum, aby sme semiotickú povahu komiksu opísali detailnejšie a komplexnejšie, napr. aj z hľadiska samotnej kooperácie verbálnej a piktografickej zložky či spomínaných parciálnych znakov, ktoré sa spolupodieľajú na tvorbe jazyka komiksu.

Literatúra:

- ČERNÝ, J. – HOLEŠ, J. (2004): *Sémiotika*. Praha: Portál.
 FORET, M. (2015): Slová? Slova! SLOVA! In: P. Kořínek – M. Foret – M. Jareš (eds.): *V panelech a bublinách*. Praha, s. 143–157.
 HÁJEK, V. (2014): Kapka a slza. In: *Designreader*. 17. 11. 2014. [Cit. 2019-29-09.] Dostupné na internete: <<https://designreader.org/kapka-a-slza/>>
 HOFFMANNOVÁ, J. (2017): Dialog. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.): *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. [Cit. 2019-29-09.] Dostupné na internete: <<https://www.czechency.org/slovník/DIALOG>>

²⁸ Scéna pádu je pre príbeh kľúčová, pretože agent A01 pri zoskoku z lietadla nedopadne na zem, ale vletí do priepasti ústiacej v nacistickom úkryte. Počas pádu sa snaží stlačiť spúšťač „antilátky“, a zničiť tak nacistickú zbraň hromadného ničenia. Zbraň sa mu síce podarí deaktivovať, ale sám pri tom zahynie.

²⁹ Zoskok agenta A01 je sprevádzaný replikou: „Klesám! Klesám. Nebude to priveľmi neskoro?“ (Saudek, 2018, strany nečíslované) a šípkou smerujúcou zhora nadol.

³⁰ Martin Foret v publikácii *V panelech a bublinách* vymedzuje štyri typy verbálnych výpovedí: „1. repliky postáv, 2. výpoveď vyprávčie a časopriestorové shifery, 3. vyjádrenie zvuku, 4. zobrazené texty“ (Foret, 2015, s. 154).

³¹ V prípade obrazovej zložky komiksu je dominantnejší ikonický znak.

- KARPINSKÝ, P. (2014): *Poetika komiksu v texte a kontexte*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- LOTMAN, J. M. (2008): *Semiotika filmu a problémy filmovej estetiky*. Bratislava: Slovenský filmový ústav.
- MCCLLOUD, S. (2008): *Jak rozumět komiksu*. Praha: BB/Art.
- MISTRÍK, J. (1980): Dialóg. In: *Slovenská reč*, 45/1, s. 3–12.
- PROKŮPEK, T. (2018): Made in Czechoslovakia. In: *Saudek. Technické noviny 1971 – 1977*. Praha: Plus, strany nečíslované.
- SAUDEK, K. (2018): Tieň na hranici času. In: *Saudek. Technické noviny 1971 – 1977*. Praha: Plus, strany nečíslované.
- SAUSSURE, F. (2007): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- ŠVANTNER, M. (2014): O jedné bouři v čajovém hrnku: Ch. S. Peirce, U. Eco a sémiotická metafyzika objektů. In: *Filozofia*, 69/1, s. 63–76.
- ŽILKA, T. (2011): *Vademecum poetiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Summary

Comics as a sign system (Selected compositional aspects of semiotics of comics)

This paper challenges the prevailing approach to semiotics of comics that only deals with visual representation. Instead, it suggests that comics, as a picto-verbal art form, presents a far more complicated and complex problem from the point of view of semiotics. In the analysis of K. Saudek's *Tieň na hranici času* (Shadow on the Border of Time), the paper focuses mainly on one aspect of the language of comics – on its compositional component, which, from the point of view of its semioticity (that is its substitutive function), is understood as a certain type of index and symbol, drawing on logical, temporal or cause-and-effect relations affecting the ordering of picture panels, but also on the convention of reading linear texts from left to right. In the static, two-dimensional picto-verbal art form, this compositional component is claimed to stand for time and movement in space, but also for the three-dimensional space itself.

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0095/18 Umelecká hodnota, trivialita, brak a gýč v literárnej, výtvarnej a hudobnej tvorbe pre deti a mládež.

Obrázky:

Obrázok 1 (Saudek, 2018, strany nečíslované)

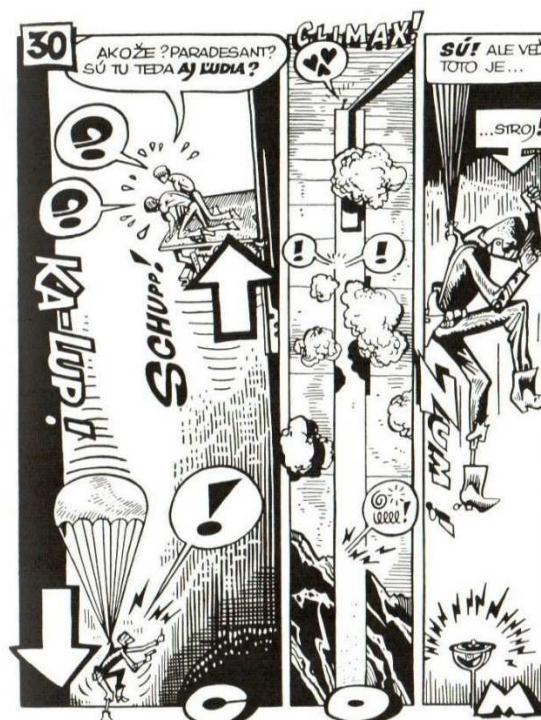
Obrázok 2 (Saudek, 2018, strany nečíslované)

Obrázok 3 (Saudek, 2018, strany nečíslované)

Obrázok 4 (Saudek, 2018, strany nečíslované)

Obrázok 5 (Saudek, 2018, strany nečíslované)

Русский язык как средство выражения русской культуры

Людмила Сергеевна Крюкова

Военный университет Министерства обороны Российской Федерации

l.s.kryukova@mail.ru

Ключевые слова: русский язык, культура, диалог культур, языковая картина мира, национальная культура, межкультурное общение, международное сотрудничество

Key words: Russian language, culture, dialogue of cultures, language world picture, national culture, intercultural communication, international cooperation

Введение

Языками международного общения принято считать наиболее распространенные языки, которые широко используются за пределами страны проживания носителей языка в таких сферах, как дипломатия, торговля, туризм, наука и многих других. Среди факторов, влияющих на повышение социальной значимости языка до международного уровня, выделяют историческое значение языка, интеллектуальные достижения нации, принадлежность людей, говорящих на нем, к определенной религии, распространение в наибольшем количестве стран и среди представителей их элиты.

Русский язык получил статус языка международного общения в середине XX века и остается одним из ведущих языков мира. Это родной язык для 190 млн. человек, среди которых 130 млн. граждан России, 26,4 млн. жителей стран бывшего СССР и почти 7,5 млн. эмигрантов на Западе.

В качестве иностранного языка его изучают или знают около 114 млн. человек. Сумма этих показателей свидетельствует, что русский язык занимает четвертое место в мире после английского с его 500 млн. носителей и более 1 млрд. владеющих в той или иной степени и китайского, на котором говорят более 1,3 млрд. человек. На третьем месте находится испанский язык, насчитывающий 335 млн. испаноязычных и около 25 млн. изучавших (Кондаков – Назмутдинова, 2015, с. 46).

Президент СПбГУ Л. А. Вербицкая считала, что сейчас «меняется настрой в отношении России, на нее во многих странах смотрят не как на проблему и опасность, а как на возможность взаимовыгодного экономического сотрудничества» (Вербицкая, 2012). В связи с этим русский язык выступает в качестве средства налаживания эффективного межкультурного и межнационального диалога между представителями разных стран.

Целью данной статьи является исследование русского языка как средства выражения русской культуры. Для этого посредством анализа государственных документов, научной и периодической литературы рассматриваются особенности государственной политики в сфере русского языка, функциональные роли русского языка, тенденции в изучении русского языка как иностранного в странах Восточной и Западной Европы.

Государственная политика в сфере русского языка

Изучение языка невозможно представить без погружения в культуру народа-носителя этого языка. Язык является хранителем национальной культуры народа, а также средством ее выражения. Кроме того, он выполняет функцию источника информации, средства ее предъявления и дальнейшего хранения.

При общении участники коммуникации знакомят друг друга с особенностями своих национальных культур, передаваемых как лингвистическими, так и паралингвистическими и праксемическими средствами.

Материальная культура получает распространение через язык. И в результате использования языка в качестве посредника культура имеет такое большое значение в преподавании иностранного языка. Межкультурный обмен происходит через формы и способы словесного общения, то есть через систему естественного языка (Симонова, 2010, с. 1 – 2).

Правила речевого поведения носителей определенного языка и культуры «учитывают то общее – на уровне общечеловеческого, на уровне отдельной социальной формации и национальной культуры, – которое у каждого этноса по-разному преломляется на уровне индивидуального и в различных социальных стратах и профессиональных группах» (Прохоров, 1996, с. 57).

Как и язык любого другого народа, русский язык обладает собственным способом отображения и концептуализации мира, передавая единую систему взглядов, коллективную философию народа, являющуюся обязательной для всех носителей языка. Такая система в лингвистике получила название языковой картины мира (Апресян, 1995).

Известный филолог и культуролог Д. С. Лихачев уделял особое внимание концептосфере языка, представляющей собой концентрат культуры. Богатство концептосферы языка непосредственно зависит от национальной культуры, исторического опыта и религии (Лихачев, 1993).

Следовательно, роль русского языка заключается не только в функции языка общения в границах России. Он также представляет собой зеркало русской культуры, язык межнационального и межкультурного общения, определяющий границы Русского мира (который называется рядом исследователей «миром русскозвучия») (Астафьева, Козловцева, 2017, с. 124).

«Концепция государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом» дает наиболее полный перечень социокультурных ролей русского языка. Согласно данному документу, русский язык является:

- а) основой истории и культуры России;
- б) государственным языком Российской Федерации;
- в) языком международного общения и значимым средством взаимодействия в Содружестве Независимых Государств (СНГ);
- г) инструментом этнокультурной и языковой идентификации зарубежных соотечественников;
- д) одним из наиболее распространенных языков мира;
- е) официальным или рабочим языком крупных международных организаций;
- ж) средством формирования позитивного образа нашей страны, а также инструментом российского влияния в мире (Концепция государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом, 2015).

При этом задачи, которые стоят перед русским языком, обладают различной направленностью: внутренней, то есть осуществляемой при реализации внутренней политики Российской Федерации, и внешней, то есть проводимой в рамках внешнеполитической деятельности России.

Среди множества функций языка в культуре Н. А. Козловцева выделяет основные: интеграционную, социализирующую и трансляционную (Козловцева, 2017, с. 255). О. Н. Астафьева добавляет к ним коммуникативную (диалоговую) функцию, «являющуюся наиболее общей и исконной функцией языка, имеющую принципиальное

значение для налаживания межнационального и межкультурного диалога, повышения эффективности публичной риторики и т. д.» (Астафьева – Козловцева, 2017, с. 125).

Следует отметить, что диалог культур и цивилизаций происходил всегда, с момента их появления. Однако именно в современном мире он стал неперенным условием международного сотрудничества. М. Р. Юлдашева отмечает, что ранее диалог культур носил стихийный характер, являясь последствием и результатом торговых, культурных и военных взаимодействий и контактов народов. Особенно это характерно для Евразийского континента, а наиболее ярким примером является древний Шелковый путь (Юлдашева, 2011, с. 66).

Положение России на границе Запада и Востока, в Европе и Азии привело к тому, что в ней представлены христианская, мусульманская и буддийская религии. В связи с этим диалог культур и цивилизаций стали неотъемлемой частью государственной политики и общественной жизни. Ни одна страна в мире не обладает таким уникальным опытом. Традиции диалога культур в России в значительной степени обусловлены многовекторным характером российской культуры, и важную роль при этом играет русский язык (Там же, с. 66 – 67).

Изучение русского языка за рубежом

В настоящее время русский язык становится все более популярным. Так, в интервью журналу «Русский мир ... народы, языки, культуры» известный российский писатель, доктор филологических наук Е. Г. Водолазкин приводит несколько примеров возрастающей популярности русского языка за рубежом. При встрече со студентами Варшавского университета он отметил их хорошее владение русским языком, интерес к русской культуре в целом и современной русской литературе в частности. Похожее явление Е. Г. Водолазкин наблюдал и в Чехии. Среди современной молодежи высок интерес к русской культуре и русскому языку. При этом у представителей этих стран больше нет предубеждения относительно русского языка, которое было в советское время, когда он был обязательным для изучения. Польские и чешские студенты изучают русский язык не из-за подъема экономика России или укрепления позиций страны в мире, а из-за желания читать в оригинале произведения великих русских писателей: Достоевского, Чехова и Толстого (Коротышев, 2018, с. 115).

С чтения произведений Л. Н. Толстого и Ф. М. Достоевского началось знакомство с русской культурой директора филиала Русского музея в г. Малага Хосе Мария Луна Агилары. С его точки зрения, русским и испанцам необходимо прикладывать максимальные усилия, чтобы знать языки друг друга, что в свою очередь внесет вклад в развитие общения и сотрудничества между странами. При этом потенциал русского языка еще не раскрыт полностью, однако «в будущем он сможет занять соответствующее место благодаря своей истории и актуальности в настоящий момент» (Гусман-Тирадо, 2018, с. 117).

Следовательно, для многих людей знакомство с русским языком и культурой начинается с русской литературы. Классическая русская литература повлияла и продолжает оказывать влияние на писателей во всем мире. Она представляет собой эталон художественного творчества, который мечтают достигнуть как молодые писатели, так и опытные, получившие признание авторы. Как отмечает Ю. Сохряков, русская классика всегда находилась в противопоставлении с декадансом и бездуховностью, отчаянием от чувства абсурдности бытия, отрицала эстетизацию зла, наделяла его положительными качествами, поддерживала веру в возможность победы добра (Сохряков, 2011).

В университетах Словакии русский язык преподают уже несколько десятков лет, и интерес к нему растет на всех уровнях образования. В качестве преподаваемого в

учебных заведениях иностранного языка он занимает третье место после английского и немецкого языков. Статистические исследования показывают, что почти четверть населения Словакии владеет русским языком в той или иной степени. По данным Центра научно-технической информации Словацкой Республики, в 2018 году почти 80 000 учеников выбрали его в качестве предмета по выбору (Центр научно-технической информации Словацкой Республики, 2018). Университеты страны дают возможность студентам изучать русский язык, ориентируясь на их потребности и специализацию (деловая среда, перевод, преподавание и др.) (Гмира, 2019, с. 476).

Обучение иностранному языку проходит в рамках коммуникативно-культурного направления. Большое значение имеет повышение не только языковой, но и культурологической компетентности студентов. Для усиления воспитательной, образовательной и развивающей направленности в содержании обучения неперенным условием становится использование культурологического подхода к отбору и организации учебного материала. Благодаря этому язык усваивается в тесной связи с культурой и историей страны изучаемого языка. При этом личность преподавателя играет важную роль, поскольку именно он прививает учащимся интерес к русскому языку, «открывает» им другой мир, другую культуру. Таким образом, в основе взаимоотношений преподавателя и студентов в процессе обучения русскому языку лежит диалог культур. Русский язык в данном случае выступает в качестве средства знакомства и познания другой культуры, которую необходимо принять и понять.

В учебную программу по русскому языку, как правило, входят дисциплины языкового и культурологического комплекса. При их изучении студенты получают не только языковые знания, но и представления о русской культуре, русской идентичности в европейском культурном контексте (Там же, с. 477 – 478).

Ежегодные конференции для учителей и преподавателей русского языка в Словакии способствуют более широкому распространению языка, увеличению его популярности, развитию профессиональных навыков преподавателей. В качестве организаторов данного мероприятия выступают Министерство образования, науки и спорта Словацкой Республики и Ассоциация русистов Словакии. Оно проводится при поддержке Посольства Российской Федерации в Словацкой Республике и Российского центра науки и культуры в Братиславе. Общесловацкий форум русистов «Учимся учить 2020» состоялся в городе Ружомберок 5 марта 2020 года (Общесловацкий форум русистов «Учимся учить 2020», 2020). Среди участников форума – словацкие учителя русского языка в начальных школах, гимназиях и университетах. Во время работы форума участники обмениваются опытом, делятся передовыми методиками преподавания русского языка как иностранного, обсуждают возможности культурологического обогащения учебной программы. По мнению президента Ассоциации русистов Словакии (АРС) Эвы Колларовой, «культура рождается из разговоров, и она развивается из них. Среди наиболее интересных и плодотворных – разговоры между разными культурами и эпохами, потому что они представляют собой мощный потенциал для обогащения, принятия новых побуждений и импульсов» (Kollárová 2008, с. 45). Таким образом, при обучении иностранному языку, в частности русскому, одним из ключевых направлений является развитие межкультурной коммуникации, главная цель которой – развитие взаимоотношений между народами.

Выводы

Русский язык представляет большую ценность для мирового сообщества, поскольку является одним из важнейших инструментов познания другими народами непреходящих гуманистических ценностей российской культуры, образования и науки. Особенности русской культуры отражены в произведениях великих русских писателей,

популярность которых за рубежом с каждым годом только растет. При этом русский язык является своего рода концентратором культуры, благодаря которому она приобретает особое объединяющее начало и системный характер.

Постепенно растет популярность русского языка как иностранного в таких странах, как Словацкая Республика, Чешская Республика, Испания и многих других. Правительства этих стран и Министерство иностранных дел Российской Федерации уделяют большое внимание уровню подготовки учителей и преподавателей русского языка, организуют конференции, семинары, программы обмена. Преподаватель рассматривается не только как человек, который передает знание языка, а как посредник между собственной культурой и культурой другой страны.

Несмотря на все эти положительные тенденции, важная задача, которая по-прежнему стоит перед правительством Российской Федерации, общественными организациями и гражданами страны, заключается в сохранении русского языка, укреплении его позиций в мировом культурном пространстве.

Литература:

- АПРЕСЯН, Ю. Д. (1995): Образ человека по данным языка: попытка системного описания. In: *Вопросы языкознания*, 1, с. 7–15.
- АСТАФЬЕВА, О. Н. – КОЗЛОВЦЕВА, Н. А. (2017): Государственная политика в сфере русского языка в контексте русского мира. In: *Знание. Понимание. Умение*, с. 122–139.
- ВЕРБИЦКАЯ, Л. А. (2012): Русским владеют уже полмиллиарда человек в мире. In: *ТАСС. Информ. агентство России*. [Цит. 2020-13-04.]
Режим доступа: <<http://tass.ru/obschestvo/644005>>
- ГМИРА, Т. (2019): Преподавание русского языка в словацком городе Ружомберок: культурологический подход. In: *Русистика*, 4, с. 475–486.
- ГУСМАН-ТИРАДО, Р. (2018): Русский язык и культура в мире (интервью с Хосе Марией Луна Агилар). In: *МИРС*, 1, с. 117.
- КОЗЛОВЦЕВА, Н. А. (2017): Программы и проекты по продвижению и поддержке русского языка в структуре государственной политики Российской Федерации: In: *Сборник статей Международной научно-практической конференции «Государственное управление и развитие России: модели и проекты»*, 3, с. 253–260. Москва: Проспект.
- KOLLÁROVÁ, E. (2008): *Novory so sebou a s vami o Vstrečach s Rossijej*. Bratislava: MPC.
- КОНДАКОВ, Б. В. – НАЗМУТДИНОВА, С. С. (2015): Русский язык: история, цивилизация, культура. In: *Вестник Пермского федерального исследовательского центра*, 1, с. 40–64.
- Концепция государственной поддержки и продвижения русского языка за рубежом* (2015): [Цит. 2020-13-04.]. Режим доступа: <<http://www.kremlin.ru/acts/news/50644>>
- КОРОТЫШЕВ, А. В. (2018): Русский язык и культура в мире (интервью с Е. Г. Водолазким). In: *МИРС*, 1, с. 115–117.
- ЛИХАЧЕВ, Д. С. (1993): Концептосфера русского языка. In: *Известия Академии наук. Серия литературы и языка*, 52, 1, с. 3–9.
- Общесловацкий форум русистов «Учимся учить 2020»* (2020). [Цит. 2020-13-04.]. Режим доступа: <<https://slovakia.mid.ru/-/obseslovakij-forum-rusistov-ucimsa-ucit-2020-?inheritRedirect=true>>
- ПРОХОРОВ, Ю. Е. (1996): *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев*. Москва: Педагогика-Пресс.
- СИМОНОВА, Н. А. (2010): Язык как средство выражения национальных особенностей и культуры народа. In: *Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения*, 11–3, с. 130–135.
- СОХРЯКОВ, Ю. (2011): *О мировом значении русской классической литературы XIX века*. [Цит. 2020-14-14]. Доступно на: <<http://hrono.ru/proekty/parus/sohr0711.php>>
- Центр научно-технической информации Словацкой Республики — Братислава* (2018). [Цит. 2020-14-04.]. Доступно на:

<http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacieo-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia.html?page_id=9580>

ЮЛДАШЕВ, М. Р. (2011): Русская культура и русский язык в диалоге культур. In: *Научные итоги года: достижения, проекты, гипотезы*, 1, с. 65–70.

Summary

Russian language as a means of expression of Russian culture

The article is devoted to the Russian language as a means of expression of Russian culture. The author considers peculiarities of the state policy in the sphere of the Russian language, its functional roles, trends in the study of Russian as a foreign language, analyzes government documents and scientific literature. According to the research the Russian language is growing in popularity in the Slovak Republic, the Czech Republic, Spain and other countries due to the interest of the young people in Russian classical literature and the cooperation of the governments of these countries with the Russian Federation in teaching Russian as a foreign language. The Russian language is the most important tool for learning the humanistic values of Russian culture. At the same time, it is a concentrate of the culture, thanks to which it acquires a special unifying principle and systematic character.

Esej o subžánri športového filmu

Jozef Mergeš

Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
jozef.merges@unipo.sk

Kľúčové slová: mediálny šport, filmový žáner, subžáner, hraný film, športový film, komunikácia, The English Game

Key words: mediasport, film genre, sub-genre, feature film, sports film, communication, The English Game

Jan Děkanovský v jednej zo svojich štúdií venovaných mediálno-kultúrnym otázkam športu napísal, že s cieľom zachytiť športové udalosti vzniká okrem dokumentárnych aj množstvo hraných filmov. Vzniká tak podľa Děkanovského „specifický filmový subžáner, jehož definování je poměrně nesnadné“ (2018, s. 1). Napriek tejto poznámke však autor, a to pomerne paradoxne, s ľahkosťou a priamočiarosťou vyberá filmy, ktoré mu zapadajú do rámca analýzy, aby v jej závere potvrdil, že sa už nedá „zpochybnit obecnou roli [športového] filmu ve vztahu k historickému vědomí společnosti“ (tamže, s. 21). Samozrejme, definovať športový film sa v tomto prípade javí redundantné, lebo kultúrna skúsenosť nás naviedla identifikovať filmy napríklad tematicky, v tomto prípade podľa toho, či je šport integrálnou súčasťou filmu, či je jeho zmyslom existencie, či sa v ňom dominantne zobrazuje športová udalosť. Pamätníci si isto spomenú na klasickú slovenskú komédiu s názvom Skalní v ofsajde o troch kamarátoch, ktorí sa stoj čo stoj chcú dostať na významný futbalový zápas, no sami pritom športujú len v prenesenom význame slova a k významnej udalosti sa veru ani nedostanú. Možno však aj takýto film považovať za športový vzhľadom na životne dôležitý cieľ jeho protagonistov? Ak si hlavná postava romantickej komédie chodí každé ráno zabehať k rieke a vedľajšia trávi čas v posilňovni, možno aj o takomto filme hovoriť ako o športovom? Problém definovať športový film sa javí problematicky zrejme práve pre širokospektrálny pohľad na šport. Pre niekoho znamená šport obživu, pre iného relax, pre ďalšieho pozitívny stres, niekto sa na šport díva inštitucionálne, iný zdôrazňuje skôr poctivý charakter amatérskeho výkonu, pre niekoho znamená šport cestu k sláve a peniazom, pre iného prestávku v kolobehu neustále sa zrýchľujúceho života.

V tomto článku, ktorý je zamýšľaný ako jeden z radu článkov venujúcich sa významu mediálneho športu¹ v kultúre, na pomerne malej ploche definujem a charakterizujem subžáner športového filmu tak, aby som jednak pripomenul kultúrne tendencie vedúce k zobrazovaniu športových udalostí a športových výkonov vo fiktívnej podobe, jednak načrtol možný vzťah športových filmov k mediálnemu športu ako celku.

O metóde a prístupe k filmovému žánru

Definovať subžáner športového filmu by sa dalo pomerne presvedčivo využitím dostupnej filmovej teórie, namiesto nej však uplatním prístup D. Slančovej (1996). Podľa daného prístupu možno na žáner nahliadať ako na komplex vzájomne prepojených, no do istej miery osobitne stanoviteľných kritérií tematickosti, funkčnosti, kompozície, formy a jazyka. Samozrejme, dané kritériá sa už tradične uplatňujú najmä pri výskume novinárskych, resp.

¹ Mediálny šport tu chápem ako relatívne uzatvorený celok vznikajúci v objektívnej realite, pragmaticky formujúci pravidelné typy obsahov a z nich vyvedené významy šírené smerom k recipientom prostredníctvom masovokomunikačných prostriedkov (Mergeš, 2016).

mediálnych žánrov a ich aplikácia do prostredia hraného filmu môže byť problematická,² no domnievam sa, že môže byť funkčná a prínosná, pretože sa mi zdá vďaka svojej abstraktnosti, vychádzajúc zo žánru ako ideálneho modelu, vhodná na analýzu akéhokoľvek umeleckého diela vzniknutosieho s cieľom informovať a analyzovať spoločenský jav, čo športové filmy popri všeobecnom ciele zabaviť viac či menej spĺňajú. Hoci sa pri analýze budem opierať predovšetkým o kritériá žánrovosti z teórie D. Slančovej, parciálne pri svojom uvažovaní využijem aj prístupy k analýze filmového žánru z filmovej teórie.

D. Rowe (1998) v súvislosti s uvažovaním o žánrovom charaktere športového filmu vyslovuje mienku, že vo filmovej teórii badať relatívne otvorený prístup ku kategorizovaniu filmov, akoby boli filmové žánre „nevynutne nestabilné“ (tamže, s. 351). Tento problém treba napokon považovať za priznaný aj vo sfére filmovej teórie. V nej sa v súvislosti so žánrami pomerne uniformne zastáva názor, že „žádný žánr se nedá jednoduše a přesně definovat“ (Bordwell – Thompsonová, 2011, s. 423). Dá sa, samozrejme, pochopiť, že žiadna definícia nemusí byť jednoduchá, upozorniť tu však treba skôr na slovo „presně“, ktorého odkaz zrejme mnohých filmových bádateľov stavia do komfortnej sféry priznania žánrového synkretizmu ako trendu. Definíciu filmových žánrov komplikuje hlavne fakt, že jednotlivé žánre sú „více či méně obsažné“ (tamže).³ Niektoré, ako je napríklad komédia, v sebe zahŕňajú jej rôzne podoby: romantickú komédiu, grotesku, bláznivú komédiu a pod. Niektoré filmové žánre sa prejavujú skôr prezentačne (napr. muzikál sa prejavuje tým, že sa vo filme spieva v situáciách, keď sa bežne nespieva), iné tematicky⁴ (gangsterka zobrazuje život gangstrov, western osídľovanie západnej časti súčasných USA), ďalšie emocionálnym pôsobením (napr. horor má diváka vystrašiť, komédia rozosmiať).

Pomerne uspokojivo odpovedá na otázku systematizovania filmových žánrov napr. M. Ciel (2004), ktorý sa prikláňa k existencii troch veľkých tzv. superžánrov, a to melodrámy, komédie a dobrodružného filmu. Podľa Ciela možno každý z hraných filmov zaradiť do jedného alebo viacerých superžánrov, pričom charakteristika kategórií je tu, domnievam sa, pomerne opisná, emocionálne podmienená, nie prísne metodologická: melodrámy vyvolávajú súcit (archetypálnym príbehom je tu príbeh o Popoluške či biblický príbeh o boji Dávida s Goliášom), komédie vyvolávajú radosť (a úsmev či smiech ako prejavy tejto emócie sú zároveň jej hlavným pútačom) a v dobrodružných filmoch sa centrálnne buduje dôraz na napätie (sem patria žánre ako horory, thrillery, špionážne filmy a pod.). Športové filmy z tohto hľadiska možno označiť dominantne za melodrámy zobrazujúce vzostupy a pády športových osobností a kolektívov. Vzťah diváka k dielu sa tu utvára predovšetkým vďaka priebežne sa vyvíjajúcemu diváckemu súcitu a empatii s hlavnými či obľúbenými postavami. Sekundárne je možné v športových filmoch vidieť aj koncepciu stúpajúceho napätia typickú pre dobrodružné filmy, ktoré pomerne často zobrazujú kolektív v nebezpečenstve. V štruktúre

² Mám tu na mysli predovšetkým formálne kritérium (istú mieru zvýšenej predstavivosti vyžaduje aj aplikácia jazykového kritéria), ktoré sa v prípade žánrov „týka hlavne rozsahu žánru“ (Slančová, 1996, s. 118). Jedna časť dramatického seriálu spravidla disponuje rozsahom 40 – 55 minút, čo je však v prostredí digitálne dostupných mediálnych výstupov skôr konvenčná štandardizácia prevzatá z tradičného televízneho vysielania, a nie nutnosť, ako je to napr. v prípade novinárskej praxe v súvislosti s dodržiavaním primeranej dĺžky textu. Navyše, termín forma sa vo filmovej teórii podľa jedného výkladu (porov. Bordwell – Thompsonová, 2011) ustálil ako súdržný systém vyvolávajúci zážitok a emóciu, tzv. filmová forma. Tú tvorí predovšetkým to, čo by sme mohli zjednodušene opísať ako filmový obsah, sujet a fabula. To znamená, že forma sa s obsahom nedostáva do protikladných pozícií, naopak, obsah je priamo podriadený forme a stáva sa jej súčasťou.

³ Nejednoznačná obsažnosť filmových žánrov je sčasti reflektovaná použitím spresňujúcich termínov, ako je napríklad subžánr. Tento termín v článku používam na označenie športového filmu, pretože na jednej strane nejde o centrálny žánr (typu komédie, hororu a pod.), na druhej strane použitie daného termínu prirodzene vedie k úvahe, pod ktorý centrálny žánr daný subžánr spadá, čo potom umožňuje presnejšie odkryť jeho funkcionalitu.

⁴ Medzi také zrejme patrí aj športový film.

športových filmov je týmto nebezpečenstvom predovšetkým hrozba neúspechu a osudového zlyhania.

Za modernejší, systematickejší prístup k analýze filmového žánru možno v súčasnosti považovať sémanticko-syntaktický prístup R. Altmana, ktorého metóda je prostriedkom „k plastickému a dynamickému popisu žánru i aktivity žánrového diváka“ (Kučera, online), teda zahŕňa jednak sémantickú analýzu žánru, jednak očakávania diváka, ktoré sa tu označujú za syntaktické (divák čaká, že skladba filmu bude postavená podľa jeho očakávaní, ktoré sú výsledkom doterajšej skúsenosti s konkrétnym žánrom). Tento prístup, zjednodušene povedané, počíta s dynamickým vývojom žánrov, ale aj s existenciou žánrových konvencií a žánrovej ikonografie (porov. Bordwell – Thompsonová, 2011, s. 425–426), ktoré sa podieľajú na tom, ako sú filmové žánre v spoločnosti prijaté. Kým konvencie sa v tomto prípade viažu hlavne na tému alebo spracovanie filmu (horory využívajú zväčša ponuré osvetlenie, v detektívkach sa vyšetruje zločin, v romantických komédiách sa zobrazujú vzťahové problémy), ikonografia sa viaže skôr na rôzne predmety a prostredia (porovnať tu možno chronotop westernu, vojnového filmu, sci-fi filmu a pod.).⁵

O vzorke

Uvažovať o filmovom žánri športového filmu tu budem na pozadí pomerne aktuálneho britského seriálu s názvom *The English Game* (réžia B. Staermose), vysielaného na streamovacej službe Netflix dostupnej aj pre slovenských divákov. Príbeh relatívne krátkej šesťdielnej minisérie, ktorá sa minutážou približuje dvom vyše dvojhodinovým celovečerným filmom, sa odohráva v 70. a 80. rokoch 19. storočia, teda v čase, keď sa rodil súčasný organizovaný systém britského futbalu. V štruktúre sujetu dominujú dve pomerne nezávislé dejové línie v závere prepojené spoločným motívom férového prístupu k životu. Prvá línia sa orientuje na pomyselný súboj dvoch futbalistov zo vzdialených sociálnych tried (syn bankára Arthur Kinnaird, robotník Fergus Suter),⁶ druhá zobrazuje problematiku matiek, ktoré sú pre nelichotivú sociálnu situáciu nútené opustiť svoje deti.⁷ Stručný náhľad na kontúry príbehu naznačuje, že šport ako téma tu zrejme nebude zastávať čisto denotatívnu pozíciu, nebude to teda príbeh o športovej udalosti ako takej, ale zrejme sa tu športom konotatívne podporuje sociálny rozmer príbehu.

Samozrejme, článok nemožno považovať za analýzu seriálu.⁸ Ten tu slúži skôr argumentačne, teda na podloženie tvrdení v časti charakterizujúcej subžánr športového filmu.

⁵ Podľa žánrovej koncepcie T. Schatza možno na dynamiku vývoja (v jeho prípade) hollywoodskych žánrov nazerať ako na výsledok komunikácie filmového štúdia s publikom. Žáner tu teda pôsobí ako neustále sa vyvíjajúci kultúrny proces, ktorým sa daná komunikácia udržiava (Schatz, 1981). Toto „kultúrne vyjednávanie“ sa, samozrejme, podpisuje aj na charaktere subžánru športového filmu.

⁶ Treba povedať, že tento opis pôsobí skôr marketingovo. Súboj medzi Kinnairdom a Suterom, prvými hviezdami britského futbalu, možno charakterizovať aj plnohodnotnejšie ako dramatický oblúk vývojových vzťahov smerujúci od neférového súperenia k férovej spolupráci.

⁷ Druhá dejová línia zrejme do určitej miery súvisí s faktom, že seriál režírovala žena, čo je pri športových filmoch, a to špeciálne o futbale, pomerne neobvyklé. Prepojenie mužského a ženského sveta konca 19. storočia môže byť chápané ako alúzia na parciálnu realitu súčasných vzťahov medzi mužmi a ženami. Samozrejme, túto analógiu treba chápať hlavne v kontexte subjektívneho názoru tvorcov seriálu.

⁸ Samozrejme, treba si uvedomiť, že televízny seriál nie je typ audiovizuálneho média totožný s filmom. Avšak domnievam sa, že napríklad epickosť aj rozpočet televíznych seriálov (spomeňme napr. seriály *Hra o tróny* z dielne HBO, *Koruna z dielne Netflix* a pod.) sa dnes dokáže rovnať priemerným hollywoodskym produkciám. Navyše, z hľadiska charakteru analyzovaného druhu umenia je prirodzené, že vlastnosti subžánru športového filmu sa budú prejavovať aj v športovom televíznom seriáli.

O téme a funkcii športového filmu

Ak charakterizujeme športový film ako tematicky podmienený subžáner, potom treba zodpovedať hlavne otázku, koľko „športovej témy“ musí vo filme byť, aby ho bolo možné považovať za športový. Podobne sa pýta R. G. Cummins (2006, s. 200), keď uvažuje nad tým, či na existenciu športového filmu stačí „bezvýznamné množstvo športu“ alebo musí byť šport v štruktúre dejovej línie centrálny. Samozrejme, ak by na identifikáciu športového filmu stačilo, aby sa v štruktúre filmu objavilo hoci aj fiktívne športové podujatie, počet športových filmov by výrazne narástol. D. Rowe (2004, s. 191) v tomto kontexte upozorňuje napríklad na fakt, že „veľa filmov využíva športové štadióny a ihriská kvôli možnosti rozvíjania narácie zasadennej do prostredia s veľkým publikom“. V nedávno vysielanom slovenskom seriáli Hniezdo⁹ možno za takéto „ihrisko“ považovať prostredie plaveckého bazénu, ktorého centrálnou funkciou nie je plniť vizuálnu súčasť filmu o plavcovi, ale v danom naratívne utužovať vzťah jednej z hlavných postáv (otec) s jednou z vedľajších postáv (syn) prostredníctvom zdieľanej záľuby športovať.

O komplexnú definíciu športového filmu sa pokúsil napríklad D. Pearson a kol. (2003, s. 149),¹⁰ ktorý športový film definuje ako „film centrálnne zameraný na športovú tému pozostávajúci z tém alebo motívov zameraných na tím, na športový príbeh alebo na špecifického športovca, v ktorom možno zobrazovanie športových udalostí a športových výkonov považovať za primárny zmysel filmu“. Tematický základ športového filmu, slovami D. Slančovej (1996, s. 117), „typ referenčnej skutočnosti, ktorý v podobe témy vstupuje do textu“, je teda na prvý pohľad ľahko identifikovateľný. Akoby aj nebol, keď niektorí teoretici (Zucker – Babisch, in Glenn, 2006) upozorňujú na skutočnosť, že športové filmy sa všeobecne vyznačujú „udivujúcim nedostatkom tematickej diverzity“ (tamže, s. 201). Väčšina športových filmov totiž zobrazuje tri základné naratívne motívy: víťazstvo outsidera spravidla nad silným súperom, pád a niekedy aj znovuzrodenie športových veľikánov a, konečne, športovú udalosť ako predlohu pre film. Tieto tri motívy sa v rôznej miere prejavujú aj v seriáli *The English Game*. Po prvé, príbeh je rámcovaný víťazstvom podceňovaného robotníckeho mužstva¹¹ v súťaži o anglický pohár (FA Cup). Po druhé, hviezdna postava Arthura Kinnairda (študovaný futbalista, ktorý spočiatku futbal vidí predovšetkým ako zábavu pre bohatých) postupom času upadá (športovo aj súkromne),¹² aby sa v závere aj v dôsledku súkromných peripetií „znovuzrodila“ a pochopila princípy spravodlivej hry a význam futbalu ako masovej hry. Dá sa tu použiť argument, že športový film napokon často zobrazuje „prechod z detstva do dospelosti“ (Cummins, 2006, s. 207), keď športovú tému možno chápať ako priamku, na ktorej sa postava vyvíja väčšinou smerom k humanistickým ideálom. A po tretie, predlohou seriálu je dianie v súvislosti so zavádzaním profesionálnych praktík do amatérskeho športu a celkový pohľad na vplyv a dôležitosť úspešného pôsobenia robotníckeho mužstva. Táto rovina príbehu zobrazuje šport napriek svojej živelnosti ako

⁹ Poslednú časť seriálu *Hniezdo* (réžia B. Mišík) vysielala Jednotka (RTVS) 5. 4. 2020.

¹⁰ Autori športový film definovali s cieľom vymedziť súbor športových hollywoodskych filmov z rokov 1930 – 1995, aby poukázali na prepojenosť zmien v naratívne športových filmov a kultúrnych zmien v spoločnosti.

¹¹ V štruktúre naratívu je toto mužstvo označované ako Blackburn. V realite ide pravdepodobne o klub Blackburn Rovers FC, ktorý ako prvý robotnícky klub (hráčmi boli zamestnanci závodu na spracovanie bavlny) získal anglický pohár FA Cup. Ide zároveň o klub, ktorý v súvislosti s odmeňovaním hráčov ako prvý porušil vtedy platné amatérske pravidlá a hráčov kupoval i platil, voči čomu vystúpila aj anglická Futbalová asociácia (The Football Association). Daný konflikt, hoci naratívne zatriktívnený fiktívnou fabuláciou, je čiastočne zobrazený aj v predmetnom seriáli.

¹² Napríklad v hre využíva neférové prostriedky, často klame spoluhráčom, prejavuje sa ako individualista, do určitej miery sa hanbí za svoj súkromný život, nevšíma si potratom zronenú manželku, futbal povyšuje nad rodinné záujmy a pod.

organizovaný fenomén, ktorý pri jeho spravovaní vyžaduje správne, hoci aj morálne nejednoznačné rozhodnutia.

Treba povedať, že zobrazovanie udalostí zo sveta športu býva v područí filmového naratívu často modifikované.¹³ D. Rowe (2004, s. 190) považuje športové filmy za mytologické kultúrne entity, ktoré operujú v priestore medzi skutočným a fiktívnym. V tomto zmysle treba športové príbehy prirodzene považovať za „splnutie histórie a fikcie“ (Good, in Cummins, 2006, s. 203)¹⁴, nemožno ich funkčne považovať za rovnocenné so športovým spravodajstvom či inými novinárskymi formami mediálneho športu. Americký filmový kritik A. Sarris sa na margo športových filmov vyjadril, že má rád aj šport, aj film, ale v žiadnom prípade nie spolu, pretože „šport je teraz. Filmy sú vtedy. Šport sú správy. Filmy sú rozprávky“ (Sarris, in Rowe, 2004, s. 191–192). Otázka tak teda znie, prečo máme chcieť pozerať filmy o téme, ktorej sú plné médiá. Čo si môže z fiktívneho filmu o slávnom futbalistovi vziať futbalový fanúšik?

Motiváciu sledovať športové filmy možno vysvetliť ich funkčnou charakteristikou. Ak prijmeme tézu, že funkciu budeme považovať za komunikačný zámer, „ktorý sa uplatňuje v istých typoch textov“ (Slančová, 1996, s. 117), treba sa zamyslieť nad intenciou športového filmu. Zrejme za najvýraznejšiu funkciu športového filmu možno považovať jeho dispozíciu artikulovať prostredníctvom športového príbehu „veľkolepé morálne príbehy, v ktorých je šport reprezentovaný ako metafora života a, nie nezvyčajne, život je reprezentovaný ako metafora športu“ (Rowe, 2004, s. 192). Inými slovami, postavy v športových filmoch sa často vďaka športu naučia, ako majú správne žiť, resp. život vnímajú cez prizmu športu. V seriáli *The English Game* je takouto postavou napríklad Tommy Marshall, hráč Blackburnu, ktorý s nevôľou trpí vo svojom amatérskom mužstve profesionálnych hráčov. Jeho nevraživosť voči profesionálom, ktorí sa podľa neho spreneverili futbalu ako čestnej hre, stúpa až do takej miery, že v úmyselnej snahe zraní plateného protihráča¹⁵ neúmyselne zraní iného protihráča, ktorý po jeho zákroku zostane zmračený. Tento brutálny čin sa stane základným bodom obratu charakteru postavy, ktorá neskôr považuje svoj nepriateľský prístup za príliš živelný a infantilný.

Návod na život sa v športových filmoch odvíja aj od peripetií a vzťahov hlavných postáv. D. Rowe (2004, s. 193) v kontexte štruktúry športových filmov upozorňuje na časté zobrazovanie rovnováhy medzi prácou a súkromným životom, čo možno považovať v žánri športových filmov za častý kompozičný prvok. Športové filmy pritom často poukazujú na dualitu existencie športového a mimošportového sociálneho sveta¹⁶ ako na problematiku a snažia sa ju preklenúť (Rowe, 1998, s. 352). Z tohto pohľadu ide v prípade seriálu *The English Game* vskutku o typický športový film: postava Fergusa Sutura prichádza do Anglicka hrať futbal profesionálne, a to aj za cenu prípadného odsúdenia verejnosťou, aby oslobodil rodinu v Glasgowe od despotického a násilného otca kúpou nehnuteľnosti ďaleko od škótskych hraníc. Napätie medzi prácou a súkromným životom tu naráža na vlastnosť postavy nechávať si svoje problémy pre seba. Suter je často terčom útokov, pretože jeho okolie vidí motív jeho nemorálneho konania primárne v snahe stať sa bohatým a vystúpiť

¹³ Modifikáciou tu mám na mysli zámernú úpravu vlastností predlohy filmu, keď dochádza k zmenám napr. na úrovni identity s cieľom zobraziť športovú udalosť ako nacionalisticky relevantnú. J. Děkanovský (2018, s. 16) píše v tomto zmysle napríklad o filmovom zobrazovaní športových súperov vo forme úhlavných nepriateľov. Samozrejme, na mysli tu mám aj prozaickejšie úpravy, ako sú napríklad zmeny a úpravy miest, mien, dejových súvislostí, príčin, následkov a pod.

¹⁴ Samozrejme, v krajine, kde je futbal národnou modlou, nebolo treba dlho čakať na odozvu splývania realizmu a fikcie. Na webe možno nájsť množstvo článkov, ktoré viac či menej dôkladne analyzujú realističnosť televízneho seriálu (porov. napr. Jeffery, 2020; Lewis, 2020; Youngs, 2020).

¹⁵ Z pohľadu postavy Tommyho Marshalla ide v tom čase dokonca o bývalého spoluhráča – zradcu, ktorý za prísľub finančného bonusu odišiel do iného klubu.

¹⁶ Športový svet zázrakov tu existuje akoby paralelne popri mimošportovom sociálnom, teda obyčajnom svete.

tým z robotníckej triedy.¹⁷ Druhá hlavná postava, Suterov náprotivok, Arthur Kinnaird, vzdelaný a solventný syn bankára, neustále osciluje medzi potrebou hrať futbal, no zároveň spĺňať nároky svojho otca a širšie aj očakávania rodiny, ktorá vníma futbal ako dočasnú zábavku nedospelého syna. Jednoducho povedané, zobrazuje sa tu príbeh syna, ktorý chce hrať futbal za každú cenu a vidí v ňom budúcnosť, no naráža pritom na neústupného, disciplínu vyžadujúceho otca, ktorý od neho vyžaduje plné nasadenie v súvislosti s prácou v bankovom sektore. Podobne napäto je rámcovaný vzťah Arthura aj k manželke Margaret, ktorá v štruktúre naratívu pôsobí ako svedomie usmerňujúce Arthurov charakter k humanistickému a férovému zmýšľaniu.

Hlavná funkcia športového filmu teda vychádza zo snahy tvorcov prostredníctvom rámca športu poukázať na príbehy o hrdinstve a, ako vraví D. Pearson a kol. (2003, s. 154), na „výhody dodržiavania morálneho kódexu a sociálnych ideálov“. Azda aj vďaka tejto vlastnosti sú športové filmy vhodné na konzervovanie kultúrnej pamäti (porov. Děkanovský, 2018). Za potvrdenie tejto snahy možno považovať aj jeden z mála slovenských hraných športových filmov s názvom *Fair Play* (2014, réžia A. Sedláčková), ktorý poukazuje, podobne ako seriál *The English Game*, na skutočnosť, že v živote je v záujme čo najlepších výkonov potrebné hrať predovšetkým fér. Šport sa tak stáva vlastne len kulisou na tlmočenie nutnosti dodržiavania morálnych pravidiel. Inak povedané, šport len „zásobuje filmovú formu subjektom, témou a emocionálnym potenciálom“ (Rowe, 1998, s. 354).

O kompozícii športového filmu

Z kompozičného hľadiska, ktorého charakter som už čiastočne naznačil pri úvahe o funkcii žánru športového filmu, možno hovoriť o istom makrokompozičnom a mikrokompozičnom usporiadaní textu (porov. Slančová, 1996, s. 117). V kontexte filmu možno hovoriť o využívaní určitej makrokompozičnej stratégie expanzie témy, zároveň je v tomto prípade možné uvažovať o identifikácii určitého dominantného módu rozprávania. Z hľadiska skúseností, ktoré mám so sledovaním filmov, sa domnievam, že športové filmy sú v drvivej väčšine prípadov, a platí to aj pre seriál *The English Game*, tzv. komerčnými filmami, málokedy ich možno charakterizovať ako autorské či umelecké. Zväčša sú stavané podľa pravidiel hollywoodskej filmovej poetiky zameranej na konflikt dobra a zla, zobrazujú hrdinské postavy s jednoznačným cieľom. Opierajú sa o priamočiarosť a jednoznačnosť, vychádzajúc z prísnej štrukturalizácie príčin a následkov. Väčšinou sú postavené na dvoch vzájomne prepojených dejových líniách, často sa končia happy-endom¹⁸ či záchranou v poslednej chvíli.¹⁹

Zatiaľ čo makrokompozičnú štruktúru tu možno chápať ako pomerne abstraktnú a obmedzenú databanku možností rozprávania, mikrokompozičnú štruktúru športového filmu možno chápať ako konkrétnu náplň jednotlivých konštrukčných súčastí športového filmu, ktoré sú pomerne stereotypné. Ak upriamim pozornosť na športovú dejovú líniu v seriáli *The English Game*, konkrétne na postavu Fergusa Sutura, ten je typickým príkladom svedomitého športovca, ktorý sa stáva v novom prostredí hrdinom, aby jeho hviezda pomaly zhasínala a napokon v rozhodujúcom súboji opäť zasvietila, čím kopíruje určitý vývojový vzorec seriálu ako formálneho systému. Z iných stereotypov v štruktúre športových filmov možno spomenúť

¹⁷ Toto, pochopiteľne, nie je jediný moment, keď do štruktúry konania postavy vstupuje jej súkromie. Fergus nachádza oporu v Marthe Almond, slobodnej matke. Neskôr vysvitne, že otcom jej dieťaťa je sociálne vyššie postavený, ale ženatý a oficiálne bezdetný John Cartwright, zhodou okolností manažér Suterovho mužstva, teda jeho zamestnávateľ.

¹⁸ Pritom je paradoxné, že jeden z najslávnejších športových filmov, *Rocky* (réžia J. G. Avildsen), sa nekončí úplne šťastným koncom, aj keď ideologicky tlmočí posolstvo o USA ako o krajine neobmedzených možností.

¹⁹ Záchrana v poslednej chvíli možno manifestovať napríklad tým, že až v poslednej možnej chvíli je umožnené mužstvu Blackburn odohrať finálový zápas o anglický pohár, ktorý toto mužstvo v danom finále aj získava.

fakt, že v štruktúre športových filmov sa často jeden zo športovcov vyznačuje neobyčajným talentom (v seriáli *The English Game* je to postava Fergusu Sutura), zatiaľ čo jeho sok sa prejavuje nižšou mierou talentu, no vyššou tvrdosťou a chuťou víťaziť (postava Arthura Kinnairda), tréneri zas (postava manažéra Walsha) bývajú zobrazovaní ako otcovia svojich zverencov (porov. Cummins, 2006, s. 201). Postavy športovcov sa pomerne často kategorizujú do opozitnej pozície nováčika a veterána, resp. cudzinca a domáceho (s dôrazom na lojalitu voči športovému klubu, napr. vzťah Sutura s Marshallom), podobne sa často v štruktúre športových filmov vyskytujú pevné priateľstvá založené na vzájomnej lojalite (napr. vzťah Sutura s jeho najlepším kamarátom, ktorý sa z ihriska prenáša aj do súkromného života) a pod.

Z hľadiska mikrokompozičnej stránky športového filmu treba ešte osobitne prízvukovať, že príbeh vývojovo smeruje zväčša od nedôležitých javov k dôležitejším, teda spravidla je súčasťou záveru finálový alebo iný rozhodujúci zápas. Toto je zároveň jeden z konštantne sa objavujúcich stereotypných vzorcov, ktorý sa podieľa na budovaní napätia. Toto napätie však možno vo vzťahu k hraným športovým filmom spracovaným podľa skutočných udalostí do istej miery označiť za nepravé. Nejde totiž o napätie spojené s neistotou výsledku, s akým sa stretávajú televízni diváci pri sledovaní športových zápasov v televízii. Toto napätie je skôr spojené s túžbou diváka nesklamať sa v očakávaniach, ktoré vkladá do svojich obľúbených postáv. Nie je preto náhoda, že vo filmoch finálové zápasy zväčša vyhrávajú mužstvá zložené z pozitívnych postáv.

Z kompozičného hľadiska štruktúry športových filmov je ešte pozoruhodné, že väčšinu dôležitých postáv v štruktúre športových filmov tvoria muži. R. G. Cummins (2006, s. 202) na margo dominancie mužských postáv v športových filmoch sa domnieva, že maskulinita je pre ne typická zrejme z dôvodu, že spravidla zobrazujú fiktívny naratív s potenciálom hrdinského dosiahnutia úspechu, ktorý je v kultúre už od antických mýtov a bájí spojený predovšetkým s mužským princípom. V prípade seriálu *The English Game* však treba poukázať na fakt, že tu popri športovej línii príbehu prebieha aj mimošportová sociálna línia príbehu, ktorá vyzdvihuje ako hrdinky práve ženy. Ženské postavy tu teda nevystupujú len v pozícii doplnku mužského sveta, ale prejavujú sa ako svojbytné osobnosti s vlastnými cieľmi a problémami (napr. slobodná matka, potratom zronená matka, bezdetná žena, nedostatočne sociálne zabezpečená matka a pod.). Nápadné množstvo, nazvem to, ženského princípu teda predmetný seriál čiastočne vymedzuje zo štandardných konvencií športových filmov.

Dôvody uvedenej hybridizácie treba hľadať zrejme v koncepcii produkcie spoločnosti Netflix. Táto streamovacia služba je pomerne známa uvádzaním seriálov (v menšej miere aj filmov), ktoré do určitej miery rekonštruujú, prehodnocujú či priamo obmieňajú komunikačné konvencie žánrov. Ako príklad tohto trendu možno menovať niekoľko seriálov:²⁰ *Orange is the New Black* (pohľad na život v ženskej väznici, tradične vo filmoch dominujú mužské väznice), *Anne with an E* (adaptácia románu *Anna* zo Zeleného domu, aktualizovaná súčasnými problémami mladých ľudí), *The Good Place* (bizarný sitkom zobrazujúci nebo a peklo ako byrokratické úrady), *Kingdom* (zombie apokalypsa je štandardne zasadená do súčasnosti, resp. blízkej budúcnosti, tu je však zasadená do stredovekého prostredia mocenských intríg v Kórei).

²⁰ Z dôvodu ekonomizácie textu na tomto mieste neuvádzam réžiu, pretože v mnohých prípadoch režírovalo tieto seriály veľa osôb. Uvádzam originálne anglické názvy seriálov.

A čo jazyk? O štýle športových filmov

Jazykové kritérium²¹ vymedzovania žánrov možno na filmové texty aplikovať v súlade s faktom, že „jazyková zložka žánrovej normy [...] do značnej miery závisí od štýlovej normy, platnej pre istú komunikačnú sféru, v ktorej sa konkrétny text uplatňuje“ (Slančová, 1996, s. 118). Štýl sa všeobecne charakterizuje ako spôsob prejavu vznikajúci výberom, usporiadaním a „využitím jazykových i mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, zámer autora a na obsahové zložky prejavu“ (Mistrík, 1985, s. 419). V tomto zmysle možno štýl v štruktúre športového filmu chápať ako výber a usporiadanie vizuálnych prostriedkov, z ktorých niektoré budú pre daný filmový žáner typické²², ako „spôsob, akým film využíva svoje médium“ (Bordwell – Thompsonová, 2011, s. 158).

Výber vizuálnych prostriedkov sa odvíja od kompozičných aj funkčných daností športového filmu, často sa preto v športových filmoch objavujú zábery na ihriská, športovcov, na športové zápolenia, na športové náčinie, publikum športových zápasov a pod. Zároveň sa v športových filmoch často zobrazujú emócie spojené s víťazstvami či prehrami, sklamaniami či prekvapeniami. Toto zobrazovanie, a to už so zreteľom na pomyselnú jazykovú rovinu, má hlavne pri snímaní kolektívnych hier zväčša spektakulárny charakter podobný priamym prenosom v televízii (napr. zábery na plný štadión, vysoký podiel záberov zobrazujúcich kolektívne prežívanú emóciu). Pri pohľade na seriál *The English Game* je však zreteľné, že v jeho vizuálnej štruktúre sa spektakulárne prvky objavujú len sporadicky. Do určitej miery je to spôsobené zasadením príbehu. Seriál zobrazuje začiatky profesionálneho futbalu, zápasy tu teda navštevujú skôr desiatky, občas stovky divákov. Nemožno tu vidieť scenérie veľkolepých štadiónov naplnených fanúšikmi, ale kus trávinatej plochy kdesi za mestom, kde sa ešte len rodia dejiny futbalu.

Vizuálna gramatika zobrazovania športových zápolení sa v seriáli *The English Game* orientuje skôr na reportážne zobrazený súboj s ručnou kamerou priamo v centre hry, zložený z relatívne vyššieho množstva záberov, ako sa používajú pri zobrazovaní „nešportových“, teda statickejších úsekov seriálu. Pri snímaní futbalových zápasov je tu pomerne veľký dôraz na detail, kde sa diváci častejšie než na loptu pozerajú na chaotické zábery tváří zúčastnených hráčov v zápale boja. Chýbajú tu častejšie zábery na hru ako celok, dominujú tu skôr zábery zobrazujúce dynamickosť aktuálne dôležitého pohybu športovca. Občas sú športové scény okorenené spomaleným pohybom, čo trochu pripomína priame športové prenosy z televízie. Samozrejme, tu nie je cieľom zopakovať videné, ale predĺžiť trvanie snímaného javu, a tým vytvoriť napätie. Záverom treba pripomenúť aj dôraz na konfrontačný charakter športových filmov. Postavy v ňom v rámci športového zápolenia (ale aj mimo neho) často vystupujú proti sebe, dostávajú sa do nepriateľských pozícií, čo sa odráža aj v skladbe príslušných záberov.²³

²¹ Dalo by sa tu, samozrejme, uvažovať aj o štýle verbálneho prejavu, ktorý v športových filmoch používajú postavy. Toto hľadisko som z eseje vypustil, pretože seriál je sprístupnený v anglickom jazyku. Možno však všeobecne povedať, že športové filmy často využívajú motivačné prejavy, rétoriku súvisiacu s upriamovaním pozornosti na hrdinstvo, výkon, úspech, dosiahnutie rekordu, vytrvalosť, nezlomnosť, bojovnosť a pod. Často sa v jazykovej štruktúre športových filmov objavuje fiktívny (prípadne aj reálne zaznamenaný) komentár podobný komentárom v priamych prenosoch. Priamym prenosom je napokon často podobná aj formálna stránka športových scén, často inšpirovaných priamymi športovými prenosmi. Paradoxne, v seriáli *The English Game* to tak vzhľadom na zasadenie deja nie je azda aj preto, že v čase príbehu priame prenosy ešte neexistovali. Športové filmy sú zväčša orientované na masového diváka (k mase sa prihovárajú hrdinským étosom), takže postavy hovoria ľahko zrozumiteľnou bežnou štandardnou varietou, pričom jej pevnou súčasťou sú slová zo športového registra.

²² Mám tu na mysli semioticky chápaný jazyk alebo filmovú reč, čo sú vo filmovej vede už prekonané koncepty, ale pre potreby tejto analýzy sú z hľadiska načrtnutia trendov postačujúce.

²³ Často sa tu na posilnenie vážnosti konfrontácie využíva technika striedania záberu a jeho protizáberu, striedanie panoramatických záberov na súperov blížiacich sa k sebe, pričom časť postáv kráča smerom doprava, časť doľava a pod.

Je športový film mediálny šport?

Na základe uvedených tvrdení o žánrových vlastnostiach športového filmu možno povedať, že mediálny šport z hľadiska svojej štruktúry nie je športovým filmom podobný až do takej miery, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Spoločným menovateľom oboch fenoménov je dozaista súlad ich tematických, a z hľadiska univerzálnosti športového naratívu aj kompozičných, prvkov, avšak téma sa v oboch prípadoch stáva funkčnou, teda komunikačne relevantnou z podstatne rozdielných príčin. Mediálny šport hovorí o športe najčastejšie s intenciou informovať a prežívať aktuálne prebiehajúcu udalosť s vedomím o jej nejasnom či do určitej miery pravdepodobnom výsledku. Naopak, výsledok športových filmov je často dopredu známy, ich intencia teda vychádza z potreby komunikovať všeobecný príbeh o hrdinstve v rámci pomyselného športového univerza s presahmi do života v mimošportovom sociálnom prostredí. Športové filmy vlastne často poukazujú na vzťah medzi prostredím športu a prostredím „ostatného“ života, pričom športový svet je tu často znázorňovaný ako svet, v ktorom sa individualita môže stať hviezdou, súčasťou dôležitého pamätihodného kolektívu, prípadne môže divákovi predostrieť jednu z morálne relevantných ciest životom. V športových filmoch teda šport, hoci sa to tak môže javiť, primárne nepôsobí ako informácia, ale ako ideologický inštrument používaný najčastejšie na tlmočenie všeobecných humanistických posolstiev.

Literatúra:

- BORDWELL, D. – THOMPSONOVÁ, K. (2011): *Umění filmu. Úvod do studia formy a stylu*. Praha: Národní filmový archiv.
- CIEL, M. (2004): Žáner v hranom filme a niekoľko súvislostí s dôrazom na druhú polovicu XX. storočia – dobrodružstvo, komédia, melodráma. In: B. Ptáčková (ed.): *Žánr ve filmu: sborník příspěvků z IV. česko-slovenské filmologické konference*. Praha: Národní filmový archiv, s. 91–105.
- CUMMINS, R. G. (2006): Sports fiction: critical and empirical perspectives. In: A. Raney, J. Bryant (eds.): *Handbook of Sports and Media*. London: Routledge, s. 185–204.
- DĚKANOVSKÝ, J. (2018): Sportovní film jako médium kulturní paměti. In: *Jazyk a kultura*, 9/35, s. 14–22. [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <https://www.ff.unipo.sk/jak/35_2018/Jan_Dekanovsky_studia.pdf>
- JEFFERY, M.: The English Game true story: How accurate is Netflix's origins of football series? [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <<https://www.radiotimes.com/news/2020-03-20/english-game-true-story-netflix/>>
- KUČERA, J.: Filmový žánr. [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <<http://cinepur.cz/article.php?article=942>>
- LEWIS, I.: Is Netflix's 'The English Game' based on a true story? [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <<https://www.bustle.com/p/is-netflixs-the-english-game-based-on-a-true-story-22652065>>
- MERGEŠ, J. (2016): *Textové stereotypy komentátorského prejavu v priamych televíznych prenosoch z futbalu*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- MISTRÍK, J. (1985): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PEARSON, D. W. – CURTIS, R. L. – HANEY, C. A. – ZHANG, J. J. (2003): Sport films. Social dimensions over time, 1930 – 1995. In: *Journal of Sport & Social Issues*, 27/2, s. 145–161.
- ROWE, D. (1998): Sports on film. In: *Journal of Sport & Social Issues*, 22/4, s. 350–359.
- ROWE, D. (2004): *Sport, Culture and the Media*. London: Open University Press.
- SCHATZ, T. (1981): *Hollywood Genres: Formulas, Filmmaking, and the Studio System*. Philadelphia: Temple University Press.
- SLANČOVÁ, D. (1996): *Praktická štylistika*. Prešov: Slovacontact.
- YOUNGS, I.: The English Game: Netflix replays the birth of modern football. [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <<https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-51574065>>

Summary

An essay on the sub-genre of sports film

The article defines and characterizes the subgenre of sports film with aim to remind cultural tendencies leading to the depiction of sports events and sports performances in a fictitious form, and to clarify the possible relationship between sports movies and the relationship to mediasport as a whole. It appears mediasport is not similar to a sports film to the extent that it might seem at first glance. The common denominator of both phenomena is certainly the consistency of their thematic and, from the sports narrative perspective, also compositional elements, but in both cases the topic becomes functional and communicatively relevant for substantially different reasons.

Článok vznikol s podporou grantového projektu KEGA č. 010PU-4/2020 Interaktívna štylistika – analýzy a syntéza.

Epistemische Verantwortung eines Journalisten im Diskurs über MigrantInnen: Erfahrungen der Europäischen Union (Deutschland, Österreich, Slowakei) und Russlands

Alexandra Milostivaya

Abteilung für theoretische und angewandte Translationswissenschaft, Föderale Universität des Nordkaukasus, Stawropol, Russland
amilostivaia@ncfu.ru

Schlüsselwörter: Epistemische Verantwortung, Zeitung, Diskurs über MigrantInnen, Evidentialität, epistemische Modalität, lexikalische Evidentialitäts-Marker

Key words: epistemic responsibility, newspaper, discourse on migrants, evidentiality, epistemic modality, lexical evidence markers

Einleitung

In der modernen Linguistik ist das zunehmende Interesse an Linguokulturologie (Sipko, 2017, S. 9) zu beobachten, was logisch scheint, denn als Objekt der Analyse treten kognitiv-diskursive Aspekte der Sprechfähigkeit auf. Ausschlaggebend könnte dabei das Verhältnis zwischen sprachlichen Zeichen und axiologischen Stellungnahmen von Akteuren im kommunikativen Handeln sein, das in diesem Beitrag analysiert wird. Eine frequente Erscheinungsform dieses wechselseitigen Verhältnisses kommt in der Form epistemischer Verantwortung zum Ausdruck.

Bevor wir auf den Begriff epistemischer Verantwortung eingehen, wollen wir kurz klären, was in der kognitiv-diskursiven Linguistik darunter verstanden wird. Bekanntlich gilt epistemische Verantwortung als „Haftung für die Glaubwürdigkeit der übermittelten Informationen“ (Čepurnaja, 2016, S. 101–102). Diese Definition ist auf die Annahme von H. Kornblith zurückzuführen, dass „ein Agent mit epistemischer Verantwortung wahre Überzeugungen haben will“ (an *epistemically responsible agent* desires to have true beliefs) (Kornblith, 1983, S. 34). Grundlegend für unsere Problematik ist auch eine umfassende Arbeit von Alena Čepurnaja „Epistemische Verantwortung in der Mediensprache: Meinung vs. Behauptung“ (Čepurnaja, 2014). Es werden im Wesentlichen zwei Aspekte von epistemischer Verantwortung unterschieden.

Erstens geht es dabei um die kommunikative Charakteristik des zu analysierenden Konzepts, die vor allem aufs Engste mit den „Beziehungen zwischen dem Autor und seiner Aussage“ (Čepurnaja, 2014, S. 100) verbunden ist. Also ist in erster Linie von Bedeutung, dass in einigen Situationen der Autor als „Mediator der von einem anderen Subjekt bekommenen Information auftritt“ (ebd.). Unter diesen anderen Subjekten im journalistischen Diskurs sind die Glieder der Kette von Textproduzenten „Informationenauftraggeber – Herausgeber – Journalist – Informationsquelle – Journalist – Herausgeber“ zu verstehen. In diesem Zusammenhang lassen sich verschiedene Formen von der sprachlichen Realisierung epistemischer Verantwortung unterscheiden, die mit keiner Verantwortung für die Wahrheitstreue des Gesagten oder voller Haftung mit dem propositionellen Inhalt der Äußerung zu tun haben. Zweitens eröffnet sich eine kognitive Dimension dieser Problematik, die die These voraussetzt, dass „der Sicherheitsgrad direkt proportional zum Grad der übernommenen Verantwortung“ (ebd.) ist. Im Mittelpunkt der Analyse stehen dabei nicht nur polare Situationen mit der vollen oder keiner Übernahme epistemischer Verantwortung, sondern auch Zwischenvarianten.

Das Konzept epistemischer Verantwortung fordert zu weitergehenden Überlegungen heraus, die es uns erlauben, diese Kategorie in den Geltungsbereich der Axiologie zu transponieren und die Beziehungen zwischen der Darstellung von epistemischer Verantwortung und der Wertung des kommunikativen Subjekts zu erörtern. Die aufgeworfene Fragestellung ist besonders aktuell in Bezug auf die kritische Diskursanalyse der journalistischen Texte über die Migrationskrise (2015 – 2016), sowie über die kulturelle Integration und sekundäre Akkulturation der Geflüchteten in der EU. Die Darstellung des Flüchtlingsproblems in Europa wird in den linguistischen Untersuchungen von Massenmedien stark diskutiert (Sipko, 2018; Mertová, 2016; Mészáros, 2018; Mukhortikova, 2018; Lams, 2018 u.a.). Ungeachtet dessen schenkte man der Analyse von epistemischer Verantwortung des Journalisten in deutschen, österreichischen, slowakischen und russischen Zeitungen bei der Narration über die MigrantInnen keine Aufmerksamkeit. Das bestätigt, dass dieses Thema in Forschung von hoher Aktualität ist.

Der vorliegende Beitrag setzt sich zum Ziel, die Marker epistemischer Verantwortung in der deutschen, österreichischen, slowakischen und russischen Presse zu beschreiben, sowie ihre Korrelationen mit den Werten von Textproduzenten zu erschließen. Dabei ist die Verbindung epistemischer Verantwortung mit der Evidentialität und epistemischer Modalität von Bedeutung. Die volle Übernahme epistemischer Verantwortung hat in der Regel mit der direkten Evidentialmarkierung (d.h. das Resultat der eigenen unmittelbaren Wahrnehmung eines Ereignisses) und mit starker epistemischer Modalität (d.h. der hohe Sicherheitsgrad bei der Bewertung der geäußerten Information durch das kommunikative Subjekt bezüglich ihrer Wahrhaftigkeit) zu tun. Im Gegenteil zeugen indirekte Evidentialität (d.h. Hinweis auf andere äußere Informationsquelle) und schwache epistemische Modalität (d.h. Verweis auf die niedrige Einstellung des Schreibers zum Wahrheitsgehalt seiner Äußerung) von keiner Haftung oder verschiedenen Zwischenvarianten. Beide Möglichkeiten der Darstellung von epistemischer Verantwortung (Evidentialität und epistemische Modalität) sind meines Erachtens im journalistischen Diskurs über die MigrantInnen axiologisch determiniert, weil der Textproduzent danach strebt, von peinlichen und axiologisch fremden Werten eine Distanz zu halten.

Im Folgenden sollen die oben genannten Marker epistemischer Verantwortung an der Studie von journalistischen Texten in vier Sprachen gezeigt werden.

1 Die Marker epistemischer Verantwortung in der deutschen Presse aus axiologischer Sicht

Zur Illustration axiologischer Determiniertheit von epistemischer Verantwortung soll in erster Linie auf den Gebrauch des Modalverbs *sollen* im deutschen Pressediskurs verwiesen werden: *Auf der Nordseeinsel Amrum sollen zwei Deutsche einen irakischen Flüchtling im April 2017 mit Messerstichen getötet und dann in den Dünen verscharrt haben. Einer der Angeklagten gestand die Tat* (Süddeutsche Zeitung 12.04.2018). In diesem Beispiel versucht das kommunikative Subjekt epistemische Verantwortung zu vermeiden, was zweierlei zu deuten ist. Erstens offenbart sich dabei sein Streben nach der Elimination des peinlichen Sachverhalts in Bezug auf das Verbrechen der deutschen Bürger gegen die MigrantInnen. Zweitens geht es ihm auch um den Verzicht auf die Anklage bis zum Prozess gegen die Verdächtigen. Diese Art Gestaltung epistemischer Verantwortung ist im Rahmen der deutschen Willkommenskultur, die eine positive Einstellung von Bürgern und Politikern zu MigrantInnen voraussetzt, ziemlich verbreitet.

In der deutschen Presse kommt es zu keiner Übernahme epistemischer Verantwortung aus axiologischen Gründen, falls die negativen Einstellungen zu Flüchtlingen von der Seite der rechtsradikalen politischen Parteien erwähnt werden: *In geschlossenen Facebook-Gruppen hetzen Rechte gegen Flüchtlinge und Juden, leugnen den Holocaust, warnen vor*

einer „**muslimischen Invasion**“, rufen zum Mord an Politikern auf (Frankfurter Allgemeine 29.01.2018). In diesem negativen Beschreibungskontext der muslimischen Migration in der EU greift der Verfasser zu den Anführungszeichen bei einem wörtlichen Zitat, um seine Wertung von der Position der handelnden Personen zu trennen. Ähnliches gilt auch für die Markierung der direkten Rede der Rechtsradikalen: *Reinkommen kann man, wenn man eine Einladung akzeptiert oder auf eigene Initiative hin eintritt. Erst dann offenbaren sich die Inhalte. Schon die Information zur Gruppe zeigt jedoch deutlich, welcher Ton hier vorherrscht. Dort steht: „Deutschland ist das Herz von Europa und immer noch besetzt. Wie lange noch?“* (ebd.). Dieselbe Technik der Rededarstellung gebrauchen die deutschen Journalisten auch in der Charakteristik Viktor Orbáns: *Er nannte die geplante Verteilung der Flüchtlinge in Europa „eine verrückte Idee“ und er rief dazu auf, die illegale Einwanderung zu verhindern. „Was wir jetzt brauchen ist nicht Solidarität, sondern Strafverfolgung“, sagte Orbán* (Die Zeit 12.05.2015). Diesen ungarischen Politiker zählt man zu den Gegnern der EU-Quoten zur Verteilung von Asylbewerbern, die von der deutschen Bundeskanzlerin A. Merkel vorgeschlagen sind. Deswegen wird in der deutschen Presse immer Orbáns Haftung für solche Aussagen markiert.

In der deutschen Gesellschaft kommt es immer mehr zur Steigerung der Kriminalität im Kontext der Zuwanderung. Das verursacht die Vorstellung, MigrantInnen seien krimineller als Deutsche. Diese axiologische Stellung veranschaulichen verschiedene Marker epistemischer Verantwortung. Oft wird dabei der Hinweis auf eine unbestimmte Informationsquelle eingesetzt. So war im Fall der Beschreibung von der scheinbaren Minderjährigkeit des Flüchtlings aus Afghanistan, der seine deutsche Freundin erstochen hat: *Der innenpolitische Sprecher der Unionsfraktion, Stephan Mayer (CSU), forderte in Zweifelsfällen eine Überprüfung des Alters von Flüchtlingen schon beim Eintreffen in Deutschland. „Ich bin der Auffassung, dass wir zukünftig bei allen angeblich minderjährigen Flüchtlingen, bei denen konkrete Zweifel an der Minderjährigkeit bestehen, bereits bei der Einreise eine verpflichtende medizinische Altersfeststellung benötigen“, sagte Mayer* (Die Zeit 02.01.2018). In diesem Fall greift der Autor angesichts unzureichender Beweise auf verbale Manipulationen zurück und stützt sich dabei auf die Informationen, die ihm zur Verfügung stehen.

Ein charakteristisches Merkmal der deutschen Pressesprache besteht darin, dass die Journalisten nach präzisen Informationsquellen streben, indem sie über die Kriminalität unter Flüchtlingen mitteilen. Meistens ist solche Quelle die entsprechende Behörde, die dank ihrem institutionellen Status volle epistemische Verantwortung übernehmen kann. Das geschah bei der Darstellung einer Schlägerei in einer Hamburger Flüchtlingsunterkunft, die religiös motiviert war: *Im Gespräch mit Journalisten lieferten die Ermittler weitere Details nach: Der Afghane habe dem Iraner bei seinen Schlägen noch zugerufen, dass es keine Sünde sei, ihn als Konvertiten zu töten* (Die Zeit 02.09.2016). Dadurch erzielten die Autoren vor allem die Objektivität der Aussagen und ihre axiologische Neutralität. Diese Regel bezieht sich auch auf die Narration über die Demonstrationen gegen die MigrantInnen in Deutschland: *Vor den Demonstrationen in Kandel am vergangenen Samstag hat die Bundespolizei bei einem Einsatz gegen mutmaßliche Störer in Wörth Pfefferspray, Fahnen, Kabelbinder und Sturmhauben sichergestellt. Das teilten die Beamten am Montag mit. Nach ihrer Darstellung hatten etwa 80 Insassen einer Regionalbahn im Bahnhof Wörth verhindern wollen, dass Beamte zusteigen* (Süddeutsche Zeitung 09.04.2018). In diesem Textauszug handelt es sich um die Demonstrationen in der kleinen deutschen Stadt Kandel, die vom oben erwähnten Mord des Mädchens vom Flüchtling aus Afghanistan verursacht waren. Dabei werden gleichzeitig zwei Marker epistemischer Verantwortung verwendet. Dazu gehört der Hinweis auf die präzise Informationsquelle mit der oben beschriebenen Funktion, sowie das Epitheton *mutmaßlich*, das der schwache Sicherheitsgrad bei der Bewertung der geäußerten

Information durch das kommunikative Subjekt bezüglich ihrer Wahrhaftigkeit an den Tag bringt und demnach die Ablehnung von der negativen Bewertung der Demonstranten als Störer in diesen peinlichen politischen Verhältnissen ausdrückt.

2 Die Darstellung epistemischer Verantwortung in den österreichischen journalistischen Texten über die Migrationskrise in der EU

Im Folgenden soll ein Blick auf den österreichischen Pressediskurs über die Migration versucht werden. Bei der Darstellung der Kriminalität unter den MigrantInnen ist oftmals epistemische Verantwortung durch die direkte Evidentialmarkierung mit Hilfe des Modalverbs sollen gezeigt: *Der 32-jährige Flüchtling soll nach Angaben der Exekutive im Streit mit Nachbarn u.a. auch ein Schuhregal beschädigt haben. Die Beamten hatten den Mann aufgefordert, sich auszuweisen, was dieser verweigert haben soll. Der Asylwerber – er dürfte laut Exekutive alkoholisiert gewesen sein – soll bei seiner vorläufigen Festnahme Widerstand geleistet, die Polizisten bespuckt und getreten haben* (Salzburger Nachrichten 06.04.2018). In diesem Auszug kommen die Konstruktionen *soll+Inf.2* und *dürften+Inf.2* zum Vorschein, was axiologische Konnotationen hat, die darauf zurückzuführen sind, dass kommunikative Subjekte versuchen, epistemische Verantwortung bei der Beschreibung der fremden Flüchtlingswelt zu vermeiden. Gleichzeitig hat diese Narrationstechnik mit der Toleranz in Bezug auf die Werte der MigrantInnen zu tun.

Die österreichischen Verfasser greifen zu den lexikalischen Marker zum Ausdruck keiner Übernahme epistemischer Verantwortung für das Gesagte (genauso wie in der deutschen Presse) im Falle der Mitteilung über die minderjährigen Zuwanderer, die eine Straftat begangen haben: *Die Abschiebung eines angeblich 23-jährigen Westafrikaners unter teils dramatischen, teils chaotischen Umständen entfachte eine neue Kontroverse über die Rechte von Asylwerbern und die Aufgaben des Rechtsstaats und der Exekutive* (Die Presse 03.05.2018). In diesem Beispiel ist das kommunikative Subjekt bestrebt, eine Distanz von der Information zu gestalten, die es nicht für wahrheitsgetreu hält.

Im Folgenden führen wir eine Presstext-Passage noch an, die unsere Folgerung über die Ablehnung epistemischer Verantwortung vom Journalisten bei der Darstellung verschiedener Schwindel im Alltagsleben unter Flüchtlingen veranschaulicht: *Die Asylwerber, die er behandle, seien zum großen Teil gar nicht krank. Viel mehr wollen sie einfach Massagen für Muskelkater bekommen, meint der Arzt, der anonym bleiben möchte. Auch sollen manche teure Zahn-OPs fordern. Der Bayer hat extra eine Bezeichnung für diese Patienten erfunden: „Medizin-Touristen“* (Heute 12.05.2018). Die Geschichte des Arztes, der weigerte, MigrantInnen zu behandeln und dessen Worte hier zitiert sind, sorgte für Aufregung in Österreich. Der Erzähler verwendet hier die indirekte Rede, sowie das direkte Zitat („Medizin-Touristen“), um von peinlichen Aussagen der handelnden Person einen Abstand zu nehmen. Diesen niedrigen Grad epistemischer Verantwortung verstärkt die Anonymität des beschriebenen Arztes und der Gebrauch des Modalverbs *sollen* für den Hinweis auf indirekte Evidenz.

Die österreichischen Journalisten versuchen epistemische Verantwortung zu vermeiden, falls sie die zunehmende Intoleranz gegenüber MigrantInnen darstellen. Im folgenden Beispiel ist das der Fall: *Tatsächlich lassen die „Stadtrichter“ in dem rund zehnminütigen Sketch – ein Tonmitschnitt liegt der APA vor – kaum etwas aus. In einer „Integrationsklasse“ treffen „Schüler“ verschiedener Länder aufeinander. Der einzige „Österreicher“ wird im Namen der Toleranz ständig benachteiligt, während die „Ausländerkinder“ für kaum erbrachte Leistungen gute Noten bekommen. Besonders lautes Gelächter gibt es, als ein „indischer Schüler“ seine Fluchtroute beschreibt: „Erst mit dem Tiger, dann Elefant, dann Boot, dann Zug, und in Österreich mit der Limousine“* (Salzburger Nachrichten 12.02.2018).

Manchmal kommt ähnliche Technik der Ablehnung epistemischer Verantwortung vom Journalisten vor, um die Beleidigungen (und zugleich negative axiologische Konnotationen) in Bezug auf die Zuwanderer von der Seite der anderen Personen zu neutralisieren: *Ein 72-jähriger Pensionist ist am Wiener Straflandesgericht wegen Verhetzung verurteilt worden, weil er im Juni 2017 auf Facebook meinte, die ehemaligen grüne Politikerin Ulrike Lunacek „sollte man in ein Gehege mit 100 affengeilen Flüchtlinge sperren“. Der ehemalige Gastronom bekam fünf Monate bedingt* (Die Presse 08.05.2018). Im oben zitierten Textauszug geht es um einen Wiener Pensionisten, der die MigrantInnen mit Affen gleichsetzt. In der österreichischen Gesellschaft war dieser Mann stark kritisiert und wegen Verhetzung verurteilt, deswegen gelten seine axiologischen Stellungen höchst negativ. Aus diesen Gründen greift der Verfasser zur Konstruktion *wollen+Inf.2*, um epistemische Verantwortung der handelnden Figur zu unterstreichen und damit keine Haftung für die Worte des Pensionisten aus Wien zu teilen: *Nachdem er gehört haben will, dass die ehemalige Europaabgeordnete und erfolglose Spitzenkandidatin bei der letzten Nationalratswahl gesagt habe, dass man für die sexuellen Bedürfnisse der Flüchtlinge Verständnis haben müsse, habe er das „aus der Emotion heraus“ geschrieben* (ebd.).

3 Epistemische Verantwortung als axiologische Perspektive der Rededarstellung in den russischen Zeitungen

Im russischen Pressediskurs richtet sich epistemische Verantwortung auch nach axiologischen Konnotationen der Propositionen. Zum Unterscheid von deutschen und österreichischen Zeitungen kommt es hier meistens zur Distanzierung von epistemischer Verantwortung bei der Darstellung der europäischen Willkommenskultur: *O tom, kak «gosti» adaptirujutsja, vlasti ne zadumyvalis': mol, arabskie sem'i uvidjat evropejskuju kul'turu i zahotjat stat' evropejcamy. Chto tut skazat'... Ne poluchilos'* (Argumenty i fakty 18.08.2017). In diesem Beispiel bedient sich das kommunikative Subjekt der Modapartikel *mol*, um keine eigene Haftung zum Ausdruck zu bringen. Falls es um die Integration von MigrantInnen geht, werden die Worte von europäischen PolitikerInnen zitiert, weil der Verfasser ihre Einstellungen nicht für wahrheitsgetreu hält: *Merkel' napomnila, chto FRG prozhivajut okolo 4 mln musul'man, kotorye «javljajutsja chast'ju Germanii i harakterizujut obshhestvo», a takzhe vnosjat vklad v procvetanie strany* (Argumenty i fakty 08.09.2017). In diesem Zusammenhang wird A. Merkels Politik unter Kritik gestellt, was solche Gestaltung epistemischer Verantwortung verursacht, bei der A. Merkels Befürwortung mit der Position von deutschen Massenmedien assoziiert wird: *Odnako pravitel'stvo vovremja spohvatilos' i vzjalos' za uzhestochenie pravil dlja migrantov – uskorenije deportacii, ogranichenie na vossoedinenie s rodstvennikami i t.d. i, sudja po poslednim raskladam, podderzhka partii HDS/HSS ne snizhaetsja, a sama gospozha Merkel', pohozhe, mozhet stat' «vechnym kanclerom», kak uzhe nachinajut nazывать ee SMI* (Izvestija 22.05.2017).

Die russischen Journalisten wählen die Zwischenvarianten in den Situationen mit der Übernahme epistemischer Verantwortung, wo sie die Folgen der Migrationskrise darstellen. Im nächsten Beispiel gehen sie auf die Beschreibung des möglichen Einflusses der europäischen Ereignisse auf russische Gesellschaft genauer ein und verwenden dabei die Modalpartikel *slovno*, die der mittlere Grad zwischen voller epistemischer Verantwortung und keiner Haftung für das Gesagte zum Ausdruck bringt: *Rossii, prekrasno znajushhej, chto takoe islamistskij terrorizm, pora prizadumat'sja... Parizh slovno govorit: «Rebjata! Ne Moskva l' za nami?»* (Argumenty i fakty 25.08. 2017). Aus axiologischer Sicht wäre es auch interessant, die Präzedenzäußerung *Rebjata! Ne Moskva l' za nami?* aus Michail Lermontows Gedicht „Borodino“ zu interpretieren. In der russischen Kultur versteht man diese Aussage im übertragenen Sinn als Aufruf zum Schutz der Heimat und zum Kampf gegen die Feinde (wie das bei der Schlacht bei Borodino im Jahre 1812 der Fall war). Daraus können wir

schlussfolgern, dass der Autor dieser Veröffentlichung auf die Notwendigkeit andeutet, die Einreise von Flüchtlingen nach Russland zu verhindern. Dabei versucht er, das nicht kategorisch zu behaupten, was der Grad der übernommenen Verantwortung reduziert.

In der russischen Presse sind migrantenfeindliche Äußerungen nicht typisch. Die Berichterstattung über die FlüchtlingsgegnerInnen in der EU sind mit der Distanzierung von epistemischer Verantwortung begleitet: *V glazah mnogih bolgar «narodnymi gerojami» stali tak nazyvaemye «ohotniki za bezhencami» – gruppy iniciativnyh grazhdan, kotorye dobrovol'no vzjali na sebja objazannost' patrolirovat' prigranichnye rajony v poiske migrantov-nelegalov* (Novaja gazeta 26.11.2016). In diesem Beispiel greift der Verfasser zum Modalwort *tak nazyvaemyj*, das in Verbindung mit den wörtlichen Zitaten («narodnye geroi» und «ohotniki za bezhencami») keine Haftung des kommunikativen Subjekts für die positive Einschätzung der Anti-Migranten-Aktivitäten beinhaltet. Dieselbe Funktion erfüllt die Modalpartikel *jakoby* im folgenden Textauszug: *Imja zhertvy – Liza. Jeto ta samaja devochka iz sem'i pereselencev iz Rossii, izvestie o jakoby iznasilovanii kotoroj gruppoy arabskich migrantov vyzvalo v janvare 2016 goda burnuju reakciju chasti russkogovorjashhej diasporj v Germanii* (Novaja gazeta 04.03.2017). Hier tritt keine Übernahme epistemischer Verantwortung vom Schreiber wegen der Ablehnung der negativen Bewertung der Straftat vor dem Gerichtsurteil in den Vordergrund.

4 Axiologie epistemischer Verantwortung in der slowakischen Presse

Epistemische Verantwortung kann in den slowakischen Zeitungen lexikalisch zum Ausdruck gebracht werden. Dabei kommen die Vorurteile gegenüber Asylsuchenden zum Vorschein. Im folgenden Beispiel bestätigt das Gesagte die Wahl des Schaltwortes *zdá sa* (scheinbar) zum Ausdruck keiner Übernahme epistemischer Verantwortung vom Journalisten bei der Beschreibung des peinlichen Sachverhaltes: *Zdá sa, že vôľu prijať migrantov v týchto štyroch krajinách prejavujú iba novinári, ktorí o migrantoch píšú, ľavicoví aktivisti a niekoľko, zväčša tiež ľavicových, politikov, ktorí svoju ďalšiu kariéru spájajú s Bruselom* (SME 05.09.2015). Mit dem Modalwort *vraj* (angeblich), das zu den lexikalischen Evidentialitäts-Markern (Skorvid, 2013, S. 193) gehört, versuchen slowakische Journalisten oft, sich von Informationen über den Wunsch der Slowakei, Flüchtlinge aufzunehmen, zu distanzieren, der ihnen axiologisch fremd ist. Also möchten sie keine Haftung für ihre Glaubwürdigkeit solcher Mitteilungen (keine epistemische Verantwortung) haben: *Nečakané správy z Bruselu: Slovensko sa vraj zaviazalo prijať utečencov!* (Plus jeden deň 31.07.2017).

Bei der Mitteilung über A. Merkels Politik der Verteilung von Asylsuchenden in der EU greifen die Autoren zu den sprachlichen Mitteln, die die Verweigerung epistemischer Verantwortung markieren. Meistens sind das der Hinweis auf die Informationsquelle bei der Charakteristik der fremden politischen Einstellungen. Auf diese Weise werden folgende A. Merkels Worte indirekt zitiert: *Nemecko, podľa Merkelovej, dokáže kontrolovať svoje hranice a od každého žiadateľa o azyl vyžaduje, aby rešpektoval jeho zákony. Nemecká kancelárka Angela Merkelová ubezpečila občanov svojej krajiny, že vie o ich obavách súvisiacich s utečeneckou krízou a berie ich vážne. Merkelová je presvedčená, že vhodnou reguláciou sa dá počet utečencov znížiť* (Nový Čas 16.10.2015). Besonders stark unterstreicht der Verfasser im nächsten Beispiel seine Distanz von der verpflichtenden Verteilung von Asylsuchenden. Das kommt auf der sprachlichen Ebene mit Hilfe der Modalwörter *podľa môjho názoru* (meiner Meinung nach) bei dem Zitat aus A. Merkels Rede: *„Potrebujeme solidaritu nielen pri regulácii a riadení migrácie na vonkajších hraniciach. To je dobré a dôležité, ale potrebujeme aj vnútornú solidaritu. Podľa môjho názoru nemôže existovať selektívna solidarita medzi členmi Európskej únie,“* uviedla kancelárka (SME 14.12.2017).

Slowakische Medien neigen dazu, die Charakteristik des Terrorismus als Folge der zunehmenden Migration abzulehnen. Deswegen geben sie die Informationsquellen genau an, um in solchen Umständen epistemische Verantwortung zu vermeiden. Im nächsten Beispiel wird zu diesem Zweck der ungarische Politiker erwähnt: **Šéf maďarskej diplomacie: Integrácia utečencov zlyhala, medzi migráciou a terorizmom je mimoriadne silné prepojenie! Piatkový atentát vo Francúzsku opäť potvrdil, že medzi migráciou a terorizmom je mimoriadne silné prepojenie. Uviedol to v pondelok pre maďarskú verejnoprávnu televíziu M1 maďarský minister zahraničných vecí Péter Szijjártó, ktorého cituje agentúra MTI** (Plus jeden deň 26.03.2018).

Im slowakischen Pressediskurs sind die Journalisten mit der Wortwahl immer vorsichtig, falls sie über die Verbindung einer Person mit Terroristen mitteilen: **Prokuratúra tvrdí, že Al Hardan spolupracoval s ďalším utečencom žijúcim v Kalifornii. Muži údajne hovorili o tom, že absolvujú výcvik a odídu do Sýrie bojovať po boku Islamského štátu** (SME 19.12.2017). Dabei vermeiden sie epistemische Verantwortung, wie im oben angeführt, mit dem Gebrauch der Modalpartikel *údajne* (angeblich), sowie mit dem Hinweis auf die Staatsanwaltschaft als offizielle Informationsquelle.

Schlussfolgerungen

Verallgemeinernd lässt sich sagen, dass epistemische Verantwortung des kommunikativen Subjekts im Pressediskurs über MigrantInnen in der EU mit axiologischen Konnotationen der Zeitungsmeldungen aufs Engste verbunden ist. In diesem Zusammenhang kann man die Propositionen mit dem starken Grad epistemischer Verantwortung oder die Aussagen mit der Übernahme vom Schreibenden keiner Haftung für die Wahrheitstreue unterscheiden. Wie wir sehen, offenbaren sich die Äußerungen mit voller epistemischer Verantwortung in den analysierten Texten nicht sehr oft, vor allem bei dem Einsatz von offiziellen Behörden (Polizei, Staatsanwaltschaft usw.) als Informationsquellen. Meistens versuchen die Autoren, sich von der Haftung für die Wahrheitstreue seiner Aussagen zu distanzieren, falls es sich um peinliche Situationen aus axiologischer Sicht handelt. Zu diesen Umständen gehören:

- die Ablehnung der Kriminalität im Kontext von Zuwanderung als Folge der Willkommenskultur, sowie die Distanzierung von negativen Stellungen zu Flüchtlingen von der Seite der rechtsradikalen politischen Parteien (in der deutschen Presse);
- die Verweigerung von der negativen Charakteristik der kriminell gewordenen Geflüchteten vor dem Gerichtsurteil, sowie keine Haftung für die Wahrheitstreue im Fall des Vorhandenseins der zunehmenden Intoleranz gegenüber MigrantInnen (in den österreichischen Zeitungen);
- die Akzentuierung der Willkommenskultur als europäischen Wertes ohne ihre Bedeutung für Russland, keine Anerkennung der erfolgreichen Integration von Geflüchteten in der EU und die Verweigerung von der negativen Charakteristik der Kriminalität unter MigrantInnen vor dem Gerichtsurteil (im russischen Pressediskurs);
- die Distanzierung von den Aussagen über die Notwendigkeit von der EU-Quoten zur Verteilung von Asylbewerbern, sowie von der Beschuldigung der Migranten wegen Terrorismus und Kriminalität (in den slowakischen Medien).

Zukünftige Forschung epistemischer Verantwortung aus axiologischer Sicht könnte besser erschließen, wie verschiedene Sprachen und Weltansichten wechselseitig aufeinander verwiesen sind.

Literaturverzeichnis:

- ČEPURNAJA, A. (2014): Epistemische Verantwortung in der Mediensprache: Meinung vs. Behauptung. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 59/1, s. 83–102.
- ČEPURNAJA, A. (2016): Markery uhoda ot jepistemicheskoy otvetstvennosti: chasticy deskat', mol, jakoby. In: *Zeitschrift für Slavische Philologie*, 72/1, s. 101–117.
- KORNBLITH, H. (1983): Justified belief and epistemically responsible action. In: *The Philosophical Review*, 42/1, s. 33–48.
- LAMS, L. (2018): Discursive constructions of the summer 2015 refugee crisis: A comparative analysis of French, Dutch, Belgian francophone and British centre-of-right press narratives. In: *Journal of applied journalism & media studies*, 7/1, s. 103–127.
- MERTOŤ, N. (2016): Existential crisis metaphor in the context of migration (analysis of political discourse and media discourse). In: Sokolova, A. (Ed.). *Current Issues of the Russian Language Teaching*. XII. Brno: Masaryk University, s. 210–219.
- MÉSZÁROS, A. (2018): Between welcome and rejection. A contrastive analysis of the migration debate in the German and Slovak press. In: V. Janíková – A. Brychová – J. Veličková – R. Wagner (eds.): *Sprache und Sprachen in Forschung und Anwendung. Bd.6. Sprachen verbinden*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, s. 241–249.
- MUKHORTIKOVA, T. (2018): Metaphorical representation of European migrant crisis in Spanish and Russian press in 2017. In: *Comunicacion y medios*, 38, s. 12–26.
- SIPKO, J. (2017): *Lingvokulturologia našej doby*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- SIPKO, J. (2018): Fragmenty jazykovej kartiny migrácii v stranah Vyshegradskoj četverki. In: *Politieskaja lingvistika*, 4/70, s. 167–174.
- SKORVID, S. (2013): O nekotoryh morfosintaksicheskikh sredstvakh peredachi soobshhenija s chuzhih slov v slavjanskijh jazykah central'noevropejskogo areala v sravnenii s nemeckim. In: *Contrastive Linguistics*, 38/2–3, s. 192–204.

Quellenverzeichnis

- Angriff durch Asylwerber: Waldhäusl für Gesetzesverschärfung. In: *Salzburger Nachrichten* 06.04.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<https://www.sn.at/panorama/oesterreich/angriff-durch-asylwerber-waldhaeusl-fuer-gesetzesverschaeerfung-26342041>>
- Arzt will keine Flüchtlinge mehr behandeln. In: *Heute* 12.05.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<http://www.heute.at/welt/news/story/Arzt-will-keine-Fluechtlinge-mehr-behandeln-51160540>>
- Bundespolizei stellte in Zug Pfefferspray sicher. In: *Süddeutsche Zeitung* 09.04.2018. [Letzter Zugriff: 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<https://www.sueddeutsche.de/news/politik/demonstrationen---kandel-bundespolizei-stellte-in-zug-pfefferspray-sicher-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-180409-99-819733>>
- Bunt v lagere dlja bezhencev obostril migracionnyj krizis. In: *Novaja gazeta* 26.11.2016. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/11/26/70690-bunt-v-lagere-bezhentsev-obostril-migratsionnyy-vopros-teper-i-v-bolgarii>>
- Caritas empört über Flüchtlings-Sketch bei Faschings-Aufführung. In: *Salzburger Nachrichten* 12.02.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<https://www.sn.at/politik/innenpolitik/caritas-empoert-ueber-fluechtlings-sketch-bei-faschings-auffuehrung-24063835>>
- CHURSIN, A. (2017): Za chto nemcam blagodarit' «devochku Lizu». In: *Novaja gazeta* 04.03.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<https://www.novayagazeta.ru/articles/2017/03/04/71686-chemu-nauchil-nemtsev-sluchay-s-iznasilovaniem-devochki-lizu>>
- DAVYDOV, A. (2018): Der geheime Hass im Netz. In: *Frankfurter Allgemeine* 29.01.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <<http://www.faz.net/aktuell/politik/inland/rechtsextremismus-bei-facebook-der-geheime-hass-15422614.html>>

Flächendeckend oder nur im Zweifelsfall? In: *Die Zeit* 02.01.2018. [Cit. 2020-04-04]. Dostupné na internete: <https://www.zeit.de/politik/2018-01/alterstests-minderjaehrige-fluechtlinge-kandel>

Kind und Mutter sterben nach Messerangriff. In: *Süddeutsche Zeitung* 12.04.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www.sueddeutsche.de/news/panorama/kriminalitaet-kind-und-mutter-sterben-nach-messerangriff-dpa.urn-newsml-dpa-com-20090101-180412-99-860253>

KOKOT, M. (2015): Flüchtlinge? Nicht bei uns! erinnern. In: *Die Zeit* 12.05.2015. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www.zeit.de/politik/ausland/2015-05/fluechtlinge-tschechien-polen-ungarn>

Lunacek „in Gehege“: Pensionist wegen Verhetzung verurteilt. In: *Die Presse* 08.05.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: https://diepresse.com/home/innenpolitik/5423406/Lunacek-in-Gehege_Pensionist-wegen-Verhetzung-verurteilt?from=suche.intern.portal

Merkel' zajavila, chto hristianstvo ostanetsja opredeljajushhim dlja FRG. In: *Argumenty i fakty* 08.09.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: http://www.aif.ru/politics/world/merkel_zayavila_chto_hristianstvo_ostanetsya_opredelyayushchim_dlya_frg

Merkelová je presvedčená, že dokázu znížiť počet utečencov: Nemci sa ich boja! In: *Nový Čas* 16.10.2015. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www.cas.sk/clanok/333608/merkelova-je-presvedcena-ze-dokazu-znizit-pocet-utecencov-nemci-sa-ich-boja/>

Nečakané správy z Bruselu: Slovensko sa vraj zaviazalo prijať utečencov! In: *Plus jeden deň* 31.07.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www1.pluska.sk/Spravy/Z-domova/Necakane-spravy-z-Bruselu-Slovensko-sa-vraj-zaviazalo-prijat-utecencov>

ORIEŠEK, P. (2015): Visegrád spája nevôľa k utečencom. In: *SME* 05.09.2015. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://komentare.sme.sk/c/7989417/visegrad-spaja-nevola-k-utecencom.html>

PIMENOVA, E. (2017): Vovremja spohvatilis'. In: *Izvestija* 22.05.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://iz.ru/news/712499>

Šéf maďarskej diplomacie: Integrácia utečencov zlyhala, medzi migráciou a terorizmom je mimoriadne silné prepojenie! In: *Plus jeden deň* 26.03.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www1.pluska.sk/Spravy/Zo-zahranicia/Sef-madarskej-diplomacie-Integracia-utecencov-zlyhala>

SPANNER, E. (2016): Religiöser Fanatismus? Daran kann sich niemand erinnern. In: *Die Zeit* 02.09.2016. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://www.zeit.de/hamburg/stadtleben/2016-09/hamburg-eidelstedt-fluechtlinge-gericht-freispruch>

Tusk: Nedel'me sa už na západ a východ. In: *SME* 14.12.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://svet.sme.sk/c/20719129/tusk-nedelme-sa-uz-na-zapad-a-vychod.html#ixzz5ENWgraPo>

Utečenca z Iraku odsúdili na 16 rokov väzenia za pomoc Islamskému štátu. In: *SME* 19.12.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://svet.sme.sk/c/20722257/utecenca-z-iraku-odsudili-na-16-rokov-vazenia-za-pokusy-o-teroristicke-utoky.html#ixzz5EQiPs4dg>

VIERGE, T. (2018): Großrazzia in Flüchtlingsheim. In: *Die Presse* 03.05.2018. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: <https://diepresse.com/home/ausland/welt/5416943/Grossrazzia-in-Fluechtlingsheim?from=suche.intern.portal>

ZOTOV, G. (2017a): «Golovu tebe otrezhem!». Uslyshat' jeto v centre Evropy – sovsem neudivitel'no. In: *Argumenty i fakty* 18.08.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: http://www.aif.ru/politics/world/golovu_tebe_otrezhem_uslyshat_eto_v_centre_evropy_sovsem_neudivitelno

ZOTOV, G. (2017b): Shaytan v Parizhe. Grozjat li Rossii problemy s migrantami, kak vo Francii? In: *Argumenty i fakty* 25.08.2017. [Cit. 2020-04-04.] Dostupné na internete: http://www.aif.ru/politics/world/shaytan_v_parizhe_grozjat_li_rossii_problemy_s_migrantami_kak_vo_francii

Summary

Epistemic responsibility of a journalist in the discourse on migrants: Experience of the European Union (Germany, Austria, Slovakia) and Russia

The article is devoted to the analysis of markers of epistemic responsibility in the discourse on migrants based on the material of German, Austrian, Slovak and Russian journalistic texts. Special attention is paid to the correlation of the epistemic responsibility of the newspaper communication subject, i.e. his desire to transmit reliable information, and the journalist's axiological assessments in relation to the events described in newspaper publications on the massive influx of migrants into the EU and their secondary acculturation in 2015 – 2018.

Pohľady do dejín prekladu novogréckej literatúry na Slovensku

Renáta Mokošová

Katedra klasickej a semitskej filológie, Filozofická fakulta Univerzity Komenského
v Bratislave
renata.mokosova@uniba.sk

Kľúčové slová: novogrécky jazyk, novogrécka literatúra, prekladová literatúra, preklady do slovenčiny

Key words: Modern Greek language, Modern Greek literature, translated literature, translations into Slovak language

1 Úvod

Cieľom tohto článku je priblížiť okolnosti, ktoré formovali vznik prekladov z novogréckej literatúry do slovenčiny, a predstaviť ich autorov. Ide o problematiku doposiaľ spracovanú iba veľmi okrajovo. Pozornosť sa venuje aj dejinám novogréckych štúdií na Slovensku, keďže práve absencia odborného filologického a prekladateľského vzdelania rozhodujúcim spôsobom ovplyvnila prekladateľskú činnosť. Pokiaľ ide o presné vymedzenie pojmu „novogrécka literatúra“, názory odborníkov na datovanie jej počiatkov sa rôznia. Prvé diela písané jazykom, ktorý možno považovať za priameho predchodcu dnešného gréckeho jazyka, tzv. novogréčtiny (ang. Modern Greek, nem. Neugriechisch), sa objavujú už v 12. storočí. V súčasnosti sa skutočné začiatky novogréckej literatúry kladú skôr do 14. – 17. storočia, podľa rôznych medzníkov, napr. vznik dobrodružných veršovaných románov, pád Konštantínopola, tzv. krétska renesancia a i. (Votavová Sumelidisová, 2014a, s. 17). Pojem „grécky“ sa v slovenskom kultúrnom priestore pod vplyvom dlhej a silnej kultúrnej tradície antiky a klasického Grécka tradične používa predovšetkým na označenie gréckej antickej literatúry, kultúry, starogréckeho jazyka a štúdia klasickej gréckej filológie.

Grécke štúdiá a grécka kultúrna tradícia siahajú na území dnešného Slovenska hlboko do minulosti a, aspoň pokiaľ ide o diela gréckej antiky, spájajú sa s pomerne bohatou prekladateľskou činnosťou. Napr. Juraj Palkovič (1769 – 1850) preložil časti diel Homéra, Platóna, Xenofóna; Pavol Jozef Šafárik (1795 – 1861) Aristofanove *Oblaky*; Ján Hollý (1785 – 1849) preložil časomerne Theokritovu 9. idylu, básne Tyrtáia a 1. spev Iliady; Tichomír Milkin, vl. menom Ján Donoval (1864 – 1920), preložil do spisovnej slovenčiny časť 2. a celý 3. a 4. spev Iliady. Prekladmi antických diel sa v 20. storočí zaoberali slovenskí klasickí filológovia ako Miloslav Okál (1913 – 1997, ktorý preložil homérske eposy *Ilias* a *Odyseia*, Aristofanove komédie, Aristotelovu *Poetiku*, *Myšlienky k sebe samému* Marca Aurelia, zlomky starých stoikov a i.), Július Špaňár (1917 – 2007, ktorý preložil Platónove *Dialógy*, Hérodotove *Dejiny*, Aristotelovu *Politiku*, Sofoklovu *Antigonu*, Xenofónove *Grécke dejiny* a *Anabázu*, výber z diela Lukiana a i.), Peter Kuklica (1933 – 2015, ktorý preložil Aristotelovu *Rétoriku*, Thukydídove *Dejiny Peloponézskej vojny*, Plutarchove *Životopisy* a i.), Daniel Škoviera (nar. 1946, preložil Plutarchove *Životopisy*, *Efezský príbeh o láske Xenofóna z Efezu*, *Listy* a *Hexaémeron* Sv. Bazila Veľkého a i.) (Grusková, 2018, s. 375–390).¹

Z novogréckej literatúry bolo však do slovenského jazyka dosiaľ preložené iba nepatrné množstvo diel. Na prekladateľskú činnosť a na výber prekladaných diel mali vplyv politické,

¹ Odbor klasickej filológie bol na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského založený v roku 1922. Pozri Škoviera, 1994/1995; Grusková, 2018, s. 381.

spoločenské a historické udalosti. Dôležitú úlohu pritom zohrali české preklady a pomery v Českej republike, a to predovšetkým počas dlhoročného spolunažívania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte (1918 – 1939, 1945 – 1992), ale aj po rozdelení Československa (od 1. 1. 1993). Významným faktorom bola v neposlednom rade príbuznosť oboch jazykov.

2 Historicko-spoločenské pozadie

Novogrécka literatúra sa dostáva do širšieho povedomia v Európe až v 20. storočí, čo je podmienené historickým vývojom v novodobých gréckych dejinách. V rokoch 1821 – 1829/1831 Gréci povstali proti osmanskej (tureckej) nadvláde. Toto povstanie, ktoré doznievalo až do roku 1923, sa stalo základom pre vznik novodobého Grécka. V 19. storočí vznikali prevažne literárne diela, ktoré nabádali Grékov na povstanie proti Turkom alebo boli napísané za účelom vyriešenia jazykovej otázky², no poväčšine nedosahovali vysokú literárnu úroveň. Až v 20. storočí prenikajú diela novogréckych autorov za hranice Grécka.³

Tak ako v iných častiach Európy, aj na našom území vzbudzovali národnooslobodzovacie boje v Grécku nemalú pozornosť. Od polovice 19. storočia mali spisovatelia a vzdelanci možnosť využívať cestovné štipendiá; do Grécka vycestovali napr. Vítězslav Hálek či Jan Neruda. Grécko si však pod vplyvom antickej kultúry predstavovali idealizované a pre jeho novú podobu nemali pochopenie. Existovali však aj výnimky, napr. Čech Josef Wünsch, ktorý grécky oslobodenecký boj prirovnával k osudu českého národa a odporúčal Čechom, aby svoj vzor hľadali v gréckych bojoch za slobodu (Hradečný, 2007, s. 652–653).

Po prvýkrát zaznamenávame záujem o novogrécku filológiu v druhej polovici 19. storočia, keď Čech Jaroslav Šťastný (1862 – 1932) začal pracovať na učebnici, slovníku a dejinách novogréckej literatúry. Hoci žiaden z týchto cieľov nestihol uskutočniť, podarilo sa mu zriadiť lektorát novogréčtiny v Prahe, ale už nie v Brne ani v Bratislave, kde sa o to taktiež pokúšal. V Prahe sa novogrécky jazyk vyučoval už od roku 1880, a to na obchodnej akadémii z dôvodu podpory obchodu s východným Stredomorím (Hradečný, 2007, s. 653–654).

Na prelome 19. a 20. storočia začínajú vychádzať prvé preklady novogréckych diel do českého jazyka. Ako prvý vyšiel román *Lukis Laras* autora Dimitrisa Vikelasa v roku 1890, ktorý preložil Ivan Kolčev, po ňom nasledovala *Pápežka Johanna* Emmanuila Roidisa v roku 1911 v preklade Theofila Stefanidesa (Hradečný, 2007, s. 654).

Po roku 1918 sa sporadické kontakty s Gréckom zintenzívnili, začali sa tvoriť oficiálne diplomatické styky Československa a Grécka. V roku 1920 vznikol grécky zastupiteľský úrad v Prahe, potom československé veľvyslanectvo v Aténach. V medzivojnovom období bolo medzi Československom a Gréckom uzavretých niekoľko bilaterálnych dohôd (napr. *Pakt o priateľstve*). Významné boli aj vedecké a kultúrne kontakty; antickej gréckej kultúry bola naďalej predmetom bádateľského záujmu klasických filológov, archeológov, historikov. V oblasti novogréckych štúdií bol záujem menší, novogrécke diela sa prekladali sporadicky a mali prevažne informatívny charakter. Na prelome 20. a 30. rokov vznikla v Prahe Československo-grécka spoločnosť, ktorá propagovala Grécko a bilaterálne vzťahy Grécka a Československa (Hradečný, 2007, s. 654–656).

Pozoruhodnou udalosťou vzájomných vzťahov bol pobyt Nikosa Kazantzakisa (1883 – 1957), jedného z najvýznamnejších novogréckych spisovateľov, v Božom Dare v Krušných

² Jazyková otázka sa týkala diglosie na území Grécka a z nej vyplývajúceho sporu o správnu podobu písaného gréckeho jazyka. Išlo o spor medzi archaizujúcim jazykom, tzv. katharevousou, a ľudovým jazykom, tzv. *dimotiki*. *Dimotiki* sa začala vo formálnom prostredí presadzovať až začiatkom 20. storočia (Dostálová, 2006, s. 55–56).

³ K novogréckej literatúre 18. – 19. storočia pozri Dostálová, 2006, s. 47–52.

horách, kde strávil dva roky (1930 – 1931) písaním básnického eposu *Odyseia*. Dielo Nikosa Kazantzakisa, ktorý pochádzal z Kréty, je rozsiahle a rôznorodé, obsahuje poéziu, prózu, drámu, štúdie, preklady zo starej gréčtiny a i. (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 32). Ústrednou témou celého Kazantzakisovho diela, ktorého podstatnú časť tvoria romány, je ustavičný boj človeka s Bohom. Kazantzakis je spolu s Konstantinosom Kavafisom najprekladanejším novogréckym autorom. Jeho diela boli preložené do viac ako štyridsiatich jazykov a niekoľkokrát bol nominovaný na Nobelovu cenu za literatúru.

Počas 2. svetovej vojny boli bilaterálne styky prerušené, no vzájomné grécko-české väzby sa upevnili aj vďaka podobnému historickému osudu oboch krajín. Gréci prejavovali sympatie Československu v roku 1939, dôkazom čoho je aj báseň Jorgosa Seferisa *Jar po Kr*. (Hradečný, 2007, s. 656).

Po skončení 2. svetovej vojny došlo k odcudzeniu Československa a Grécka ako štátov, čo súviselo s vnútropolitickým vývojom – v Grécku potláčanie ľavicovej extrémnej pravicou a v Československu posilňovaním pozície komunistov. V roku 1948 začalo Československo tajne dodávať povstaleckej vláde a povstaleckému vojsku v Grécku zbrane a rôzny materiál a následne prijalo viac ako 3 800 evakuovaných detí z oblasti severného Grécka. Po porážke komunistického povstania prišli aj dospelí a počet sa zvýšil o ďalších 8 200 gréckych občanov. Boli prijatí priateľsky, mohli sa integrovať do československého prostredia pri plnom zachovaní svojej národnej identity. Všetci boli umiestnení na českom území, väčšinou v mestách Brno, Karviná, Krnov, Šumperk a i. Tým sa oficiálne vzťahy medzi oboma krajinami ešte vyostřili. Čiastočné uvoľnenie napätia nastalo až v roku 1954, keď Československo povolilo odchod z krajiny tým gréckym občanom, ktorí o to požiadali (Hradečný, 2007, s. 657–659).

V povojnových rokoch sa kultúrna výmena medzi oboma krajinami spomalila, ale záujem o antickú grécku kultúru v Česku naďalej pretrvával a záujem o novogrécku kultúru vďaka širokej gréckej komunite narastal. V roku 1948 vznikol na Karlovej univerzite v Prahe na Katedre vied o antickom staroveku lektorát a nediplotomový odbor novogréčtiny, ktorý mal pripravovať pedagógov na zaisťovanie výchovy gréckych detí v ich materinskom jazyku. Prvým docentom novogréckeho jazyka sa stal Dimitrios Papas, autor prvej učebnice češtiny pre Grékov *Tsechiki ja Ellines* (1954). Jeho nástupca Theodor Nedělka pracoval na novogrécko-českom slovníku, ktorý vyšiel v roku 1982 (Hradečný, 2007, s. 662).

V roku 1954 nadviazal český hudobný skladateľ Bohuslav Martinů priateľstvo s Nikosom Kazantzakisom a spolupracoval s ním na librete svojej opery *Grécke pašie*, ktoré vychádzalo z Kazantzakisovho románu *Kristus znova ukrižovaný* (Hradečný, 2007, s. 656).

V Česku prekladali v tomto období novogrécku literatúru napr. František Štuřík a Milena Vieweghová. Významnou prekladateľkou z novogréčtiny do češtiny bola Růžena Dostálová. V gréckom prostredí naďalej šírili myšlienku česko-gréckej kultúrnej vzájomnosti Karel Čížek, maliar a prekladateľ, od roku 1929 žijúci v Solúne. Z gréckej strany sa o literatúru a kultúru v Československu zaujímal najmä ľavicovo orientovaný básnik Jannis Ritsos (Hradečný, 2007, s. 662–663).

Na Slovenku boli po prevrate v roku 1948 klasické jazyky, a teda aj stará gréčtina, hanebne degradované, no napriek tomu sa ich aj za nepriaznivých podmienok podarilo pestovať ďalej. Vznikajú nové preklady zo starogréčtiny a vedecké štúdie z antickej gréckej literatúry (Škoviera, 1994/1995; Grusková, 2018, s. 382–383).

3 Počiatky prekladania novogréckej literatúry do slovenčiny

Prvé slovenské preklady z novogréckej literatúry sa začínajú objavovať od konca 50. rokov. Neprekladá sa však priamo, ale prostredníctvom iných jazykov. Tieto preklady boli publikované v periodikách ako *Slovenské pohľady* či *Revue svetovej literatúry*. Ako prvý vyšiel v roku 1958 v *Slovenských pohľadoch* preklad poézie ľavicovo orientovaného autora

Alexisa Parnisa, ktorý podľa ruského prekladu novogréckeho diela preložil Milan Ferko. V tom istom roku *Slovenské pohľady* uverejňujú aj básne Jannisa Ritsosa, taktiež ľavicového básnika, v preklade Miroslava Válka prostredníctvom francúzštiny.⁴

Prvý knižný preklad novogréckej literatúry do slovenčiny sa objavuje v roku 1960.⁵ Bola ním divadelná hra *Angela Georgosa* (Jorgosa) Sevastikoglu, ktorú preložil z ruského autorizovaného prekladu Fero Novohradčan.

Významnú úlohu pri prehlbovaní vzťahov medzi slovenskou a novogréckou kultúrou a literatúrou zohral grécky ľavicový básnik, prozaik a prekladateľ Jannis Ritsos (1909 – 1990).⁶ Vo svojej tvorbe sa inšpiroval okrem iného ľudovými piesňami a najmä na počiatku používal 15-slabičný jamb (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 93). Ritsos sa v rokoch 1960 a 1962 zdržiaval v Československu, kde pracoval na antológii českej a slovenskej poézie, ktorú vydal v Grécku v roku 1966 (Dostálová, 1978, s. 154). Básnik mal blízky vzťah k Slovensku, čo odzrkadľuje aj jeho cyklus veršov *Bratislava je láska*. Dielo z francúzskeho autorizovaného prekladu preložil v roku 1963 Vladimír Reisel. V roku 1962 vyšiel výber z Ritsosovej poézie, preložený taktiež z francúzskeho autorizovaného prekladu, pod názvom *Nebola to hra*, ktorý obsahoval aj báseň *Sonáta mesačného svitu*. Báseň vyšla v roku 1978 i samostatne s doslovom od Růženy Dostálovej. Do češtiny ju preložil v roku 1976 Adolf Kroupa, a to priamo z gréckeho originálu. Ritsos a Reisel boli v osobnom kontakte, čo bolo podnetom, aby sa Reisel podujal na preklad Ritsosovej poézie, ako sám uvádza v *Doslove* (Reisel, 1962, s. 179) k výberu jeho básní *Nebola to hra*. V jazykovej spolupráci s Vladimírom Reiselom prekladal Ritsosovu časomernú poéziu aj Miroslav Válek. Tieto básne sú obsiahnuté, spolu s prekladmi poézie z iných jazykov, v súbornom vydaní Váčkovej prekladateľskej tvorby pod názvom *Preklady*, ktoré vyšlo v roku 1977.⁷

Podobne boli z francúzskych autorizovaných prekladov preložené do slovenčiny tri romány Nikosa Kazantzakisa, z celkového počtu osem. Ako prvý vyšiel v preklade od Milana Bartka v roku 1965 *Kristus znova ukrižovaný* (český preklad vyšiel o rok neskôr⁸), ako druhý román v roku 1970 *Kapitán Michalis*, ktorý preložila Felicita Kučerová (český preklad vyšiel v roku 1960).⁹ V roku 1970 vyšiel aj Kazantzakisov román *Svätý úbožiačik* v preklade Štefana Caltíka (v češtine až v roku 1993). Žiadne ďalšie knižné preklady Kazantzakisovho diela do slovenčiny nenasledovali. Dokonca ani najznámejší Kazantzakisov román, *Alexis Zorbas*, ktorý bol sfilmovaný pod názvom *Grék Zorba*, dosiaľ do slovenčiny nebol preložený. Český preklad vyšiel v roku 1967, čo pravdepodobne spôsobilo, že sa slovenský preklad nepokladal za potrebný.

4 Prvé preklady z novogréckeho jazyka

Prvé slovenské preklady novogréckej literatúry priamo z novogréčtiny vznikajú na Slovensku s významnou pomocou českých prekladateľov. V roku 1965 publikovali básnici a prekladatelia Ivan Kupec a Jozef Mihalkovič v literárnom periodiku *Slovenské pohľady* v jazykovej spolupráci s českým prekladateľom Františkom Štuříkom prebásnený preklad

⁴ K prekladom v periodikách pozri nižšie poznámku 21.

⁵ Pozri zoznam prekladov na konci štúdie.

⁶ Ritsos bol vo viacerých obdobiach prenasledovaný gréckym politickým režimom (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 92).

⁷ V češtine vyšli štyri ďalšie diela Ritsosa, a to už v 50. a 60. rokoch 20. storočia. Pozri zoznam prekladov z novogréckej literatúry do češtiny: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/js15/novorectina/web/bi01_s02.html> [Cit. 2020-14-04.].

⁸ Pozri zoznam prekladov z novogréckej literatúry do češtiny: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/js15/novorectina/web/bi01_s02.html> [Cit. 2020-14-04.].

⁹ Oba romány spolu s románom *Posledné pokúšenie* boli pre kontroverzné myšlienky voči kresťanskej cirkvi zapísané do Vatikánskeho indexu zakázaných kníh (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 40).

básní Jorgosa Seferisa. Jorgos Seferis (1900 – 1971) bol významný novogrécky básnik, prozaik a prekladateľ 20. storočia, od roku 1963 nositeľ Nobelovej ceny za literatúru. Bol tiež diplomatom, preto strávil veľkú časť života mimo svojej vlasti. Hlavnou témou Seferisovho diela je ťaž minulosť a obavy z budúcnosti. Snaží sa o zmenu v poézii, o obrat k niečomu novému (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 81–82).¹⁰ Jeho básne sa vyznačujú formálnou ľahkosťou, hravosťou a rýmami, ktoré môžu zámerne pôsobiť prvoplánovo (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 83). V roku 1973 preložil Ivan Kupec v jazykovej spolupráci s českými prekladateľmi Františkom Štuříkom a Růženou Dostálovou Seferisovo dielo *Argonauti*. Preklad vyšiel vo vydavateľstve Slovenský spisovateľ. Keďže Růžena Dostálová, ktorá sa narodila a v detstve žila v Bratislave, vedela po slovensky, možno predpokladať, že Ivan Kupec pretavil do slovenskej básnickej podoby východiskový český, resp. česko-slovenský filologický preklad.

Od roku 1976, za vlády Konstantinosa Karamanlisa, zaznamenávame dynamický rozvoj vzťahov medzi Gréckom a Československom. Boli uzavreté viaceré dohody a politické podmienky pre rozvoj vzájomných vzťahov sa stávali stále priaznivejšími (Hradečný, 2007, s. 660–661). V roku 1976 bola v Aténach založená Grécko-československá spoločnosť.

V tomto období začínajú slovenskí klasickí filológovia pôsobiaci na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave využívať možnosti pracovných a študijných pobytov v Grécku a rozširujú svoje vedomosti aj o novogrécky jazyk. Sú to predovšetkým Peter Kuklica, Daniel Škoviera, Pavol Valachovič a Jana Bartosiewiczová. Priekopníkom v tejto oblasti sa stal Peter Kuklica (1933 – 2015), ktorý bol významným prekladateľom zo starogréckej literatúry (Lábaj – Šibal, 2016, s. 14–20). Postupne si osvojil novogréčtinu natoľko, že v roku 1978 vydal v preklade hru *Blesk v lese* gréckeho dramatika Kostasa Asimakopulosa a v roku 1983 hru *Kedysi na stanici*.¹¹ Vďaka Petrovi Kuklicovi sa začali etablovať a prehlbovať aj vzťahy medzi Gréckom a Slovenskom na akademickej pôde.

Darina Papadopoulou, ktorá žila niekoľko rokov na Cypre so svojím manželom Titosom Papadopoulosom, neskorším zakladateľom a dlhoročným predsedom Spoločnosti slovensko-helénskeho priateľstva „Filia“, preložila a v roku 1984 publikovala rozprávku pre deti *Braček, sestrička a Čierna rieka* od cyperskej prozaičky a poetky Elli Peonidu.

K prekladateľskej činnosti a k rozvoju grécko-slovenských vzťahov v období pred Nežnou revolúciou významne prispel aj Ivan Gavora, ktorý roky pôsobil ako diplomat na československej ambasáde v Grécku. Dlhý čas bol aj jediným úradným prekladateľom z novogréčtiny na Slovensku. V roku 1984 vyšiel v jeho preklade román Kostasa Tachtsisa *Tretí venček* (dielo do češtiny preložené nebolo), v roku 1988 v *Revue svetovej literatúry* (24/3, s. 55–60) výber z diel novogréckych autorov pod názvom *Poézia z kolísky poézie*. Gavorov preklad z novogréckeho originálu prebásnil Pavol Janík. Vo výbere boli prezentovaní autori Nikiforos Vrettakos, Ilias Simopulos, Christos Kuluris a Panos Panajotunis. Vďaka Gavorovi sa do slovenskej prekladovej literatúry v roku 1989 zaradil aj výber z diela významného gréckeho básnika Konstantinosa Kavafisa (1863 – 1933), publikovaný v zbierke *Dokonané je*. Na základe Gavorovho prekladu z novogréčtiny texty opäť prebásnil Pavol Janík.

Výber prekladaných novogréckych diel bol do pádu komunizmu regulovaný cenzúrou, a tak k nám prenikali iba tie diela, ktoré boli v súlade s politickou ideológiou. Po zmene politického systému v roku 1989 nastúpilo nové obdobie rozvoja vzťahov medzi Gréckom a Československom. Ľudia začali bez obmedzení cestovať do Grécka, predovšetkým za rekreáciou (Hradečný, 2007, s. 663). Rozširovali sa aj možnosti študijných pobytov. Vznik

¹⁰ V češtine vyšla zbierka *Básně* (2011), ktorá obsahuje celú autorovu publikovanú básnickú tvorbu.

¹¹ V češtine bola hra *Blesk v lese* vydaná v tom istom roku ako v slovenčine, zároveň s ďalšou jeho hrou *Kráľ a socha*.

samostatnej Slovenskej republiky 1. 1. 1993 viedol k prehĺbovaniu kultúrnych vzťahov medzi Gréckom a Slovenskom. Do diplomatických služieb na novovzniknutom zastupiteľstve Slovenskej republiky v Aténach bola v roku 1993 povolaná klasická filologička Jana Bartosiewiczová.

5 Formovanie novogréckych štúdií

V roku 1991 sa pod vedením Petra Kuklicu začal vyučovať novogrécky jazyk ako výberový kurz na Katedre klasickej a semitskej filológie (KKSF) Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Prvými poslucháčkami boli študentky klasickej filológie Jana Grusková a Erika Klingová (Brodňanská). V roku 1992 a 1993 absolvovali letný jazykový kurz novogréčtiny v Komotini v Grécku, v roku 1994 a 1995 potom polročné štúdium klasickej filológie a novogréckeho jazyka na Aristotelovej univerzite v Solúne v rámci štipendijného programu Tempus. O dva roky neskôr, už ako doktorandky na KKSF FF UK so zameraním na grécku filológiu, absolvovali polročné postgraduálne štúdium na Aristotelovej univerzite v Solúne. Jednou z prvých aktivít Jany Gruskovej po návrate na Slovensko bolo iniciovanie kurzu novogréčtiny na jazykovej škole v Miestom kultúrnom stredisku na Školskej 14 v Bratislave, ktorý existuje podnes. Po tom, ako v roku 1997 získala Jana Grusková miesto asistentky na Filozofickej fakulte UK pre klasickú filológiu so zameraním na grécku filológiu, začala s podporou profesora Petra Kuklicu systematicky pracovať na rozvoji novogréckych štúdií na Slovensku. Po rozdelení Československa zostalo totiž Slovensko bez kvalifikovaných novogrécov¹² a bez možnosti študovať novogréčtinu ako odbor. Grusková preto nadviazala intenzívne kontakty s novogrécmi v zahraničí, najmä v Českej republike, s Růženou Dostálovou¹³ a Catherine Franc-Sgourdeou, ktorým sa podarilo etablovať štúdium novogréckej filológie na Ústave klasických štúdií na Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne. Významnú odbornú pomoc poskytl aj novogréci z Institut für Byzantinistik und Neogräzistik Viedenskej univerzity, najmä profesorka Mária Stassinopoulou. Vďaka týmto kontaktom a vďaka odhodlaniu a spolupráci slovenských odborníkov na grécku a byzantskú kultúru, najmä klasických filológov Petra Kuklicu a Jany Gruskovej, byzantológa Alexandra Avenariusu a archeologičky Tatiany Štefanovičovej, sa podarilo v roku 1998 založiť Slovenskú spoločnosť novogréckych štúdií (SSNŠ) (Grusková, 2002, s. 86–87). V tom istom roku zastupovala Jana Grusková spoločnosť na Kongrese novogréckych štúdií v Berlíne, ktorého organizátorom bola Európska spoločnosť novogréckych štúdií. Slovenská spoločnosť, ktorej prvým predsedom sa stal Peter Kuklica a tajomníčkou Jana Grusková, bola prijatá za člena Európskej spoločnosti novogréckych štúdií. Za viac ako 20 rokov činnosti sa spoločnosť významne zaslúžila o rozvoj a šírenie novogréckych štúdií na Slovensku (Grusková, 2018, s. 388).

Zmeny po roku 1989 ovplyvnili vydávanie kníh a prekladov. Štátne vydavateľstvá sa sprivatizovali a začali vydávať najmä knihy komerčného charakteru. Vydavateľstvá s dlhoročnou tradíciou ako Slovenský spisovateľ či Mladé letá stratili svoju prestíž (Bednárová, 2015, s. 57). V Česku začali grécke diela vydávať menšie komerčné vydavateľstvá, podporujúce grécku menšinovú kultúru.

V roku 1991 preložila Jarmila Šikrová, dcéra Ivana Gavoru, román *Vangelisov stratený svet* od Arisa Fakinosu, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Tatran.

¹² Klasickí filológovia so znalosťou novogréčtiny sa preto snažili pomôcť v širšom spoločenskom kontexte. Peter Kuklica pôsobil roky ako súdny tlmočník a prekladateľ z/do novogréčtiny, od roku 2000 niekoľko rokov túto funkciu zastávala aj Jana Grusková.

¹³ Růžena Dostálová sa v roku 1993 habilitovala na Univerzite Karlovej v Prahe v odbore byzantská a novogrécka filológia a v roku 1996 bola menovaná za profesorku v odbore klasická filológia.

K propagácii slovenskej literatúry v Grécku aj vice versa významne prispeli preklady Silvie Okálievej, ktorá žije v Grécku od roku 1986 a pôsobí tam ako prekladateľka a spisovateľka.¹⁴ V roku 1999 sa Okálievová podujala na filozoficky a jazykovo náročný preklad diela *Tiene v Aténach (Snové dialógy na prelome tisícročí)* Mimisa Andrulakisa. Po filozofickej stránke sa na preklade odborne a s veľkým nasadením podieľala Teodora Kuklinková, profesorka filozofie, matka Silvie Okálievej. Dielo do češtiny preložené nebolo.

Koncom 20. storočia sa občianske združenie Studňa obrátilo na grécistov z Filozofickej fakulty UK so záujmom o preklad diela *Odysseasa Elytisa* (1911 – 1996), básnika, esejistu, prekladateľa a držiteľa Nobelovej ceny za literatúru za rok 1979. Jeho poézia je oslavou gréckej krajiny a jazyka, obracia sa však aj k novým témam (Votavová Sumelidisová, 2014b, s. 68). Elytis bol jedným z najvýznamnejších predstaviteľov gréckeho symbolizmu a modernizmu, ako aj zástancom voľného verša. Keďže si preklad náročnej poézie vyžadoval skúseného prekladateľa, odporučila Jana Grusková renomovanú českú prekladateľku Růženu Dostálovú. Výber sa zúžil na dielo *Dôstojné je...* Dostálová pripravila filologický preklad do češtiny, ktorý potom v jazykovej spolupráci s Janou Gruskovou prebásnil Ivan Laučík. Preklad vyšiel v roku 2001.¹⁵

Na východe Slovenska sa o šírenie novogréckej kultúry významne zaslúžil teológ Ján Zozuľak, pod ktorého vedením sa nová gréčtina niekoľko rokov úspešne vyučovala na Pravoslávnej teologickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. V spolupráci s Erikou Brodňanskou pripravil Ján Zozuľak študijný program grécky jazyk a kultúra pre bakalársky stupeň štúdia (Zozuľak, 2011, s. 125–129), hoci k jeho zavedeniu do praxe nikdy nedošlo. Ján Zozuľak je nielen autorom prvého novogrécko-slovenského slovníka a jedinej slovenskej učebnice novogréckeho jazyka, ale obohatil aj slovenskú prekladovú literatúru o viaceré preklady z novogréčtiny s pravoslávnu tematikou, ako napr. *Život starca Paisija Svätohorského* jermnícha Isaaka, *Život starca Arsénia Kappadockého* mnícha Paisija Svätohorského alebo *Návrat* archimandritu Nektariosa Antonopoulou.

V roku 2011 bolo 2. číslo časopisu *Revue svetovej literatúry* venované výberu z tvorby súčasných gréckych autorov. Výber pripravil a preložil Marek Drimaj¹⁶. Stretávame sa tu s autormi ako Christos Ikonomu, Rea Galanaki, Christos Christopulos, Kostas Montis a i. (Výber z gréckej literatúry, 2011). Súčasťou čísla je aj výber z cyperských poviedok, ktoré z angličtiny preložila Jarmila Šikrová, a poviedka grécko-švédskeho autora Theodora Kallifatidesa, píšuceho po švédsky, v preklade Miloša Švantnera.

Klasickí filológovia (grécisti) na Filozofickej fakulte UK sa posledných tridsať rokov systematicky usilovali o rozvoj novogréckych štúdií. Peter Kuklica pôsobil na FiF UK do roku 2004, po ňom štafetu prebrala Jana Grusková, ktorá sa v r. 2010 habilitovala v odbore klasické jazyky. Popri základnom kurze novogréckeho jazyka v rozsahu dvoch semestrov rozširovala ponuku predmetov z novogréckej filológie pozývaním hosťujúcich novogrécistov zo zahraničia. V roku 2008 sa jej po mnohoročnom úsilí podarilo v spolupráci s Veľvyslanectvom Helénskej republiky v Slovenskej republike zriadiť na FiF UK lektorát novogréckeho jazyka, ktorý finančne zabezpečuje Ministerstvo školstva Helénskej republiky.¹⁷ Najmä vďaka pôsobeniu gréckych lektorov sa záujem o štúdium novogréčtiny

¹⁴ Silvia Okálievová publikovala v novogréckom preklade aj *Opice z našej police* od Kristy Bendovej a výber z Dobšinského rozprávok.

¹⁵ V češtine vyšiel výber z celej Elytisovej tvorby pod názvom *Bláznivý granátovník* v preklade R. Dostálovej (2003). Pozri zoznam prekladov z novogréckej literatúry do češtiny: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/js15/novorectina/web/bi01_s02.html> [Cit. 2020-14-04.].

¹⁶ Marek Drimaj, absolvent klasických jazykov na Trnavskej univerzite, sa venoval novogréckemu jazyku už počas svojho štúdia a po rozšírení si jazykových vedomostí na kurzoch novogréckeho jazyka na KKSF FiF UK v Bratislave pokračoval v štúdiu novogréčtiny v Grécku.

¹⁷ V rokoch 2008 – 2013 pôsobila na FiF UK Katerina Kossyva a v rokoch 2013 – 2018 Sofia Chatzigiannaki.

výrazne zvýšil. Mnohí absolventi FiF UK sa rozhodli ďalej pokračovať na Masarykovej univerzite v Brne, ktorá ponúka štúdium odboru novogrécka filológia. Za posledných dvadsať rokov toto štúdium úspešne ukončilo niekoľko študentov zo Slovenska: Eva Czekóová, Kornelia Chrisafidu, Dominika Sládečková, Drahomíra Dobrovodská, Zuzana Išpoldová (Iosifidis), Renáta Mokošová, Adam Kuvik, Maximilián Barta, Zuzana Andrejčáková (Dzurillová). Postupne sa tak začala formovať prvá generácia slovenských novogréčistov. Niektorí z nich sa pritom zaujímajú o prekladateľskú činnosť, ba dokonca už ako prekladatelia začali pôsobiť.

V roku 2018 sa obrátil Divadelný ústav v Bratislave na pracovníkov Katedry klasickej a semitskej filológie FiF UK s prosbou o pomoc pri hľadaní filológa, ktorý by preložil tri súčasné grécke divadelné hry. Jana Grusková odporučila autorku tejto štúdie, ktorá následne pripravila preklady troch moderných gréckych drám *Anjelský stav* Niny Rapi, *Vitriol* Jannisa Mavritsakisa a *Zacyklenie štvorca* Dimitrisa Dimitriadisa. Práca bola po prekladateľskej stránke náročná najmä z dôvodu veľkého množstva frazeologizmov a slangových (i vulgárnych) výrazov, pre ktoré sa v slovenčine len ťažko hľadajú vhodné ekvivalenty. Preklady vyšli v roku 2019 spoločne pod názvom *Grécka dráma. Nina Rapi, Jannis Mavritsakis, Dimitris Dimitriadis* vo vydavateľstve Divadelného ústavu v Bratislave.¹⁸

6 Záver

Priblíženie historicko-spoločenských pomerov, v ktorých vznikali prvé preklady novogréckych diel do slovenčiny, nám umožnilo zodpovedať niektoré otázky týkajúce sa dejín prekladu novogréckej literatúry na Slovensku. V porovnaní s inými jazykmi alebo so situáciou v Českej republike je slovenským čitateľom novogrécka literatúra oveľa vzdialenejšia a je o ňu výrazne menší záujem. Hlavným dôvodom je, že na Slovensku nikdy neexistovala široká grécka komunita. Zároveň sa ešte stále pociťuje menšia potreba prekladať do slovenčiny tie diela, ktoré už boli vydané v češtine, hoci sú svetoznáme.¹⁹ Grécka komunita na Slovensku je i naďalej pomerne malá, no stále sa rozrastá. Vďaka tomu, no predovšetkým vďaka skutočnosti, že sa už začala formovať prvá generácia slovenských novogréčistov, kvalifikovaných odborníkov na novogrécky jazyk a kultúru, môžeme predpokladať, že sa novogrécka literatúra začne vo väčšej miere prekladať aj na Slovensku.²⁰

Literatúra:

BEDNÁROVÁ, K. (2015): *Rukoväť dejín prekladu na Slovensku II. (Situácia slovenského umeleckého prekladu v 20. storočí)*. Bratislava: Univerzita Komenského.

DOSTÁLOVÁ, R. (1978): *Doslov*. In: RITSOS, J.: *Sonáta mesačného svitu*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.

¹⁸ Na konferenciu ku Dňu gréčtiny, ktorá sa konala v marci roku 2018 na FiF UK v Bratislave, pripravila autorka tejto štúdie preklady častí diel gréckeho národného básnika Dionysiosa Solomosa (1798 – 1857), ktorých publikáciu pripravuje.

¹⁹ V Česku takúto tendenciu nepozorujeme. V češtine sa vydávajú aj diela, ktoré už boli vydané v slovenčine (napr. *Kristus znova ukrižovaný*, v slovenčine 1965, v češtine 1966), prípadne ak v slovenčine vyšiel napr. výber poézie autora, v češtine je následne vydaná celá jeho tvorba (napr. v slovenčine *Argonauti* J. Seferisa (1973) – výber básní, v češtine *Básně* (2011) – kompletná autorova tvorba). Svoju úlohu v minulosti zohrali aj pokusy regulovať preklady v 50. rokoch 20. storočia tak, aby sa do češtiny prekládalo 70 – 80 % cudzojazyčnej literatúry a do slovenčiny iba 20 – 30 % (Bednárová, 2015, s. 30).

²⁰ Táto štúdia vznikla ako prvý výstup výskumu v rámci dizertačnej práce na tému *Translatologické a kultúrne kontexty slovenských prekladov z novogréckej literatúry* na Katedre klasickej a semitskej filológie Filozofickej fakulty UK pod vedením doc. Mgr. Jany Gruskovej, PhD., a prof. PhDr. Kataríny Bednárovej, CSc. Obom by sa autorka na tomto mieste chcela poďakovať. Vďaka patrí aj pedagógom z Ústavu klasickej štúdií Masarykovej univerzity v Brne.

- DOSTÁLOVÁ, R. et al. (2006): *Slovník řeckých spisovatelů*. Praha: Leda.
- GRUSKOVÁ, J. (2002): Grécke štúdiá na Slovensku. In: *Přednášky České společnosti novořeckých studií 2*, s. 83–87.
- GRUSKOVÁ, J. (2018): Vplyv spoločenských zmien na grécke štúdiá a grécku kultúrnu tradíciu na území dnešného Slovenska. In: *Ideológia v premenách času v pamiatkach gréckej a latinskej tradície*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 375–390.
- HRADEČNÝ, P. et al. (2007): *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- LÁBAJ, I. – ŠIBAL, M. (2016): Scriptorum editorum Petri Kuklica conspectus. In: D. Škoviera – J. Grusková – J. Gažáková (eds.): *Graecolatina et orientalia 37 – 38*. Bratislava: Univerzita Komenského, s. 14–20.
- Překlady z novořecké literatury do češtiny. [Cit. 2020-14-04.] Dostupné na internete: <https://is.muni.cz/do/rect/el/estud/ff/js15/novorectina/web/bi01_s02.html>
- REISEL, V. (1962): *Doslov*. In: RITSOS, J.: *Nebola to hra*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- ŠKOVIERA, D. (1994/1995): Sedemdesiat rokov klasickej filológie na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. In: *Auriga (Zprávy Jednoty klasických filologů) XXXVI–XXXVII*, s. 13–19.
- VOTAVOVÁ SUMELIDISOVÁ, N. (2014a): *Antologie řecké literatury 19. století*. Brno: Masarykova univerzita.
- VOTAVOVÁ SUMELIDISOVÁ, N. (2014b): *Antologie řecké literatury 20. století*. Brno: Masarykova univerzita.
- Výber z gréckej literatúry (2011). In: *Revue svetovej literatúry*, 47/2.
- ZOZULAK, J. a kol. (2011): *Úvod do štúdia gréckej kulturológie*. Prešov: Datapress.

Zoznam prekladov z novogréckej literatúry – výber (v chronologickom poradí)²¹:

- SEVASTIKOGLU, G. (1960): *Angela*. Z ruského autorizovaného prekladu preložil Fero Novohradčan. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- RITSOS, J. (1962): *Nebola to hra*. Z francúzskeho originálu preložil Vladimír Reisel. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- RITSOS, J. (1963): *Bratislava je láska*. Z francúzskeho originálu preložil Vladimír Reisel v jazykovej spolupráci s Michalisom Fulidisom. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.
- KARAS, P. (1964): *Helada, vlast' moja*. Grécku časť rukopisu preložila Mária Prečinská. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry.
- RITSOS, J. (1964): *Bratislava je láska*. Z francúzskeho originálu preložil Vladimír Reisel v jazykovej spolupráci s Michalisom Fulidisom. Bratislava: Smena.
- KAZANTZAKIS, N. (1965¹, 1983²): *Kristus znova ukrižovaný*. Z francúzskeho originálu preložil Milan Bartko. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- KAZANTZAKIS, N. (1970): *Kapitán Michalis*. Z francúzskeho originálu preložila Felicita Kučerová. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- KAZANTZAKIS, N. (1970): *Svätý úbožiačik*. Z francúzskeho originálu preložil Štefan Caltík. Bratislava: Tatran.
- SEFERIS, J. (1973): *Argonauti*. Z novogréckeho originálu preložil Ivan Kupec v jazykovej spolupráci s Františkom Štúříkom a Růžnou Dostálovou. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- RITSOS, J. (1978): *Sonáta mesačného svitu*. Z francúzskeho originálu preložil Vladimír Reisel a Miroslav Válek, básnikove výroky o poézii z gréckeho originálu preložila Růžena Dostálová. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- ASIMAKOPOULOS, K. (1979): *Blesk v lese*. Z novogréckeho originálu preložil Peter Kuklica. Bratislava: Lita.
- ASIMAKOPOULOS, K. (1983): *Kedysi na stanici*. Z novogréckeho originálu preložil Peter Kuklica. Bratislava: Lita.

²¹ Zoznam sa sústreďuje na knižné preklady, preklady v periodikách sa uvádzajú len vtedy, ak sa spomínali v štúdiu. Podrobný prehľad o novogréckych prekladoch, ktoré vyšli v periodikách, by autorka štúdie chcela zostaviť a publikovať v dohľadnej dobe.

- PEONIDU, E. (1984): *Braček, sestrička a Čierna rieka*. Z novogréckeho originálu preložila Darina Papadopulu. Bratislava: Mladé letá.
- TACHTSIS, K. (1984): *Tretí venček*. Z novogréckeho originálu preložil Ivan Gavora. Bratislava: Tatran.
- Poézia z kolísky poézie (1988). Výber z diel autorov: Nikiforos Vrettakos, Ilias Simopulos, Christos Kuluris, Panos Panajotunis. Z novogréckeho originálu preložil Ivan Gavora, prebásnil Pavol Janík. In: *Revue svetovej literatúry*, 24/3, s. 55–60.
- KAVAFIS, K. (1989): *Dokonané je*. Z novogréckeho originálu preložil Pavol Janík v jazykovej spolupráci s Ivanom Gavorom. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- FAKINOS, A. (1991): *Vangelisov stratený svet*. Z novogréckeho originálu preložila Jarmila Šikrová, rod. Gavorová. Bratislava: Tatran.
- ARCHIM. NEKTARIOS ANTONOPOULOS (1996): *Návrat*. Z novogréckeho originálu preložil Ján Zozulák. Prešov: Janys.
- ANDRULAKIS, M. (1999): *Tiene v Aténach (Snové dialógy na prelome tisícročí)*. Z novogréckeho originálu preložila Mgr. Silvia Okáliová, Bratislava: IRIS.
- ELYTIS, O. (2001): *Dôstojné je...* Z novogréckeho originálu do češtiny preložila Růžena Dostálová, do slovenčiny prebásnil Ivan Laučík v jazykovej spolupráci s Janou Gruskovou. Bratislava: Občianske združenie Studňa.
- TRAPEZANLIDIS, S. (2003): *Feminae*. Z novogréckeho originálu preložila Michaela Trapezanlidis. Bratislava: Alba Libre.
- Výber z gréckej literatúry (2011). In: *Revue svetovej literatúry*, 47/2.
- JEROMNÍCH ISAAK (2012): *Život starca Paisija Svätohorského. 1. diel*. Z novogréckeho originálu preložil Ján Zozulák. Prešov: Datapress.
- KANELLOS, N. D. (2013): *Posledné varovanie*. Z novogréckeho originálu preložila Eva Czekóová. Bratislava: Dixit.
- MNÍCH PAISIJ SVÄTOHORSKÝ (2015): *Život starca Arsénia Kappadockého*. Z novogréckeho originálu preložil Ján Zozulák. Bratislava: Futurum Primum.
- Grécka dráma. Nina Rapi, Jannis Mavritsakis, Dimitris Dimitriadis* (2019). Z novogréckeho originálu preložila Renáta Mokošová. Bratislava: Divadelný ústav.

Summary

Insights into the translations of Modern Greek literature to Slovak language

This article presents the translations of literary works from Modern Greek to Slovak language. For this purpose a brief description of political, social and historical events is needed, not only in Slovakia, but also in the Czech Republic, in order to understand the circumstances behind the production of translations from Modern Greek Literature into Slovak. The article provides a brief overview of existing translations from Modern Greek language, focusing on book translations.

Hodnoty ideológie socializmu optikou vybraných lexém

Patrícia Molnárová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici
patricia.molnarova@umb.sk

Kľúčové slová: jazyk obdobia socializmu, jazyk stránickej tlače, ideológia socializmu, 60. roky, lexika, extralingválny kontext

Key words: language of socialism, language of political party press, ideology of socialism, 1960s, vocabulary, extralingual context

1 Úvod, ciele a metodika výskumu

Otvorenosť a dynamika lexikálnej roviny jazykového systému umožňuje jej prostredníctvom skúmať presah extralingválnych faktorov do jazyka verejného politického a mediálneho diskurzu vo vybranom období. V 60. rokoch patrili k uvedeným vplyvom najmä aspekty ideológie socializmu. V predchádzajúcich výskumoch (pozri Molnárová, 2019a; 2019b, 2019c, 2019d, 2020) sme poukázali na spôsob ich premietnutia do jazykovej roviny s využitím špecifickej lexiky, konceptuálnych metafor a iných obrazných pomenovaní realizovaných tak v jadre textu, ako aj v jeho menších zložkách, napr. v titulkoch.

Štúdia je pokračovaním a rozšírením predvýskumu (Molnárová, 2019a), v ktorom sme sa zaoberali výskytom, funkciou a vývinom vybraných ideologicky determinovaných lexém v úvodníkoch denníka *Pravda* z roku 1968. Cieľom súčasnej štúdie je prezentovať náhľad na charakteristické spoločensko-politické hodnoty v slovenskej stránickej tlači pod vplyvom ideológie socializmu v 60. rokoch. Na materiáli¹ 232 textov úvodníkov a komentárov zo stránického denníka *Pravda* sme skúmali súbor lexém s ideologickým príznakom v období rokov 1961 – 1970. Ide o sedem autosémantických lexém – *práca, strana, demokracia, socializmus, súdruh, ľud a plán* –, ktoré v tomto období nadobudli ideologické konotácie. Prostredníctvom ich aktualizovaného významu, frekvencie, charakteristických kolokácií a spôsobu uplatňovania v priebehu daného obdobia možno charakterizovať základné piliere politickej ideológie, keďže „ideologicky viazané výrazy prislúchajú určitým ideologickým systémom a slúžia na vymedzenie sa voči ostatným ideologickým systémom“ (Macho, 2016, s. 53).

Termín ideológie v kontexte výskumu lexikálnej sféry v 60. rokoch, a politicko-ideologického a mediálneho diskurzu všeobecne, chápeme v zmysle nespochybňovaného hodnotového systému a politického presvedčenia, ktorý je založený na princípe mocenskej nerovnosti a nadradenosti voči iným spoločenským subjektom (porov. McQuail, 2016; Eagleton, 2007). Napriek široko orientovaným interpretáciám ideológie sa pre potreby nášho výskumu opierame o spoločenské, hodnotové a psychologické piliere ideológie socializmu, resp. komunizmu v československých podmienkach², s ktorými

¹ Korpus tvoriaci pramennú bázu výskumu pozostáva z textov úvodníkov a komentárov z denníka *Pravda* (pozri Pramene v bibliografii). S cieľom vytvoriť reprezentatívnu vzorku, ktorá obsahuje rovnomerne rozložené texty z obdobia desiatich rokov, sme vybrali po jednom úvodníku a jednom domácom komentári v každom mesiaci. Súčasťou výskumnej vzorky nie sú zahraničné komentáre reagujúce na medzinárodné témy v slovenskej tlači. Kvantitatívna odchýlka v súbore (8 textov) je dôsledkom absencie niektorého z vybraných žánrov v danom mesiaci.

² Kvalitné analýzy a historicko-psychologickú sondu odкрývajúcu myslenie a štruktúru, ale aj etické a sociologické dôsledky komunistického režimu tak na jednotlivcov, ako aj na spoločnosť v Československu predkladá kniha *Psychologie komunismu* (Kabát, 2011).

usúvzťažňujeme sémantiku vybraných lexém a systém hodnôt, ktoré sú ich prostredníctvom verbalizované. V súvislosti s naznačeným presahom extralingválnych, a tým aj ideologicky determinovaných, faktorov do jazykovej roviny (pozri napr. Kraus, 2008; Srpová, 2010; Čulenová, 2012 a iní) súvisí konštatovanie o ideológii ako súčasti tradičného spoločenského usporiadania, v ktorom „spoločenská nerovnosť sa javí ako prirodzená a nevyhnutná [...] pričom ideologické princípy sú hlboko zakorenené v jazyku, a tým aj vo vedomí používateľov“ (Billig, 2004, s. 218).

K uvedeným ideologickým hodnotám patria vedúce postavenie komunistickej strany (KSČ/KSS) v krajine a príslušnosť k nej, politika populizmu založená na zdôrazňovaní funkcie pracujúceho ľudu a tzv. ľudovej demokracie, princíp budovania socialistickej spoločnosti, víťazstvo socializmu, plánovitosť v ekonomicko-hospodárskej oblasti a kolektivismus. So zámerom bližšej analýzy je skúmané desaťročie rozdelené na tri etapy s politickým kontextom ako základným motivačným faktorom:

- a) predreformné obdobie 1961 – 1966 obsahujúce 141 textov
- b) reformné obdobie 1967 – 1968 obsahujúce 44 textov
- c) poreformné obdobie 1969 – 1970 obsahujúce 47 textov

Zohľadnenými medzníkmi z politicko-ideologického a mediálneho diskurzu sú tak prijatie tlačového zákona platného od januára 1967³, ako aj politický vývin v krajine a strane, ktorý možno považovať za relatívne stabilný do roku 1966. V roku 1967 sa začala prejavovať nespokojnosť s dovtedajším vývojom, na ktorú reagoval štvrtý zjazd Zväzu československých spisovateľov (27. – 29. júna), ale aj A. Dubček, ktorý v októbri na pléne ÚV KSČ vystúpil s návrhom novej koncepcie práce KSČ v zmysle demokratizácie jej činnosti. Reformné obdobie zahŕňa texty do konca roka 1968⁴ a v poreformnom korpuse sa nachádzajú texty z rokov 1969 – 1970, keď do popredia vystupovala snaha o „normalizáciu“ spoločenských podmienok na Slovensku, kritika reformného obdobia a jeho predstaviteľov.

Napriek istej nesúmernosti v rozsahu čiastkových korpusov, najmä v predreformnom období, zohľadnenie kvantitatívneho zastúpenia lexém realizujeme výpočtom priemerného ročného výskytu, ktorý poskytuje porovnateľné výsledky vo všetkých troch obdobiach. Uplatňujeme tak kvantitatívny, ako aj kvalitatívny prístup k materiálu, ktorých kombinácia umožňuje komplexný náhľad na problematiku. V jednotlivých obdobiach sa pozornosť sústreďuje na kvantitatívne zastúpenie a výskyt lexém vo frekventovaných kolokáciách, čo v závere poskytuje ucelenú predstavu o ich vývine pod vplyvom extralingválnych aspektov. Prostredníctvom jazykovej analýzy sú zároveň zobrazené aj ideologické hodnoty obdobia socializmu a ich vnímanie vo verejnom, sprostredkovanom priestore.

2 Charakteristika a význam skúmaných lexém

Politicko-sociálne exponovaná lexikálna jednotka **práca** je verbalizáciou jednej zo základných hodnôt ideológie socializmu, ktorá bola legislatívne ukotvená v druhej hlave Ústavy ČSSR (online) v článku č. 21. Je označená ako základné právo každého občana, vrátane odmeny poskytnutej za prácu. Ústavné články č. 22 a 23 ďalej konkretizujú práva pracujúcich občanov. Podľa Zákonníka práce platného v rokoch 1965 – 1968 (online) bola práca v socialistickej Československu spájaná s prívlastkami oslobodená, spoločná, statočná

³ Zákon bol následne novelizovaný v júni 1968 a v auguste 1969 (zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 81/1966 Zb., online; noveliz. zákon č. 84/1966 Zb., online; noveliz. zákon č. 127/1966 Zb., online).

⁴ Napriek politicko-ideologickému zvratu v auguste 1968 sme korpus textov nedelili v zmysle pred/poaugustové obdobie, keďže na jednej strane vydávanie novín bolo v priebehu niekoľkých týždňov po invázii buď obmedzené, alebo monotematické a na druhej strane tlač ešte do konca roka výrazne reagovala na uplynulé udalosti viac hodnotiacim ako kritickým prístupom. Dôraznejšia zmena v nazeraní na ideologické aspekty v krajine sa objavila až od roku 1969. Toto obdobie je zaradené k poreformnému korpuse.

a čestná s apelom na prácu v prospech spoločnosti a podľa jej potrieb prispievajúc tak k riadeniu a správe národného hospodárstva, ako aj k rozvoju spoločnosti a blahobytu ľudí v nej. Teoreticky bolo právo na prácu všeobecné a zakazovalo, resp. vylučovalo vykorisťovanie v akejkoľvek podobe. V socializme bola práca frekventovaným výrazom, stotožňovaným primárne s významom zamestnanie. Politický režim však nutne nezohľadňoval reálnu potrebu práce alebo spôsob, akým bola vykonávaná, preto sa pri súčasnom hodnotení daného obdobia výraz práca a jeho spoločenská hodnota deformujú. Často sa poukazuje na fakt, že v podmienkach socializmu bola práca iba unifikovanou abstrakciou (Profantová, 2012; Kabát, 2011).

Pri lexéme **strana**, v zmysle Komunistická strana Československa⁵, má význam jej interpretácia v politickej aj lexikografickej rovine. Ústava ju charakterizuje v prvej hlave, čl. 4: „Vedoucí silou ve společnosti i ve státě je předvoj dělnické třídy, Komunistická strana Československa, dobrovolný bojový svazek neaktivnějších a neuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“ Z hľadiska lexikografie bola strana v terciárnom význame definovaná ako „politická organizácia združujúca najaktívnejších príslušníkov určitej spoločenskej triedy, ochraňujúca záujmy tejto triedy a vedúca boj s nepriateľskými triedami“ s prvým príkladom KSČ (SSJ, 1964, online). S kvalifikátorom hovorovosti sa v slovníku uvádzala strana vo význame komunistická. Napriek jej naznačenému dôležitému postaveniu v spoločnosti ideológia socialistického režimu kládla na prvé miesto **koncept ľudu**. Na jeho charakteristické postavenie sa poukazuje v ústavnom vyhlásení – „My pracující lid Československa“ –, ale aj v ďalších zmienkach vytvárajúcich dojem spoločenskej nadradenosti a významu, napr. „Československá socialistická republika je socialistický stát, založený na pevném svazku dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída“ (Ústava, Hlava první, čl. 1, online), „veškerá moc v Československé socialistické republice patří pracujícímu lidu“ alebo „státní moc vykonává pracující lid zastupitelskými sbory, které jsou jím voleny, jím kontrolovány a jemu odpovědny“ (Ústava, Hlava první, čl. 2, online). V naznačenej rovine oficiálnej interpretácie pojmu ľud je zároveň zachytená aj frekventovaná kolokácia – pracující ľud.

Lexémy **socializmus** a **demokracia** tvoria špecifickú dvojicu. Socializmus je v dobovom význame definovaný vo viacerých významoch, ktorých spoločným znakom je ideologická podmienenosť. Prvotný význam je uvedený ako „prvá fáza komunizmu, spoločensko-ekonomická formácia, ktorá vznikla v dôsledku zvrhnutia panstva buržoázie a uskutočnenia proletárskej revolúcie a diktatúry proletariátu, v ktorej základom výrobných vzťahov je spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov a v ktorej platí zásada: Od každého podľa jeho schopností, každému podľa jeho zásluh“ (SSJ, 1964, online). Ideologicky viazaný je aj druhý význam, podľa ktorého je to „ideológia revolučného proletariátu odhaľujúca vykorisťovateľský princíp kapitalizmu a odôvodňujúca utvorenie beztriednej spoločnosti“ (SSJ, 1964, online). Kým socializmus ako pojem predstavoval oficiálny ideologický smer v 60. rokoch, a ako taký nepodliehal v priebehu skúmaného obdobia oficiálnej zmene, demokracia a demokratické princípy sa najmä v reformnom období stali často skloňovanou témou. V dôsledku toho sa menil aj spôsob nazerania na daný pojem a jeho používanie vo verejnom mediovanom priestore stránickej tlače. Na rozdiel od lexémy socializmus pojem demokracie prešiel špecifickým vnútorným vývinom.

Poslednými dvoma lexémami vo vybranom súbore sú súdruh a plán. Lexéma **súdruh** patrí k typickým ideologicky príznakovým príkladom slovnej zásoby socializmu vo význame občianskeho oslovenia v socialistickom zriadení alebo oslovenia člena komunistickej strany. Slovo súdruh s kvalifikátorom hovorovosti označovalo komunistu, ale v (už v tom čase)

⁵ Resp. jej slovenský ekvivalent Komunistická strana Slovenska. Zohľadňovali sme aj výskyt Komunistickej strany sovietskeho zväzu.

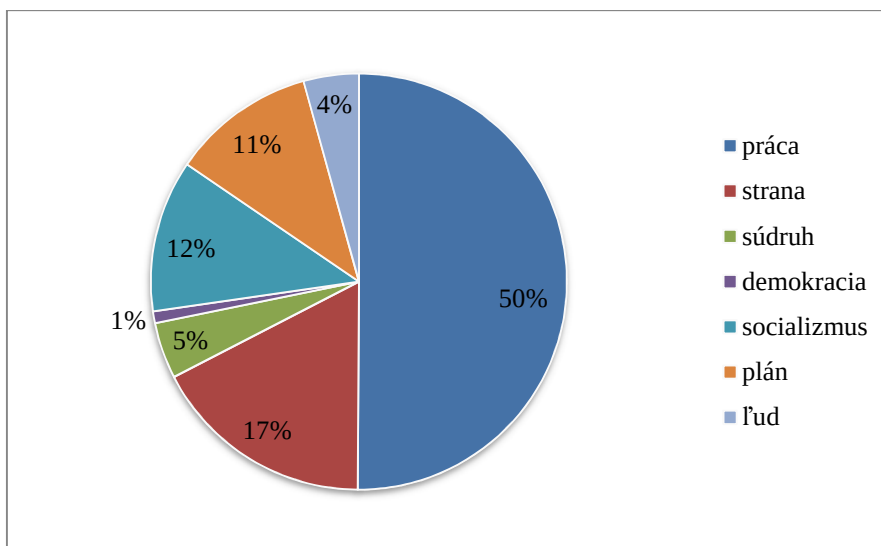
zastaranom význame išlo tiež o pomenovanie priateľa, kamaráta (SSJ, 1964, online). V súvislosti s touto lexémou možno hovoriť aj o jej identifikačnej funkcii v zmysle členenia spoločnosti na členov (komunistickej) strany a nestraníkov.

Lexéma **plán** bola do výskumnej vzorky zaradená v súvislosti s prepojením na ekonomickú oblasť charakteristickú plánovaným riadením a centralizáciou. Socialistická ekonomika bola už od roku 1948 založená takmer výlučne na štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov na základe plánov pripravovaných plánovacími orgánmi. Teoretická základňa vychádzala z učenia marxizmu-leninizmu s cieľom podriadiť celú sféru ekonomiky komunistickému štátu využívajúcemu jej zdroje (Londák, 2007). Jazykovo-komunikačné podmienky v 60. rokoch zohľadňujú v rámci kontextu ekonomickú krízu, ktorá od roku 1963 smerovala k zvýšenej diskusii o ekonomických problémoch pertraktovaných aj v médiách.

3 Predreformné obdobie rokov 1961 – 1966

Obdobie rokov 1961 – 1966 je v rámci skúmaného desaťročia považované za relatívne stabilné. Z hľadiska historického kontextu je dňa 11. júla 1960 prijatá Ústava Československej socialistickej republiky, v roku 1963 sa začína proces rehabilitácií nespravodlivo odsúdených komunistov z polovice 50. rokov, uskutočnila sa konferencia Zväzu slovenských spisovateľov kritizujúca vládnu garnitúru a požadujúca väčšiu voľnosť v slovenskej literatúre. Tieto udalosti sa náznakovo objavili v textoch výskumnej vzorky, ale tematicky im nedominovali v širšom meradle. V ekonomickej sfére je začiatok 60. rokov spájaný s hospodárskou krízou, ktorá sa odrazila v pretrvávajúcej verejnej diskusii aj na stránkach dennej tlače. Reagovalo sa na kritiku dovtedajšieho ekonomického vývoja a novú ekonomickú reformu pod vplyvom V. Pavlendu, H. Kočtúcha a ďalších (Londák, 2007). Koncom obdobia, v roku 1966, bol A. Dubček zvolený za prvého tajomníka ÚV KSS.

Kvantitatívny prehľad skúmaných lexém je vytvorený na základe ich konkrétneho počtu v danom období a na transformácii do podoby percentuálnych hodnôt (pozri graf 1). Sto percent predstavuje súčet za vybrané obdobie, ktorý je 2616 príkladov.

Graf 1 Kvantitatívne zastúpenie lexém v predreformnom období

Z grafického zobrazenia vyplýva ako najdominantnejšia lexéma práca, predstavujúca 50 % zo zastúpených slov (konkrétne 1308 výskytov). Lexéma zahŕňa základné aj odvodené tvary substantív *práca*, *pracovník*, *pracovisko*, adjektívum *pracovný*, *odpracovaný* a verbálne tvary *pracovať*, *vypracovať*, *odpracovať*. Jej priemerný výskyt má hodnotu 218 jednotiek za rok. K najčastejšie používanému tvaru patrí substantívum práca (660-krát), nachádzajúca sa

v charakteristických kolokáciách, ako napr. *socialistická práca, komunistická práca, stranícka práca*, ale tiež *metódy práce, produktivita práce, vzťah k práci* (zvyčajne *socialistický*), príp. v spojení s predložkovými tvarmi *práca v niečom/niekoľde* alebo *práca na niečom/niekoľde*. Príznačný je výskyt trigramu *brigáda socialistickej práce* vo význame titulu udeľovaného v rámci *socialistického súťaženía* rôznych podnikov a závodov. Pri verbálnom tvare *pracovať* dominovali priame predložkové kolokácie *pracovať v/na*, bez čiarky a potom *pracovať socialisticke, vo výrobe, v hospodárstve, podľa svojich schopností, v prevádzkach, úspešne, zodpovedne* atď. Medzi opakujúce sa adjektívne kolokácie patria *pracovné úspechy, skupiny, podmienky, návyky, brigády, prostredie, nástroje, skúsenosti, pracovný pomer, kolektív, proces, plán* a ďalšie.

Pri lexikálnom výraze *strana* bola uskutočnená sémantická selekcia a vo výsledných hodnotách je zohľadnený iba jej politický význam, ktorý však nezahŕňa stranu ako súčasť vlastného mena (napr. *Vietnamská komunistická strana, Komunistická strana Slovenska*), ani ako súčasť abreviácie (napr. *KSČ, KSS, KSSS*). V korpuse predreformného obdobia tvorila 17 % (457 výskytov), čo je v priemere jedného roka 76,17 jednotiek. Rozlišujeme substantívny tvar *strana* (206-krát) a adjektívny tvar *stranícky* (251-krát), ktoré sú v rámci svojho zastúpenia takmer vyrovnané. Zreteľne menšiu skupinu predstavujú tvary *nestránik* (4 výskyty) a *nepartajný* (18 výskytov) vystupujúce v opozícii k príslušníkom strany, napr. *komunisti i nepartajní; komunisti oproti nepartajným majú viac povinností; nedávno napísala i nepartajná učiteľka* a pod. Hoci lexikálny význam slova je príbuzný tvaru *nestránik*, vzhľadom na odlišný koreň nie je zaradený vo výsledných kvantitatívnych hodnotách a uvádzame ho iba ako dostupný a v tlači používaný variant. V jednom prípade sa objavila tiež podoba *partajní – partajní odborníci*. Charakteristickými kolokáciami spätými s lexémou *strana* sú v substantívnej podobe *naša strana, komunistická strana, úlohy strany, zjazd strany, život strany, stanovy strany, výbor strany* alebo *člen strany*. V adjektívnom tvare sú to *stranícke organizácie, stranícka práca, stranícky vplyv, stranícke úlohy* a *stranícke skupiny*.

Kvantitatívne na treťom mieste je *socializmus* s výskytom 309-krát (priemerne 51,5), pričom výrazne prevažoval adjektívny tvar (*socialistický*) voči substantívnemu v pomere 231 : 77. F. Čermák (2015) považuje adjektívum *socialistický*, spoločne s adjektívom *sovietsky*, za dobové epiteta *constans*, vo svojej dobe dominantné a všadeprítomné. Charakteristické kolokácie zahŕňajú spojenia *výstavba/prestavba socializmu*, resp. predložkové tvary *k socializmu, v socializme*, ako aj adjektívne tvary *socialistická práca, spoločnosť, demokracia, výstavba; socialistický tábor, vzťah; socialistické krajiny, súťaženie* alebo opäť trigamy *brigáda socialistickej práce, Veľká októbrová socialistická revolúcia*. V tomto období sme evidovali tiež jedno ideologické heslo s lexémou *práca – Socialisticky pracovať, socialisticky žiť!*

Lexéma *plán*, vrátane adjektíva *plánované*, bola zastúpená 292-krát (priemerne 48,67). Vo výslednom súčte sú iba slová vo význame politického a ekonomického plánovania.⁶ K frekventovaným kolokáciám patria *tohtoročný plán, (s)plnenie plánu, navyše plánu, nad plán, prekročiť plán, pri plánovaní, s plánom, plánované úlohy, plán riadenia, plán výroby či plán na (ďalší rok)*. Vo všetkých uvedených podobách je pertraktovaná problematika riadeného hospodárstva, ktorého primárnym cieľom bolo nielen plnenie, ale najmä prekračovanie nastaveného plánu s ambíciou poukázať na rozvoj a prosperitu v ekonomickej oblasti.

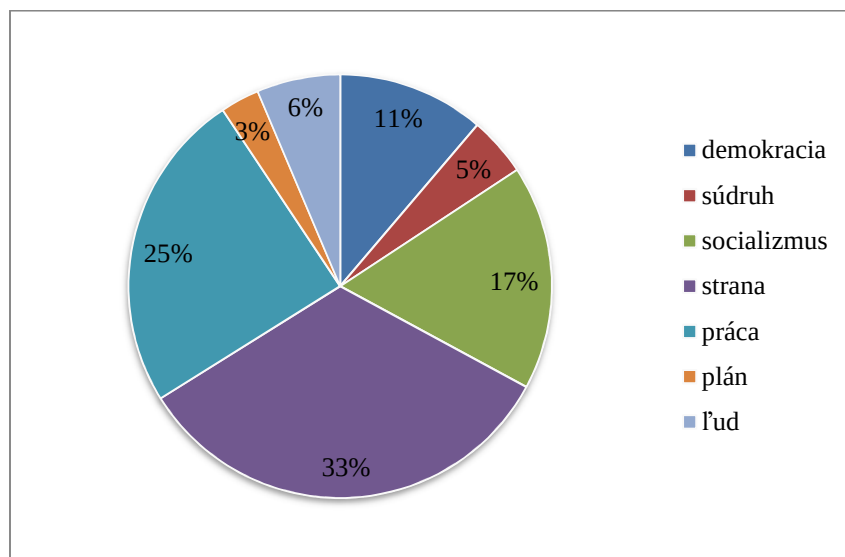
Marginálne zastúpenie mali lexémy *súdruh* (114-krát, t. j. 5 %), *ľud* (112-krát, t. j. 4 %) a *demokracia* (24-krát, t. j. 1 %). V prípade lexémy *súdruh* ide o označenie spoločenskej skupiny, resp. kolektívu – *nepartajní súdruhovia; naši súdruhovia a súdružky; mnoho čestných súdruhov onálepkovali –*, nerozlišujúc nutne príslušnosť k strane. Druhou

⁶ Nezahŕňa ani tvary vlastných mien, napr. *Štátna plánovacia komisia*.

možnosťou je referencia k osobe vo význame pán/pani, kde nasleduje vlastné meno alebo pomenovanie funkcie – *súduh Tomašковиč z Margecian, súduh riaditeľ, súduh Dubček, súduh Antonín Novotný*. Špecifickým prípadom je využitie lexémy *súduh* v novoročných a prvomájových textoch, kde môže byť interpretované buď v zmysle oslovenia kolektívu, alebo v zastaranom význame priateľ/priatelka, napr. *česť práci, súduhovia; šťastlivý nový rok, súduhovia; iste si, súduh, počul*. Adjektívne spojenia väčšinou apelovali na spoluprácu a súdržnosť v socialistickom spoločenstve, napr. *súdužské vzťahy, súdužská kritičnosť, súdužská spolupráca*. Na druhej strane lexéma *ľud*, spolu s adjektívnym tvarom *ľudový*, sa nachádza najčastejšie v kolokáciách *náš ľud*, *v ľude* a v trigrame *komisie ľudovej kontroly*. Minimálny výskyt lexémy *demokracia*⁷ neumožňuje tvoriť frekventované kolokácie, ale zároveň výrazne poukazuje na fakt, že v predreformnom období tento výraz neverbalizoval nijakú spoločenskú hodnotu ani sa nenachádzal vo sfére záujmu verejnej mienky.

4 Reformné obdobie 1967 – 1968

Texty v reformnom období reflektujú spoločensko-politickú zmenu a dynamický vývin v Československu. K dominantným extralingválnym javom v tom čase⁸ patria nástup demokratizačného procesu spojený s kritikou predchádzajúceho režimu osobnej moci A. Novotného⁹, nástup A. Dubčeka do funkcie 1. tajomníka ÚV KSČ v januári 1968, prijatie Akčného programu v apríli toho istého roku, stretnutie československých a sovietskych politických predstaviteľov v Čiernej nad Tisou a, samozrejme, neúspešné vyvrcholenie demokratizačných snáh zakončené vstupom vojsk Varšavskej zmluvy do Československa s následnou okupáciou krajiny, ktorá predznamenovala začiatok normalizácie. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím došlo k zmene rozvrstvenia vo výskyte skúmaného súboru lexém (pozri graf 2). Sto percent je v tomto období 912 zaznamenaných príkladov v jednotlivých lexémach.

Graf 2 Kvantitatívne zastúpenie lexém v reformnom období

Úbytok o polovicu zaznamenala lexéma *práca* (223 výskytov, ročný priemer 111,5) vyskytujúca sa v tvaroch *práca, pracovať, pracovný, pracovník, pracovisko, pracujúci a vypracovať*. K najfrekventovanejším kolokáciám stále patria spojenia *produktivita práce*,

⁷ V korpuse sme evidovali deväť spojení socialistická demokracia a trikrát demokratický centralizmus. Iné opakujúce sa tvary neboli zaznamenané.

⁸ Uvádzame iba výber, ktorý bol výraznejšie a opakovane reflektovaný v tlači.

⁹ S verejnou kritikou vystúpil A. Dubček na pléne ÚV KSČ na konci októbra 1967.

stranícka práca/práca strany, rast práce. Absentujú však tvary *odpracovať* a *spracovať*, rovnako ako aj adjektívne formy. Dôvod poklesu môže byť v tom, že práca ako hodnota, a teda aj verejne diskutovaná problematika, sa v tomto období nenachádzala v popredí spoločenského a ideologického záujmu natoľko, ako to bolo pred rokom 1966. V porovnaní s ostatnými lexémami má však stále najvyššie zastúpenie. Zvýšil sa však výskyt lexémy *strana* (305 prípadov, ročný priemer 152,5). Výrazne prevažujú substantívne tvary oproti adjektívnym v pomere 256 : 49, vrátane troch výskytov tvaru *nestránik*. Pokleslo, ale nevymizlo používanie tvaru *nepartajný*. Základné kolokácie z predchádzajúceho obdobia (*naša/komunistická strana, člen a stanovy strany, stranícka práca/organizácia*) sú doplnené o spojenia *jednota strany, život strany*, ako aj *stranícke organizácie*, čo poukazuje na proces vnútornej prestavby strany v súvislosti s reformami tzv. Pražskej jari.

V lexéme *socializmus* dochádza k nárastu hodnôt (156 výskytov, ročný priemer 78), opäť s prevahou adjektívnych tvarov (98 : 56).¹⁰ V rámci substantívnych kolokácií s opakujúcou tendenciou prevládajú predložkové spojenia *s, k, za spolu so spojku a – socializmus a komunizmus*. V adjektívnych kolokáciách sú to príklady *socialistická spoločnosť, socialistická demokracia, socialistická sústava*. Tak ako v predchádzajúcom období sa vyskytuje aj spojenie *Veľká októbrová socialistická revolúcia*, avšak úplne chýba kolokácia *socialistická práca*. Pri porovnaní to môže naznačovať zmenu spoločensko-politických priorít. Napriek tomu, že práca ako hodnota ideológie socializmu sa nemení, v popredí je problematika budovania socialistickej spoločnosti a v súvislosti s demokratizačným procesom tiež rozvíjanie socialistickej demokracie, a teda práca v rámci strany a pre stranu. Lexéma *demokracia*, zahrňujúca tvary *demokratický*¹¹, *demokratizačný* a *demokratizácia* tu zaznamenala najvyšší výskyt v rámci 60. rokov (102 výskytov, ročný priemer 51). Medzi tradičné kolokácie sa radí *socialistická demokracia, vnútrostranícka demokracia, demokratizácia života strany, demokratizácia spoločnosti, demokratické slobody*, v ktorých sa prejavovali reformné zmeny, zrušenie cenzúry, výmena politických predstaviteľov atď. V porovnaní s predreformným obdobím je tu päťnásobne zvýšený výskyt lexémy iba v dvoch rokoch.

Výrazne pokleslo používanie lexémy *plán* (27 výskytov, ročný priemer 13,5), čo neumožňuje vymedziť opakujúce sa kolokácie. Lexéma *súdruh* ostala nemenná, ale lexéma *ľud* zaznamenala mierne zvýšenie (58 výskytov, ročný priemer 29), hoci charakteristická kolokácia v pomenovaní komisie ľudovej kontroly ostala zachovaná.

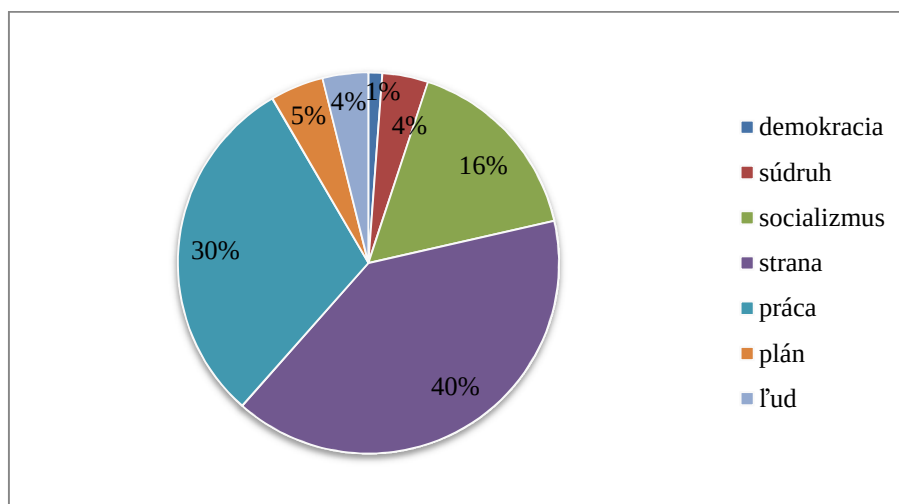
5 Poreformné obdobie 1969 – 1970

Obdobie po roku 1968 je prejavom dôraznej a kritickej reakcie na demokratizačné reformy tzv. Pražskej jari. Pod vplyvom normalizačných tendencií sa mení optika nazerania na reformných politických predstaviteľov, ale aj na hodnoty, ktoré prezentovali. V čase od mája 1969 do januára 1970 došlo k personálnej výmene, ale aj k úprave existenčných podmienok mediálnych prostriedkov, ktoré sa „znormalizovali“ a opätovne sa v nich zaviedla cenzúra, silnejšie ideologické pôsobenie a iné represívne opatrenia. V rámci politického kontextu dochádza v januári 1969 k federatívnemu usporiadaniu republiky.

Z hľadiska ideologicky determinovaných hodnotových pilierov reflektovaných v lexikálnej rovine jazyka je situácia nasledujúca, pričom sto percent v tomto období predstavuje 928 evidovaných slov (pozri graf 3):

¹⁰ Zastúpené sú tiež dva príklady v tvare vlastnostnej príslovky spôsobu.

¹¹ Nezohľadňuje sa v prípade, že tvorí súčasť vlastného mena, napr. názvu republiky (Nemecká demokratická republika).

Graf 3 Kvantitatívne zastúpenie lexém v poreformnom období

Rovnako ako v reformnom období na predných miestach s najvyšším výskytom ostávajú lexémy *práca* (279 výskytov, ročný priemer 139,5), *strana* (372 výskytov, ročný priemer 186) a *socializmus* (152 výskytov, ročný priemer 76). V prípade lexém *práca* a *strana* je pozorovateľné mierne zvýšenie v poreformnom období, čo naznačuje, najmä v prípade lexémy *strana*, opätovné sústredenie sa na jej činnosť a hodnoty, ktoré sa po roku 1968 znovu upravovali. Presadzovala sa politika upevňovania a prestavby strany v duchu normalizácie a návratu pred reformné obdobie. Tematicky vystupovala do popredia očista strany, ktorá sa okrem iného realizovala kádrovou výmenou, kritikou bývalých predstaviteľov, ale aj výmenou straníckych legitímácií. Výrazne tu prevažujú substantívne tvary (*strana*) nad adjektívnymi (*stranícky*) v pomere 300 : 72. Frekventovanými kolokáciami so substantívami sú tradičné *naša/komunistická strana*, ale aj nové *vnútri strany*, *úloha strany*, *výbor strany*. Pri adjektívnych tvaroch sú to *stranícke orgány/organizácie*, *stranícke legitímácie*. Oba typy kolokácií korešpondujú s naznačenou „normalizačnou“ prestavbou strany. Dokladom z okruhu lexémy *práca* sú kolokácie *tvorivá práca*, *naša práca*, *produktivita práce* a *práca strany*. Pri lexéme *socializmus* ostávajú stabilne v prevahe adjektívne tvary. K charakteristickým kolokáciám z predchádzajúceho obdobia pribudla *socialistická výstavba*, naznačujúca možnú snahu o prestavbu po prudko zastavenom obrodnom procese v roku 1968.

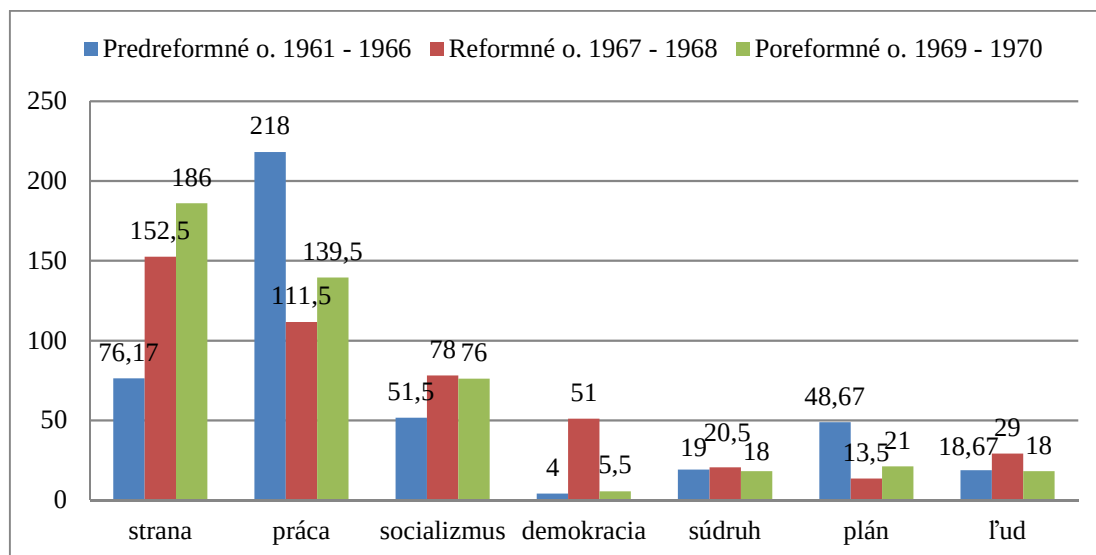
Lexémy *plán*, *ľud* a *súдруh* ostávajú vo svojich kvantitatívnych hodnotách naďalej stabilné. V kolokáciách lexémy *ľud* však dochádza k zmene – stráca sa predtým charakteristický trigram *komisie ľudovej kontroly* a do popredia vystupujú spojenia *naš ľud* a *snemovne ľudu*. Odráža sa v nich tematická reakcia tlače na zákon o federácii, v dôsledku ktorého vznikajú snemovne ľudu ako súčasť dvojkomorového parlamentu ČSSR.

Výraznejšou zmenou prešla lexéma *demokracia*, ktorá sa vo svojich kvantitatívnych hodnotách dostala znovu na úroveň z predreformného obdobia v rokoch 1961 – 1966. Dôsledky z extralingválneho spoločensko-politického kontextu po auguste 1968 sa odrazili v zaznamenanom výskyte iba jedenástich prípadov použitia lexémy (ročný priemer 5,5), čo neumožňuje vymedziť jej typické kolokácie. Výsledok predstavuje absolútny prepád v používaní daného slova v mediálnom a politickom diskurze, čím možno lexému označiť ako nežiaducu. Neapeluje sa ani na kolokáciu *socialistická demokracia*, ktorá bola centrálnou súčasťou predchádzajúceho obdobia a nachádzala zastúpenie aj v korpuse pred rokom 1966.

6 Záver

Skúmané hodnoty ideologického obdobia 60. rokov na Slovensku prostredníctvom zvolených lexém vykazujú tak reflexiu extralingválnych spoločensko-politických

a ideologických faktorov, ako aj vnútorný vývin, ku ktorému u nich dochádzalo pod ich vplyvom. Výsledný graf 4 sumarizuje výskyt analyzovaných lexém v priebehu celého obdobia 60. rokov. Zaznamenané hodnoty zobrazujú priemerný ročný výskyt lexémy v predreformnom, reformnom aj poreformnom období.

Graf 4 Priemerný ročný výskyt lexém v priebehu 60. rokov

Z grafu vyplýva, že najvýznamnejšou hodnotou v 60. rokoch je na základe kvantitatívneho výskytu koncept práce. Napriek najvyššiemu zastúpeniu v predreformnom období ani neskôr neklesol pod priemernú hodnotu 100 výskytov za rok, ktorú väčšina ostatných lexém (s výnimkou lexémy *strana*) nedosiahla ani v čase svojho najfrekvencovanejšieho zastúpenia. V dôsledku toho možno považovať prácu v zmysle spoločenskej hodnoty, a tým aj často diskutovanej problematiky vo verejnom a mediálnom diskurze, za aspekt, ktorý sa nachádzal v popredí spoločenského a ideologického záujmu. Pri lexéme *strana* je v priebehu 60. rokov pozorovateľná stúpajúca tendencia, výrazne medzi predreformným a reformným obdobím, pričom od roku 1967 prevažujú substantívne tvary nad adjektívnymi. Tieto zistenia spájame s formovaním, prestavbou a zvýšenou aktivitou strany, ktorá sa hodnotovo vnútorne vyvíjala od presadzovania demokratizačných cieľov k „normalizačnému“ návratu pred rok 1968. Paradoxne, napriek zdôrazňovaniu funkcie a postavenia ľudu ako spoločenského hýbateľa sa táto ideologická hodnota nezobrazila pri výskume. Lexéma *ľud* sa v mediálnom a politickom priestore síce stabilne nachádzala a vytvárala relevantné kolokácie v súvislosti s extralingválnym kontextom, avšak nemožno ju označiť za dominantný aspekt 60. rokov. Toto zistenie zároveň z lingvistického hľadiska potvrdzuje fakt, že koncept ľudu a jeho význam bol diametrálne odlišný v teoretickej a praktickej rovine socialistického zriadenia.

Zo zaznamenaných hodnôt získaných pri lexéme *socializmus* vyplýva, že záujem oň v priestore mediálneho a politicko-ideologického diskurzu stúpol od roku 1967. Pretrval aj s nástupom demokratizačného procesu, hoci došlo k čiastočnej zmene kontextovej interpretácie. Na druhej strane markantným vývinom prešla lexéma *demokracia* ako spoločenská hodnota dominujúca reformnému obdobiu, ktorá bola tak predtým, ako aj potom nielen marginalizovaná, ale s nástupom normalizácie takmer odsudzovaná a vo verejnom diskurze nežiaduca. Vychádzajúc zo získaných kvantitatívnych aj kvalitatívnych údajov pri lexéme *plán* možno konštatovať, že ekonomická sféra bola, pravdepodobne aj v dôsledku vývinu jazykovo-komunikačných podmienok, výraznejšou problematikou v predreformnom období. Od roku 1967 je síce stále prítomná, ale ustupuje do úzadia v prospech aktuálnejších

tém spájaných napr. s výrazmi *socializmus* či *demokracia*, resp. ich kombináciou v podobe *socialistická demokracia*. Jediná ideologicky príznaková lexéma v skúmanom súbore, ktorá ostala stabilná v celom období, je lexéma *súdruh*. Vyplýva to z jej nemenného výskytu, v ktorom nedochádzalo k žiadnym posunom. Jej funkcia v pozícii oslovenia ostávala nemenná a hoci výskum ukázal jej dištinkatívny rozmer pri rozlišovaní obyvateľov na základe príslušnosti k strane, nebolo to v takom rozsahu, aby sa kvantitatívne dominante prejavil.

Môžeme teda sumarizovať, že v analyzovaných lexikálnych výrazoch z obdobia socializmu v 60. rokoch sú prítomné určité spoločensko-politické hodnoty, ktoré v dôsledku pôsobenia ideológie vystúpili do popredia záujmu verejného diskurzu. Ich zdôrazňovanie, pravidelný a kvantitatívne vysoko zastúpený výskyt v celoštátnom periodiku podporujú princíp neustáleho opakovania a pertraktovania žiaducich tvrdení, charakteristický pre totalitnú propagandu (Čermák, 2010).

Literatúra:

- BILLIG, M. (2004): Discursive, rhetorical and ideological messages. In: M. Wetheral – S. Taylor. – S. Yates (eds.): *Discourse Theory and Practice*. London: Sage, s. 210–222.
- ČERMÁK, F. (2015): Jazyk totalitný a dnešní: jak odráží realitu a ovlivňuje lidské vědomí. In: J. Wacharczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič (eds.): *Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca 8*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, s. 50–60.
- ČERMÁK, F. (2010): Slovník komunistické totality: lexémy, nominace a jejich užití. In: F. Čermák – V. Cvrček – V. Schmiedtová (eds.): *Slovník komunistické totality*. Praha: Lidové noviny, s. 16–40.
- ČULENOVÁ, E. (2012): *Jazyk. Matrica alebo plášť?* Banská Bystrica: Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela.
- EAGLETON, T. (2007): *Ideology: an Introduction*. London, New York: Verso.
- KRAUS, J. (2008): *Jazyk v proměnách komunikačních médií*. Praha: Karolinum.
- LONDÁK, M. (2007): *Rok 1968 a ekonomická realita Slovenska*. Bratislava: Prodama.
- MACHO, M. (2016): Teoretické aspekty statusu lexikálnej jednotky a lexikálnej zásoby v ideologických súradniciach. In: R. Štefančík (ed.): *Jazyk a politika. Na pomedzí jazyka a politolingvistiky*. Bratislava: Ekonóm, s. 47–55.
- McQUAIL, D. (2016): *Žurnalistika a společnost*. Praha: Karolinum.
- MOLNÁROVÁ, P. (2019a): K niektorým charakteristickým prvkom lexiky socialistického jazyka – na príkladoch zo slovenskej stránickej tlače v roku 1968. In: *Motus in verbo*, 8/1, s. 40–51.
- MOLNÁROVÁ, P. (2019b): Kognitívno-sémantická interpretácia metafory v kontexte politicko-ideologického vývinu v rokoch 1965 – 1970. In: *Slovenská reč*, 84/2, s. 185–204.
- MOLNÁROVÁ, P. (2019c): Obraznosť v analytickej publicistike v rokoch 1965 – 1970. In: V. Liashuk (ed.): *Spisovné jazyky západných a východných Slovanov v synchronii a diachronii: otázky teórie: zborník vedeckých príspevkov*. Banská Bystrica: Belianum, s. 108–114.
- MOLNÁROVÁ, P. (2019d): Jazyk, komunikácia a kontext na pomedzí lingvistiky a histórie (s konkretizáciou na lexikálnych príkladoch). In *Jazyk a kultúra*, 10/39–40. [Cit. 2020-29-06.] Dostupné na internete: <https://www.ff.unipo.sk/jak/39-40_2019/Patricia_Molnarova_studia.pdf>
- MOLNÁROVÁ, P. (2020): Ideológia verzus aktualizácia v persuzívnej funkcii novinových titulkov v 60. rokoch. Konferencia XXVIII. kolokvium mladých jazykovedcov, 20. – 22. 11. 2019, Nitra. V tlači.
- PROFANTOVÁ, Z. (2012): K otázke každodennosti. In: PROFANTOVÁ, Z. a kol.: *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava: Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied, s. 20–38.
- PECIAR, Š., ed. (1964): *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV.
- SRPOVÁ, H. (2007): Manipulation and persuasion. In: SRPOVÁ, H. – BARTOŠEK, J. – ČMEJRKOVÁ, S. – JAKLOVÁ, A. – PÁCL, P.: *Persuasion through Words and Images*. Ostrava: University of Ostrava, Faculty of Arts, s. 33–42.
- Ústavný zákon č. 100/1960 Sb. z 11. júla 1960. Ústava Československej socialistickej republiky. [Cit. 2019-02-12.] Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/data/pdf/ustava100-60.pdf>>

Zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 81/1966 Zb. [Cit. 2019-31-10.] Dostupné na internete:

<<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19670101.html>>

Novelizovaný zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 84/1968 Zb. [Cit. 2019-31-10.] Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680628.html>>

Novelizovaný zákon o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch č. 127/1968 Zb. [Cit. 2019-31-10.] Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1966/81/19680926.html>>

Zákonník práce. Zákon č. 65/1965 Zb. [Cit. 2020-13-05.] Dostupné na internete: <<https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1965/65/19660101.html>>

Pramene:

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1961, roč. XLII, č. 1, 3, 32, 42, 60, 62, 92, 114, 120, 124, 151, 152, 181, 185, 214, 222, 243, 275, 276, 307, 310, 334, 338.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1962, roč. XLIII, č. 2, 3, 31, 39, 58, 59, 90, 92, 121, 127, 151, 163, 181, 192, 211, 242, 246, 272, 281, 303, 333.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1963, roč. XLIV, č. 2, 7, 31, 35, 59, 90, 94, 118, 148, 149, 178, 181, 209, 210, 240, 270, 302, 304, 330, 333.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1964, roč. XLV, č. 3, 4, 34, 51, 62, 63, 97, 100, 123, 124, 151, 156, 182, 198, 216, 217, 250, 243, 274, 289, 304, 306, 334.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1965, roč. XLVI, č. 3, 4, 32, 34, 63, 80, 90, 119, 128, 151, 180, 212, 213, 242, 276, 277, 309, 318, 333, 335.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1966, roč. XLVII, č. 1, 5, 31, 38, 59, 86, 94, 101, 119, 122, 158, 164, 184, 186, 213, 238, 253, 261, 275, 301, 302, 331, 342.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1967, roč. XLVIII, č. 1, 3, 33, 43, 60, 94, 100, 119, 121, 149, 156, 180, 185, 210, 243, 245, 275, 302, 314, 335.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1968, roč. XLIX, č. 3, 8, 31, 37, 63, 68, 93, 97, 121, 132, 150, 180, 195, 211, 223, 245, 250, 273, 279, 302, 307, 325, 326.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1969, roč. L, č. 5, 6, 27, 29, 52, 57, 78, 83, 102, 110, 130, 131, 158, 167, 181, 205, 206, 231, 258, 260, 283.

Pravda. Orgán ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. 1970, roč. LI, č. 1, 5, 28, 51, 52, 76, 77, 102, 105, 128, 129, 154, 183, 184, 207, 208, 233, 234, 261, 262, 285, 287.

Summary

The values of the ideology of socialism through the lens of selected lexemes

This text responds to the relationship of language, ideology and media in 1960s in Czechoslovakia. It focuses on the occurrence, meaning and function of selected vocabulary elements, which strongly reflect the ideological values of the given period of socialism. On the set of elected lexemes – labour, party, democracy, socialism, comrade, plan and populace shall be analogously identified the basic socialist values, but also their gradual development conditional on a change in social and political relations during the 1960s. The aim of the study is analyses and interpretation of the mutual overlap between the linguistic and communication conditions and manifestations of the political ideology.

Príspevok vznikol v rámci riešenie vedeckého projektu VEGA č. 1/0598/18 Štylistika mienkotvornej elektronickej tlače strednoprúdového a alternatívneho typu.

Tlmočenie v diplomatickom prostredí na podujatiach vojenského charakteru. Potreba prekladu vojenskej terminológie pre tlmočnícku prax

Lenka Poľaková

Inštitút germanistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
polakovaster@gmail.com, lenka.polakova@unipo.sk

Kľúčové slová:

diplomacia, tlmočenie, vojenský pridelenec, vojenský jazyk, vojenská terminológia, vojenské hodnosti

Key words:

diplomacy, interpreting, military attaché, military language, military terminology, military ranks

Diplomatické aktivity, v ktorých sa odzrkadľuje zahraničnopolitická činnosť štátu, sa rozvíjajú v rôznych sférach. Jednou z nich sú úlohy spadajúce pod ministerstvo obrany. Aj v rámci nich pôsobia členovia diplomatickej misie s rôznymi diplomatickými hodnosťami, pričom pri výkone svojich úloh potrebujú tlmočnícke služby. Je pravdepodobné, že mnoho tlmočníkov si vo svojom povolaní prešlo skúsenosťami, ktoré inšpirovali či už ich ďalšie pôsobenie, alebo výskum danej problematiky. V tomto zmysle podnietilo vznik tohto príspevku opakované tlmočenie pre predstaviteľov diplomatickej misie Spolkovej republiky Nemecko na Slovensku, a to na slávnostnom podujatí diplomaticko-vojenského rázu. Na základe tejto skúsenosti sme dospeli k postrehom, s ktorými by sme sa radi podelili aj v tomto príspevku. Jeho cieľom je poukázať na tlmočenie pre vojenskú diplomáciu na vojenských podujatiach, pričom sa snažíme upozorniť hlavne na jazykové hľadisko typické pre takéto udalosti. Zároveň sa v tomto príspevku zaoberáme sprievodnou problematikou vojenského jazyka, konkrétne prekladu vojenských hodností a vojenských termínov, ktorých znalosť v tomto kontexte považujeme za nevyhnutnú.

1 Diplomacia a tlmočenie

Činnosť, ktorá je kľúčová pre budovanie a upevňovanie vzťahov medzi jednotlivými štátmi, spadá pod pojem diplomacie. Predstavuje prezentovanie sa konkrétneho štátu „dovnútra“, na domácej pôde, no predovšetkým navonok. Reprezentatívna diplomatická činnosť sa prejavuje v oficiálnych medzinárodných stretnutiach diplomatov pri rôznych príležitostiach, čím prispieva k upevňovaniu moci a postavenia konkrétneho štátu. Zo svojej špecifickej profesijnej pozície sa na fungovaní diplomacie zúčastňuje aj tlmočník. Jazykový charakter tém, ktoré sa v diplomatickom styku vyskytujú, dotvára povahu a formát týchto podujatí, ktorých účelom nie je len reprezentovať, ale do istej miery (od)komunikovať to, čo si daný účel vyžaduje. Podľa Pigmana diplomati majú za úlohu sprostredkovať rozhodnutia a stanoviská, ku ktorým dospeli čelní predstavitelia krajiny, ktorú zastupujú (Pigman, 2010). Diplomati navštevujú rôzne slávnostné príležitosti, akými sú napr. udelenia vyznamenaní, spomienkové akcie, výročia, oslavy, recepcie, udalosti vykonávané verejnou správou, ozbrojenými zložkami, medzinárodné zahraničné cesty a pod. Ak teda naozaj platí, že tlmočník musí disponovať aspoň zbežným prehľadom o tematických okruhoch, v rámci ktorých tlmočí, pri sprevádzaní diplomatov to platí dvojnásobne. Výhodou je rozsiahla znalosť predmetov súvisiacich s danou problematikou, základné tlmočnícke zručnosti, ako aj strategický prístup k tlmočeniu. Úroveň znalostí tlmočníka závisí aj od toho, či ide o „jednorazové tlmočenie“ alebo je na dané udalosti opakovane pozvaný. Tlmočník, ktorý sprevádza a tlmočí pre predstaviteľov diplomacie, by sa mal vyznať v aktuálnom politickom

dianí, medzinárodných vzťahoch, organizáciách, v zahraničnopolitickom orientovaní štátu, no bezpochyby aj v užšie vymedzených oblastiach, v ktorých diplomati v rámci svojej diplomatickej misie pôsobia.

1.1 Vojská diplomacia

Pojmy obrany a diplomacie boli odjakživa veľmi úzko historicky prepojené, pričom sa ich vzájomný súvis naplno prejavuje v tzv. vojenskej diplomacii. Ako bolo uvedené vyššie, diplomacia slúži aj na presadenie zahraničnej politiky štátu. Pajtinka na vojenskú diplomáciu nazerá ako na „súbor činností vykonávaných najmä zástupcami rezortu obrany a ďalšími štátnymi inštitúciami, ktorých cieľom je presadzovanie zahraničnopolitických záujmov štátu v oblasti bezpečnostnej a obrannej politiky a ktorých konanie je založené na rokovaniach či iných diplomatických prostriedkoch“ (Pajtinka, 2016, s. 179). Vojenská diplomacia je teda činnosť zástupcov štátu a obrany pri rokovaniach a presadzovaní svojej politiky. V diplomacii ide vždy aj o presadzovanie určitých záujmov konkrétného štátu, pričom aj „vojenské jednotky mali vždy historicky svoj podiel na dosahovaní národných cieľov v medzinárodných vzťahoch, a to pomocou ozbrojených síl“ (Muthanna, 2011, s. 3).

Podľa Seng Tana bola vojenská diplomacia napriek tomu považovaná skôr za spojenie dvoch protikladov. „Armády vedú vojny alebo sa im snažia zabrániť, zatiaľ čo diplomacia si zakladá na dialógu ako prostriedku dosiahnutia národných cieľov.“ (Seng Tan, 2016, s. 591). Vojenská diplomacia je napriek tomu dôležitým prvkom presadzovania záujmov zahraničnej politiky, pretože funguje práve na princípe vzájomného dialógu, a to viac, ako by sa mohlo zdať. Využíva na to svoje personálne zloženie, teda diplomatov, ktorí reprezentujú tak ozbrojené sily, ako aj záujmy svojho štátu.

Predstavitelia vojenskej diplomacie konkrétného štátu tvoria vojenský diplomatický zbor. Podľa *Príručky pre prácu s pridelencami akreditovanými v Slovenskej republike* (2013, s. 2) je „vojenský diplomatický zbor tvorený pridelencami a zástupcami pridencov akreditovanými v Slovenskej republike (ďalej len „zástupca pridelenca“)“. Vojenský pridelenec (angl. *military attachés*, nem. *Militärattache*)¹ je osoba, ktorá vystupuje ako „diplomatický úradník, ktorý sa špecializuje na vojenské záležitosti.“² Vojenských diplomatov možno deliť na „(a) vojenských diplomatov s bilaterálnou diplomatickou pôsobnosťou, ktorí sú poverení plnením diplomatických úloh vo vzťahu k určitému cudziemu štátu, príp. viacerým cudzím štátom, a (b) vojenských diplomatov s multilaterálnou diplomatickou pôsobnosťou, ktorí sú poverení plnením diplomatických úloh v rámci určitej medzinárodnej organizácie alebo medzinárodnej konferencie. Do prvej spomenutej kategórie vojenských diplomatov patria v praxi hlavne prideleni obrany.“ (Pajtinka, 2019, s. 96). Vychádzajúc z Viedenského dohovoru o diplomatických stykoch pritom možno rozlišovať tri základné kategórie pridencov obrany, a teda vojenských pridencov, leteckých pridencov a námorných pridencov (Pajtinka, 2019, s. 97).

Vojenský pridelenec sa vo väčšine prípadov venuje diplomatickým aktivitám vojenského charakteru či iným mierovým aktivitám. Okrem toho majú reprezentatívnu úlohu, napríklad v prípade formálnych stretnutí, pri príležitostiach výročí, pamätných udalostí alebo pri dojednávani zmlúv relevantných z hľadiska ozbrojených síl. Od iných diplomatov sa odlišujú tým, že disponujú prehľadom o rôznych vojenských stratégiách či témach súvisiacich s obranou. Rovnako ako oni však využívajú služby tlmočníkov, ktorí ich sprevádzajú či tlmočia ich príhovory.

¹ Vlastný preklad definície z anglického do slovenského jazyka.

² Dostupné na internete: <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/military-attache>> [Cit. 2020-10-04.]

Na Slovensku pôsobí vojenský pridelenec na Veľvyslanectve Spolkovej republiky Nemecko v Bratislave na čele vojenského štábu. Jednou z jeho hlavných úloh je „poradenstvo vo všetkých bezpečnostno-vojensko-politických otázkach a podpora spolupráce medzi slovenskými obrannými zložkami a Bundeswehrom. Okrem toho spracováva vojensko-politické, vojenské a obranno-technické úlohy, teda tie, ktoré súvisia s obranou a vojenským vybavením.“³ Tlmočník, ktorý pre vojenských pridelencov tlmočí, by mal byť oboznámený s tým, v čom spočíva ich úloha. Tá ovplyvňuje priebeh komunikácie, ktorú má tlmočník sprostredkovať, a v neposlednom rade aj jazyk, s ktorým bude pracovať, vrátane terminológie (súčasnej aj historickej) či ďalších podstatných, širších jazykových jednotiek.

Tlmočenie v diplomatickom diskurze umožňuje vzájomnú komunikáciu, čím prispieva k utužovaniu vzťahov medzi štátmi a ich predstaviteľmi. V tomto duchu sa dá vykresliť aj práca tlmočníka pre diplomatické kruhy, vrátane tlmočenia pre vojenskú diplomáciu. V diplomacii zastupuje jazyk kľúčovú pozíciu a tlmočník ako ten, kto pozná jazyk do hĺbky (aj s jeho významovými odtienkami), si je toho plne vedomý. „Diplomatický kontext sa vyznačuje významnou hodnotou jazyka.“ (Koderhold, 2016, s. 237). Je tak dôležité pracovať s ním mimoriadne opatrne, s citlivosťou a najvyššou dávkou porozumenia. Je skutočným umením slova, pričom aj negatívne „posolstvo“ musí byť prezentované tak, aby nevzbudzovalo pohoršenie, nevyznelo akokoľvek poburujúco a celkovo negatívne. Každé vyjadrenie musí byť formulované opatrne a vyznieť neutrálne. Aj to má za následok, že jazyk diplomacie zvykne byť plný rôznych ustálených fráz či „jazykových rituálov“ (Koderhold, 2016, s. 238). Ide o „vatu“, ktorá vyplňa informačne relevantnejšie časti rečníkovho prejavu. Aj na základe toho je jazyk diplomacie zaujímavým fenoménom, obzvlášť, ak ho dotvárajú prvky vojenského jazyka.

2 „Militärsprache“ – vojenský jazyk

V širšom chápaní zahŕňa „vojenský jazyk celý rad lingvistických javov, od vysoko racionalizovaného byrokratického žargónu po pestrý vojenský slang plný emočného obsahu“ (Boggs Corry, in Piehler, 2013, s. 759). Prvky tohto jazyka slúžia aj tomu, aby vojaci „dokázali zvládnuť nepredvídateľné a emočne vypäté situácie rutinizovaným a neemočným spôsobom“ (Boggs Corry, in Piehler, 2013, s. 759).

Vojenský jazyk zahŕňa odbornú vojenskú terminológiu a iné lexikálne jednotky týkajúce sa subjektov patriacich ozbrojeným zložkám, ako aj všetkého, čo sa vojenského kontextu týka, t. j. vojenských inštitúcií, stratégií, operácií, vojenských hodností, obrannej politiky, samotných vojakov, zbraní atď. Je preto rozumnejšie rozlišovať medzi vojenskou nemčinou (kam patrí napr. žargón príslušníkov Bundeswehru) a oficiálnou vojenskou nemčinou. V prípade oficiálnej vojenskej nemčiny ide o odborný jazyk, a teda o jazyk v užšom chápaní. Pri preklade vojenských výrazov tak pôjde o odborný preklad, pretože ide o výrazy užšie vymedzeného a v odbornom kontexte aplikovaného jazyka.

V úvode sme uviedli, že tento príspevok bol podnietený osobnou skúsenosťou s tlmočením pri spomienkovej pietnej akcii, na ktorej boli okrem vojenských diplomatov – pridelencov z Nemecka, Rakúska a ďalších krajín zastúpení aj štátni predstavitelia. Toto podujatie bolo spojené so slávnostným kladením vencov pri pamätníkoch významných bojov, ako aj s príhovormi príslušníkov Bundeswehru. Pracovnou jazykovou kombináciou bola v tomto prípade nemčina – slovenčina, z tohto dôvodu k ďalším častiam tohto príspevku pristupujeme z hľadiska tejto jazykovej kombinácie.

³ Dostupné na internete: <<https://pressburg.diplo.de/sk-de/botschaft/arbeitsbereiche>> [Cit. 2020-31-03.]

2.1 Vojský jazyk v tlmočení

V rámci tejto časti uvádzame autentický príklad príhovoru, ktorý odznel na spomínanej akcii a ktorý sme mali možnosť pretlmočiť. Prejav uvádzame spolu so slovenským prekladom jednotlivých úsekov textu. Ide o krátky príhovor nemeckého vojenského atašé na Slovensku, ktorým chceme poukázať na niektoré znaky takýchto prejavov, vrátane toho, ako sú koncipované, či na to, aké vyjadrovanie v nich prevláda. To, ako je prejav štruktúrovaný, je pre tlmočníka relevantné predovšetkým z hľadiska anticipácie ako tlmočnickej stratégie. Anticipovaním sa tlmočník pripravuje na to, čo v danom prejave nasleduje, t. j. už na základe samotnej štruktúry prejavov dokáže predpokladať, na aké jazykové prostriedky sa má v danom úseku prejavu pripraviť. Pri takýchto akciách však tlmočník netlmočí len slávnostné príhovory, ale je svojim klientom k dispozícii pri rôznych sprievodných akciách (napr. recepcie, obhliadky atď.). Aj tam sa stretáva s výrazmi vojenskej nemčiny vrátane vojenskej terminológie či inými výrazmi tohto odborného jazyka. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli ďalšiu časť tohto príspevku venovať problematike prekladu vojenských hodností a niektorých vojenských termínov z nemčiny do slovenčiny.

Slávnostný príhovor vojenského atašé SRN na Slovensku pri príležitosti kladenia vencov na nemeckom vojenskom cintoríne

**Sehr geehrte Damen und Herren,
wir standen heute schon an Tausenden von Soldatengräbern, jetzt sind wir auf dem deutschen Soldatenfriedhof in...**

*Vážené dámy, vážení páni,
dnes sme už stáli nad stovkami vojnových hrobov, teraz stojíme na vojenskom cintoríne v...*

- na úvod oslovenie ako bežné, ustálené jazykové spojenie, po ktorom väčšinou nasleduje víťanie hostí. Pri takýchto príležitostiach ide často o popredných vojenských predstaviteľov či ďalších dôležitých hostí a zúčastnených. V príhovore rečník pokračuje osobným zámenom *wir* (my).

Ich begrüße Sie alle sehr herzlich und freue mich sehr über Ihre Teilnahme hier am...
Všetkých by som chcel srdečne pozdraviť a teším sa vašej účasti na...

- táto formulácia predstavuje ustálené slovné spojenie, pričom sa dá považovať za jazykový automatizmus, floskulu, ktorá dotvára každý prejav podobného charakteru

Insbesondere grüße ich die Vertreter der Gemeinde...und danke ihnen für Ihre langjährige Hilfe bei der Betreuung dieses Friedhofs. Ich freue mich sehr über die großartige Unterstützung dieser Veranstaltung durch die slowakischen Streitkräfte und danke den hier anwesenden Vertretern des Verteidigungsministeriums und des Generalstabes sehr herzlich.

Chcel by som predovšetkým pozdraviť zástupcov obce... a chcel by som sa poďakovať za vašu dlhoročnú pomoc pri starostlivosti o cintorín. Veľmi sa teším vynikajúcej podpore tohto podujatia prostredníctvom slovenských ozbrojených síl a srdečne ďakujem tu prítomným predstaviteľom ministerstva obrany a generálneho štábu.

- ide o dôležitú časť privítania hostí spojenú s poďakovaním za pomoc, podporu atď. Dotvárajú ju termíny súvisiace s vojenským diskurzom, ako napr. ozbrojené sily, generálny štáb atď.

Genauso freue ich mich über die Anwesenheit von anderen Nationen, meinen Militärattachéfreunden aus Ungarn, Österreich und...

Rovnako sa teším aj prítomnosti zástupcov iných krajín, mojich priateľov, vojenských vojnových pridelenčov z Maďarska a...

- nasleduje menovanie hostí, vrátane predstaviteľov ozbrojených síl a ďalších pridelenčov. V tomto prípade je nevyhnutné správne preložiť vojenské hodnosti zúčastnených.

Erstmals begrüße ich einen hochrangigen Vertreter der Russischen Föderation, Herrn Generalmajor...

Po prvýkrát by som tu chcel privítať a pozdraviť aj vysoko postaveného zástupcu Ruskej federácie, pána genrálmajora...

- *hochrangiger Vertreter* (vysokopostavený predstaviteľ) – kolokácia bežná pri prejavoch tohto typu

Ihre Anwesenheit ist ein wunderbarer Beleg für das Motto unseres Volksbundes Deutsche Kriegsgräberfürsorge „Versöhnung über den Gräbern“. In diesem Zusammenhang begrüße ich herzlich den Vertreter vom Volksbund aus..., Herrn...

Vaša prítomnosť je úžasným dôkazom motta nášho Ludového spolku pre starostlivosť o nemecké vojnové hroby, ktorým je „Zmierenie nad hrobmi“. V tejto súvislosti by som chcel pozdraviť aj zástupiteľa tohto spolku z mesta..., pána...

- napr. toto motto patrilo organizácii, ktorá sa na celom svete venuje starostlivosti o nemecké vojnové hroby. Motto v tomto prípade zdôrazňovalo posolstvo danej akcie.

Meine Damen und Herren, danke für Ihre Anwesenheit und die Bereitschaft auch derer zu gedenken, die von der damaligen verbrecherischen Politik missbraucht wurden.

Vážené dámy, vážení páni, ďakujem za vašu účasť a ochotu pripomenúť si aj tých, ktorí boli v minulosti zneužití zločineckou politikou.

- po stručnejšom privítaní zvyknú nasledovať aj emočne podfarbené vyjadrenia, ktoré súvisia s historickým kontextom tejto udalosti. Rečník na záver ešte raz vyslovuje poďakovanie za *Anwesenheit* (účasť) a *Bereitschaft* (ochotu).

Zhrnutie: Zo skúsenosti pri tlmočení príslušníkov ozbrojených síl vrátane vojenských pridelenčov možno konštatovať, že v ich vyjadrovaní prevláda stručnosť a precíznosť, ktoré sú typické pre vojenský diskurz ako taký. To sa prejavilo nielen v tomto príhovore, ale aj v ďalších podobných prejavoch. Ich štruktúra spočíva v privítaní, poďakovaní a následnom vyzdvihnutí významu udalosti, čo podporuje tlmočnickovu anticipáciu ako automatické dopĺňanie slovných spojení, kolokácií či dokonca celých vetných konštrukcií. Často sa spomína historický kontext, ktorý je s týmito akciami spojený. Tlmočník by mal byť preto na informácie tohto druhu dobre pripravený. Nesmie však zabudnúť ani na jazykové automatizmy, vrátane fráz, vyskytujúcich sa v týchto prejavoch. Ich znalosť a automatizácia môže tlmočníkovi výrazne dopomôcť k odľahčeniu jeho krátkodobej pamäti, pričom tak môže zvýšenú pozornosť venovať vojenským historickým termínom, prípadne ďalším relevantným informáciám.

2.1.1 Preklad vojenských termínov z nemčiny do slovenčiny

Tlmočník, ktorý tlmočí pre predstaviteľov ozbrojených síl, vojakov a diplomatov, musí vedieť pohotovo a korektne preložiť vojenské hodnosti. Táto problematika dotýkajúca sa prekladu z translatologického hľadiska patrí skôr k menej známym témam, no pre tlmočníkov (a najmä pre tých menej skúsených, ktorí takto tlmočia po prvýkrát) má zmysel. Vojenské hodnosti zároveň tvoria kategóriu vojenskej terminológie a vojenského jazyka. Vypracovali sme preto krátky prehľad vojenských hodností Bundeswehru spolu s ich adekvátnym slovenským prekladom. Ich znalosť môže tlmočník prakticky využiť kedykoľvek pri tlmočení pre príslušníkov ozbrojených síl, resp. pri tlmočení a preklade danej problematiky. Prekladu hodností by sa v tomto kontexte mala venovať náležitá pozornosť. Pri nesprávnom preklade a zaradení hodnosti, obzvlášť v diplomatickom prostredí, by mohlo dôjsť k neželanému faux pas.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že je preklad vojenských hodností pomerne jednoduchou záležitosťou. Sú to však odborné termíny a pri takomto type termínov sa pri preklade môžu vyskytnúť rôzne lapsusy. Tie spočívajú buď v prirodzenej neznalosti danej problematiky, v interlingválnych rozdieloch medzi danými jazykmi či v odlišných systémoch usporiadania hodností v konkrétnych štátoch (por. Chaloupský, 2012). Hodnosť predstavuje hierarchické vzťahy medzi vojakmi v ozbrojených silách (v nem. hodnosť – Dienstgrad). Hovorí o služobnom zaradení jednotlivých vojakov v kariérnom rebríčku. Vojenské hodnosti príslušníkov Ozbrojených síl Slovenskej republiky vymedzené aj v zákone č. 281/2015 Z. z. o štátnej službe profesionálnych vojakov a o zmene a doplnení niektorých zákonov sa v súčasnosti delia na hodnosti patriace do týchto skupín: generáli, dôstojníci, poddôstojníci, mužstvá⁴. V nemeckých ozbrojených silách sa delia takto: generáli, štábni dôstojníci, kapitáni, poručíci, nižší poddôstojníci, vyšší poddôstojníci a mužstvá. Toto delenie možno nájsť aj v Centrálnom služobnom predpise A-1420/24 Spolkového ministerstva obrany.⁵ „Hodnosti Bundeswehru hovoria o tom, akú pozíciu majú vojaci a vojačky, k akej súčasti ozbrojených síl patria, a v niektorých prípadoch hovoria aj o tom, akú činnosť vykonávajú.“⁶

Preklad jednotlivých hodností Bundeswehru do slovenského jazyka ovplyvňovala jazyková štruktúra nemčiny a slovenčiny. Prevažná väčšina pomenovaní hodností v nemčine má tvar kompozít, a teda zložených podstatných mien. Tie vznikli pridávaním predpôň *Ober-/Unter-, Haupt-* a *Stab-*, resp. spojením dvoch podstatných mien, ako napr. v slove *Panzerjäger* (stíhač tankov, tankoborník). Iba v prípade námorných hodností mali podstatné mená ako *Kapitän* či *Oberleutnant* (kapitán, nadporučík) atribút *zu See*, čo sa v tomto prípade prekladá ako „námorný“. Pri preklade do slovenčiny sa namiesto zložených podstatných mien tvoria pomenovania pridávaním zhodných atribútov (napr. štábny, hlavný, vrchný, námorný a pod.), a teda deskriptívne. Nemecký jazyk aj v rámci týchto kompozít preukazuje svoju logickosť, ktorou je poznačený aj systém týchto termínov odzrkadľujúci aktuálne postavenie jednotlivých hodností. Na základe tejto logickej systematickosti sa dá odvodiť väčšina slovenských ekvivalentov týchto pomenovaní. V niektorých prípadoch sa k prekladu dalo dopracovať aj pomocou anglického jazyka – napr. nem. *Konteradmiral* – slov. *kontraadmirál*. Komplikovanejšie pri preklade týchto termínov bolo nájsť chýbajúce ekvivalenty v slovenskom jazyku v dôsledku toho, že dané hodnosti v slovenskom systéme vojenských hodností chýbajú (napr. aj v prípade námorných hodností, ktorými disponujú nemecké či iné zahraničné ozbrojené sily – napr. *Fregattenkapitän*, *Korvettenkapitän*). Pri preklade hodností

⁴ Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-281>> [Cit. 2020-31-03.]

⁵ Dostupné na internete:

<https://archiv.reservistenverband.de/custom/bilder/microsites/6065651000/A_1420_24_Dienstgrade_und_Dienstgradgruppen.pdf> [Cit. 2020-31-03.]

⁶ Dostupné na internete: <<https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/dienstgrade-laufbahnen-bundeswehr>> [Cit. 2020-31-03.]

môže byť smerodajný aj tzv. hodnotný kód NATO (angl. NATO-Rangcode), slúžiaci porovnaniu jednotlivých hodností všetkých tridsiatich krajín NATO. Každý kód pritom pozostáva z písmen abecedy a čísel. Aj v hodnotnej tabuľke tohto kódu možno vidieť, že hodnoty niektorých krajín nemajú seba zodpovedajúce ekvivalenty.⁷ Ako relatívne problematické sa pri preklade ukázali najmä nasledujúce pomenovania⁸:

1. *Obergefreiter, der* (desiatnik) – *Gefreiter* v preklade znamená „slobodník“, *Obergefreiter* sa však prekladá ako „desiatnik“, resp. „vrchný slobodník“. V minulosti sa používal aj zastaraný výraz kaprál (z nem. Kapral – Rímsko-nemecká ríša – ktorý zodpovedal desiatnikovi). Prekladu „desiatnik“ zodpovedá aj hodnotné zaradenie podľa NATO kódu (OR-4).

2. *Oberstabsgefreiter* – hodnosť s kódom OR-4. V slovenčine tomuto kódu zodpovedá iba „desiatnik“, ktorému v nemčine prislúcha atribút „štábný“.

3. *Oberst* a *Oberstleutnant* – *Oberst* sa prekladá ako „plukovník“ a *Oberstleutnant* (zast. Obristlieutenant) ako „podplukovník“. „Podplukovník“ sa nachádza medzi plukovníkom a majorom, a teda hodnotne nižšie. *Leutnant* pritom znamená poručík a má svoj pôvod vo francúzštine.⁹

3. *Stabshauptmann* a *Hauptmann* – *Stabshauptmann* je „náčelník štábu“, *Hauptmann* sa však neprekladá ako „náčelník“, ale ako „kapitán“. V námorníctve mu korešponduje Kapitänleutnant – kapitánporučík (kód: OF-2).

4. *Oberleutnant* vs. *Oberstleutnant* – môžu byť pomerne ľahko zameniteľné. *Oberleutnant* (OF-1), čo znamená „nadporučík“, kým *Oberstleutnant* (OF-4) „podplukovník“.

5. *Stabsunteroffizier* – „čatár“, resp. „štábný poddôstojník“ (OR-5 pre Bundeswehr aj Ozbrojené sily SR).

6. *Jäger* – patrí k mužstvám, k najnižšie zaradenej skupine vojakov (OR-1). V slovenčine s kódom OR-1 korešponduje iba vojak 1. stupňa, čo by mohlo byť aj možným prekladom tohto termínu.

7. *Oberfähnrich* – nadpráporčík (nadpráporčík je v slov. OR-9a, v nem. OF-D), v slovenčine chýba zodpovedajúca hodnosť.

Služobná skupina	Označenia jednotlivých hodností		
	pozemného vojska	letectva	námorného loďstva
1. Generale generáli	General generál	General generál	Admiral admirál
	Generalleutnant generálporučík	Generalleutnant generálporučík	Vizeadmiral viceadmirál
	Generalmajor generálmajor	Generalmajor generálmajor	Konteradmiral kontraadmirál
	Brigadegeneral brigádny generál	Brigadegeneral brigádny generál	Flottillenadmiral admirál flotily

⁷ Dostupné na internete:

<https://web.archive.org/web/20070815105917/http://www.nato.int/shape/graphics/logo/nato_ranks.pdf> [Cit. 2020-31-03.]

⁸ Z prakticko-technických dôvodov sme k nemeckým pomenovaniám v príkladoch a tabuľke nepridávali príslušný určitý člen „der“, zodpovedajúci mužskému rodu.

⁹ Dostupné na internete: <<https://www.dwds.de/wb/Leutnant>> [Cit. 2020-21-03.]

2. Stabsoffiziere štábni dôstojníci	Oberst plukovník	Oberst plukovník	Kapitän zur See národný kapitän
	Oberstleutnant podplukovník	Oberstleutnant podplukovník	Fregattenkapitän fregatný kapitän
	Major major	Major major	Korvettenkapitän korvetný kapitän
3. Hauptleute kapitáni	Stabshauptmann náčelník štábu	Stabshauptmann náčelník štábu	Stabskapitänleutnant štábny kapitänporučík
	Hauptmann kapitän	Hauptmann kapitän	Kapitänleutnant kapitänporučík
4. Leutnante poručíci	Oberleutnant nadporučík	Oberleutnant nadporučík	Oberleutnant zur See národný nadporučík
	Leutnant poručík	Leutnant poručík	Leutnant zur See národný poručík
5. Unteroffiziere mit Portepée nižší poddôstojníci	Oberstabsfeld- webel štábny nadrotmajster	Oberstabsfeldwebel štábny nadrotmajster	Oberstabsbootsmann vrchný štábny loďmajster
	Stabsfeldwebel štábny rotmajster	Stabsfeldwebel štábny rotmajster	Stabsbootsmann štábny loďmajster
	Hauptfeldwebel hlavný rotmajster, podpráporčík	Hauptfeldwebel hlavný rotmajster, podpráporčík	Hauptbootsmann vrchný loďmajster
	Oberfähnrich nadpráporčík	Oberfähnrich nadpráporčík	Oberfähnrich zur See národný nadporučík
	Oberfeldwebel nadrotmajster	Oberfeldwebel nadrotmajster	Oberbootsmann vrchný loďmajster
	Feldwebel strážmajster	Feldwebel strážmajster	Bootsmann loďmajster
	Fähnrich práporčík	Fähnrich práporčík	Fähnrich zur See národný podporučík
6. Unteroffiziere ohne Portepée vyšší poddôstojníci	Stabsunteroffizier čatár	Stabsunteroffizier čatár	Obermaat štábny poddôstojník
	Unteroffizier poddôstojník	Unteroffizier poddôstojník	Maat

	Fahnenjunker práporčík	Fahnenjunker práporčík	námorný poddôstojník Seekadett námorný kadet
7. Mannschaften mužstvá	Oberstabsgefreiter štábny desiatnik	Oberstabsgefreiter štábny desiatnik	Oberstabsgefreiter štábny desiatnik
	Stabsgefreiter štábny slobodník	Stabsgefreiter štábny slobodník	Stabsgefreiter štábny slobodník
	Hauptgefreiter hlavný slobodník	Hauptgefreiter hlavný slobodník	Hauptgefreiter hlavný slobodník
	Obergefreiter vrchný slobodník	Obergefreiter vrchný slobodník	Obergefreiter vrchný slobodník
	Gefreiter slobodník	Gefreiter slobodník	Gefreiter slobodník
	Grenadier granátník	Flieger pilot	Matrose námorník
	Jäger vojak 1. stupňa	Kanonier delostrelec	
	Panzerschütze strelec tankista		
	Panzergranadier vojak mechanizovanej tankovej pechoty		
	Panzerjäger stíhač tankov, tankoborník		
	Kanonier delostrelec		
	Panzerkanonier delostrelec mechanizovanej tankovej pechoty		
	Pionier Ženista		

Panzerpionier vojak tankovej ženijnej pechoty		
Funker radista, rádiotelegrafista		
Panzerfunker tankový radista		
Schütze strelec		
Flieger pilot		

Tabuľka 1 Prehľad nemeckých vojenských hodností so slovenskými prekladmi

V tejto časti príspevku by sme chceli v súvislosti s nemeckou vojenskou terminológiou poukázať aj na preklad niektorých vojenských termínov. Tie sme zozbierali pri tlmočení a sprevádzaní príslušníkov Bundeswehru. Nasledujúci autentický „miniglosár“ teda vznikol aj prácou s textami, ktoré sa venovali danej problematike. Ide len o krátku ukážku tejto terminológie, do budúcnosti by však bolo prínosné zostaviť pre danú oblasť dvojjazyčný, nemecko-slovenský prekladový slovník. Nejde o každodennú jazykovú problematiku, preto si ju tlmočník musí naštudovať a natrénovať čítaním či počúvaním textov z danej oblasti. Iba tak si môže postupne vytvárať glosár terminológie k danej problematike, ktorý sa mu, ak túto problematiku často tlmočí, môže zísť. Do ukážky sme sa pritom rozhodli zahrnúť aj viacsovné výrazy často sa vyskytujúce práve v danej terminologickej oblasti. Pre tlmočníka môžu byť ako automatizmy užitočné práve v takejto podobe. Ukážka glosára vojenskej terminológie je pritom rozdelená do nasledujúcich pracovných kategórií¹⁰:

1. pojmy týkajúce sa **boja** – zahŕňa termíny súvisiace so stratégiou, zbraňami, operáciami a pod.

2. pojmy týkajúce sa **inštitúcií, organizácií**

3. pojmy týkajúce sa **padlých v boji** – z tlmočenia na vojenských pietnych akciách

4. iné, **nezaradené pojmy**.

Vzhľadom na zostavenie glosára vojenských termínov je potrebné uviesť aj nasledujúce postrehy:

1. mnoho termínov sa dá vzájomne odvodiť, a to vo vzťahu slovesá – slovesné podstatné mená, napr. *angriffen* – *Angriff*;

2. časté sú „vojenské“ kolokácie, a to v rôznych textoch venujúcich sa vojenskej problematike, napr. *Angriff verhindern* – zabrániť útoku, *strategische Offensive* – strategická ofenzíva;

3. vo vojenských termínoch je množstvo kompozít, napr. s koreňom *Frieden-*, *Krieg-*, *Kampf-*, *Shlacht-*, *Panzer-*. Preklad jednotlivých termínov sa tak dá odvodiť aj na základe toho;

4. ďalšiu skupinu často tvorili oficiálne názvy vojenských inštitúcií, ako napr. *Bundesamt für den Militärischen Abschirmdienst*;

¹⁰ Pri zostavovaní slovníka by sa pracovalo s podrobnejším delením do skupín.

5. prirodzenou súčasťou boli aj slová francúzskeho pôvodu, ako napr. *bataillon*, *artillerie*.

pojmy týkajúce sa boja	pojmy týkajúce sa inštitúcií	pojmy týkajúce sa padlých v boji	iné, nezaraďené pojmy
Abrüstung, e – odzbrojenie	Armeestab, r – armádny štáb	deutsche Kriegstote – nemecké vojnové obete	Auslandseinsatz, r – nasadenie v zahraničí
Abschuss, r – výstrel	Bundesamt für den Militärischen Abschirmdienst – Federálny úrad pre službu vojenskej kontrarozviedky	Gedenkstätte, e – pamätné miesto	außer Dienst – mimo služby
Angriff, r – útok		Gefallene – padlí (vojaci)	Bedrohung, e – hrozba
angriffen – zaútočiť		Gefallene der Kämpfe – padlí v boji	Befehls- und Kommandogewalt, e – veliteľská právomoc
Artilleriebatte, e – delostrelecká batéria	Bundeswehrbeauftragte, r – splnomocnenec pre Spolkovú armádu, Bundeswehr	Gefallenendenkmal, s – pamätník padlým (obetiam, vojakom)	den Friedensvertrag unterzeichnen – podpísať mier
Auseinandersetzung, e – bojový stret		Kranzniederlegung, e – kladenie vencov	Dienstgrad, r – hodnosť
Bataillon, s – batailón, prapor	deutsche Streitkräfte – nemecké ozbrojené sily	Kriegsgräberfürsorger, e – starostlivosť o vojnové hroby	Ehrenformation, e – čestná formácia
befestigten Positionen – pevné pozície	Deutscher Bundeswehrverband – Zväz Nemeckej Spolkovej armády	letzte Ruhestätte – miesto posledného odpočinku	Feind, r – nepriateľ
Befestigung, e – opevnenie, pevnosť	Einheit, e – (bojová, vojenská) jednotka	Militärfriedhof, r – vojenský cintorín	feindlich – nepriateľský
Beobachtungsstelle, e – pozorovacia základňa	Fahne, e – prapor	Militärgeschichte, e – vojenská história	Folgen von Krieg und Gewalt – následky vojny a násilia
Bunker, r – bunker	Fallschirmjäger, r – výsadkár	militärisches Freilichtmuseum – vojenské múzeum v prírode, pod holým nebom	Friedenseinsatz, r – mierová operácia
den Angriff verhindern – zabrániť útoku	Feldgeistlicher, r – vojenský kaplán	Soldatengräber, s – vojenský hrob	Friedensförderung, e – žiadosť o mier
die heftigen Kämpfe – silné boje	Fliegerabwehr, e – letectvo		Friedenskonsolidierung, e – budovanie mieru
Division, e – divízia	Flotte, e – loďstvo		
eine Niederlage erleiden – utrpieť porážku	Heer, s – vojsko, armáda		
	Innenministerium, s – Ministerstvo vnútra		

Einfallstor, s – potencionálna vstupná brána pre útočníkov/nepriateľa	kommandierender General – veliaci generál	Totengedenken, s – spomienka na mŕtvych/padlých	friedenspolitisch – mierová politika
Einsatzbereitschaft, e – pripravenosť na nasadenie, boj	Kommando, s – komando, veliteľstvo	Verlustzahlen – straty na životoch	Frühwarnung, e – včasné varovanie
ergriffen – uchopiť, chopiť sa, zmocniť sa	Korps, s – armádny, vojenský zbor	viele Opfer – mnoho obetí	heftiger Widerstand – silný odpor
Festung, e – pevnosť	Luftstreitkräfte, e – vzdušné sily, letectvo	Wiedereinweihung, e – znovuzasvätenie (napr. vojnových hrobov)	Kriegserklärung, e – vyhlásenie vojny
Feuereröffnung, e – zahájenie paľby	Luftwaffe, e – letectvo, vzdušné sily		Kriegsmaterial, s – vojnový materiál (zbrane, munícia)
Gefecht, s – boj	Marine, e – národné námorné sily		sein Leben einsetzen – nasadiť vlastný život
Gefechtsfeld, s – bojisko	Militärkorps, s – vojenské jednotky		Sieg, r – víťazstvo
Gefechtsverband, r – bojové zoskupenie	Militärische Abschirmdienst – Služba vojenskej kontrarozvedky		umkämpfter Teil – sporná časť
Heimatfront, e – domáci front	Panzerfahrer, r – tankista		Verbündete, r – spojenec
Hubschrauber, r – vrtuľník	Patrouille, e – patrola, vojenská hliadka		vernichten – zničiť
Infanterie, e – infanteria, pechota	Regiment, s – regiment, pluk		Versöhnung, e – zmierenie
Kampf, r – boj, bitka	Rekrut, r – branec		Vertreibung der Truppen – vyhostenie vojsk
Kampfpanzer, r – bojový tank	Reservist, r – záložník, vojak v zálohe		vollständige Befreiung – úplné oslobodenie
Kampfzone, e – bojová zóna	Reservistenverband, r – združenie vojakov v zálohe (záložníkov)		Weltkrieg, r – svetová vojna
Kriegsoperationen – vojnové operácie	Truppe, e – bojová jednotka		
Kriegstechnik, e – vojnová technika			
Luftraumüberwachu			

ng, e – stráženie vzdušného priestoru Niederschlagung, e – porážka	Truppendienst, r – vojenská služba		
Offensive, e – ofenzíva (útok)	Verteidigungsminister, r – minister obrany		
Operation, e – operácia	Verteidigungsministerium, s – ministerstvo obransy		
Ostfront, e – východný front	Wehrdienst, r – vojenská služba		
Panzerwagen, r – obrnené vozidlo, tank	Wehrpflicht, e – branná povinnosť		

Tabuľka 2 Krátky prehľad pojmov vojenskej terminológie so slovenskými prekladovými ekvivalentmi

Zaoberanie sa vojenskou problematikou preukázalo, že aj vojenský jazyk môže byť pomerne zaujímavou „tlmočnicko-prekladovou“ oblasťou. Úzka spolupráca s predstaviteľmi Veľvyslanectva SRN na Slovensku v rámci vojenských akcií podčiarkla potrebu upriamiť pozornosť na vojenské termíny. Z hľadiska tlmočenia ide skôr o okrajovú oblasť, o to viac je však potrebné sa ňou zaoberať. Veríme, že tak prinesieme kúsok svetla aj do tejto možno menej tradičnej, no z tlmočnického či prekladového hľadiska nemenej fascinujúcej a nie práve jednoduchšej oblasti.

Literatúra:

- BOGGS CORY, K. (2013): Language, Military. In: G. Piehler (ed.): *Encyclopedia of Military Science*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE reference, s. 759–760.
- CHALOUPSKÝ, L. (2012): Problematika překladu vojenských hodnotí. In: *Vojenské rozhledy*, 21/3, s. 89–105.
- KODERHOLD, Ch. – DABIĆ, M. (2016). Arbeitsfeld Politik und Diplomatie. In: K. Kaindl – M. Kadrić (ed.): *Berufsziel Übersetzen und Dolmetschen: Grundlagen, Ausbildung, Arbeitsfelder*. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co. KG, s. 233–247.
- MUTHANNA, K. A. (2011): Military diplomacy. In: *Journal of Defence Studies*, 5/1, s. 1–15.
- PAJTINKA, E. (2016): Military diplomacy and its present functions. In: *Security Dimensions. International and National Studies*, 20/20, s. 179–194.
- PAJTINKA, E. (2019): Pridelenci obrany a ich postavenie v súčasnom systéme diplomacie. In: *Politické vedy*, 22/3, s. 89–111. [Cit. 2020-12-04.] Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/335835234_Pridelenci_obransy_a_ich_postavenie_v_sucasn_om_systeme_diplomacie>
- PIGMAN, G. (2010): *Contemporary Diplomacy*. Cambridge, Malden: Polity Press.
- TAN, S. S. (2016): Military diplomacy. In: C. Constantinou – P. Kerr – P. Sharp (eds.): *The Sage Handbook on Diplomacy*. Los Angeles, CA: Sage, s. 592.

O'NEILL, M. – SUMMERS, E. (2015). *Collins English Dictionary*. Glasgow: Collins. [Cit. 2020-10-04.] Dostupné na internete: <<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/military-attache>>

Príručka pre prácu s pridelencami obrany akreditovanými v Slovenskej republike (2013). Bratislava: Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, Sekcia obrannej politiky. [Cit. 2020-03-04.] Dostupné na internete: <https://www.mosr.sk/data/files/2945_prirucka_pre_pracu_s_po.pdf>

Pramene:

Ministerstvo obrany Spolkovej republiky Nemecko. *Centrálny služobný poriadok. Hodnosti a hodnostné skupiny*¹¹. [Cit. 2020-31-03.]

Dostupné na internete:

<https://archiv.reservistenverband.de/custom/bilder/microsites/6065651000/A_1420_24_Dienstgrade_und_Dienstgradgruppen.pdf>

Oficiálna webová stránka nemeckej spolkovej armády (Bundeswehr). *Hodnosti a kariéra*. [Cit. 2020-31-03.] Dostupné na internete: <<https://www.bundeswehr.de/de/ueber-die-bundeswehr/dienstgrade-laufbahnen-bundeswehr>>¹²

Oficiálna webová stránka Veľvyslanectva Spolkovej republiky Nemecko v Bratislave (2020): *Oblasti činnosti veľvyslanectva*. [Cit. 2020-31-03.] Dostupné na internete: <<https://pressburg.diplo.de/sk-de/botschaft/arbeitsbereiche>>

Príhovor vojenského pridelenca SRN na Slovensku, podplukovníka i. G. Joachima Schmidta pri príležitosti slávnostného kladenia vencov v Hunkovciach v rámci výročia Karpatsko-duklianskej operácie, 6. 10. 2019.

Zákon č. 281/2015 Z. z. o štátnej službe profesionálnych vojakov a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [Cit. 2020-28-03.] Dostupné na internete: <<https://www.zakonypreludi.sk/zz/2015-281>>

Summary

Interpreting in diplomatic settings at military events. The need of military terminology translation for interpreting practice

The paper focuses on the military terminology in the praxis of interpreting, primarily in the military-diplomatic setting. It begins with the theoretical introduction into the connection between diplomacy, military and interpreting, explaining some of the basic terms related to that. Based on the personal experience of the author while interpreting for military attachées, the paper continues with pointing out the translating of German military terminology into Slovak, including military ranks and some basic military terms as well. Following that, the brief overview of the translation of the ranks and the terms is presented. Moreover, the author expresses her further hopes considering dealing with this kind of terminology in the practice of interpreters, possibly giving an option of compiling a bilingual dictionary of military terminology (GE – SK) in the future.

¹¹ Vlastný preklad z nemeckého do slovenského jazyka.

¹² Vlastný preklad z nemeckého do slovenského jazyka.

Ethically or diplomatically? Broadening the boundaries of the acceptable in the modern diplomatic discourse¹

Olga Volodymyrivna Ponomarenko

Department of English Philology and Intercultural Communication, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine
olga0508009510@gmail.com

Key words: modern/contemporary diplomatic discourse, diplomatic documents, diplomatic notes; changes, established norms, (in)admissible and (in)acceptable style

Ключевые слова: современный дипломатический дискурс, дипломатические документы, дипломатические ноты, личная нота, структура документа, нарушения; изменения, устоявшиеся нормы, (не)допустимый и (не)приемлемый стиль

Traditions and common beliefs are strong, moral and ethical norms are even stronger. Thus, for centuries diplomacy itself, as well as diplomatic discourse it uses and produces, were justifiably associated with secrecy, rigidity of forms, adherence to the norms, some vagueness, ambiguity, aristocracy, sophisticated manners, correct behavior, tastes, and, of course, extreme politeness, which was taken for granted. It was but seems no longer to be.

The modern world has already got used to the inevitable notion of rapid changes occurring uninterruptedly in all spheres of human activity. The processes of globalization and mediatization – understood as the growing influence of the media on different spheres of human life and activities (Mediatization) – have contributed a great deal to such changes. The increasing power of global mediatization to shape and frame the society in general and different processes taking place in it, communication included, has made an impact on political and, consequently, diplomatic discourse, in particular, changing their traditional canon. Another factor that has influenced the habitual patterns in the diplomatic discourse is the quick development of new forms of information spread and exchange (referring to the rise of digital means of communication).

There are no doubts regarding the positive effects of these transformations as far as rapidness, big audience involvement, diversity of thoughts and points of view, equality, openness, transparency, democracy, publicity, accessibility to information and similar factors are concerned. Still, researching linguists are trying to define the limits and extent to which openness and democracy are admissible in the modern diplomatic discourse. The issue is of professional interest, too. Thus, the **goal** of this paper is to demonstrate and testify (using concrete examples) the changes already verified in the contemporary diplomatic discourse canon, and to show new limits of the admissible in diplomatic communication.

Diplomatic discourse was singled out as an independent type of discourse at the end of the 20th century and definitely established as such at the beginning of the 21st century (Dardano – Trifone, 1985), having been previously classified as part of the political discourse (Denton – Woodward, 1985; Ponomarenko, 2015; Arakelyan – Avetyan, 2017;) or, in any case, labelled as one of the institutional discourses (Kozheteva, 2012; Larkina, 2010; Shepitko, 2010). Most **existing linguistic investigations** dedicated to the diplomatic

¹ UDC 81'139+811.11-112+327.8+172+177.1+808

discourse – the above quoted ones and many others – concentrated on proving its coherence to highly protocolled patterns.

Since then, however, linguists started to treat it separately. This became a unanimous position at the beginning of the 21st century (Veber, 2004; Volkova, 2007; Metelytsya, 2002).

A closer look at the latest **data samples** reveals a number of striking examples, registered prevalently in modern technologically-mediated forms of diplomatic communication, such as tweets, Facebook posts, some open personal letters and similar communiqués. Actually, several examples of such “non-protocolled” changes be traced in one open letter by the USA President, Donald Trump, to his Turkish homologue, Recep Tayyip Erdogan, written on October 9th, 2019 and made public primarily by the New York Times on the October 16th, 2019 (Trump) and consequently reprinted by other daily press and many more sources of printed or digital information, though sometimes accompanied by questionable translation (Ne bud’ durnem, 17.10.2019, 11:30). The single letter in question constitutes a rich **data-source** of expressions and utterances non-typical and unexpected for diplomatic discourse.

10/17/2019

Трамп Ердогану.вебр (698x878)

file:///H:/20191017_Bizn/Traмп Ердогану.вебр

1/1

Picture 1 Mr. Donald Trump’s letter to his Turkish homologue, Recep Tayyip Erdogan, October 9th, 2019

The investigation was carried out applying the elements of discourse and using cognitive, structural, comparative and descriptive **methods of analysis**. The investigated sample of the diplomatic was analysed, primarily utterance by utterance in order to compare with template documents of the kind, as well as to find coincidences and discrepancies with what is believed to be a typical personal letter (diplomatic note), in terms of its logical and structural organization, choice of appropriate lexical units, collocations and set phrases. Further, the text was broken down into separate elements and groups of elements. Thus, each case of lexico-grammatical, stylistically or notional inadequacy was documented and described. Finally, the material under scrutiny was investigated from the point of view of the communicative strategies and tactics applied.

After the conclusions were made, the potential direction of the diplomatic discourse evolution was suggested, and the prospect of its obvious changing was stated. Here below the obtained **results are presented**, followed by a careful description of traditionally inadmissible issues for diplomatic discourse.

In terms of the established diplomatic correspondence classification (Ponomarenko, 2012, p. 82–85) the analysed sample represents a (diplomatic) note. Actually, the President of any country – by the mere fact of occupying such position – is considered to be the chief diplomat, without belonging to career diplomats. The President enjoys some diplomatic powers, which are those powers that allow the person holding the office to form and/or maintain relationships with foreign states (Johnson, p. 81). These circumstances allow us to qualify and classify the letter of Mr. Trump as a diplomatic document and example of a personal note. This enables us to analyse the document in question within our linguistic research dedicated to the contemporary diplomatic discourse.

This direction in philological **investigation is particularly up-to-date** and demanded because there are no academic papers containing in-depth analysis of beyond-the-norms and out-of-rules usage of the diplomatic intercourse (as most diplomats, servants of the Protocol or linguists concentrate mainly on elaborating, establishing and introducing sophisticated, polite, respectful, even somewhat artificial patterns for diplomatic correspondence).

So, being part of diplomatic discourse, the written form of communication in diplomacy, which leave some analysable, arguable and provable material “testimony”, includes many types of documents (Ponomarenko, 2015, p. 38–40). However, no more than a couple of them occur frequently. It is worth mentioning that within some classifications and in certain books on diplomatic writing only four types of the most commonly used diplomatic documents are distinguished: (diplomatic) note, memorandum, official letter, and aide-mémoire (Satow, 2011, p. 58–65).

Still, in the current diplomatic practice, there can be observed a clear tendency to add a fifth (Johnson, p. 81) basic but important type subdividing diplomatic one-man/individual notes into two groups: personal and verbal. While the latter is an impersonal document, the former – gaining a particular importance nowadays more than ever – is written in the first person singular on the letterhead of the person signing it. Such a note is drawn following a fixed pattern in terms of its composition. It contains no number, and only its original is sent to the addressee (Ponomarenko, 2015, p. 38–40).

The most important issues in the diplomatic discourse are announced and discussed in personal notes. They are also used for sensitive matters of great or general concern. Thus, it is expected that this kind of correspondence should be of the utmost correctness and politeness, in all senses, and that the protocol norms should be carefully observed.

The personal note is one of the traditional and highly peculiar genres and types of the diplomatic documents; it constitutes the core of official letters in the professional diplomatic communication style. It has developed its commonly recognized pattern, which is, however,

attained, observed and kept in the analysed letter of Mr. Trump's. In particular, the message on the letterhead drawn up in the first person singular on behalf of its signatory consists of and bears the following essential components:

1) *centred and placed in the middle of the page, in its very upper part* – the National Coat of Arms (the symbolic emblem in the middle), it also states the sender (*The White House*), the place (*Washington*), the date (*October 9, 2019*) under the Coat of Arms;

2) *on the left-hand side in the upper part of the page* – the address to the addressee; a salutation written according to the protocol requirements and, thus, including appropriate honorable titles, all the necessary capitalization and the correct order of presentation, as it is exactly shown here below:

*His Excellency
Recep Tayyip Erdogan
President of the Republic of Turkey
Ankara,*

Finally, always on the left-hand side in the upper part of the page, the greeting comes, formulated in one of several ethically and diplomatically admissible ways (*Dear Mr. President*). It is worth mentioning that the word “*dear*” theoretically and formally stresses the friendly and respectful attitude of the sender [which is immediately disproved by what is contained in the next couple of lines];

3) then – *in between* – goes the letter itself and,

4) *at the bottom of the page, in the middle of it*, the due and, again, quite admissible and absolutely acceptable complimentary phrase as the closing formula of the personal note (*sincerely*), followed by Mr. Trump's personal signature, which is a standard expression of polite respect, courtesy and habitual formalities of the diplomatic discourse.

Nevertheless, there are expressions in Mr. Trump's letter under linguistic analysis that are completely at odds with and run contrary to the generally accepted image or assumption of what the diplomatic discourse should be (Ponomarenko, 2015, c. 39–44). Thus, what can hardly be seen as ethically and diplomatically admissible is what comes between the opening and closing polite formulas, i.e., where the essence of the letter is. Its form and style of presentation obviously denies and violates the established tradition, both, written and unwritten mandatory rules of observing tact and politeness, avoiding rude and harsh expressions which can be wounding to the dignity of the person or the country (state) to which the diplomatic document is addressed. Even more, the wording of the letter under analysis goes far beyond that and runs absolutely counter to stylistic conventions.

In fact, the style of writing and the letter's general mood aroused the attention not only of linguists, who are chronically attentive to words, vagueness, ambiguity or hidden meanings, but also of professional career diplomats as well. It proves our supposition about the remarkably unusual, unexpected “out-of-place” wording for the diplomatic environment. We can also refer here to a tweet of the ex-Minister of Foreign Affairs (ex-State Secretary) of Ukraine, Mr. Pavlo Klimkin. His on-line reaction appeared immediately on his Twitter account no sooner than Mr. Trump's letter had been published. The Ukrainian diplomat literally wrote (@KlimkinPavlo): “...*стиль розбиває шаблон. Стиль соціальних мереж, що підсилює емоції, а не сенс та зміст. Завтра це стане нормою ;), набагато швидше, ніж всі думають. Готуйтеся*”). Here we decided to reproduce the quote faithfully preserving the on-line signs of “smiles”, which add emotions to the message. In our translation (by O.P.), Mr. Klimkin's tweet would sound like this: “... the style breaks the template. The style of the social networks, the one that emphasizes and boosts the emotions, but neither meaning, nor content. Tomorrow this will become the norm ;), and much quicker than all might think. Get ready”.

The most striking and controversial examples of the above mentioned discrepancies, violations of ethical and diplomatic norms, discovered in course of the linguistic analysis of the letter in question, are the following:

Prevalently on the level of lexis, grammar and stylistics (words, word combinations, set phrases or expressions, rhetorical and stylistic figures):

- applying high-sounding words (*Don't let the world down. History will look upon you favorably...*);

- choosing expressions typical to other, not always adjacent types of discourse, e.g., borrowed from economic, business or gaming discourse (*You can make a great deal.*);

- usage of expressions typical for the colloquial style with a shadow of disrespect contained "between" or "under" the lines of what is literally written (*Let's work out a good deal! Don't be a tough guy.*);

- inserting derogatory and humiliating lexical units (*It will look upon you forever as a devil...Don't be a fool!*).

Prevalently on the level of pragmatics (communicative strategies and tactics):

- resorting to promises (...and I will) bordering with threats and menaces, both, direct and indirect (*You don't want to be responsible for slaughtering thousands of people, and I don't want to be responsible for destroying the Turkish economy – and I will.*);

- hinting at and alluding to important, often awkward, undesirable or crucial events and circumstances for the addressee (*I have already given you a little sample with respect to Pastor Brunson...*);

- self-boosting on the part of the sender with simultaneous hinting (*I have worked hard to solve some of your problems.*);

- bargaining and imposing conditions (*History will look upon you favorably if you get this done the right and humane way. It will look upon you forever as a devil if good things don't happen.*).

All the issues analysed above – but in particularly those revealed on the pragmatic level – indicate that all the essential requirements for fruitful communication (Ponomarenko, 2004) are violated, too, and, thus forbidden rhetorical methods are applied (Gamova et al., 2002). The conventions which are broken include Levinson's universal principles of politeness (Brown – Levinson, 1987) and Gricean maxims together with his Cooperative Principle (Grice, 1957; 1975) and so on.

It results from the analysis provided above that generally recognized and traditionally accepted standards of what diplomatic discourse is believed to be (Stanko), are too often violated in such a [relatively] short message. As was shown with the examples taken from the letter under investigation, this phenomenon, actually, occurs on all language levels introducing ambiguity, vagueness and, thus multiple possibilities for the addressee to understand and interpret what is expressed in an attempt to guess what was meant, either judging from separate words and expressions (*make a great deal, make concessions, the right and human way, good things*) or the whole sentences (*I will call you later*).

The researchers have at their disposal the very last sentence only in its written ("silent") presentation. Thus, the intonation pattern of the message – if the latter had been pronounced by the President himself as a "live" speech – can only be imagined or guessed. Sometimes it is good and to the general benefit that much of the communication in diplomacy is conducted in written form. At the same time such method leaves much space for further interpretation and little possibility to blame the author of the utterance. Any attempt to interpret any message is always a highly personal affair: it depends on various knowledge, skills and abilities of the interlocutors, be they concrete persons or impersonal huge audiences of all kinds, like electronic or printed matters' readers, conferences' participants, talk show attendees and so on.

We consider it necessary to provide the information we managed to recover from the Internet regarding what Mr. Erdogan did with the letter, though we have to add that there is no material proof of that in open public sources of information. Still, the already mentioned newspapers (Erdogan vy'ky'nuv ly'st Trampa, 17.10.2019, 14:01), redirecting the readers to the BBC's sources close to Mr. Erdogan (Trump u lysti zaklykav Erdogana), sustain that the Turkish President threw it away, into the garbage bin.

Finally, before concluding, one more remark should be made. The quotation of the Ukrainian diplomat, inserted at the beginning of this very article, was important for the author as a specialist in Linguistics, not in International Relations or Politics. Actually, it was obvious that the architectonics of the diplomatic discourse is varied. There exist many types of it, including coercive diplomacy as one of the final stages of diplomatic discourse in action, before war is declared. Coercive diplomacy is rather "non-diplomatic" in its expressions, though is aimed at solving international conflicts, eliminating threats and sorting out any other extremely dangerous situation. Anyway, there are limits regarding what can be said and done, and what cannot. Thus, for the sake of scientific accuracy, the words of the Ukrainian Minister helped us to clarify how the linguists should qualify and classify such unusual wording of the President Trump.

Now we are sure to argue the following conclusion: no matter how liberal and permissive the discourse of coercive diplomacy might be and whatever might be allowed in it, the newly-coined template of the diplomatic discourse, achieved by changing drastically the long established pattern of its main document – diplomatic (personal, what is more!) note to that extent was neither expected, nor welcomed. It is hardly acceptable and much disagreed for the moment, both, in diplomatic and linguistic circles.

No doubt, that Washington is one of – if not THE – world's greatest power in politics and diplomacy. So, taking into account the quoted here above predictions, and provided this is considered to be politically, ethically, diplomatically acceptable and admissible by the USA, then the linguists will have grounds to reconsider their classic studies and prevailing theories. Further they will need to make the appropriate modifications in the lists of main characteristics of what they long ago defined as, referring to or describing the diplomatic discourse.

The obtained **results** are striking, if regarded within the traditional image of diplomacy and the language it used to use. But the **value of these results** is in documenting and describing the real contemporary diplomatic discourse in all its realizations, without concealing or decorating anything. The **final conclusion** is clear: languages are constantly evolving, and the diplomatic discourse being part of a natural language, is evolving along with it. Its evolution is coherent to the development of the society in which the particular discourse is functioning. The increased use of social media and the significant broadening of the auditorium interacting with diplomats influenced their speech. Diplomatic discourse adjusted its previously high level to that of the majority of its recipients. Diplomats let into their speeches words and expressions from lower registers, pretending implying that they are ethically and diplomatically admissible. So the reconsideration of protocolled norms and the elaboration of new patterns for the diplomatic discourse of the contemporary technologically mediated globalized world seem to be inevitable.

The researchers of the field of linguistics, in their turn, are also to evaluate the relevance, draw conclusions and insist on diplomats adhering to the old-patterned protocol or, if required, to introduce respectful changes broadening the boundaries of the admissible in the diplomatic communication.

Literature:

- ARAKELYAN, R. – AVETYAN, A. (2017): The study of the general and the specific in political and diplomatic discourses. In: *Օրուր լեզուների բարձրագույն ուսուցում* (*Foreign Languages in Higher Education*), 1/22, s. 3–9.
- BROWN, P. – LEVINSON, S. C. (1987): Politeness: some universals in language usage. In: *Studies in Interactional Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 301–327.
- DARDANO, M. – TRIFONE, P. (1985): *La lingua italiana*. Bologna: Zanichelli editore S.p.A., s. 360–367.
- DENTON, R. E. – WOODWARD G. C. (1985, 1990): *Political Communication in America*. New York: Praeger.
- Diplomatic Communication Between States. In: *Rossyjskyj gosudarstvennyj gumanytarnyj unyversytet*. [Cit.: 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://studfiles.net/preview/4342898/page:81/>>.
- Erdogan vykynuv lyst Trampa u smitnyk; 17.10.2019, 14:01. In: *Ukrayinska Pravda*. [Cit.: 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://www.pravda.com.ua/news/2019/10/17/7229302/index.amp>>.
- GAMOVA, G. I. – ZAGREBELNA, L. S. – KOVALYOVA, T. V. – OLEKSENKO, O. A. – REDIN, P. O., eds. (2002): *Rytoryka. Navch. posibnyk*. Kharkov: XarRI UADU Magistr.
- GRICE, H. P. (1957): Meaning. In: *Philosophical Review*, 66/3, s. 377–388.
- GRICE, H. P. (1975): Logic and conversation. In: P. Cole – J. Morgan (eds.): *Syntax and Semantics*. 3. New York: Academic Press, s. 22–40.
- JOHNSON, A. (2015): *Diplomatic and military powers of the President*. [Cit. 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://prezi.com/m/4zlitv67agsn/diplomatic-powers-of-the-president/>>
- KLIMKIN, P. (2019): Prochytajte lyst Trampa Erdoganu. In: *TwitterMobile. Twitter, Inc.* (@PavloKlimkin). [Cit.: 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://mobile.twitter.com/pavloklimkin/status/1184737731286622208>>
- KOZHETEVA, A. C. (2012): *Lingvopragmaticheskie harakteristiki diplomaticheskogo diskursa: na materiale verbal'nyh not*. Dissertaciya: 10.02.19. Moskva: Moskovskij gorodskoj pedagogicheskij universitet.
- LARKINA, M. (2010): Instytuticijnyj dyskurs yak sociolingvistichnyj fenomen. In: *Naukovi zapysky. Aktualni problemy doslidzhennya tekstiv. Seriya: filologichni nauky (movoznavstvo)*, 89/5. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, s. 299–302.
- Mediatization (media). In: *Wikipedia*. [Cit. 2019-04-11.] Dostupné na internete: <[https://en.wikipedia.org/wiki/Mediatization_\(media\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Mediatization_(media))><http://studfiles.net/preview/4342898/page:81/>
- METELYTSYA, O. V. (2002): *Lingvosemyoticheskie prostranstvo diskursa dyplomatycheskogo protokola (na materyale tekstov dyplomatycheskogo protokola gosudarstvennogo departamenta SSHA)*. Dissertatsiya: 10.02.04. Volgograd: RGB OD.
- «NE BUD DURNEM»: Tramp napysav lysta prezidentu Turechchyny; 17.10.2019, 11:30. In: *Ukrayinska Pravda*. [Cit.: 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://www.google.com/amp/s/www.pravda.com.ua/news/2019/10/17/7229252/index.ampand>>; <<http://prm.ua/zalishites-diavolom-tramp-zvernuvsya-do-erdogana-z-divnim-listom/>>.
- PONOMARENKO, O. V. (2004): *Lingvopragmatychni zasoby vyrakhennya uxylnosti v suchasnomu italijskomu politychnomu dyskursi*. Dissertatsiya: 10.02.05. Kyiv: Kyivskij nacionalnyj universytet imeni Tarasa Shevchenka.
- PONOMARENKO, O. V. (2012): Zovnishnopolitychne dokumentuvannya: poyednannya naukovo-doslidnyckogo ta pedagogichnogo pidxodu (na materialy dyplomatychnykh dokumentiv Italiyi). In: *Innovacijni tekhnologiyi v procesi vykladanni inozemnoyi movy profesijnogo spryamuvannya*. Kyiv: DAU, s. 81–86.
- PONOMARENKO, O. V. (2015): Utochnennya lingvistichnoyi terminologiyi suchasnogo dyplomatychnogo diskursu. In: *Visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna filologiya*, 1/48. Kyiv: VPCz “Kyivskij universytet”, s. 38–43.
- Read Trump’s letter to President Erdogan of Turkey; 16.10.2019. In: *The New York Times*, 16.10.2019. [Cit. 2019-04-11.] Dostupné na internete:

- <<http://www.nytimes.com/interactive/2019/10/16/us/politicstrump-letter-turkey.html?smtyp=cur&smid=tw-nytimes&mtrref=t.co&assetType=REGIWALL>>.
- SATOW, E. M. (2011): Language of diplomatic intercourse. Diplomatic documents. In: *A Guide on Diplomatic Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 58–99. [Cit. 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://doi.org/10.1017/CBO9780511995194>>
- SATOW, E. M. (2015): *A Guide on Diplomatic Practice*. London – Atlanta: Andesite Press.
- SHEPIT`KO, S. (2010): Komponenty naukovoho dyskursu. In: *Naukovi zapysky. Aktualni problemy doslidzhennya tekstiv. Seriya: filologichni nauky (movoznavstvo)*, 89/5. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vynnychenka, s. 165.
- STANKO, N. (2001): Use of Language in Diplomacy. Chapter 2. In: J. Kurbalija – H. Slavik (eds.): *Language and Diplomacy*. Malta: Mediterranean Academy of Diplomatic Studies. [Cit. 2019-28-11.] Dostupné na internete: <<https://www.diplomacy.edu/resources/general/use-language-diplomacy>>; <https://www.diplomacy.edu/sites/default/files/Language_Diplomacy_Chapter2.PDF>
- Tramp u lysti zaklykav Erdogana «ne buty durnem». Toj vykynuv lyst u smitnyk.* [Cit. 2019-04-11.] Dostupné na internete: <<http://www.bbc.com/ukrainian/news-50080585>>
- VEBER, E. A. (2004): *Opyt lingvisticheskogo issledovaniya kognitivnogo dissonansa v angliyskom diplomaticheskom diskurse*. Dissertaciya: 10.02.20. Irkutsk: Irkutskiy gosudarstvennyi Universitet. Institut filologii inostrannyh yazykov i mediakommunikazii.
- VOLKOVA, T. A. (2007): *Diplomaticheskij diskurs v aspekte strategichnosti perevoda i kommunikacii: na materiale anglijskogo i russkogo yazykov*. Dissertaciya: 10.02.20. Chelyabinsk: Tyumenskij gosudarstvennyj universitet.

Summary

Ethically or diplomatically? Broadening the boundaries of the acceptable in the modern diplomatic discourse

The paper contains reflections of what is, might and should be considered ethically and diplomatically admissible with regard to the changes due to globalization and mediatization, which has lately reshaped the world society. The philological research is carried out on the material of the recently published and not yet linguistically analysed personal letter (considered as an example of the first person diplomatic note, one of the five most frequently used types of diplomatic writings) of the USA President. The written matter in question violates the established norms and breaks the style in the diplomatic interactions. And, as the proofs are multiple and easily traced on all the language levels, the threat of broadening the boundaries of the acceptable in the diplomatic discourse is obvious. Such circumstances urge diplomats and linguists to research and conclude on the justifiability of modifications in the traditional patterns of oral and written forms of communication in diplomacy.

Internal structures of abstracts and introductions in selected academic papers concerning literary and cultural subjects

Jana Ščigulinská

Institute of British and American Studies, Faculty of Arts, University of Prešov, Slovakia
jana.scigulinska@unipo.sk

Key words: writing strategies, academic journal, abstract, introduction, arts and humanities

Introduction

Writing academic papers to present the research worldwide is one of the key skills that modern scholars have to acquire. Not only the growing demands on the quality of the research but also its presentation occurs more and more in the centre of attention of the academic world. Especially for young researchers, it is challenging to publish their works in the journals belonging to Web of Science or Current Contents for many authors struggle to meet the requirements for publishing their papers. This paper is focused on the analysis of the possible differences related to the writing structures and strategies used in abstracts and introductions for these are usually the first parts of the research papers the academic and non-academic audience is acquainted with. Many of the full articles of respected journals are not always available without being charged, therefore, the structure and content of the research presented both in abstracts and introductions are decisive whether the particular research will or will not be beneficial for one's research or interest, and worthy of being purchased.

Both abstracts and introductions represent the key parts of the research papers as they are supposed to present similarly essential pieces of information about the research. So there is no wonder they have become analysed by many scholars from various perspectives (Murray, 2006; Alonso, 2009; Corbett, 2007; and others). This paper, therefore, focuses on the structural analysis of the selected papers' abstracts and introductions of the internationally recognized journal to find out whether they have the required type of the structure. Both abstracts and introductions represent the key parts of the research papers as they are supposed to present similarly essential pieces of information about the research.

Presenting the research and its results in the journals belonging to Web of Science or Current Contents databases represents for many scholars one of the highlights of their academic careers. The academic papers published within those databases are the results of the long-term expertise acquired in the academy. Therefore, several young researchers feel discouraged to present their research, in particular, due to the lack of their academic experience. Another discouraging reason is that there is only a limited number of the papers being published within the individual issues, which leads not only to high competitiveness among researchers but also to a stricter selection system on the side of the editorial boards of the individual journals. Many of those journals are published by the institutions which hold the prime in the area of academic research, still, they are open to international contribution as academy represents an open space. However, they present more culturally specific "form of the subject matter of inquiry" and as such, they have an influence on the "intellectual style" (p. 819) presented in research papers, according to Galtung (1981).

As a matter of fact, the differences among the intellectual styles present in culturally distinctive communities all around the world do not have to mean that the research is of a different quality, but it can affect its presentation and further dissemination among other members of the academic community. Regarding that, to avoid such a situation, many of the

respected journals emphasize using certain types of writing strategies and structures such as AIMRaD, AIM(RaD)C, and others. Most of these strategies and structures are primarily used in the papers the research of which is empirical. A question arises whether it is possible to apply similar writing strategies and structures to the types of papers related to the topics presenting literature, culture, history or arts, or whether there are other structures and strategies preferred in the certain types of academic journals.

Research Methodology

The research corpus of this study comprises papers from an international journal, *World Literature Studies*. The journal belongs to several index databases including Current Contents, and it is published in four volumes per year by the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. As such, it presents articles written in English, Slovak, Czech, German, and French. According to Blaxter's (1998) definition of types of journals, this journal can be defined as "academic" (p. 150), for it introduces research done by the academics from the fields specifically related to arts and culture, but mostly literature and literary theory. Even though that may seem like a vast area, after taking a closer look, the audience is not that large, as each of the four issues is focused on a particular theme which is quite specifically defined at the very beginning. On the other hand, the journal does not present papers which focus only on theory, for individual papers involve also literary and cultural interpretations based on the researchers' professional orientation. Each of the issues has its editorial board which in cooperation with the experts from the Slovak Academy of Sciences is responsible for choosing individual papers for the issue.

In highly recognized international academic journals, like *World Literature Studies* since it has been moved from the index category Q4 to Q1, certain structures and writing strategies are preferred and have to be followed by authors to get, at least, through the first round of the long process of selection in which both abstract and the completed papers are evaluated. Still, one of the problems is that acceptance of the abstract does not have to mean that the final version of the papers will be published, which is claimed also on the *World Literature Studies*' webpage. Even though the selection process in this journal starts with the abstracts and continues with the full texts, the present paper is focused also on the relationship between the abstracts and introductions used in the final versions of the selected English-written papers. The selection of the papers is relevant since English as such has become a lingua franca relevant for academy and dissemination of the research worldwide, as some of the articles present also non-Anglophone topics.

To analyse the structures related to the abstracts and introductions used in the *World Literature Studies*, there were selected 5 articles from one particular issue 3 Vol. 10, published in 2018 which was according to its index already categorized in Q1. The choice of the papers is restricted only to one issue, for there is an assumption that "structure is signalled in each paper" (p. 45) of the issue, according to Murray (2005). Regarding that, the comparison of the abstract and introduction structures is based on the theoretical framework designed according to the theories related to the academic writing presented by Murray (2005) and Mullen – Johnson (2007) in the case of the abstracts, and Swales (1990) and Bassnett (2005) in the case of the introductions.

1 Abstracts and their structure

1.1 IMRaD and AIMRaD

Many academic papers disseminating the results of the natural or health sciences are based on empirical research, thus their structure has evolved into a systematic presentation of such results. Several scholars have focused on academic writing and its individual sections to guide and improve the techniques and conventions based on the growing demands on the

academy and information dissemination about the researches. Most of the respected database academic journals from the area of natural and health sciences, and some scientific fields related to humanities, therefore, adopted patterns for the papers which have become standards during the 20th century as it is presented in “The introduction, methods, results, and discussion (IMRAD) structure: a fifty-year survey” written by Sollaci and Pereira (2004). IMRAD and AIMRAD have become widely accepted structures for academic papers not only for the above-mentioned areas but also for fields of study related to linguistics and language. Also, more and more academics specialised in literature and culture incline to this structure due to the reasons mentioned above. Though, it is often questionable whether such a structure is suitable also for articles from the fields of literature and culture and their cross-fields.

One of the reasons why AIMRAD, IMRAD have become popular, is their clearly stated structure. In most of the journals, abstracts are situated at the beginning of the papers, as they provide brief information about the research background, the purpose of the papers, the methods used for the research and writing the paper, the information about the results of the research as well as the conclusions (Sollaci and Pereira 2004). As the acronym suggests, in case of IMRAD, the abstract is not part of the papers, though, it can be published as a part of the journal or completely separately, for example, as it happens in the case of the papers published as conference proceedings, where abstracts are published as individual proceedings.

Abstracts in comparison to the complete academic papers are restricted by their length, as each academic journal has its limited number of characters that can be used. Therefore, they cannot provide the full context of the research presented in the papers in detail. Regarding that the authors have to focus only on the key aspects, for even academic papers should be written in a way “the so-called ‘general reader’ can understand” (Murray, 2005, p. 110). These “essential elements of the paper” are “topic, purpose and scope, methods and data analysis, the insights or findings yielded, and the primary significance or implications” (Mullen – Johnson, 2007, p. 167) and to some extent cover the answers on “Brown’s 8 questions” (in Murray, 2005, p. 111), which have become a useful tool for many researchers during their academic career. While the background of the research often illustrates the topic of the research and its scope, the purpose of the research explains in the abstract the reason why such or even further research is necessary. The introduction of methods explains not only how but also when and what procedures and conditions have to be set during the research. The abstract does not provide the readers with the complete results of the research, though, it often suggests their role for both theory and practice. One of the most relevant pieces of information that the abstract provides is presented in its conclusion, and it is the “key benefit for the readers” (Brown in Murray, 2005, p. 111). The data obtained on abstract structuring are presented in the table below (Table 1). They are discussed in the following section.

Paper	Number of characters in Abstract	Background	Purpose	Introduction of methods	Results	Conclusions	Empirical research
Paper 1	754	YES	NO	YES	YES	NO	NO
Paper 2	1522	YES	YES	YES	YES	YES	YES
Paper 3	1100	YES	YES	YES	YES	YES	NO
Paper 4	642	YES	YES	YES	YES	YES	NO
Paper 5	626	YES	NO	NO	NO	NO	NO

Table 1 Structure of the abstracts of the selected papers

1.2 Results of the analysis of the abstracts in the selected papers

Each of the analysed articles from the issue of the *World Literature Studies* journal included the abstract, however, it was situated not at the beginning but the end of the individual papers together with the contact information about the authors. Regarding that, the structure of the papers does not incline to IMRaD but rather AIMRaD structure of the journals, yet its adjusted version. Concerning the general features of an abstract mentioned above, the editorial board of WLS requires approximately 600 characters. In the case of the analysed papers, the length of the individual abstracts was between 626 and 1522 characters (Table 1). In relation to their structure, three of the papers (Paper 2, 3, 4) included in their abstracts information about the research's background, purpose, methods, results and briefly mentioned conclusions (Table 1). Despite that some of them were not organized in the same order, the information was presented still quite clearly there. In the case of Paper 2, the abstract also involved brief information about the presence of empirical research as a support to the results of the paper. While Paper 1 illustrated a brief presentation of the research background, there was no direct information about the purpose of the research or its brief conclusion. The paper did not include any information about the presence of empirical research as well. As mentioned above, Papers 3 and 4 included all the information except the empirical research. The most surprising were the results of the analysis of Paper 5. The abstract of this paper included only the introduction of the background of the research, everything else was absent.

Regarding that, it is possible to say that two-thirds of the analysed papers follow the required structure of abstracts presented in the AIMRaD structure required by most of the highly recognized journals. In addition to that, one of them includes the information about the empirical research, even though as such it represents the combination of quantitative and qualitative research, regardless, that is in accordance with what Sollaci and Perreira (2004) presented. In the abstract of Paper 1, the purpose and conclusion are absent, though, the rest of the abstract provides enough information to make it informative enough for further reading of the paper. On the other hand, Paper 5 does not contain enough information required for the abstracts, so those who might be interested in the topic of the research will face the hesitation whether to continue in reading or not. However, one of the pluses is the uniqueness of the research topic this paper offers.

2 Structure of Introductions

2.1 Introduction and its functions

Similarly, as in the case of abstracts, also introductions are key parts of the papers when it comes to the review process. Corbett (2007) refers to them as “shop window” (p. 24) of the papers that is relevant for those who take part in the editorial process of the papers' selection and those who intend to read those papers as they might be beneficial for their own research. The conventions of the introduction writing in the academic papers have been analysed for some time, though, as mentioned, mostly concerning the areas related to the natural or social sciences (Bhatia, 1993; Hyland, 2000; Swales, 1990, 2004; Gopen – Swam, 1990; Kirkman, 1992; Turk – Kirkman, 1989). In contrast to the structures of the papers in the previously mentioned areas, the humanities and arts have been less restricted as the content of their research could not be grasped within the firmly determined rules and conditions of the former. Corbett (2007) emphasizes their “greater variation in the structure and style” (p. 25), which is simply accepted by academia. However, the originally less conventional journals from those areas, to achieve wider academic recognition, had to re-evaluate their attitudes to the structures of the papers as well. Alonso (2009) emphasizes that the introduction, and not only within the AIMRaD structure, should pave the way to the “current knowledge and indicate the gap [that] exists in the field of study” (p. 120). To become beneficial for the academic

audience, the papers should become the means of how to not only cover but also to enrich the academic environment with something new or different.

An introduction, therefore, illustrates significant features of the research that the author develops in the body of the papers later. The position of the research questions, hypothesis, aims or purposes of the study is usually at the end of the introduction of the journal papers (Alonso, 2011). Swales (1990) puts emphasis on defining the “territory” for establishing of the particular research. Only after that, it is possible to identify the areas within the territory which require a closer analysis, question them so that new views or observations emerge (in Corbett, 2007, p. 25). In comparison to that, Bassnett (2005), whose research combines some steps introduced by Swales (1990), presents a similar structure of the introduction. Though, in her case, the focus is concentrated more on the specified area of the research, identifying the matter to be explored more, and presenting the means and procedures of how to achieve that. Regarding that, one may complain as a considerable amount of research is designed to “express the problem-solving methodology” (Corbett, 2006, p. 28). As Corbett (2006) continues, that is often problematic for the researchers related to the arts and humanities who have to employ different methodologies which “allow greater latitude for evocative images and perspective-jolting metaphors as valid avenues towards enlightenment” (p. 30). Therefore, the following part of the paper is focused on the analysis of the structure of the introductions in the selected *WLS* papers which are primarily presenting research from the area of arts and humanities.

2.2 Results of the analysis of the introductions in the selected papers

In relation to each of the analysed introductions, the main focus was on three areas analysed by both Bassnett (2005) and Swales (1990). It included the establishment of territory and research identification, an identification of the specific area and specific issue and their specification of the means of how to approach the issue. Corbett (2006) emphasizes that in the case of the first area there are other points which should be included in it, such as “(a) asserting that your research topic is important, (b) making some kind of generalization about the research topic, and/or (c) reviewing the previously-published literature on the topic” (p. 26). In the case of the second area, the author deals with the options, such as (a) arguing that previous research is wrong, (b) indicating a gap in previous research, (c) raising a question about previous research without arguing that it is completely wrong, and/or (d) continuing a tradition that previous research has started” (Ibid, p. 27). In the case of the third area, Corbett (2006) alludes to Swales (1990) (2004) in a way that the introductions should finish with “(a) outlining the purpose of one’s research, (b) announcing its existence, (c) announcing the findings of the present research, and/or (d) previewing the structure of the research article” (p. 28). The results of the analyses of the individual introductions based on the descriptions of the individual areas are noted in Table 2. The table presents not only the information that the individual introductions contained particular areas but also their closer specifications which were recognized in the papers.

In general, each of the analysed papers contained the individual areas, including the specification related to the aim, hypothesis or research questions situated at the ends of the introductions. Though, the individual papers differed in the specificity of the way they presented in their introductions in relation to the research. As an interesting observation can be the structures of Paper 1 and 5, which similarly as their abstracts, had simpler structures, which will be presented closely in the paragraphs below. In the case of Paper 2, 3 and 4, the structure of their introductions was presented more specifically. About that, the link between the structure of the abstracts and introductions is obvious as they share some structural features.

	Paper 1	Paper 2	Paper 3	Paper 4	Paper 5
1. Establishment of territory and research identification	YES (b)	YES (c)	YES (b) (c)	YES (b) (c)	YES (a) (b) (c)
2. Identification of the specific area and specific issue	YES (d)	YES (b) (c)	YES (b) (c)	YES (b) (c)	YES (d)
3. Specification of the means how to approach the issue	YES (a)	YES (a) (b) (c)	YES (a) (b) (c)	YES (c) (d)	YES (c) (d)
Research Question, Hypothesis, or Aims	YES aims	YES a hypothesis	YES a hypothesis	YES a hypothesis	YES aims

Table 2 Structure of the introductions of the selected papers

The structure of Paper 1 introduction was the simplest one out of the analysed papers. The introductory part provided the reader with the information related to the topic of the paper in a more generalised manner. The author of the paper kept focused on the selected area of the research, which was obvious in the fact that the paper was built on the generalized information related to the topic, and the author continued similarly. The third part of the introduction of Paper 1 delineated and reasoned the outline of the research and was without any diversions or pointless descriptions. As such, it resulted in presenting the aims of the research which were also delineated quite clearly.

The introduction of Paper 2 was the longest and was divided into two parts. In this introduction, Paper 2 reviewed the papers and research from other authors, though related to the author's research. In contrast to Paper 1, there was no generalisation. Instead, the author emphasized various views related to the research topic and created a base for the other part of the introduction which was pinpointing what was missing in those research studies. In addition to that, the second part of the introduction did not criticise the previous research but rather suggested the possible complements to the previous perspectives. The third part of the introduction in Paper 2 briefly formulated the purpose of the present research as well as it referred to some of its results. The elaboration of Paper 2 introduction can be seen in the involvement of the hypothesis instead of simply stating the aims or presenting the research questions.

Paper 3 introduction was shorter though it was elaborated quite specifically. The author identified not only the area of the research but also presented the relevance of such research. Similarly as in Paper 1 introduction, even in Paper 3, the introduction contained some level of generalisation of the topic, though not in such extent as it was in Paper 1. In addition to that, it also included the author's critical views on other topic-related research which similarly as in Paper 2, established space for further ideas related to the author's research. The introduction contained the layout referring to the presented research including its purpose and some of the findings, and a hypothesis confronting the author's own research and the previous research.

The introduction of Paper 4 also covers three of the above mentioned areas. In comparison to the rest of the introductions, this one is the second most extensive introduction regarding its length. However, its structure was not that balanced as in Paper 2 or the other

shorter introductions. Still, the introduction contained the information about the research area and to some extent, it offered some generalisation of the topic, at the same time it pays a lot of attention to the investigation of the literature and research dealing with the author's research topic. In addition to that, this part of the introduction referred to pros and cons of the previous research and theories and sorted out the specific areas which were in contrast with the topic of the author's research. The end of the introduction suggested some of the results as well as the outline of the body of the papers. Even in this case, the introduction contained a hypothesis situated at the end of the first paragraph of the introduction.

The last analyzed introduction presented in Paper 5 was longer than the introductions in Papers 1 and 3, and shorter than those in Papers 2 and 4. Similarly, as in Paper 3, the introduction included the points emphasizing the relevancy of the research presented in the paper as well as the key information from the studies related to the author's research in the form of review. In case of the identification and addressing the issue, the second part of the introduction focused on the development of the knowledge presented in the reviewed researches. At the end of the introduction, the author alluded to some of the results and outlined key points of the research later developed in the paper. While the previous papers involved hypotheses, Paper 5 included quite clearly stated aims of the research and again emphasized the research relevance.

Discussion

In the case of respected academic papers focused on humanities and arts, there is a growing tendency to follow the IMRaD or AIMRaD structures. However, as the results of the analysis showed on the selected research papers of *World Literature Studies*, the area of arts and humanities still employs a variety of approaches to present the research what directly influences the structures of the papers, the abstracts and introductions in particular. Based on the analysis, it is possible to say that despite the journal's short time of being in the index category Q1, the authors of the academic papers dealing with historical, cultural and artistic topics have started to employ the structures which are seen as more common practice for the other respected journals with higher indexes.

As it can be seen in the case of Papers 2, 3, and 4, the structure of their abstracts and introductions was very similar for each of them presented the background of the research, specification of the research itself, the methodology with the hypotheses, the results or conclusions. In particular, Papers 2 and 3 quite precisely developed the information related to the background specification of the research area including the processes and means how to approach any of the issues. Regarding that, it is possible to say that the introductions in the above-mentioned Papers, not only followed but also developed the information presented in the abstracts in more detail.

On the other hand, the results of the analyses revealed that some of the papers' structures, notably those in the abstracts, did not involve certain structural elements. Paper 1 missed in its abstract the presentation of the purpose and some preliminary conclusions of the research, therefore, it diverted from the established structures characteristic for most of the academic journals based on the AIMRaD structures. Yet, the introduction with the information implemented within its structure complemented and developed the lacking parts.

Paper 5's abstract can be seen as the structure which is simplified the most in comparison to the others. As such it lacked the information about the purpose of the research, used methodology, or any note about the results and conclusions referring to the research. The introduction of this paper, on the other hand, contained the presentation of the background and the area of the research, though, it also included the specification of the aims of the research which illustrated also the purpose of the research, and the means how to achieve them. Moreover, the introduction of Paper 5 complemented the missing information about the

research results and its conclusions. Similarly, as in the case of Paper 1, even Paper 5 represents another structural variety affected by the methodological approach used in the research and diverts from the established structures. However, the elaboration of the introduction substitutes the lacking information from the abstract.

One of the explanations resides in the distinctive approaches which the specific topics of those papers required. As a result, the structures of the abstracts were affected by that. Then again, just for the diversity in the abstracts, it was possible to recognize the importance of the relationship between the abstracts and the introductions. To some extent, the individual introductions substituted the missing structures in the abstracts as they complemented the lacking information.

Conclusion

The organization of the structure in case of abstracts and introductions affects the attitudes of those who evaluate scholarly papers as well as the audience in that whether the paper is interesting or relevant and enriching for one's research. Especially, in the case of highly recognized scholarly papers, these two parts have a key role in the initial review process.

The present paper was focused on the analysis of the structure of abstracts and introductions in the selected papers in the academic journal included in the international databases of Current Contents, *World Literature Studies*. The abstracts were analysed concerning the presentation of brief information about the research background, the purpose of the papers, the methods used for the research and writing the paper, the information about the results of the research as well as the conclusions.

According to the analysis, three papers included in their abstracts the key information about the research. Moreover, only one of those abstracts (Paper 2) contained also a reference about the empirical research as a part of the papers, therefore, it followed the structure of the abstract characteristic for the AIMRaD structures of the academic texts. The remaining two abstracts (Paper 1 and 5) lacked parts such as presentation of the research purpose, the introduction of methods, results or conclusions, therefore, the information about the presented research was not complete.

In the case of the analysis of the introductions, the results revealed that also the structures of the introductions of the selected papers did not have unified structures. The analysis was focused on three main areas and the possible features they could involve. While the first area was focused on the identification of the area based on the establishment of its niche and territory together with the specification of the research, the second one emphasized the specification of this niche concerning the research problem. The third area referred to as the means of how to approach the specific issues related to the niche and research problem.

According to the analyses of the individual introductions, it was revealed that each of them contained all three above mentioned areas. However, their differences resided in the specifications of these areas. Papers 2, 3, 4 covered at least two or three of those specifications. Paper 1 covered only one specification per area. Paper 5 was somewhere in between as it had three identified specifications in the first area, only one in the second area and two specifications in the third area.

Based on the analyses, it is possible to present that the introductions which had more specification per area, illustrated the research more precisely than those whose areas were limited only to one specification. Regarding that, the introduction structures seemed better organized and compendious in relation to the presentation of information about the research.

What was also interesting was the observation of the relationship between the structures of the abstracts and introductions. The abstracts of Papers 2, 3, and 4 included in their structures all the features required. Concerning the structure of their introductions, again,

Papers 2, 3 and 4 represented elaborated parts of the papers. The remaining two papers differed from the others in relation to the structure of their abstracts and introductions. Though the introductions complemented the lacking information and caused that the quality of the rest of the papers was secured. On the contrary, it just supports the fact that the area of humanities and arts concerning the writing the academic papers even for the respected academic journals, still considers that some research studies require to be presented via specific style, structure and employed strategies. Though, to prove that this part of the analysis was not just an exception, the analysis of more papers would be required. To contribute to the existing research on the academic writing, the analysis of other papers from the selected issues of the years 2016, 2017 and 2019, is planned not only to analyse the structure and relationship between the abstracts and introductions but also to observe the possible changes in the writing style and structure affected by the change of the index category.

Bibliography:

- ALONSO, R. (2009): *Writing for Academic Purposes: A Handbook for Learners of English as a Second Language*. München: Lincom.
- BASSNETT, S. (2005): Bringing the news back home: strategies of acculturation and foreignization. In: *Language and Intercultural Communication. Special Issue: Global News Translation*, 5/2, p. 120–130.
- BHATIA, V. K. (1993): *Analysing Genre*. London, New York: Longman.
- BLAXTER, L. – HUGHES, C. – TIGHT, M. (1998): *The Academic Career Handbook*. Buckingham: Open University Press.
- GALTUNG, J. (1981): Structure, culture, and intellectual style: an essay comparing saxon, teutonic, gallic and nipponic approaches. In: *Social Science Information*, 20/6, p. 817–856.
- GOPEN, G. D. – SWAM, J. A. (1990): The science of scientific writing. In: *American Scientist*, 78, p. 550–558.
- HYLAND, K. (2000): *Disciplinary Discourses*. London, New York: Longman.
- KIRKMAN, J. (1992): *Good style: writing for science and technology*. London: Spon Press.
- MULLEN, C. A. – JOHNSON, W. B. (2007): *Write the Top! How to Become a Prolific Academic*. New York: Palgrave Macmillan.
- MURRAY, R. (2005): *Writing for Academic Journals*. Maidenhead: Open University Press.
- SOLLACI, L. – GOMES PERREIRA, M. (2004): The introduction, methods, results, and discussion (IMRAD) Structure: a fifty-year survey. In: *Journal of the Medical Library Association*, 92/3, p. 364–367.
- SWALES, J. (1990): *Genre Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SWALES, J. (2004): *Research Genres*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TURK, C. – KIRKMAN, J. (1989): *Effective Writing: Improving Scientific, Technical and Business Communication*. London: Spon Press.
- CORBETT, J. (2007): Writing the introduction and conclusion of a scholarly article. In: D. P. J. Soule – L. Whiteley – S. McIntosh (eds.): *Writing for Scholarly Journals. Publishing in the Arts, Humanities and Social Sciences. Electronic Social Science, Humanities and Arts Review for Postgraduates*. Glasgow: University of Glasgow, p. 24–33.

Summary

Internal structures of abstracts and introductions in selected academic papers concerning literary and cultural subjects

The present paper is focused on the analysis of the possible differences related to the writing structures and strategies used in the abstracts and introductions of the academic journal *World Literature Studies*

in the selected issue from 2018 and its papers published in English. The aim of the study was to determine whether the abstracts and introductions of the papers related to area of art and humanities followed and shared the features related to their structure which are accepted and preferred by the academic journals of higher ranks. The results of the analysis refer to growing tendency to employ such types of structures even in the research areas related to literature, culture or arts. On the other hand, the analysis revealed that in the indexed journal, *World Literature Studies*, the structure of the abstracts is not always unified, as some structures are omitted. Regarding that, the missing information is present and sometimes developed in the introductions. This is an important result of the research presented in this paper, as it illustrates the importance of the mutual relationship between academic abstracts and introductions when presenting the academic research.

This paper has been published as a part of submitted KEGA n.007PU-4/2019: Defining a writing style of scholarly papers written in English vs. Slovak/Slavic linguoculture conventions.

Перекладознавча модифікація номінативних та комунікативних одиниць (на матеріалі приказок, прислів'їв та загадок)

Світлана Олексіївна Швачко

Ірина Карпівна Кобякова

Кафедра германської філології, Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій,
Сумський державний університет

s.shvachko@ifsk.sumdu.edu.ua

i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, словоцентричний та текстоцентричний підходи, приказка, прислів'я: загадка, англомовний та україномовний дискурси

Keywords: translation analysis, saying, proverb, riddle, wordcentric and textocentric approaches, English and Ukrainian discourses

1 Вступ

У статті зосереджується увага на теоретичному осмисленні перекладознавчого аналізу мовних та мовленнєвих одиниць (об'єкт дослідження). Предметом дослідження є етапи перекладознавчого трактування та трансмісії, процеси конвергенції та дивергенції компаративів, детермінації квазісміслу (*Tertium comparationis*) фактором *mentalese* (синкрети ословлення ментального компоненту).

Мета дослідження полягає у верифікації перекладознавчого аналізу, в осмисленні природи референтів перекладу, в ідентифікації залежності вибору методів від природи номінативних та комунікативних одиниць.

Актуальність теми дослідження визначається її топікальністю, новизною завдань, малодослідженістю задіяних проблем, зростаючим інтересом учених до релевантних академічних та дидактичних завдань.

Завдання роботи полягає в: осмисленні синкретичних термінів *mentalese*, *Tertium comparationis*; розпізнанні словоцентричного та текстоцентричного перекладознавчого аналізу референтів англомовного та україномовного дискурсів; верифікації лінгвістичних атрибутів (критеріїв) об'єктів дослідження; уточненні розбіжностей між прислів'ями, загадками та приказками; визначенні перспектив досліджуваної теми.

Матеріалом дослідження слугували одномовні та двомовні словники.

Концептуально методологічною домінантою є прийом *менталіз* (англ. *mentalese*), що семантизує інтеракцію ментального та лінгвістичного. Суфікс – *ese* позначає мови або субмови в епідигматичному режимі Пор. *Japonesese*, *Chinesese*, *educationese*, *computerese*, *telegramese*.

Аналіз об'єктів перекладу каузується словоцентричним /текстоцентричним підходом, дискурсивною та жанровою представленістю текстів або семантичним дизайном мовних модусів.

Вибір атрибутів перекладознавчого аналізу базується на лінгвістичних критеріях заявлених об'єктів – слів та текстів. Провідним у роботі є онтогносеологічний метод, що маркує ословлення референтів та їх ментальні процеси. Неопізнані та неословлені поняття в мові оригіналу залишаються незаповненими в ендозоні трансляції. У таблицях 1-5 використовуються лінгвістичні критерії заявлених об'єктів. У роботі задіяний досвід експертів з теорії та практики перекладознавства Н. Алефиренка, Т. Анохіної, П. Торопа, О. Білоуса, Дж. Раск, А.Пім, С. Швачко, Т.Томашкевич, Р. Валдеон. Вивченню

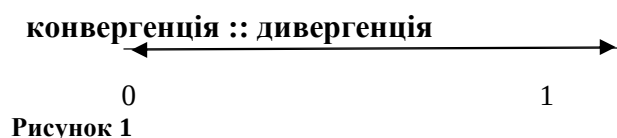
перекладознавчого аналізу присвятили праці Л. Булахонська, Н. Борисова, Т. Шмігера, М. Біла, М. Чіжмарова, І. Кобякова, Дж. Кундрат, Дж. Соколова.

Термін *перекладознавчий аналіз* маркується в наукових доробках Т. Шмігера на матеріалі україномовного внутрішнього дискурсу (Шмігер, 2009, с. 35).

Питання аналізу семантичної дистанції компаративів статистично осмислюється за формулою *SD* (Бережан, 1993, с. 34),

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A+B},$$

в якій *n* позначає спільні атрибути компаративів, (*A + B*) – тотальні ознаки останніх. Адитивним до таблиці є лінійний вектор процесів конвергенції та дивергенції.

Наближення до нуля вказує на явище конвергенції, а наближення до одиниці маркує дивергенцію (алонімічність, синонімічність). Таким чином, візуалізується дієвість чинників атракторів та репелерів.

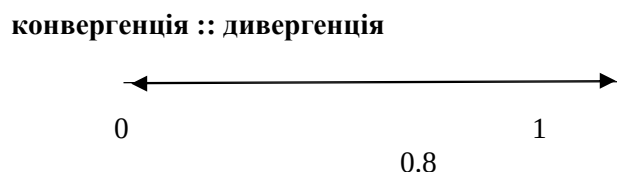
2 Словоцентричне вимірювання об'єктів перекладознавчого аналізу в англomовному та україномовному дискурсах

У таблицях 1 – 2 представлені відповідно інтралінгвальні та інтерлінгвальні виміри референтів (Bilá – Kašmárová, 2016, р. 169). Критерій білатеральності співвідноситься з поверхневою та глибинною структурами. Поверхнева структура представлена лексично, глибинна – семантично. Зазначені структури номінуються терміном *глобальна структура*.

Частиномовний критерій базується на системному об'єднанні структур за словоцентричними референтами. Частиномовна представленість повнозначних слів має різновиди в морфологічних, синтаксичних, семантичних та словотворчих (епідигматичних) зонах (див. табл. 1).

№ з/п	Лінгвістичні критерії	Референти	
		англ. <i>say</i> (v) «мовити»	англ. <i>saying</i> (n) «приказка»
1	Білатеральність	+	+
2	Поверхнева структура	–	–
3	Глибинна структура	–	–
4	Частиномовна група	–	–
5	Словотворча (епідигматична) група	–	–

Таблиця 1 Словоцентричний (внутрішньомовний) вимір лексем *say* (v) :: *saying* (n) в англomовному дискурсі

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 1}{5 + 5} = 1 - \frac{2}{10} = \frac{4}{5} = 0.8$$

Частинимовна дивергенція патерну *англ. say (v) :: saying (n)* детермінує семантичне та епідигматичне розходження, семантична дистанція – $SD = 0.8$

Таблиця 2 ілюструє випадок семантичного розходження інтернаціональних слів на зразок *англ. complexion* «колір обличчя» / *укр. комплекція* «статура», *англ. artist* «художник» / *укр. артист* «актор», *англ. fraction* «дріб» / *укр. фракція* «група людей».

№ з/п	Лінгвістичні критерії	Референти	
		<i>англ. complexion</i> «колір обличчя»	<i>укр. комплекція</i> «статура»
1	Білатеральність	+	+
2	Поверхнева структура	+	+
3	Глибинна структура	–	–
4	Частинимовна група	–	–
5	Словотворча (епідигматична) група	–	–

Таблиця 2 Словоцентричний (зовнішньомовний) вимір референтів у англomовному та українomовному дискурсах

конвергенція :: дивергенція

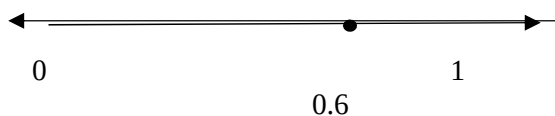

Рисунок 3

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 2}{5 + 5} = 1 - \frac{4}{10} = \frac{3}{5} = 0.6$$

Перекладозначий аналіз інтернаціональних слів цього зразку свідчить про їх глибинне розходження. Спільними критеріями при цьому є білатеральність та наявність поверхневої структури. Таким чином, $n = 2$ (по таблиці 2), $SD = 0.6$.

У науковій картині прислів'я та приказки тлумачаться як *паремійні*, синонімічні метазнаки з огляду на їх фольклорні витоки, матеріалізацію пікторіальної інформації у статусі ін-текстів (за Торопом). На нашу думку, приказки виконують номінативну функцію з огляду на відсутність в них предикативності та тема-рематичних блоків. Скоріше, приказки реалізують атрибути номінативних одиниць, фразеологізмів, пікторальних вкраплень та кліше. Пор. *англ. Easy going* // *укр. безтурботний* (Баранцев, 1956, с. 116) *англ. wise after event* // *укр. після бійки махає руками* (Баранцев, 1956, с. 381), *англ. ever so much* // *укр. дуже дякую* (Баранцев, 1956, с. 119), *англ. old saying / wise saying / historical saying / it goes without saying* // *як кажуть* (Гороть, 2014, с. 718–719).

Перекладознавчий аналіз, таким чином, об'єктивує природу компаративів.

3 Текстocентричний аналіз об'єктів перекладу в англomовному та українomовному дискурсах

В нашому експерименті задіяні малі тексти – прислів'я та загадки, вибір яких верифікується новизною теми, її малодослідженістю та довільною актуалізацією емпіричного матеріалу. В перекладознавчому аналізі прислів'їв спрацьовують критерії

предикативності, тема-рематичної представленості, інформативної закінченості, прагматичного та образного наповнення.

В таблиці 3 зберігаються критерії словоцентричного підходу, а саме: білатеральність, глобальна структура, ідея методологічної синкрети *менталіз* (англ. *mentalese*). У текстоцентричних об'єктах діючими є позиції 1, 3, 4, 5, 7.

№ з/п	Лінгвістичні критерії	Референти	
		англ. <i>Don't trouble troubles until troubles trouble you</i> (proverb 1)	англ. <i>Don't count chickens until they are hatched</i> (proverb 2)
1	Білатеральність	+	+
2	Поверхнева структура	–	–
3	Глибинна структура	+	+
4	Предикативність	+	+
5	Тема-рематична представленість	+	+
6	Образна представленість	–	–
7	Прагматичне наповнення	+	+

Таблиця 3 Інтралінгвальний (внутрішньомовний) вимір прислів'їв у англomовному та українomовному дискурсах

конвергенція :: дивергенція

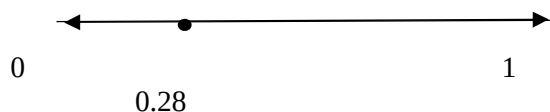

Рисунок 4

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 5}{7 + 7} = 1 - \frac{10}{14} = 0.28$$

Арифметичний вимір компаративів за семантичною формулою в таблиці 3 верифікує статус синонімічності в задіяних прислів'ях. Таким чином, третій елемент цього патерну (proverb 1) :: (proverb 2) семантизує квазісмісл «не поспішай» :: «не смійся людей». У перекладознавчому аналізі представлено вербально-арифметичну синкретичну величину.

В таблиці 4 зображається перекладознавча версія прислів'їв у двомовному дискурсі.

№ з/п	Лінгвістичні критерії	Референти	
		англ. <i>As you sow you shall mow</i> (proverb 1)	укр. <i>Що посієш, те й пожнеш</i> (proverb 2)
1	Білатеральність	+	+
2	Поверхнева структура	–	–
3	Глибинна структура	+	+
4	Предикативність	+	+
5	Тема-рематична представленість	+	+
6	Образна представленість	+	+
7	Прагматичне наповнення	+	+

Таблиця 4 Інтерлінгвальний (міжмовний) вимір прислів'їв у англomовному та українomовному дискурсах

конвергенція :: дивергенція

Рисунок 5

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 6}{7 + 7} = 1 - \frac{6}{7} = \frac{1}{7} = 0.14$$

На відміну від прислів'їв, загадки вживаються в ніші питальності типу англ.: *question and answer time, quiz, question utterances, riddles, problems, misteries, enigmatic endzone, puzzles*.

Загадки мають специфічну діалогічну композицію. Перша частина діалогу вербалізує меседж читачу, синкретичну інтерактивність теми та реми. В ініціальній частині тексту подається підказка для полегшення інтелектуальної задачі читачам. Інколи для енігматичного або гумористичного ефектів подається тематична відповідь. Пор: – англ. *The longest English word? - (s–mile–s)*.

- *What letter surrounds the British Isles? – “C” “si:” :: sea “«море»”.*

Загадки є значущі у річущі формальних та змістових структур – модифікації вихідних позицій вторинного конструювання, реалізації винахідливості, розваги, оцінки, регулювання когнітивно-комунікативного процесу. Специфіка загадок полягає у реверсії блоків теми та реми. Загадки представлені у питальних та розповідних реченнях зі збереженням ефекту квесетиву. Різними є їх функції: у прислів'їв – дидактична (директивна, регулятивна, виховна, настановча), у загадок – контролююча та пошукова.

№ з/п	Лінгвістичні критерії	Референти	
		прислів'я	загадки
1	Білатеральність	+	+
2	Поверхнева структура	-	-
3	Глибинна структура	-	-
4	Предикативність	+	+
5	Об'єм	+	+
6	Фольклорні витоки	+	+
7	Функції	+	+

Таблиця 5 Текстосентричне маркування вимірювання прислів'їв та загадок в англійському та українському дискурсах

конвергенція :: дивергенція

Рисунок 6

$$SD = 1 - \frac{2 \times n}{A + B} = 1 - \frac{2 \times 5}{7 + 7} = 1 - \frac{10}{14} = \frac{2}{7} = 0.28$$

Загадки позначаються різнобарв'ям графічного представлення. Перша частина діалогів закінчується питаннями, крапками, тире; друга частина залишається

енігматичною. Для полегшення читацького пошуку або для створення гумористичного ефекту подаються неочікувані відповіді. Пор. *англ. What flies and has four legs? – (Two birds), – укр. – що може жінка зробити з нічого? – (Салат, зачіску та трагедію).*

Загадки, як і прислів'я, мають фольклорні витоки, вони відкриті до взаємозмінюваності типу *укр. Місяць світить та не гріє. – Що світить та не гріє? – (Місяць).*

Начасі прислів'я потрапляють у наукову нішу, створюють про себе автобіографічні афоризми. Пор. *англ. Proverbs are the children of experience.*

укр. Хіба ревуть воли, як ясла повні? (Мирний).

Proverbs are the wisdom of the streets.

Proverbs and conversation follow each other.

A proverb is an ornament of language.

A proverb is to speech what salt is to food as the country to the proverb.

За деякими загадками закріпилися класичні заголовки творів. Пор. *англ. What will Mrs. Grundy say? (Shakespeare)? Will you walk into my parlor, said the spider to the fly? (Dreiser).*

У науковій картині, таким чином, загадки та прислів'я мають спільні лінгвістичні атрибути з огляду на їх дискурсивно-жанрове оточення, а також – за когнітивно-комунітивним тлумаченням.

Антропоцентризм має пряме відношення до малих текстів: людина є творцем секондарних утворень, митцем конструювань для людини та про людину. Носіями мови вимірюються, моделюються, валеризуються, модифікуються референти в модусах мови та мовлення. Частиномовні розбіжності та номінативна функція вважаються базовими критеріями словоцентричного тренду. Комунікативна функція, інформативно-прагматичні критерії є валоративними чинниками текстоцентричного підходу.

4 Висновки

Перекладознавчий аналіз тлумачень та трансмісії дуальних об'єктів фасцилізує їх осмислення, з одного боку, та препарує, з другого боку, активізацію словоцентричних та текстоцентричних трендів в англомовному та україномовному дискурсах – вербалізацію ментального процесу перекладу. Лінгвістичними критеріями компаративних діад в одномовному та двомовному словотворчому тренді є номінативні одиниці (слова та фразеологічні словосполучення); в текстоцентричному – комунікативні одиниці (тексти та висловлення, які вербалізують закінчену думку). Перекладознавчий аналіз охоплює компаративні внутрішньомовні та зовнішньомовні ендозони. Критерії порівняння вилучаються у ніші базових ознак порівнюваних одиниць. Лакунарні поняття не осмислюються і не вербалізуються: НІЩО породжує НІЩО. Семантично-формальні дивергенції компаративів генерують третій елемент – квазісмысл адекватних та неадекватних відповідників, що детермінується інтенсивністю процесів конгруентності та дивергенції за формулою семантичної дистанції між компаративами в одномовному та двомовному режимах.

Перспективу подальшого наукового пошуку вбачаємо в осмисленні типів перекладознавчого аналізу різних модусів мови та дискурсів.

Література:

- АЛЕФИРЕНКО, Н. Ф. (2005): *Спорные проблемы семантики*. Москва: Гнози.
 АНОХІНА, Т. О. (2018): *Корпусний лакунікон англомовної та україномовної картин світу*. Суми: СумДУ.
 БАЛАХОНСКАЯ, Л. В. (2010): *Игровая составляющая рекламного дискурса: социокультурный и*

- лингвистический аспект. In: Н. Х. Орлова (Отв. ред.): *Игровые практики культуры: Научные доклады и сообщения*. Санкт-Петербург: Философский факультет СПбГУ, с. 157–160.
- БАРАНЦЕВ, К. Т. (1956): *Фразеологічний словник англійської мови*. Київ: Радянська школа.
- БЕРЕЖАН, С. Г. (1993): *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. Кишинеу: Штиинца.
- БОРИСОВА, И. Н. (1999): Категория цели и аспекты текстового анализа. In: В. Е. Гольдин (Отв. ред.): *Жанры речи: Сборник научных статей*. Саратов: Изд-во Государственного учебно-научного центра «Колледж», вып. 2, с. 81–96.
- ГОРОТЬ, Є. І. (2015): *Англо-український семантико-словотворчий словник*. Луцьк: Вежа-друк.
- ТОРОП, П. (2014): *Тотальний переклад*. Вінниця: Нова книга.
- ШМІГЕР, Т. (2009): *Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя*. Київ: Смолоскип.
- BILÁ, M. – KAČMÁROVÁ, A. (2016): Multi-word lexical units in English and Slovak linguistics terminology. In: *Russian Journal of Linguistics*, 20/3, s. 164–175.
- BILOUS, O. (2019): “Deutsche Welle” as a mass media language for specialist purposes: pragmatics, analysis and translation. In: *Humanities and Social Sciences Reviews*, 7/6, s. 176–181.
- ČIŽMÁROVÁ, M. – KUNDRÁT, J. (2010): *Ukrajinsko-slovenský slovník pre základné a stredné školy*. Prešov: Nitech.
- CAYNE, D. S., ed. (1993): *New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language*. Danbury, Connecticut: Lexicon Publications.
- KOBYAKOVA, I. – SHVACHKO, S. (2016): Teaching Translation: Objective and methods. In: *Advanced Education*, 5, s. 9–13.
- MATTHEWS, P. H. (2005): *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. New York: Oxford University Press.
- RACZ, G. J. – PYM, A. (2017): Translation solutions for many languages: histories of a flawed dream, In: *Translation Review*, 98/1, s. 73–77.
- SHVACHKO, S. – KOBYAKOVA, I. (2018): Linguocognitive aspects of humour category. In: *II World Congress in Real and Virtual Mode East-West: The Intersection of Cultures*. Kyoto: Tanaka Print, 1, s. 17–23.
- SOKOLOVÁ, J. (2017): *Texty – Zobrazenia – Komunikáty*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- SUMMERS, D., ed. (2005): *Longman Dictionary of English Language and Culture*. Harlow: Pearson Education Limited.
- TOMASZKIEWICZ, T. (2010): Areas of untranslatability in audiovisual transfers. In: Ł. Bogucki – K. Kredens (eds.): *Perspectives on Audiovisual Translation*. Frankfurt/M, Berlin, Bern, Bruxells, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, s. 93–106.
- VALDEÓN, R. A. (2008): Anomalous news translation: Selective appropriation of themes and texts in the internet. In: *Babel*, 54/4, s. 299–326.

Summary

Translation modification of nominative and communicative units (based on proverbs, sayings and riddles)

The nominative and communicative units are being dealt with in wordcentric and textocentric approaches. The linguistic criteria are backgrounded by attributes of referents. Investigated words and texts are extracted from the English and Ukrainian discourses. The dominant ontognoseological principle is being verified by the verbal statistic experiments. The nature of translation referents backgrounds the choice of applied methods. The verbal and mathematic statistics visualize the results of this experiment.

O konceptualizácii pojmu „slovo“ v anglicko-slovenskom intersemiotickom priestore

Ingrida Vaňková

Inštitút anglistiky a amerikanistiky, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
ingrida.vankova@unipo.sk

Kľúčové slová: hermeneutické porozumenie, konceptualizácia, konfigurácia kódu, lexéma, lexia, slovo

Key words: hermeneutic understanding, conceptualization, code configuration, lexeme, lexical unit, word

1 Úvod

Jazykovedná terminológia tvorí jadro gnozeologickej a kognitívnej výbavy profesionálneho používateľa jazyka. Akademické štúdium cudzieho jazyka v učiteľských i neučiteľských smeroch preto nutne obsahuje aj akademické predmety zamerané na osvojenie si tejto špecifickej terminológie. Jednou z úloh budúcich profesionálnych používateľov jazyka je preto osvojiť si danú terminológiu v jazyku ich štúdia. V rámci akademického štúdia i výkonu profesie sa však budúci profesionálni používatelia cudzieho jazyka i profesionáli stretávajú s mnohými diskrepanciami medzi jazykovednými termínmi v cudzom jazyku a termínmi v slovenskom jazyku na každodennej báze. Termíny zdanlivo internacionalizované môžu v rámci interlingválnej komparatívno-kontrastívnej analýzy vykazovať signifikantné rozdiely. Aj najfrekvencovanejšie jazykovedné koncepty pri detailnom skúmaní tak možno označiť za interlingválne paronymá, v anglickom jazyku známe ako *false friends* (slov. doslovný preklad falošní priatelia). Nahliadajúc na danú problematiku cez optiku dvoch odlišných lingvokultúr, v tejto štúdii analyzujeme diskrepancie v konceptualizácii vybraných jazykovedných termínov. Konkrétne sa zaoberáme rozdielnou konceptualizáciou azda najfrekvencovanejšieho jazykovedného termínu „word“ a pridružených termínov „lexeme“ a „lexical unit“ v anglickom jazyku a termínov „slovo“, „lexéma“ a „lexia“ v slovenskom jazyku.

2 Predmet, ciele a metódy skúmania

Cieľom tejto štúdie je zistiť mieru diskrepancií v konceptualizácii analyzovaných termínov v anglickom a slovenskom jazyku. Pri napĺňaní daného cieľa je našou snahou poukázať na majoritný prvok existujúci vo variabilných prístupoch a identifikovať zjednocujúci moment týchto teórií, ktorý by následne umožnil pomenovať tieto diskrepancie. V našej analýze pritom postupujeme v smere anglický jazyk → slovenský jazyk. Sledujúc daný cieľ sme si položili nasledujúcu výskumnú otázku: Aká je miera diskrepancií medzi konceptualizáciami termínu „word“ a k nemu pridružených lexikologických termínov „lexeme“ a „lexical unit“ v anglickom jazyku ako zdrojovom jazyku s ich ekvivalentmi „slovo“, „lexéma“ a „lexia“ v slovenskom jazyku ako cieľovom jazyku? Diskrepancie medzi termínmi v oboch jazykovedných tradíciách možno identifikovať ako nesúlad v obsahu, rozsahu a funkcii. Obsah pritom znamená denotačný význam alebo jadro významu lexémy, rozsah je vymedzený ako škála významu alebo situácií, ktoré je možné signifikovať použitím konkrétnej formy, a funkcia označuje účel konkrétnych jazykových prostriedkov. Dané termíny boli súčasťou skúmaného korpusu v rámci grantovej úlohy KEGA 007 PU-4/2015 *Virtuálny interaktívny encyklopedický anglicko-slovenský a*

slovensko-anglický slovník všeobecnej jazykovedy¹, ktorej sme boli spoluriešiteľkou. V našej štúdií porovnávame anglický termín so slovenským termínom, resp. navrhnutým prekladateľským riešením.

Na objasnenie miery diskrepancií používame v našom výskume navrhnutú hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračnú metódu (k metóde pozri Bilá – Kačmárová – Vaňková, 2017; Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018), pozostávajúcu z úrovní a prvkov v súlade so sociokognitívnym prístupom k problematike konceptualizácie významu v jazyku. Pri skúmaní miery diskrepancií v konceptualizácii termínu „word“ a k nemu pridružených termínov navrhnutá hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračná metóda pozostáva z týchto štyroch štádií:

1. *Vymedzenie kognitívneho rámca v zdrojovom jazyku (anglický jazyk)* – určenie oblasti jazykovedy, do ktorej konkrétny termín ako lexéma patrí.

V rámci tohto štádia je identifikovaný mentálny rámec, do ktorého konkrétny termín patrí. Teóriou kognitívneho rámcovania a stratifikácie ľudskej skúsenosti sa zaoberá Fillmore (1985), podľa ktorého na dosiahnutie intralingválnej konceptualizácie je potrebné použiť kognitívny štruktúrovací nástroj umožňujúci použitie rozlišovacích kritérií alebo organizér ľudskej skúsenosti. V rámci tejto paradigmy význam pochádza zo skúsenostných schematizácií jazykového prostredia používateľa jazyka (aj profesionálneho) vyplývajúceho z jeho komplexnej skúsenosti a vedomých epistemických a kognitívnych procesov učenia sa. Z uvedeného tak vyplýva, že celý lexikón je organizovaný istým a konkrétnym spôsobom prostredníctvom mentálnych rámcov, v rámci ktorých je zabezpečené sémantické prepojenie jednotlivých slov na základe ich podobnosti, resp. odlišnosti ich významu a ich pragmatiky (Fillmore, 1978, in: Petruck, 1996).

2. *Kódovanie/hermeneutické predporozumenie v zdrojovom jazyku (anglický jazyk)* – definovanie a explanácia konceptu termínu v zdrojovom jazyku.

V rámci interlingválnej konceptualizácie významnú úlohu zohrávajú predkonceptuálne znalosti o kultúrnych a jazykových štruktúrnych systémoch a kódach príslušného zdrojového jazyka nadobudnuté komplexnou skúsenosťou a formálnym vzdelaním. Koncept hermeneutického predporozumenia vychádza z teórie ukotvenia človeka v jazyku (Taylor, 1985; Ricoeur, 2000), v ktorom je človek ako jazykové bytie schopný artikulovať svoju skúsenosť a axiologickú konceptosféru (konvencionalizované a inštitucionalizované koncepty vrátane morálky) v jazyku. Artikulácia ľudskej skúsenosti pritom predstavuje proces konfigurácie významu a jeho signifikáciu v jazyku.

3. *Mentálne uprednostňovaná verbalizácia významu na základe predošlej skúsenosti (salience) v zdrojovom jazyku (anglický jazyk)* – kontextualizovaná exemplifikácia.

V rámci tretieho štádia navrhutej metódy dochádza k verbalizácii mentálne uprednostňovaného významu na základe predošlej skúsenosti a komplexnej vedomosti. Giora (1997) v tejto súvislosti argumentuje, že takéto uprednostňované významy sú v ľudskej mysli kódované ako konvencionalizované. Tieto favorizované významy sa v konkrétnej situácii vybavujú automaticky a sú spracovávané na základe predchádzajúcich skúseností a interiorizovaných komplexných vedomostí profesionálneho používateľa jazyka i samotnej komunikačnej situácie. Verbalizácia uprednostňovaného významu je podmienená predchádzajúcou komplexnou skúsenostnou a

¹Korpus v rámci spomínanej grantovej úlohy pozostával zo základných a najfrekvencovanejších jazykovedných termínov spadajúcich do oblastí základných jazykovedných disciplín (fonetika a fonológia, morfológia, lexikológia, syntax, štylistika) vyučovaných v rámci bakalárskeho štúdia anglistických študijných programov. Výsledkom tejto grantovej úlohy je *Virtuálny interaktívny encyklopedický anglicko-slovenský a slovensko-anglický slovník všeobecnej jazykovedy* dostupný online na adrese: <<https://www.unipo.sk/filozoficka-fakulta/iaa/LTD/>>

vedomostnou základňou profesionálneho používateľa jazyka. Toto štádium je možné vtedy, ak sa nejaká konkrétna skúsenosť stane natoľko uprednostňovanou, že sa stane dominantnou v konkrétnom kognitívnom rámci, následne sa v ňom uloží a je vybavená kedykoľvek, keď je potrebná verbalizácia tohto významu. Čím častejšie používateľ jazyka využíva uprednostňovaný význam, tým dominantnejším sa stáva v príslušnom mentálnom rámci v lexikóne.

4. *Konfigurácia kódu v cieľovom jazyku (slovenský jazyk)* – identifikácia vhodného ekvivalentu v cieľovom jazyku, resp. návrh vhodného prekladateľského riešenia.

V rámci tejto fázy profesionálny používateľ anglického jazyka identifikuje vhodný ekvivalent v slovenskom jazyku, resp. používa vhodné prekladateľské riešenie.

3 Anglický termín „word“ a slovenský termín „slovo“

Štádium kognitívneho rámcovania v anglickom jazyku: Anglický termín „word“ ako jeden z najfrekvencovanejších, ale zároveň aj najmystifikovanejších a najnáročnejších termínov sa používa na úrovni všeobecnej lingvistiky, ako aj vo všetkých jazykovedných disciplínach. Z dôvodu náročnosti jeho definovania v rámci jednotlivých lingvistických disciplín boli zavedené ďalšie termíny (napr. „lexeme“, sl. „lexéma“ v lexikológii).

Štádium kódovania/hermeneutického predporozumenia v anglickom jazyku: Definícia termínu „word“ („slovo“) je prinajmenšom kontroverzná. Tento termín sa v anglofónnej lingvistickej tradícii vymedzuje ako základná jednotka lexikálnej úrovne a zároveň najmenšia gramatická jednotka, kombinácia vokálnych zvukov signifikujúca konkrétny koncept, a teda vyjadrujúca význam (Peprník, 2000). Vzhľadom na vysokú frekvenciu používania tohto termínu naprieč celým spektrom lingvistických disciplín a subdisciplín sa jeho definícia líši v závislosti od konkrétnej disciplíny. Napríklad Jesenská a Štulajterová (2013, s. 36–39) uvádzajú zoznam ôsmich rôznych vymedzení termínu „word“:

- Termín „word“ z pohľadu ortografie: „slovo“ vymedzené v zmysle ortografického systému konkrétneho jazyka; vizuálny znak ohraničený medzerami v rámci širšieho diskurzu;
- Termín „word“ z pohľadu fonológie: „slovo“ chápané ako zvuk, resp. hovorený signál;
- Termín „word“ z pohľadu morfológie: „slovo“ z hľadiska formy spájajúcej tento koncept z pohľadu ortografie a fonológie;
- Termín „word“ z pohľadu lexikológie: vymedzenie termínu vzťahujúce sa na pomenovanie objektov, stavov, činností, dejov a vlastností. Lexikálne slovo zvyčajne pozostáva z jedného alebo viacerých slov v morfológickom zmysle;
- Termín „word“ ako „gramatické slovo“: v porovnaní s „lexikálnym slovom“ má „gramatické slovo“ primárne syntaktickú funkciu, pričom prepája „lexikálne slová“;
- Termín „word“ z pohľadu onomastiky: „slovo“ v zmysle vlastného mena;
- Termín „word“ z pohľadu lexikografie: „slovo“ ako „lemma“, t. j. slovníkové heslo;
- Termín „word“ z pohľadu štatistiky: „slovo“ v zmysle frekvencie jeho výskytu v diskurze.

Štádium mentálne uprednostňovanej verbalizácie významu na základe predošlej skúsenosti (salience) v anglickom jazyku – kontextualizovaná exemplifikácia: lexéma *make up* (opraviť, upraviť) – lexéma predstavuje jedno „slovo“ z pohľadu lexikológie, ale dve „slová“ z pohľadu ortografie, dve „slová“ z pohľadu fonológie.

Štádium konfigurácie kódu v slovenskom jazyku: Vhodný slovenský ekvivalent pre anglický termín „word“ je slovenský termín „slovo“. V oboch lingvistických tradíciách (anglofónnej a slovenskej) sú dané termíny považované za kontroverzné z dôvodu ich nejednoznačnosti a

nedostatočných kritérií na ich vymedzenie. Navyše, medzi anglickým a slovenským jazykom možno pozorovať isté diskrepancie v chápaní tohto termínu, a to najmä v oblasti slovotvorby („word formation“) pri tvorbe slov skladaním („compounding“). Zatiaľ čo v anglickom jazyku sa uplatňujú tri ortografické formy pre lexémy označované termínom „compound“, t. j. lexéma písaná ako jedno slovo – blackboard (sl. preklad „tabuľa“), lexéma písaná s použitím spojovníka – forget-me-not (sl. preklad „nezábudka“), alebo lexéma, ktorej ortografická forma pozostáva zo samostatných slov – coffee mug (sl. preklad „hrnček na kávu“). V slovenčine sa vo všeobecnosti rozlišujú dve ortografické formy kompozít: a) kompozitum, ktorého jednotlivé zložky sa píšú spolu – veľkosklad, jazykoveda; literárnovedný, vedeckovýskumný; b) kompozitum ako lexéma písaná s použitím spojovníka slovensko-anglický (slovník). Teda aj keď v angličtine sú kompozitá pozostávajúce z dvoch ortografických slov pomerne časté (napr. *real estate*, *high school*, *half sister*), v slovenčine takéto spojenie dvoch samostatných ortografických slov (napr. *stredná škola*, *nevlastná sestra*) nemožno označiť za kompozitum, ale za združené pomenovanie, ktoré na rozdiel od slova nespĺňa podmienku jednotného gramatického stvárnenia (porov. Ondrus – Horecký – Furdík, 1980, s. 16).

Komentár k miere diskrepancie medzi anglickým termínom „word“ a slovenským termínom „slovo“: Význam, rozsah a funkcia termínov „word“ a „slovo“ sa prekrýva len čiastočne.

4 Anglický termín „lexeme“ a slovenský termín „lexéma“

Štádium kognitívneho rámcovania v anglickom jazyku: Termín sa používa výlučne v oblastiach lexikológie a lexikálnej sémantiky namiesto nejednoznačného pojmu „slovo“.

Štádium kódovania/hermeneutického predporozumenia v anglickom jazyku: V anglickej lingvistiky tento termín označuje abstraktnú jednotku, lingvistický znak, ktorý je zároveň základnou terminologickou jednotkou v anglickej lexikológii. Termín pomenúva zoskupenie všetkých rôznych foriem slova „lexical units“ s ich konkrétnym lexikálnym významom alebo inflexnými variantmi, ktoré prinášajú určitý gramatický význam. V dôsledku polysémantickej povahy väčšiny anglických jednotiek označovaných pojmom „lexeme“ možno tento pojem definovať ako fúziu jednej formy a jedného alebo viacerých úzko súvisiacich významov.

Štádium mentálne uprednostňovanej verbalizácie významu na základe predošlej skúsenosti (salience) v anglickom jazyku – kontextualizovaná exemplifikácia:

- Lexéma ako súbor foriem s rôznym lexikálnym významom: anglický výraz *bank* ako slovníkové heslo predstavuje fúziu jednej lexikálnej formy a viacerých lexikálnych významov, napr.: *bank* (slov. *banka*, *bank*)
 - a) finančná organizácia poskytujúca finančné služby
 - b) suma peňazí, o ktoré sa hrá
 - c) zariadenie na uchovávanie niečoho pre ďalšie použitie;
- Lexéma ako súbor rôznych foriem jedného slovníkového hesla s ich odlišnými gramatickými významami: *break*, *broke*, *broken*, *breaking*.

Štádium konfigurácie kódu v slovenskom jazyku: Slovenský termín „lexéma“ sa v slovenskej jazykovede vzťahuje na bilaterálnu jedno- alebo viacslovnú formálnu a sémantickú jednotku a taktiež na lingvistický znak so všetkými jeho morfológickými variantmi. Na rozdiel od anglickej lingvistiky, ktorá striktne odlišuje termíny „lexeme“ a „lexical unit“ vo vzájomnom meronymickom vzťahu, v systéme slovenskej jazykovedy termíny „lexéma“ a „lexikálna jednotka“ označujú jednotky, ktoré sú v synonymickom vzťahu, ako argumentuje napr. Ološtiak (2017, s. 9): „Lexéma (lexikálna jednotka) je základná jednotka lexikálnej zásoby.“

Komentár k miere diskrepancie medzi anglickým termínom „lexeme“ a slovenským termínom „lexéma“: Z dôvodu odlišnosti medzi meronymickým vzťahom termínu „lexeme“ k svojej subjednotke „lexical unit“ v angličtine a synonymickým vzťahom medzi termínmi „lexéma“ a „lexikálna jednotka“ v slovenčine konštatujeme, že anglický termín *lexeme* má odlišnú funkciu než slovenský termín *lexéma*.

5 Anglický termín „lexical unit“ a slovenský termín „lexia“

Štádium kognitívneho rámcovania v anglickom jazyku: Termín sa používa v rámci lexikológie a lexikálnej sémantiky.

Štádium kódovania/hermeneutického predporozumenia v anglickom jazyku: V anglosaskej lingvistickej tradícii je predmetný termín skúmaný vo vzťahu k termínu „lexeme“. Zatiaľ čo „lexeme“ predstavuje fúziu jednej lexikálno-gramatickej formy a viacerých lexikálno-gramatických významov, „lexical unit“ kombináciu jednej lexikálno-gramatickej formy a jedného lexikálno-gramatického významu. Tieto dva pojmy sa tak v anglosaskej tradícii nachádzajú v meronymickom vzťahu nadradenosti, resp. podradenosti, t. j. termín „lexeme“ predstavuje zoskupenie viacerých subjednotiek označovaných ako „lexical unit“.

Štádium mentálne uprednostňovanej verbalizácie významu na základe predošlej skúsenosti (salience) v anglickom jazyku – kontextualizovaná exemplifikácia:

Crane (slov. žeriav) – *lexeme* ako slovníkové heslo, zastrešujúce heslo združujúce dve subjednotky ako *lexical units* (LU1 + LU2):

a) vysoká kovová konštrukcia s dlhou vodorovnou časťou, ktorá sa používa na zdvíhanie a premiestňovanie ťažkých predmetov – *lexical unit 1*

b) veľký vták s dlhými kráčovými nohami podobný bocianovi – *lexical unit 2*.

Štádium konfigurácie kódu v slovenskom jazyku: V slovenskej jazykovednej tradícii môžeme pozorovať istú variabilitu vo vymedzení základných jednotiek lexikológie. Furdík (2000, in Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018) navrhuje, že termín „slovo“ („word“) by mal byť nahradený termínom „lexikálna jednotka“ (dosl. preklad do anglického jazyka: „lexical unit“), keďže termín „slovo“ nemôže obsiahnuť bohatosť lexikónu. Furdík (ibid.) objasňuje, že „lexikálna jednotka“ (angl. „lexical unit“) sa nevzťahuje len na jednoslovnú jazykovú jednotku, ale taktiež na dvoj- a viacslovné jednotky vykazujúce síce podobnosť so syntagmami, ale zároveň charakterizované sémantickou jednotou. Furdík (ibid.) ju tak považuje za základnú jednotku lexikálneho systému pod podmienkou, že aj keď je táto jednotka viacslovná, je sémanticky unifikovaná, a teda nesie jeden význam. Termín „lexéma“ (dosl. preklad do anglického jazyka: „lexeme“) sa podľa jeho názoru používa na paralelizovanie lexikálnej úrovne jazyka s ďalšími jeho úrovňami, a to použitím sufixu -éma – „fonéma“ („phoneme“), „morféma“ („morpheme“), „seméma“ („sememe“), „syntagma“ („syntagm“). Furdík tak vyslovuje tvrdenie, že „lexikálna jednotka“ (angl. „lexical unit“) je sumou subjednotky „lexéma“ (angl. „lexeme“) a subjednotky „seméma“ („sememe“).

Ďalšie lexikologické a lexikografické publikácie (Ripka – Imrichová, 2011; Ološtiak – Ivanová, 2013) vymedzujú termín „lexéma“ („lexeme“) ako základnú jednotku opisu a výskumu slovnej zásoby. V prípade polysématickej „lexémy“ („lexeme“) jej základnou bilaterálnou subjednotkou je „lexia“ (v angličtine tento význam nesie termín „lexical unit“) pozostávajúca z jednej lexikálnej formy a jedného lexikálneho významu.

V prípade termínov „lexical unit“ a „lexikálna jednotka“ je nutné ich postaviť do vzájomného vzťahu interlingválnej paronymie a následne vyhodnotiť vzťah medzi termínmi

„lexical unit“ a „lexia“. V prípade oboch termínov ide o subjednotky základných lexikálnych jednotiek vyznačujúcich sa polysémantickým charakterom.

Komentár k miere diskrepancie medzi anglickým termínom „lexical unit“ a slovenským termínom „lexia“: Napriek identickému obsahu termínov „lexical unit“ a „lexia“ na základe predošlej analýzy konštatujeme, že vzhľadom na vysoko polysémantický charakter anglickej slovnej zásoby v porovnaní so slovnou zásobou slovenského jazyka má anglický termín širší rozsah než slovenský termín.

6 Záver

V rámci analýzy diskrepancií v konceptualizácii skúmaných termínov v anglickom a slovenskom jazyku sme vychádzali z ich zadefinovania ako kultúrne špecifických jazykových jednotiek. Pri aplikovaní hermeneuticko-konceptualizačno-konfiguračnej metódy v rámci tejto analýzy sme zistili, že napriek zdanlivej internacionalizácii predmetnej terminológie sa konkrétne skúmané termíny vyznačujú odlišnou konceptualizáciou v anglickom a slovenskom jazyku. V intersemiotickom priestore sa vybrané skúmané anglické a slovenské termíny líšia takto: a) význam, rozsah a funkcia termínov „word“ a „slovo“ sa prekrýva len čiastočne; b) anglický termín *lexeme* má odlišnú funkciu než slovenský termín *lexéma*; c) anglický termín „lexical unit“ má širší rozsah než slovenský termín „lexia“. Podrobná analýza konceptualizácie skúmaných termínov teda odhalila ich odlišné ukotvenie a konfigurovanie ich významu v anglickom a v slovenskom jazyku. Jazykovedné termíny ako kulturémy odzrkadľujú najvnútornejšiu podstatu toho-ktorého jazyka, keďže sú odrazom a výsledkom jeho komplexnej štruktúry, povahy a v ňom platných vzťahov, a zároveň reflektujú kultúrno-historický vývoj konkrétnej lingvokultúry, čím si vyžadujú mimoriadnu pozornosť z jazykovedného, translatologického i didaktického hľadiska.

Literatúra:

- BILÁ, M. – KAČMÁROVÁ A. – VAŇKOVÁ, I. (2017): What is behind the compiling of a dictionary for a bilingual user?. In: R. Kiełtyka – A. Uberman (eds.): *Evolving Nature of the English Language: Studies in Theoretical and Applied Linguistics*. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 201–209.
- FILLMORE, CH. J. (1985): Frames and the semantics of understanding In: *Quaderni di Semantica*, 6/2, s. 222–254. [Cit. 2020-05-03.]
- Dostupné na internete: <<http://www.icsi.berkeley.edu/pubs/ai/framesand85.pdf>>
- FURDÍK, J. (2000): *Nepublikované prednášky zo slovenskej lexicológie*. Zápísala: A. Kačmárová.
- GIORA, R. (1997): Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. In: *Cognitive Linguistics*, 8/3, s. 183–206. DOI: 10.1515/cogl.1997.8.3.183. [Cit. 2020-21-01.] Dostupné na internete: <https://www.tau.ac.il/~giorar/files/Giora1997_Graded_salience_hypothesis.pdf>
- JESENSKÁ, P. – ŠTULAJTEROVÁ, A. (2013): *Selected chapters on English lexical semantics*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- KAČMÁROVÁ, A. – BILÁ, M. – VAŇKOVÁ, I. (2018): *The Conceptualizing of Conceptualization (of Linguistics Metalanguage)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove. [Cit. 2020-02-02.] Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kacmarova6>>
- OLOŠTIAK, M. – IVANOVÁ, M. (2013): *Kapitoly z lexicológie (Lexikálna syntagmatika a viacslovné pomenovania)*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
- OLOŠTIAK, M. (2017): *Lexikálna paradigmatica, sémantika a kombinatorika*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [Cit. 2020-14-05.]
- Dostupné na internete: <<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Olostiak10>>
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980). *Súčasný slovenský spisovný jazyk: lexicológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- PEPRNÍK, J. (2000). Lexical Semantics. In: P. Štekauer (ed.): *Rudiments of English Linguistics*. Prešov: Slovacontact, s. 133–176.
- PETRUCK, M. R. L. 1996: *Frame semantics*. In: J. Verschueren – J. Ostman – J. Blommaert – Ch. Bulcaen (eds.): *Handbook of Pragmatics*. Philadelphia: John Benjamins, 1–13.
- RICOEUR P. (2000): *Čas vyprávění I*. Praha: Oikomenh.
- RIPKA, I. – IMRICHOVÁ, M. (2011): *Kapitoly z lexikológie a lexikografie*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove.
- TAYLOR, CH. (1985): *Philosophical Papers I.: Human Agency and Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Summary

On the conceptualization of linguistic term ‘word’ in English – Slovak intersemiotic space

The present study analyzes discrepancies in the conceptualization of selected linguistic terms, namely ‘word’ and the associated terms ‘lexeme’ and ‘lexical unit’ in English and the terms ‘slovo’, ‘lexéma’ and ‘lexia’ in Slovak. The study is aimed at finding out the degree of discrepancies in the conceptualization of analyzed terms in English and Slovak. In order to achieve this goal, the following research question is posed: What is the degree of discrepancy between conceptualization of the term ‘word’ and its associated lexicological terms ‘lexeme’ and ‘lexical unit’ in English and their Slovak equivalents ‘slovo’, ‘lexéma’ and ‘lexia’? Discrepancies between terms in both linguistic traditions can be identified as differences in content, scope and function. The hermeneutical-conceptualization-configuration method is used to explain the degree of discrepancies (for the method see Bilá – Kačmárová – Vaňková, 2017; Kačmárová – Bilá – Vaňková, 2018), comprising the levels and elements consistent with the socio-cognitive approach to the conceptualization of meaning through language.

Tento príspevok bol vypracovaný v rámci grantového projektu KEGA 020PU-4/2018 Medzikultúrne aspekty štruktúrovania vedeckej štúdie. Akademické písanie pre doktorandov.

Imagológia a nové možnosti interpretácie realistickej prózy (Na príklade románu Bolesława Prusa *Bábka*)

Mário Veverka

Inštitút stredoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove
mario.veverka@smail.unipo.sk

Kľúčové slová: Židia, antisemitizmus, stereotyp, Bolesław Prus, imagológia, obraz

Key words: Jews, antisemitism, stereotype, Bolesław Prus, imagery, image

V rozsiahlom spoločenskom románe Bolesława Prusa sa čitateľ stretáva so širokou a pestrú škálou postáv z rozličných sociálnych aj etnických vrstiev. Prirodzene, kľúčovú rolu predstavujú Poliaci ako dominantné „domáce“ etnikum („my“), ktoré autor prezentuje veľmi plasticky v rozličných aj interetnických reláciách a súvislostiach. V *Bábke* tak možno intenzívne a systematicky odkrývať obrazy „cudzieho“, teda Nepoliakov („oni“), ktoré vstupujú do príbehov jednak konkrétnych postáv a súčasne dotvárajú pestrú sociálnu štruktúru Poľska a Varšavy na konci 19. storočia. V popredí stoja postavy Židov, predstavené v uvedenej štúdii, menej špecifikovaní sú Nemci a marginálne sa objavujú aj obrazy Rómov, Maďarov a Rusov.

Teória imagológie

Imagológia, ako subdisciplína literárnej komparistiky, sa zaoberá „verbalizované a textuálne kodifikovanými obrazmi“ (Beller – Leerssen, 2007, s. 4) v literárnych a mimoliterárnych textoch. Skúma obrazy „vlastného“ (autoimages) a „cudzieho“ (heteroimages alebo aj mirages – klamný obraz/Trugbild/fallacy) (Beller – Leerssen, 2007, s. 192), resp. obrazu o sebe samom (autoobrazy) a obrazu tých druhých/cudzieho (heteroobrazy) (Fülöpová, 2014, s. 43). Na svoje výskumy imagológia zohľadňuje a využíva heslá z rôznych vedných oblastí a príbuzných disciplín, čím dáva najavo svoj interdisciplinárny charakter.

Ako sme uviedli vyššie, základnými výskumnými jednotkami v imagológii sú obrazy (images) svojho a cudzieho, ktoré stoja v binárnom opozičnom vzťahu. Existencia autoobrazu podmieňuje a predpokladá výskyt heteroobrazu a naopak. Mohli by sme teda predpokladať, že pokiaľ autor vo svojom diele kreuje obrazy „tých druhých“ (heteroobraz), vyhraňuje ich tak voči skupine „my“ (autoobraz). Autori pri tvorbe obrazov „iných“ často siahajú po diferenciálnych prvkoch vo vzťahu „my a oni“, aby tak tieto skupiny od seba odlišili. Dôležité je však to, akým spôsobom autori tieto rozdiely vykresľujú a aké prostriedky na to používajú, príp. o čo sa pri tvorbe heteroobrazov opierajú. Literárne obrazy „iných“ môžu tieto rozdiely vykresľovať veľmi negatívne, a obraz iného tak pomerne simplifikovať a unifikovať. Splývavosť skupiny „oni“ do jednej osoby (celú skupinu chceme zaškatuľkovať na základe jej jedného predstaviteľa) vedie k vzniku tzv. ideologizovaných obrazov (autor do nich vkladá ideologický náboj). Skupiny týchto negatívnych (ideologizovaných) a pozitívnych obrazov následne formujú etnotypy/imagotypy, charakterizované ako súhrn všetkých negatívnych a pozitívnych obrazov etník v literárnom diele/literatúre (Leerssen, 2016, s. 18–19). Naakumulované etnotypy sa zoskupujú v tzv. imagémach, ktoré možno charakterizovať ako „celkovú šírku týchto dostupných images a protichodných images (...)“ (Leerssen, 2016, s. 18). Vybrané, najmä často opakované, vlastnosti prezentované v imagémach neskôr môžu priberať formu kliše, stereotypov a predsudkov. Pod úlohou imagológie teda môžeme rozumieť odhaľovanie a poukazovanie na ideologické (stereotypné) prvky pri predstavovaní jednotlivých etník, a dopomôcť tak k ich odideologizovaniu.

Zvláštnosťou pri výskume obrazov sú tzv. metaimages (metaobrazy) (Leerssen, 2016, s. 23–24), ktoré prezentujú naše domnienky o tom, ako seba, resp. nás vidí a vníma skupina „oni“. V závislosti od toho, či ide o predpokladaný pohľad skupiny iných na nás, resp. iných na samých seba, v našej štúdii rozlišujeme medzi autometaobrazmi a heterometaoobrazmi.

Pri analýze heteroobrazov sa budeme opierať o nasledujúce kategórie: fyziognómia, identita, charakterové vlastnosti, fokalizácia a polyfónia. Fyziognómia a charakterové vlastnosti dotvárajú identitu literárnych postáv. Tým, že im autor pridáva osobitný výzor a vlastnosti, ich vyhaňuje voči ostatnými postavám. Dôležitou, v prípade iných etníc, je aj ich národná identita (Košťálová, 2012, s. 22), ktorou protagonisti samých seba začleňujú do vybranej skupiny. S identitou je úzko spätá aj kategória literárnej postavy. Pri uvedenej kategórii sa budeme opierať najmä o Fosterovo delenie literárnych postáv na plastické postavy (majú vytvorenú vlastnú identitu, vyhranenú voči zvyšku) a ploché postavy (jednoduché postavy, bez charakterových vlastností) (Trávníček – Holý, 2006, s. 242). Poslednou časťou našej analýzy bude fokalizácia a polyfónia. Prvý pojem označuje tzv. manipuláciu nášho čitateľského centra vedomia. Fokalizácia predpokladá, že ten, kto k nám v príbehu prehovára a prezentuje okolie, nám nanucuje zároveň svoje pohľady a subjektívne videnie predstavovaných skutočností (Rigney, 2007, s. 287). Polyfónia (dialogickosť) sa zameriava na tzv. „orchester hlasov“ v románových dielach. Tieto hlasy nám predstavujú rôzne svetonázory a pohľady, ktoré sa navzájom vylučujú, dopĺňajú, rozširujú, alebo si odporujú. Polyfónia sa prejavuje najmä v tzv. dialogických románoch (Trávníček – Holý, 2006, s. 146), v ktorých sa stráca, resp. absentuje jeden dominantný hlas autora.

Zohľadňujúc vyššie uvedené kategórie pokúsime sa analyzovať a predstaviť etnotyp Žida, ktorý vo svojom diele Bolesław Prus vytvoril.

Židia v *Bábke* a ich interakcia s hlavnými protagonistami

Židov ako jedno z najčastejšie vystupujúcich etníc v diele *Bábka* zastupujú predovšetkým tri postavy. Okrem židovských úžerníkov a iných vedľajších postáv v románe nachádzame postavu doktora Michala Szumana, obchodníka Henryka Szlangbauma a úžerníka starého Szlangbauma (Henrykovho otca). Všetci traja udržiavajú s hlavnými protagonistami živé vzťahy, najmä však Szuman stojí pri svojom vernom priateľovi Wokulskom a Rzeckom až do konca.

Doktor Michal Szuman patrí k pokrokovým Židom. Je predstaviteľom tých Židov, ktorým sa podarilo oslobodiť z pôvodnej židovskej izolácie a začleniť sa do poľskej spoločnosti. Patrí medzi patriotov a Poliakov Mojžišovej viery, čo dokazuje aj jeho účasť na Januárovom povstaní alebo jeho vyhlásenie „*My Poliaci!*“. Jeho trpezlivé názory stoja v kontraste s romantickými pohľadmi Rzeckého alebo Wokulského. Doktorov životný príbeh tvorí akoby analógiu k životu Wokulského, najmä z obdobia jeho nešťastnej lásky a neúspešného pokusu o samovraždu. Szumana by sme tak do istej miery mohli vnímať ako zrkadlo Wokulského, ktoré svojím vlastným skúsenostným komplexom vopred odráža nešťastný koniec Stanislavovho romantického pripútania k Izabele Łęckej. Až do konca sa snaží dozvedieť niečo o nezvestnom priateľovi Wokulskom a zároveň sa stará o vážne chorého Rzeckého, ktorého po Stachovom odchode pravidelne navštevuje.

Henryk Szlangbaum, podobne ako Szuman, sa v prvej časti knihy zaradil k pokrokovým Židom (odizolovaný, pracoval v kresťanských obchodoch, nechcel mať so Židmi nič spoločné, vzdal sa Talmudu atď.). Zúčastnil sa aj na Januárovom povstaní a skončil ako vyhnanec na Sibíri, odkiaľ sa vrátil spolu so Szumanom a Wokulským. Postupom času sa však v ňom začína prebúdať stereotypný Žid, ktorý zhŕňa majetky a pohŕda či nedôveruje kresťanom. Jeho dobré vzťahy s Wokulským, najmä však s Rzeckým, pomaly ochladnú a prejdú až do štádia antipatie. Obzvlášť Rzecki kritizuje Szlangbauma za jeho negatívnu vnútornú transformáciu.

Starý Szlangbaum sa v knihe objavuje najmenej, avšak vždy uzatvorený v stereotyp, čím z neho Prus robí „typického“ Žida. Je presvedčený o sile a múdrosti Židov, pričom odsudzuje tých, ktorí sa vzdali vlastnej viery a začali viesť kresťanský spôsob života. Živí sa úžerou (prácou s peniazmi) a vyznačuje sa lakomosťou. S Wokulským ho spájajú priaznivé vzťahy, najmä preto, že neprenasleduje Židov a dal prácu jeho synovi. Neskôr sa už v knihe objavuje zriedka. Ku koncu knihy sa len mihne akoby v tieni úspechov svojho syna, na ktorého je veľmi pyšný.

Fyziognómia židovských postáv

Pri prvom kontakte s tromi hlavnými židovskými protagonistami nám ich Rzecki a narátor predstavujú takto:

Niekoľko dní pred odjazdom navštívil známeho lekára Szumana, s ktorým sa aj navzdory dobrým vzájomným vzťahom vídávali zriedka. Lekár, Žid, starý mládenec, žltý, malý s čiernou bradou a reputáciou čudáka. (Prus, 2015, s. 72).¹

Ten Szlangbaum vyznáva síce Mojžišovu vieru (poznám ho už dlho), ale je to poriadny človek. Malý, čierny, zhrbený, zarastený, doslova, nedal by som za neho ani groš, keď sedí za predajným pultom. (...) Škoda len, že je malý a škaredý. (s. 132).

Obchod bol otvorený; za pultom, obitým plechom a od verejnosti oddeleným drôtenou sieťkou, sedel starý Žid s holou hlavou a sivou bradou, akoby prilepenou do „Kuriera“. (s. 171).

Hoci sa v diele objavujú aj iné, teda vedľajšie židovské postavy, našu pozornosť upriamujeme najmä na hlavných protagonistov. Z uvedených troch citácií vidíme, že Prus, aj napriek pozitivistickým snahám o emancipáciu Židov (Leociak, 2011, s. 191), svojich hrdinov nezobrazuje práve najsympatickejšie a svojím spôsobom podčiarkuje a zdôrazňuje ich inakosť voči autoobrazu Poliakov. Hneď by sme si mohli napr. všimnúť pletový rozdiel (žltý Žid, čierny Žid), čím autor odlišuje fyziognomicky svojich židovských hrdinov od zvyšku poľskej spoločnosti. Našu pozornosť zároveň upútala aj unifikácia fyziognomických vlastností jednotlivých židovských postáv – napr. malý, bradatý, príp. zarastený (Henryk Szlangbaum, Michal Szuman). Podobné vonkajšie vlastnosti sa prejavujú aj u iných, teda vedľajších židovských postáv (napr. Dávid Szpigelman – (...) *odpovedal neveľký človek s čiernou bradou a v čiernych okuliach* (...) (s. 269). Analógiu s predstavením bradatých Židov stretávame aj v scéne licitácie meštianskeho domu rodiny Łeckich, v ktorej sa nám naskytá pohľad na ďalších Židov s bradou, príp. menšími fúzikmi. Najzarážajúcejším, vyslovene dehonestujúcim, sa nám zdá vyjadrenie Ignáca Rzeckého, ktorý pri opise mladého Szlangbauma otvorene vyhlasuje, že je škaredý. Okrem vyššie uvedených vonkajších opisov môžeme v *Bábke* natrafiť aj na ďalšiu spoločnú vlastnosť väčšiny židovských hrdinov, teda nečistota, príp. slabé hygienické návyky – *Pred sebou vidí (pán Ignác) zamastený golier, špinavý šálík a ešte špinavší krk; za sebou cíti vôňu čerstvej cibule; z pravej strany sa mu o kľúčnu kosť opiera šedivá brada, (...).* (s. 254).

Podobným spôsobom nám rozprávač vykresľuje aj Szlangbauma staršieho, keď v cukrárni vyťahuje „zamastenú peňaženku“. Rzecki pri rozhovore s doktorom Szumanom obracia našu pozornosť na jeho pokazené zuby. Scény „zaváňajúce“ smradom po cibuli, cesnaku či chalátoch sa v knihe objavujú viackrát, čo napomáha výraznej stereotypizácii obrazu Židov v danom diele.

Pri analýze nás zaujal aj opis očí židovských postáv, najmä v prípade Szumana a Szlangbauma mladšieho. Rzecki píše vo svojom pamätníku, že Szuman (...) *má zarážajúci pohľad, pred ktorým len ťažko možno čosi ukryť* (s. 139). Pozoruhodné je aj vykreslenie očí mladého Szlangbauma, ktorého narátor vykresľuje ako človeka s *červenými očami*

¹ Uvedené citáty z knihy sú vlastným prekladom.

a neúprosným výrazom tváre (...) (s. 245). Obidva opisy pohľadov uvedených židovských protagonistov im dodávajú akoby nadľudský rozmer, avšak skôr v tom negatívnom zmysle. Máme tu na mysli napr. červené oči Szlangbauma, ktoré by mohli vzbudzovať pocit krvilačnosti či priam istej démonickosti jeho charakteru, ktorá v spojení s neúprosnosťou výrazu tváre vytvára okolo postavy priam odpudzujúcu auru. O nič lepšie na tom podľa nášho názoru nie je ani Szuman so svojím pohľadom, ktorý človeka doslova obnaží, a odhalí tak všetky jeho tajomstvá.

Identita a charakterové vlastnosti

O identite ako o niečom, čím sa postavy vyhranujú voči ostatným, či už individuálne alebo skupinovo, vypovedajú nasledujúce fragmenty z diela:

Vrátil sa zo Sibíri spolu so Stachom a doktorom Szumanom a ihneď začal pracovať v kresťanskom obchode, a to aj napriek tomu, že Židia mu ponúkali lepšie podmienky. Od toho okamihu stále pracoval v kresťanských obchodoch, (...) (s. 133) – H. Szlangbaum.

„My Poliaci sme odkázaní na hlupákov aj v takej jednoduchšej veci, akou je láska...“ (s. 474) – Michal Szuman.

„Začínajú prenasledovať Židov. Možnože je to aj dobré. Keď nás budú kopat', týrať a plúť na nás, možno sa spamätajú aj tí mladí Židia, ktorí sa ako môj Henryk odeli do redingotov a neudržiavajú si svoju vieru.“ (s. 171) – Szlangbaum starší.

Vzhľadom na vyššie uvedené citáty môžeme vidieť, že každá z uvedených postáv disponuje vlastnou národnou a osobnou identitou. V prípade mladého Szlangbauma a doktora Szumana ide o vzorky tzv. emancipovaných Židov. Szuman vyhlasuje „My Poliaci“, ale zároveň si zachováva aj svoju židovskú identitu a rozdielnosť. Doktora Szumana by sme tak jednoducho s Rzeckým mohli zaradiť do skupiny tzv. „Poliakov Mojžišovej viery“ (s. 132).

Komplikovanejšou postavou sa nám zdá byť práve mladý Szlangbaum. V prvej knihe predstavuje osobu, ktorej národná a osobná identita uviazla niekde na úrovni medzi asimiláciou a jej odmietaním. Mladý Szlangbaum sa spočiatku pokúša zapadnúť medzi Poliakov, čo dokladá aj Rzecki vo svojom pamätníku (s. 132–134). Henryk Szlangbaum, účastník Januárového povstania, sa v čase silnejúceho antisemitizmu ocitol vo veľmi komplikovanej situácii. Nemohol sa dať pokrstiť a úplne tak asimilovať, pretože „ako Žid som nenávidený iba kresťanmi, ale ako meches² by som bol odporný aj pre kresťanov, aj pre Židov“ (s. 134). Týmto spôsobom Prus z veľkej časti búra predstavy o možnej asimilácii Židov, ktoré v sebe pozitivistický program živil najmä vo svojich počiatkoch. Ešte pri prvom predstavení Szlangbauma mladšieho vidíme jeho snahu o narušenie stereotypizácie – „Mám rád iba klobásu, ale bez cesnaku. Cesnak nezniesiem.“ (s. 133). Stráni sa Židov, pretože sa bojí, že by boli jeho deti vystavené silnému židovskému vplyvu. Neskôr však s postupným úpadkom Wokulského, ktorý sa najskôr pre ilúziu lásky, následne pre nešťastný koniec svojho vzťahu vzdáva a zbavuje svojho majetku, Henryk Szlangbaum obracia kartu a postupne ho okolie začína vnímať ako typického Žida (prepúšťa kresťanských kupcov, znižuje platy, správa sa arogantne).

Starý Szlangbaum predstavuje Žida, ktorý asimiláciu odmieta a hnevá sa na vlastného syna, že si nezachováva svoju vieru, a tým aj národnostnú/kolektívnu identitu. Seba samého vníma ako pevnú súčasť židovskej komunity, od ktorej sa nechce odtrhnúť.

Okrem národnostnej/kolektívnej identity majú židovskí protagonisti aj svoju osobnú identitu, ktorú nám Prus predstavuje nielen cez prizmu toho, ako sa dané postavy snažia pôsobiť, ale aj cez názory tých, ktorí s nimi prišli do kontaktu.

Otec Szlangbauma je úžerník a syn, aby od neho nevezal ani groš, živorí po obchodoch ako predavač. (s. 134) – Rzecki o starom Szlangbaumovi.

² Názov označujúci Žida, ktorý zmenil svoju vieru.

Doktor Szuman je tiež starozákonný, ale je to neobyčajný človek. (...) Dnes sa už na lekársku prax úplne vykašľal, má veľký majetok a zaoberá sa výskumom ľudí alebo ich vlasov. (s. 139) – Rzecki o Szumanovi.

Kedysi bol vládny, dnes arogantný a pohrdavý; (...). Kedysi sa nazýval Poliakom, dnes sa chvastá svojim židovstvom. Kedysi veril v šľachetnosť a nezištnosť, teraz hovorí iba o svojich peniazoch a vzťahoch. Môže byť nedobre!... (s. 549) – Rzecki o Henrykovi Szlangbaumovi.

Uvedené citáty týkajúce sa opisu charakteru jednotlivých židovských predstaviteľov sme vyňali z pamätníkov Ignáca Rzeckého, ktorý si do nich zapisuje všetky dôležité skutočnosti (samozrejme, s ohľadom na to, čo je dôležité z jeho uhla pohľadu), a mapuje tak situáciu nielen vo svojom a Wokulského živote, ale aj politicko-spoločenskú situáciu v Poľsku a vo svete. Prvý citát sa týka otca Henryka Szlangbauma a ide o vôbec prvú zmienku v knihe, ktorá nám stručne charakterizuje starého Szlangbauma, a to hneď ako úžerníka. Ide síce o pohľady Rzeckého, ale musíme povedať, že obraz Szlangbauma seniora sa ani s postupom fabuly nemení a podlieha neustálej stereotypizácii. K úžere pribúdajú postupne ďalšie výrazne stereotypné vlastnosti ako lakomosť (Szlangbauma pichá pri srdci, keď má niekomu zaplatiť väčšiu sumu peňazí a nemať z toho žiaden zisk), všetečnosť, ako aj slabšia hygiena, o ktorej sme už hovorili vyššie.

Doktora Szumana Rzecki predstavuje ako poriadneho občana a neobyčajného človeka. Musíme priznať, že Szuman sa v značnej miere oddaľuje od stereotypov smerom k odideologizovanému obrazu Žida. Aj napriek nelichotivým opisom fyziognomických vlastností dotvára Szuman svoju osobnú identitu sám svojimi názormi, pohľadmi a životnými skúsenosťami. Dozvedáme sa tak napríklad, že Szuman bol podobne ako Wokulski zasnívaným romantikom, ktorého však z jeho snov zobudila smrť jeho milovanej. Po neúspešnom pokuse o samovraždu, pre ktorú prišiel o svoju ambulanciu, sa z neho stal racionálne rozmyšľajúci realista (inými slovami pozitivista). Vďaka vlastnému skúsenostnému komplexu sa na vzťah Wokulského a Łęckej pozerá s nadhľadom a kritizuje Stachovu romantickú zasnívanosť či naivitu. Vopred prorokuje nešťastie Wokulského, ktoré sa stalo skutočnosťou na konci príbehu. Stretávame sa tu teda s istou analógiou medzi životom hlavného poľského protagonistu Stanislava Wokulského a životom doktora Szumana (nešťastná láska, pokus o samovraždu). *Majúc veľký majetok liečil zadarmo, ale len natoľko, nakoľko liečiť potreboval pre svoje etnografické štúdie.* (s. 72). Z uvedeného krátkeho výroku vidíme, že Szuman je človekom, ktorému sú výskumy prednejšie ako peniaze či majetky. Tvrdiť to môžeme aj na základe toho, že namiesto zhromažďovania a rozširovania svojho majetku ako Szlangbaum, Michal lieči zadarmo, aby získaval vzorky pre svoje výskumy. Skutočnosť, že postupom času sa chcel stať spoločníkom obchodnej spoločnosti, ktorú po Wokulskom zdedil Szlangbaum, hodnotíme ako rozvoj jeho osobnosti. Podobnej premene podľahli aj jeho názory na Židov, o čom budeme hovoriť nižšie. Vďaka revidovaniu vlastných názorov a postojov môžeme Szumana a mladého Szlangbauma zaradiť medzi dynamické postavy. Tieto premeny najlepšie vyjadril sám Michal Szuman v nasledujúcom dialógu s Rzeckým:

„Nie vždy – povedal – ste boli toho názoru.“ „Tempora mutantur et nos mutamur in illis.“ – pokojne odvetil doktor. (s. 502).

Z ďalších vlastností musíme spomenúť istotne to, že Szuman bol verným priateľom Wokulského. Bol aj človekom, ktorý sa staral o Rzeckého, keď sa mu ku koncu príbehu výrazne zhoršil zdravotný stav. Od stereotypnej predstavy nás v prípade Szumanovho charakteru posúva práve táto nezištná starostlivosť o chorého priateľa. Ani jemu sa však nepodarilo úplne uniknúť procesu stereotypizácie. Stereotypnou vlastnosťou, pokiaľ to vôbec ako vlastnosť môžeme vnímať, je napr. Szumanovo bohatstvo, teda obraz bohatého Žida. Neskôr sa k nej ešte pridáva obraz Žida milujúceho peniaze, resp. veriaceho v silu peňazí,

o čom svedčí aj jeho nasledujúca výpoveď: „Prečo nie moja? Každý nemôže byť básnikom alebo hrdinom, ale každý potrebuje peniaze“ – hovorí Szuman. „Peniaz je skladiskom najšľachetnejších síl v prírode, teda ľudskej práce. Je Sezamom, pred ktorým sa otvárajú všetky dvere, obrusom, na ktorom vždy možno nájsť obed, Aladinovou lampou, ktorej potretie splní všetky sny. Magické záhrady, bohaté paláce, pekné kráľovné, verní sluhovia a obetaví priatelia, to všetko sa dá kúpiť za peniaze...“ (s. 502). Rovnako nás o láske či túžbe po peniazoch môže presvedčiť aj nasledujúci výrok Szumana: „A vlastne teraz sa začína vo mne budiť inštinkt predkov: sklony ku gešeftárstvu... ó bože! Akoby som len túžil mať okolo milión rubľov, aby som mohol zarobiť druhý milión, tretí... a stať sa tak bratom Rothschilda.“ (s. 562). Za stereotypnú vlastnosť považujeme aj všetečnosť Szumana, ktorý musí byť o všetkom informovaný a o všetkom vedieť, hoci táto jeho vlastnosť má dve strany. Informovanosť Szumana by sme na jednej strane mohli pripísať veľkej dôvere, ktorú v neho vkladal hlavný hrdina Wokulski. Na druhej strane svoje informácie často získaval práve od Szlangbauma a vyzvedal, čo túto všetečnosť posúva z pozitívnej roviny smerom k stereotypu.

Obraz Henryka Szlangbauma je rukolapnou demonštráciou dynamickosti nielen židovských protagonistov, ale aj samotných poľsko-židovských vzťahov. Najskôr bol predstavovaný ako slušný občan, emancipovaný a pokrokový mladý Žid, z ktorého sa postupom času vyformoval stereotypný Žid „par excellence“. Prvú zmienku o vnútornej premene, ktorá nastala u mladého Szlangbauma, formuluje Rzecki vo svojom pamätníku. Pozerám, milý môj Szlangbaum si mädlí ruky, fúzy dohora, hlava skoro pod plafónom. (...) a hovorí mi: „Dúfam, pán Rzecki, že nech sa stane čokoľvek, budeme dobrými priateľmi...“ (...), pretože môj Szlangbaum vyzeral, akoby chcel buďto náš obchod kúpiť (čo sa mi zdá byť nepravdepodobné), alebo kasu vykradnúť... Čo by som, hoc je úctivým starozákonným, nepovažoval práve za vec nemožnú. (s. 471). Z uvedeného výseku si môžeme všimnúť, že v Szlangbaumovi skutočne dochádza k negatívnym zmenám a posunom smerom k stereotypizácii. Už len samotné mädlenie si rúk by mohlo charakterizovať chamtivého kupca, ktorý sa chystá niečo získať či z niečoho profitovať. Pripomína nám to aj obraz židovského sprisahanca mädliaceho si ruky a chystajúceho sa urobiť nejakú podlosť. Zmenu demonštruje aj štýl, akým Szlangbaum na scénu prichádza. Okrem už spomínaných mädlíacich si rúk tu našu pozornosť zaujali „fúzy dohora či hlava priam pod plafónom“. Uvedené skutočnosti môžeme interpretovať ako hrdosť, nepoddajnosť a panovačnosť, ktorá zarazila aj samotného Rzeckého. Vnútornú transformáciu reflektuje aj vyššie spomenutý citát autora pamätníkov, predstavujúci akoby celú škálu premien, ktoré nastali v Szlangbaumovej povahe. Vykreslil ho ako arogantného a namysleného chvastúňa, ktorý lipne len na svojich peniazoch a vzťahoch s aristokraciou. Rzecki zdôrazňuje aj skutočnosť, že Szlangbaum sa ako vedúci obchodu stal povýšeneckým a panovačným. Toto všetko nám Ignác vykresľuje v opozícií k niekdajším Szlangbaumovým dobrým vlastnostiam.

Vlastnosti Szlangbauma nám prezentuje aj narátor a Szuman, ako aj samotný protagonista svojím správaním a prehovormi. Narátor obracia našu pozornosť na zmenu v Szlangbaumovom správaní nasledujúcou vetou: Ale keďže sa už Szlangbaum stal hrdým, odpovedal pánovi Rzeckému, vysúvajúc najskôr dolnú peru. (s. 500).

Michal Szuman najskôr opisuje mladého Szlangbauma ako zákerného a chamtivého človeka, ktorý sa snaží ťažiť z Wokulského nešťastia: „Dal by som ruku do ohňa, že Szlangbaum už teraz pod tebou kope jamu v tej spoločnosti, cez ktorú do nej sám vlezie, (...)“ (s. 562). Neskôr ho opisuje ešte ako klamára a manipulátora, ktorý by ho chcel okradnúť či ním manipulovať: „Szlangbaum ma chce podviesť a zo dňa na deň vpadá do väčšieho údivu, zisťujúc, že hoc mám taký naivný výraz tváre, predsa len sa mi podarilo predvídať všetky jeho „cugy“. To mi dokonca u neho zabezpečilo rešpekt...“ (s. 567).

Negatívnejšie ako Henryka Szlangbauma opisuje jeho okolie, sa prezentuje on sám svojimi výstupmi. Spomeňme napríklad nasledujúce výseky z knihy:

„Nie ani tak s niečím ako s návrhom... Práve keď som sa dozvedel, že si chorý, napadlo mi... Rozumieš... ty si musíš dlhšie odpočinúť, oddýchnuť si od všetkých povinností, teda som si pomyslel, či by si si u mňa nenechal tých stodvadsaťtisíc rubľov... Bez problémov by si z nich mohol mať desať percent.“ alebo „Čo chceš robiť so spoločnosťou pre obchod s cisárstvom?“ – spýtal sa Szlangbaum. „Bo hovoríš, akoby si z nej chcel vycúvať...“ „Je to dosť pravdepodobné.“ Szlangbaum sa začervenal, chcel čosi povedať, ale nechal to tak. (s. 560). Z uvedeného dialógu, ktorý prebehol medzi Szlangbaumom mladším a Wokulským, môžeme vydedukovať jednoznačnú vypočítavosť mladého Žida. Namiesto s pomocou prišiel s obchodnými návrhmi a pokusmi dostať od Wokulského peniaze. Obraz Szlangbauma úžerníka a človeka milujúceho peniaze sa ku koncu príbehu zintenzívňuje, čoho dôkazom sú aj nasledujúce citáty. „Nič. Evidentne musel Szlangbaum medzi Židmi vyhlásiť odmenu za informácie o Wokulskom, čiže teraz bude každý Wokulského vidieť bodajže aj v myšej nore... I svätý rubel' tvorí jasnovidcov!...“ – skončil doktor s ironickým smiechom. (s. 618). Uvedená pasáž jednoznačne dokazuje ziskuchtivosť, priam zákernosť či chladnokrvnosť Szlangbauma, ktorý sa chce za každú cenu dozvedieť informácie o Wokulskom, pretože ten má u neho odložené peniaze. Szlangbaum by sa najradšej dozvedel, že sa Wokulskému niečo stalo, a mohol si tak jeho peniaze ponechať pre seba. Tovary, síce honosné naoko, boli chatrné, hoci sa znížila ich cena; obchodníci sa voči verejnosti správali arogantne a dopúšťali sa drobných priestupkov, ktoré neunikli Rzeckého pozornosti. Nakoniec dvaja noví pokladníci spreneverili sto niečo rubľov. Keď pán Ignác spomenul o tom Szlangbaumovi, vypočul si takúto odpoveď: „Prosím Vás, verejnosť sa nevyzná v dobrom tovare, ale lacnom... A čo sa sprenevery týka, to sa stáva všade. Odkiaľ koniec-koncov vezmem iných ľudí?“ (s. 620). Úryvok predstavuje opis Wokulského obchodu po tom, čo ho nadobudol Szlangbaum. Vidíme nedôverčivosť Szlangbauma voči Poliakom, ktorých zo svojho obchodu vyhodil a nahradil ich Židmi. Pozornosti nemôže uniknúť ani časť o opise tovarov, naznačujúca, že Szlangbaumovi nezáleží na zákazníkoch ani na kvalite tovaru. Predáva lacné a chatrné veci, ktoré vyzerajú dobre len naoko, ale v skutočnosti sú defektné. „Bo, vidíte, pán Rzecki... s vami tu prichádza rozostavovať ten Kazimír... Tak mi pán Szlangbaum kázal dávať pozor, aby on odtiaľto čosi nevyniesol... Ale keďže mi prišlo trochu nevoľno, tak... ja sa vám veľmi ospravedlňujem...“ (s. 625). Szlangbaum nedokáže pochopiť, prečo Rzecki po večeroch zadarmo ochotne rozostavuje hračky do výkladu. Prejavuje sa tu opäť stereotypizácia Szlangbauma, ktorý by zadarmo nič neurobil, a rovnako nechápe, prečo by zadarmo robili iní. Scéna nám rovnako naznačuje aj zhoršujúce sa poľsko-židovské vzťahy či naivitu Szlangbauma, ktorý, obávajúc sa o svoj majetok a peniaze, necháva potajme sledovať starého a chorého Rzeckého: „Keď Szlangbaum uvidel Ochockého schytil ho za ruku a opýtal sa ho: „Skutočne si chcete svoje peniaze vybrať tento týždeň?“ „Áno.“ „Prečo tak rýchlo?“ „Pretože odchádzam.“ „Na dlho?“...“ (s. 628).

Dialóg načrtáva opäť stereotypné vlastnosti Szlangbauma, ktorý aj v situácii smrti (ide o poslednú scénu pri mŕtvom tele Rzeckého) myslí len na peniaze a voči zosnulému hlavnému protagonistovi neprejavuje adekvátnu úctu.

Židia z pohľadu iných a samých seba

„Židia, hovorím, Židia!... Všetkých držia na uzde a nedovolia, aby im brnkali po nose nejaký Wokulski, ani Žid a ani meches!“ (s. 67). Prvý výrok opisujúci židovské spoločenstvo pochádza od jedného z pracovníkov Wokulského obchodu – Lisieckého, ktorý svoj antisemitizmus nijako netají. Lisiecki vykresľuje Židov veľmi negatívne a stereotypne. Z jeho opisov a prehovorov sa nám prezentuje obraz zlých Židov, ktorí všetko kontrolujú, ovládajú, všetko chcú vlastniť a smrdia po cibuli: „Občas až hanba vydať, tak peniaze razia cibuľou.“ (s. 79). Lisieckého pohľady týkajúce sa Židov ostanú nemenné až do konca príbehu. Jeho nenávisť voči nim ho nakoniec donúti Varšavu opustiť: „Klejn tu stále nie je a Lisiecki sa

prestáhoval do Astrachanie nad Volgu. Pri odchode mi povedal, že o chvíľu tu zostanú iba Židia a zvyšok sa poddá židovskému vplyvu.“ (s. 605).

Obraz Židov ako celku nám sprostredkúva aj Ignác Rzecki. Pri návrate z uhorskej revolúcie (1848/1849) narážame na obraz vypočítavých Židov, „gešeftárov“, ktorí túžia iba po majetku, cennostiach a peniazoch (napr. keď Žid, u ktorého pán Ignác prenocoval, zistil, že si z Uhorska nenesie žiadne cennosti, nedokázal to pochopiť a „*lútostivo kýval hlavou*“ (s. 122) v smere pána Ignáca, akoby neexistovalo na svete nič potrebnéjšie, ako sú peniaze a cennosti). Rzecki následne opisuje cestu so židovským pohoničom do Varšavy, kde Židov charakterizuje ako ukričaných a hlučných ľudí, ktorí mu stúpali po nohách a fajčili odporný tabak. „*Musím podotknúť, že všetci moji spolujazdci zmizli na Bednarskej ulici ako octový éter, zanechávajúc po sebe výraznú arómu. Keď som ich pohoničovi spomenul pri vyúčtovaní, vyvalil na mňa oči. (...) Takto presvedčený, že na voze okrem mňa nebol nik iný, ja sám som, prirodzene, zaplatil celú cestu, čo pohoniča tak rozčítalo, že akonáhle sa odo mňa dozvedel moju adresu, sľúbil, že mi bude každý druhý týždeň dovážať pašovaný tabak.*“ (s. 122). Tento fragment textu nám prezentuje Židov opäť vo veľmi stereotypnom svetle. Prvé miesto zaberá „výrazná aróma“, čím Rzecki naznačuje pachovú odlišnosť Židov od Poliakov. Židovskú arómu autor pamätníkov ešte väčšmi hyperbolizuje prirovnávajúc ju ku kyslému octovému zápachu alebo ju zdôrazňuje „fajčením smradľavého tabaku“. V obraze je znázornená aj vypočítavosť a lakomosť Židov, ktorí sa chcú voziť za cudzie peniaze a nechcú platiť. Nemôžeme si nepovšimnúť ani pohoniča a jeho nelegálne obchodovanie s pašovaným tabakom.

Heteroobraz Židov nedotvára žiadnymi konkrétnymi názormi či výpoveďami, ale skôr vlastnými činmi a postojmi jeden z hlavných hrdinov Wokulski. Jeho priateľstvo so Szlangbaumom a Szumanom svedčí o tom, že Wokulski má so Židmi dobré vzťahy. Ani skutočnosť, že Szlangbaum po ňom uzurpoval celý jeho majetok, neprimäla Wokulského na to, aby sa na adresu Szlangbauma či Židov vyjadroval negatívne. Z uvedeného môžeme konštatovať, že Wokulski v románe stváraňuje vo vzťahu k Židom programového pozitivistu, ktorý sa svojím správaním usiluje o ich asimiláciu a toleranciu. Priznáva síce, že sa Židia nesprávajú ukážkovo, ale príčinu pripisuje práve kresťanskej spoločnosti, ktorá k tomu Židov dotlačila:

„Bude niekedy aféra s tými Židmi,“ – zašomral som. „Už boli, trvali viac ako osemnásť storočí a aký je výsledok?... V protizidovských prenasledovaniach zahynuli najšľachetnejšie jednotky a zostali iba tie, ktoré sa mohli zachrániť pred záhubou. A takýchto máme dnes Židov: vytrvalých, trpezlivých, zákerných, solidárnych, múdrych a majstrovsky ovládajúcich jedinou zbraň, ktorá im ostala – peniaz. Likvidujúc všetko, čo bolo lepšie, sme urobili umelý výber a vychovali najhorších.“ (s. 477).

Negatívne reflexie o Židoch stretávame aj v rodine Łęckich, ktorí im udeľujú nelichotivé prívlastky typu drzý či škaredý. Záporné vlastnosti pripisuje napr. otec slečny Izabely obchodom, v ktorých sú Židia zainteresovaní: „*Síce mal by som právo podozrievať, že ide o nejaký nečistý obchod na základe takého napríklad... nastrkovania Szlangbauma...*“ (s. 278). Pejoratívne sa o Židoch vyjadruje aj sluha Mikołaj, ktorý ich pri vyhánaní z domu nazýva „prašivcami“ (s. 279).

Obdobnú nechuť prejavuje aj knieža, ktoré počas celého príbehu opakuje a skloňuje slovné spojenie „nešťastný kraj“. Nie je nadšený z toho, že spoločnosť na obchod s cisárstvom ovládnu Židia. Z druhej strany však priznáva, že medzi kresťanmi nepozná nikoho, komu by mohli dôverovať, hoci, paradoxne, Židom tiež nedôverujú. Spomína aj antipatie, ktoré sa voči Židom začali v poslednej dobe prebúdať v poľskej spoločnosti (antisemitizmus), čo demonštruje aj nasledujúci citát: „*Ale starozákonní, pane... cudzia rasa... Teraz sa voči nim ešte začína prebúdať nejaká nechuť...*“ (s. 572).

Zmienky o počiatkoch antipatií voči židovským spoluobyvateľom, ako aj prorocká o „škandáloch a aférach“, ku ktorým môže dôjsť, sa v knihe opakujú často. Domnienky takéhoto charakteru živia nielen jednotlivé postavy, ale aj tzv. personifikovaná Varšava, ktorú zastupuje buď neutrálne pasívum „hovorí sa“, alebo sa hlas Varšavy ozýva z úst krčmových kamarátov pána Ignáca. Títo dvaja páni (agent Szprot a správca Węgrowicz) nikdy nezabudnú Ignácovi porozprávať všetky klebety kolujúce po Varšave. Okrem spomínaných predpovedí židovských pogromov hovoria aj o tom, že Židia všetko od kresťanov kupujú a všade sa tlačia. V stereotype obraz Židov udržiavajú aj fámy o utláčaní kresťanských pracovníkov či dokonca reči o zabíjaní kresťanských detí alebo lakomosti Židov, napr. kliše typu *Prejsť z kresťanského chleba na židovskú masť* (s. 472). Hlas Varšavy obmieňa aj prefíkanosť Židov: „*My ich už neprešvindľujeme, to žiaľbohu, ale keď príde na holé hlavy a päsť, uvidíme, kto dlhšie vydrží...*“ (s. 472).

Pozitívne nám Židov nepredstavuje ani samotný narátor, ktorý pri označovaní Židov ako skupiny často používa dehonestujúce označenie „Židák/Židko“. V celej krajine nebol nik, kto by mohol ďalej rozvíjať jeho nápady, nik, okrem Židov, ktorí vystupovali s celou kastovou aroganciou, prefíkanosťou, bezohľadnosťou, a ešte ho presviedčali, že jeho úpadok – a ich triumf – bude výhodným pre krajinu... (s. 570). Narátor zaraďuje všetkých Židov do jednej kasty, čím výrazne simplifikuje a unifikuje vlastnosti Židov, ktorých označuje za arogantných, prefíkaných, bezohľadných, vypočítavých a manipulatívnych. Ich bezcharakternosť, akcentovaná aj pri Henrykovi Szlangbaumovi, sa rysuje najmä vo vzťahu k Wokulskému, z ktorého nešťastia ťažia.

Špecifikum v *Bábke* predstavujú obrazy prezentované Szumanom a Szlangbaumom starším, ktoré patria do skupiny metaobrazov. Starý Szlangbaum predstavuje Židov ako inteligentných a racionálne uvažujúcich ľudí. Obraz racionálneho tu zároveň stojí v rozpore s emocionálnym (protipól romantik – pozitivista), čo nám navonok akoby reflektuje samotný rozkol vo vnútri Wokulského (v láske romantik – v práci racionalista). „*U nás, pane, teda u Židov, keď sa zídu mladí, oni sa nezaoberať ako u vás, tancami, komplimentami, odevmi, hlúposťami, ale oni buď účtujú, alebo si prezerajú múdre knihy, jeden skúša druhého alebo riešia šarády, rébusy, šachové stratégie. My stále zamestnávame rozum, a preto Židia majú rozum, a preto, neurazte sa prosím, oni dobyjú celý svet. U vás sa všetko rieši tým srdcovým blúznením a vojnou a u nás len múdrosťou a trpezlivosťou.*“ (s. 172). Vyššie uvedený prehovor Szlangbauma staršieho vyhraňuje Židov voči poľskej spoločnosti najmä ich racionalitou a zmysluplne tráveným voľným časom. Hovorí o dobytí sveta Židmi, čo pre kresťanského čitateľa danej doby muselo znieť priam zastrašujúco.

Kým Szlangbaumov autometaobraz je ucelený a jednoznačný, obraz Židov predstavený doktorom Szumanom je pomerne chaotický a premenlivý. Doktor Szuman najskôr cíti isté antipatie voči židovskej spoločnosti, resp. kritizuje ich spôsob života. Svoje postoje však postupne reviduje a mení, na čo sme sa pokúšali poukázať aj pri identite židovských postáv. „*V myšliach, ktoré vznikli medzi Židmi, ale vyšvihli sa k vrcholkom civilizácie. Zoberte si Heineho, Börneho, Lassala, Marxa, Rothschilda, Bleichrödera, a poznáte nové cesty sveta. To Židia ich vydláždili: ti pohrdaní, prenasledovaní, ale trpezliví a geniálni.*“ (s. 503). Fragment predstavuje vytrhnutú časť dialógu, ktorú vedie doktor Szuman s Ignácom Rzeckým o židovskom spoločenstve. Našej pozornosti neuniklo chválenie a kladná prezentácia Židov či ich úspechov vo svete. Szuman v tomto rozhovore zároveň aj porovnáva poľskú aristokraciu v podobe rodiny Łęckich s rodom Szlangbaumovcov, pričom zdôrazňuje márnosť prvej proti šetrnosti druhej. Židov vykresľuje ako geniálnu rasu, pričom nezabúda poukazovať aj na ich negatívne vlastnosti, ako napr. manipulativnosť, vypočítavosť, dravosť, napr. „*Ale to je niečo iné. Ja ťa ešte aj dnes nahovám. V opatrnej spoločnosti s rozumnými Židmi nik ešte nikdy nestratil, minimálne aspoň finančne. Ale niečo iné je byť spoločníkom a iné byť ich panáčikom, akého chcú urobiť zo mňa... Ach, tí Židáci!... vždy lotri,*

či v chalátoch, alebo vo frakoch...“ (s. 568) alebo „(...) Poznáte už predsa Szlangbauma? Ved' on chcel mňa... mňa chcel oklamať!“ (s. 613). Szuman poukazuje aj na rozdiely medzi tzv. chedereovými Židmi (Szlangbaum) a univerzitnými Židmi, medzi ktorých zaraďuje aj samého seba. Rozdiely medzi týmito skupinami vidíme v tom, že Szuman všetky stereotypné vlastnosti pripisuje najmä tej druhej skupine Židov, pričom svoju skupinu pokladá za pokrokovú, narúšajúcu stereotypizáciu: „Nás s nimi spája rasa a spoločná situácia, ale rozdeľujú nás názory. My máme vedu, oni Talmud, my rozum, oni prešibanosť; my sme trochu kozmopolitní, oni partikularisti, ktorí nevidia ďalej za svoju synagógu a obec. Keď ide o spoločného nepriateľa, sú skvelými spojencami, ale keď ide o rozvoj judaizmu... vtedy sú nesmiernou záťažou! Preto je v záujme civilizácie, aby boli opraty týchto vecí v našich rukách. Tamtí môžu iba ohlupovať svet chalátami a cibuľou, ale nie ho posúvať vpred... Porozmýšľaj o tom, Stach!...“ (s. 564).

Zhrnutie

Bábka ako jedno z najdôležitejších diel poľskej literatúry (Buda, 2019, s. 123) nám predstavuje veľmi rozporuplný obraz Žida. Na jednej strane v nej stretávame postavy Szlangbaumovcov a iných Židov, vyznačujúcich sa lakomosťou, chamtivosťou, prefíkanosťou, podlosťou, manipulativnosťou či aroganciou. Pri týchto postavách môžeme predpokladať, že Prus skutočne vychádzal zo židovských stereotypov a etnotypov sformulovaných v európskych literatúrach a kultúrach v priebehu storočí (Gans – Leerssen, 2007, s. 202–207). Toto tvrdenie má však aj svoje slabé stránky, ktoré vidíme najmä v dvoch skutočnostiach. Na jednej strane nemôžeme s istotou povedať, že Prus sa stotožňoval so všetkými názormi, ktoré vo svojom kľúčovom diele predstavil. Nemožno teda s istotou odhadnúť, či práve autor vychádzal zo stereotypov alebo z nich vychádzal obraz dobovej reality vo forme obyvateľov Varšavy, ktorý sa spisovateľ snažil do svojho diela preniesť. Prus svoj román uverejňoval po kapitolách a každodenná skutočnosť evidentne revidovala jeho pohľady a postoje, čo spôsobilo, ako to uvádza aj Przybyła, že raz sa stotožňoval s názormi jednej postavy, následne zase druhej (Przybyła, 1995, s. 29). Situácia sa komplikuje ešte aj vzhľadom na intenzívnu polyfonickosť *Bábky*, v ktorej sa Prusov autorský hlas mieša s cudzími hlasmi vo forme prehovorov rôznych postáv. K hlasom sa pridáva aj názor narátora (pravdepodobne hlas samotného Prusa), ktorý do deja výraznejšie nezasahuje, ale marginálne sa tiež podieľa na stereotypizácii Židov.

Protipól stereotypne sformovaných židovských protagonistov predstavuje doktor Szuman, ktorému autor dodáva individuálny a najmä ľudský rozmer, a to najmä vo forme protichodných názorov. Michal Szuman, podobne ako Henryk Szlangbaum, patrí medzi dynamické postavy, ktoré svoje názory a pohľady menia vzhľadom na okolnosti a súvislosti. Kritizuje statickosť poľskej spoločnosti, uviaznutej v zabehnutých koľajach (triedny systém s nemennými vlastnosťami – aristokracia má byť taká a nie iná). Szuman, hoci sa jeho opis nezaobišiel bez stereotypných vlastností (malý, žltý, bradatý, žlté zuby, verí v silu peňazí), predstavuje plastickú postavu.

Stereotypizácii v najväčšej miere podliehajú postavy starého Szlangbauma a vedľajšie židovské postavy (Židia na súde, židovskí úžerníci, obchodníci, pohoniči), ktorých Prus vytvoril veľmi staticky a plocho. Majú jednotné, nemenné charakterové vlastnosti a sú predstavené väčšinou cez prizmu stereotypov.

V príbehu nachádzame aj klišé o židovskej spoločnosti, ako napr. „*To by aj Rothschild zbankrotoval.*“ (s. 213) alebo „*Civieť na niečo ako Žid na desatoro prikázaní.*“ (s. 262), ktoré nám podsúvajú kaderník a Rzecki.

Záver

Na záver možno konštatovať, že *Bábka* nám teda ponúka obrazy Židov, ktoré síce nie sú tvorené výhradne cez prizmu jednofarebnosti, ale nie sú ani úplne nezávislé od stereotypov. A aj keď na začiatku príbehu cítiť Prusove nádeje a snahy o emancipáciu Židov, na konci už citelne vnímame rozčarovanie a rezignáciu z týchto snáh či priam neúspech v podobe narastajúceho antisemitizmu a stroskotanej asimilácie Henryka Szlangbauma. Zastávame názor, že Prusom predstavený etnotyp Žida mohol vyvolávať u dobovej čitateľskej verejnosti nedôveru voči Židom či dokonca podnecovať hnev (najmä voči „chederovým Židom“). Myslíme si však, že autor vo svojom diele skôr reflektuje dobovú realitu, než aby sám rozduchával ohne nenávisť voči židovskej komunite. Dôkazom sú jednoznačne postavy Wokulského (priateľ Židov), Szumana (asimilovaný Žid a dobrý priateľ) a Rzeckého (síce čiastočne podlieha antisemitickým náladám, ale nenecháva sa nimi ovládnuť úplne, o čom svedčí aj skutočnosť, že napr. nedôveruje klebetám o vraždení kresťanských detí Židmi). Je potrebné spomenúť aj skutočnosť, že podobne rôznorodo Prus zobrazuje aj poľskú spoločnosť (napr. obraz neschopnej a stigmatizovanej aristokracie, z ktorej svojimi postojmi a názormi vyčnieva postava predsedníčky Zásławskej alebo pani Wąsowskej). Hoci sa Prus sám začínal neskôr obávať židovskej expanzie, najmä v ekonomickej sfére, obraz Židov v jeho románe stále pred úplnou stereotypizáciou chráni práve ľudský rozmer židovských protagonistov (napr. rodinné cítenie starého Szlangbauma, priateľskosť doktora Szumana), ktorý im Prus prideliť. Týmto spôsobom Prus akoby svojim čitateľom naznačoval, že žiadne spoločenstvo nie je iba čierno-biele, ale v každom sa vyskytujú rôznorodí jednotlivci s osobitou charakteristikou a vlastnosťami.

Literatúra:

- BELLER, M. – LEERSSEN, J., ed. (2007): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi.
- BUDA, A. (2019): Foreign travels in „The Doll“ by Bolesław Prus as a comment on the condition of 19th-century Poland. In: *World Literature Studies*, 2/2019, s. 123–131.
- FÜLÖPÓVÁ, M. (2014): *Odvrávajúce obrazy. Vzájomná podoba Maďarov a Slovákov v slovenskej a maďarskej próze 19. storočia*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského v Bratislave.
- GANS, E. – LEERSSEN, J. (2007): Jews. In: M. Beller – J. Leerssen (eds.): *Imagology. The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 202–207.
- KOŠTÁLOVÁ, P. (2012): *Stereotypní obrazy a etnické mýty. Kulturní identita Arménie*. Praha: SLON.
- LEERSSEN, J.: *Imagology: On using ethnicity to make sense of the world*. [Cit. 2020-04-02.] Dostupné na internete: < <http://iberical.paris-sorbonne.fr/numeros/numero-10-automne-2016/> >
- LEOCIAK, J. (2011): Żydzi. In: A. Bąbel – A. Kowalczykowa (eds.): *Leksykon Lalki*. Varšava: Instytut Badań Literackich PAN, s. 191–193.
- PRUS, B. (2015): *Lalka*. Krakov: GREG.
- PRZYBYŁA, Z. (1995): *Lalka Bolesława Prusa. Semantyka-kompozycja-konteksty*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- RIGNEY, A. (2007): Character (Narrative). In: M. Beller – J. Leerssen (eds.): *The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters*. Amsterdam – New York: Rodopi, s. 287–289.
- TRÁVNÍČEK, J. – HOLÝ, J., ed. (2006): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host.

Summary

Imagology and new possibilities of interpretation of realistic prose (On the example of novel *Doll* by Bolesław Prus)

This article outlines creation and presentation of Jewish characters in the roman *The Doll* by B. Prus through the prism of imagology studies. Presented article is focused on theory of imagology and by using its methods it attempts to analyze how author have created and presented Jews in his monumental work and which devices he used to do so. The aim of this short study is to show how chosen characters are presented and which elements did author use to create them.

Chybovosť v predikatívnomi a kvalita strojového prekladu

Katarína Welnitzová – Daša Munková – Oľga Wrede

Katedra translatológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
kwelnitzova@ukf.sk

Katedra translatológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
dmunkova@ukf.sk

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
owrede@ukf.sk

Kľúčové slová: strojový preklad, posteditácia, publicistický štýl, anglický jazyk, slovenský jazyk, chybovosť, predikatívny

Key words: machine translation, post-editing, newspaper writing, English language, Slovak language, error rate, predicativeness

Úvod

V súčasnosti očakávame, že dôležité informácie dostaneme v čo najkratšom čase a v čo najzrozumiteľnejšej podobe (t. j. v materinskom jazyku). Splnenie tohto očakávania, ktoré je zakotvené aj v zákone o štátnom jazyku, poháňa preto spoločnosti pôsobiace v prekladateľskom odvetví neustále vpred. Prekladateľské odvetvie tak zažíva v posledných rokoch enormný rozmach a trh so strojovým prekladom rastie neuveriteľne rýchlym tempom. Predpokladá sa, že do roku 2022 dosiahne objem 980 miliónov amerických dolárov (v roku 2012 predstavoval 78,9 miliónov, o rok neskôr to už bolo 89,4 miliónov dolárov).¹

Jazyk zohráva v komunikácii s okolitým svetom prioritnú úlohu, no adekvátnemu prekladu sa neprpisuje signifikantná rola (Absolon et al., 2018, s. 24). Jedným zo znakov kvalitného prekladu je vyjadrenie myšlienok a emócií v cieľovom jazyku tak, aby cieľový text nebol iba zjednodušenou „napodobneninou“ originálu.

Pri analýze pojmu *kvalita* prekladu zohľadňujeme viaceré aspekty: V čom spočíva kvalita prekladu: v plynulosti, adekvátnosti alebo nenáročnosti posteditovania? Pre koho je preklad určený: pre cieľového recipienta, pre vývojárov na doladenie a zdokonalenie systémov strojového prekladu alebo pre posteditorov? Na aký účel sa preklad využije: na publikovanie (disemináciu) informácií, na posteditovanie, na tréovanie prekladateľských zručností alebo na diagnostikovanie (zdokonalenie) systémov strojového prekladu?

Okrem kvality prekladu a používania technológií v prekladateľskom odvetví je potrebné analyzovať aj aspekt *tvorcu* prekladu. Mali by sme v zmysle kvality rozlišovať preklad vytvorený človekom (humánny preklad) a preklad, ktorý vyprodukuje systémy strojového prekladu? I keď kvalita strojového prekladu nedosahuje kvalitu humánneho prekladu, v zásade by sa kritériá ich hodnotenia nemali odlišovať. Obidva preklady by mali spĺňať rovnaké požiadavky, t. j. strojom vygenerovaný preklad by mal cieľovému recipientovi poskytnúť informácie v takom rozsahu ako preklad vytvorený prekladateľom. Preklad mal by byť rovnako dôveryhodný, prístupný (priateľný, resp. pochopiteľný) a štylisticky uhladený. Z tohto dôvodu by sa mali pri oboch typoch prekladu – strojovom a humánnom – uplatňovať rovnaké kritériá a požiadavky na kvalitu a hodnotenie (porov. aj Petráš – Munková, 2019, s. 259).

V našom príspevku sa budeme zaoberať chybovosťou strojového prekladu v publicistických textoch v translačnom smere anglický jazyk – slovenský jazyk (cudzí jazyk –

¹ <<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/machine-translation-market>> [Cit. 2020-14-04.]

materinský jazyk). V prvej časti stručne charakterizujeme oba jazyky v kontexte ich morfológických, syntaktických a lexikálnych osobitostí. Ďalej definujeme publicistický štýl v anglickom a slovenskom kontexte a vyšpecifikujeme jeho základné znaky. V druhej časti analyzujeme pomocou frekvenčnej analýzy a viacnásobného porovnania výskyt chýb a vzťahy medzi chybami v kategórii predikatívnosti definovanej Jurajom Vaňkom (2017).

1 Teoretické východiská skúmanej problematiky

Houseová (1997, s. 3) tvrdí, že jednou z nevyhnutných podmienok hodnotenia kvality prekladu je znalosť teórie prekladu. Rôzne prístupy k prekladu vedú k rozličným koncepciám kvality prekladu, a tým aj spôsobom jeho hodnotenia.

Hayes et al. (1987, s. 185–186) konštatujú, že pri evalvácii kvality textu je podstatným faktorom *porozumenie*, t. j. „čítanie s porozumením“ je základom „evalvácie čítania“. I keď ide o dva úplne rozličné procesy, proces vyhľadávania problémov a chýb je spoločný (tabuľka 1).

Porozumenie textu a evalvácia	Možné chyby
Dešifrácia slov	Pravopisné chyby
Aplikovanie gramatických vedomostí	Gramatické chyby
Aplikovanie sémantických vedomostí	Chyby nejednoznačnosti
Aplikovanie všeobecných vedomostí	Chyby vo faktoch
Identifikovanie podstaty textu	Chyby v koherencii

Tabuľka 1 Možné chyby v procese čítania textu s porozumením pri evalvácii

Identifikáciu chýb a určovanie rozličných druhov lingvistickej alebo funkčnej ekvivalencie, t. j. hodnotenie kvality prekladu (strojového alebo humánneho), realizujú ľudskí posudzovatelia. Detailná analýza chýb sa zväčša realizuje pri identifikácii slabých a silných stránok systémov strojového prekladu a samotných prekladateľov.

Wilss (1982, s. 135) tvrdí, že pohľad na chybu pri analýze chýb strojového prekladu je rovnaký ako pri humánnom preklade. Chybu chápe ako narušenie normy v lingvistickej kontaktnej situácii a jej príčinu vidí v nedostatočnom pochopení východiskového textu alebo nedostatku lingvistických kompetencií. Schwarzlová (2001, s. 150) vníma chybu v strojovom preklade ako akúkoľvek odchýlku od zrozumiteľnosti východiskového textu alebo presnosti (vernosti) prekladu. Podľa nej je analýza chýb objektívnejšia a reliabilnejšia ako hodnotenie kvality prekladu, pretože identifikácia chýb je medzi posudzovateľmi, na rozdiel od hodnotenia „správnosti“ prekladu, relatívne objektívna a konzistentná.

Hutchins a Somers (1992, s. 164) definujú analýzu chýb ako proces, ktorý sa začína identifikáciou chýb prekladu a končí odhadom rozsahu potrebného na úpravy (korektúry), aby text vygenerovaný systémom strojového prekladu bol akceptovateľný ako štandardný preklad. Rozsah korektúry (posteditácie) chápe ako počet nevyhnutných krokov potrebných na opravu „hrubého“ strojového prekladu. Analýza chýb predstavuje do určitej miery spôsob, akým možno objektívne a explicitne preukázať nedostatočnú presnosť (vernosť) alebo zrozumiteľnosť prekladu (plynulosť). Medzi presnosťou a zrozumiteľnosťou existuje veľmi blízky vzťah: preklad, v ktorom sa vyskytuje značné množstvo chýb a nie je (alebo je len veľmi málo) zrozumiteľný, úplne alebo čiastočne stráca vernosť originálu.

K postupom, ktoré pri preklade odporúča použiť Gromová (2003, s. 65), patria gramatické prekladateľské postupy: napr. doslovný preklad, výpožička, kalk, transpozícia, zmena na úrovni gramatických kategórií slovných druhov, zmena na úrovni vetných členov, zmena na úrovni vety a zmeny v kohézii.

1.1. Typologické charakteristiky slovenského a anglického jazyka

Podľa Ondruša a Sabola (1984, s. 186) sa v slovenčine uplatňuje prevažne flektívny charakter morfolologickej stavby. Prejavuje sa bohatstvom tvarov, ohybných slovných druhov, výraznou rodovou diferenciáciou tvarov a vyjadrovaním komplexu gramatických významov (napr. rodu, čísla, pádu) zväčša jedným formálnym prvkom v rámci slova. Pre flexívne typy jazykov je typický vysoký výskyt synonymie a homonymie pádových prípon. Podľa Vaňka a Auxovej (2015, s. 23–26) úskalia tohto typu možno nachádzať v syntaktickej rovine, pretože pomocou tzv. silných pádových koncoviek sa rozlišuje gramatická a sémantická funkcia podmetu a predmetu (napr. *Peter ľúbi Evu. – Evu ľúbi Peter.*).

Vaňko a Auxová (tamže) vysvetľujú, že v analytickom type jazyka, ktorý predstavuje napr. angličtina, sa gramatický význam vyjadruje analyticky, t. j. pomocou osobitných slovies, z ktorých má jedno lexikálny význam a druhé tzv. pomocný, gramatický význam. Napríklad anglický tvar *he did not write* má v slovenčine ekvivalent *nepísal*, anglický tvar *they will not go* má náprotivok *nepôjdu*.

Podľa Dolníka (2013, s. 98) je výrazným parametrom priradovania jazykov k lexikálnemu typu dominancia explicitných alebo kondenzovaných pomenovaní. Explicitný typ preferuje pomenovania, v ktorých sa základné významové zložky vyjadrujú osobitnými slovami (viacnásobnými pomenovaniami) alebo slovnými základmi (zloženými slovami). Naopak, kondenzačný typ je charakteristický prevahou derivátov, t. j. slovných útvarov so slovotvornými morfémi. Slovenčina reprezentuje kondenzačný typ, angličtina explicitný typ. Napríklad ekvivalentom deminutívneho tvaru *noštek* v slovenčine je tvar *a small nose* v angličtine.

1.2 Publicistický štýl v kontexte slovenského a anglického jazyka

Špecifickými vlastnosťami publicistického štýlu v slovenskom jazyku sú informačnosť, variabilnosť, koncíznosť a aktualizovanosť. Mistrík (1989, s. 460) konštatuje, že publicistický štýl poskytuje množstvo nových informácií, je tematicky bohatý a má nízky index opakovania. Charakterizuje ho vysoký výskyt substantív, čísloviek, skratiek, názvov a značiek a, naopak, nízky počet slovies. Zo slovesných kategórií je zaujímavý vid (pomer dokonavého a nedokonavého vidu je v publicistickom štýle 1 : 2), osoba (najfrekvencovanejšia je 3. osoba sg.) a čas (najčastejšie minulý čas, príp. striedanie prítomného a minulého ako zmena časovej perspektívy – Findra, 2013, s. 267). Vetná skladba a gramatické konštrukcie nie sú pevne stanovené, pritom štýl vykazuje zhustenosť a koncíznosť. Publicistický štýl nevyužíva konektorové slová ani slovesá, pojmové slová sú usporiadané vedľa seba, dôraz sa kladie na fakty a pojmy.

Podľa Findru (2013, s. 266) je spravodajská veta spravidla dlhá, faktografická a často má ustálenú slovoslednú schému (kto, kde, kedy, čo, s kým). V publicistických textoch sa vyskytujú aj kratšie, dynamické a konštrukčne nenáročné vety, syntaktická viazanosť je menej pevná a vety sa priradujú bezspojkovo. V žánroch podobných úvahe sa využívajú aj zložitejšie syntaktické konštrukcie, avšak syntaktické a medzivetné vzťahy sú vyjadrené jednoznačne a presne. V takýchto typoch sa používajú prostriedky kondenzácie a pasívne konštrukcie, ďalej elipsa, osamostatnený vetný člen, parentéza a iné syntaktické figúry.

Biber a Conradová (2009, s. 109) špecifikujú novinársky štýl – nimi označený ako *newspaper writing* – v kontexte anglického jazyka takto: základnou črtou novinárskeho štýlu je písomnosť, pričom dôraz sa kladie na jeho komunikatívnu funkciu. Na základe korpusovej analýzy autori charakterizovali jednotlivé prvky novinárskeho štýlu. V kategórii nominálnych prvkov zaznamenali vysoký výskyt substantív. V novinárskom štýle majú svoje zastúpenie kategórie nominalizácie (*nominalization*), nezhodných prívlastkov (*prepositional phrases after nouns*) a atributívnych prídavných mien (*attributive adjectives*). V rámci kategórie verbálnych charakteristík sa používa jednoduchý prítomný čas (*present simple*) a jednoduchý

minulý (*past tense*), používanie modálnych slovies je minimálne (najčastejšími sú *will* a *would*), pasívne formy predstavujú 15 % všetkých slovies v určitom tvare (VF, t. j. slovies vyjadrujúcich osobu, číslo a čas). Príslovky času a miesta majú v novinárskom štýle svoje opodstatnené zastúpenie. Novinársky štýl používa štandardnú syntax, väčšinou jednoduché rozvité vety alebo súvetia, pričom otázky sú v textoch veľmi málo zastúpené. Písomná podoba ho predurčuje na používanie množstva menných fráz (*noun phrases*) a dobre štruktúrovaných syntaktických väzieb.

2 Dáta a metódy

Pre potreby výskumu sme excerpovali publicistické texty z britského online časopisu *The Guardian*. Ide o tzv. *broad sheet newspapers*, ktorý sa svojou formou a obsahom približuje napr. slovenskému formátu novín typu SME. Vyexcerpované články (59 dokumentov) predstavovali správy (spravodajský žáner) a komentáre (analytický žáner). Celkovo sme analyzovali 3 376 segmentov (54 442 slov). Dáta boli predspracované tokenizáciou a segmentáciou a strojovo preložené systémom Google Translate (GT). Následne vygenerované dáta (strojové preklady) spolu s originálmi boli importované do nami vyvinutého virtuálneho prostredia OSTPERE – systému pre preklad, posteditáciu a evalváciu strojového prekladu (Munková et al., 2016; Benko – Munková, 2016). V tomto prostredí boli texty najprv posteditované profesionálnymi prekladateľmi a následne analyzované. Identifikáciu a klasifikáciu chýb realizovali dvaja zaškolení odborníci na slovenský jazyk, v kontexte problematiky strojového prekladu z anglického jazyka do slovenského jazyka. Identifikácia a klasifikácia chýb strojového prekladu sa realizovala v súlade s Vaňkovým kategoriálnym rámcom pre analýzu chybovosti strojového prekladu do slovenčiny (Vaňko, 2017).

2.1 Metódy

Pri analýze chýb sme vychádzali zo spomínaného kategoriálneho rámca pre analýzu chýb strojového prekladu, ktorý definuje päť sfér chybovosti:

- I. Predikatívnosť
- II. Modálny a komunikačný rámec vety
- III. Syntakticko-sémantická korelatívnosť (usúvzťážnenosť)
- IV. Súvetná syntax
- V. Lexikálna sémantika

Vaňkov rámec (tamže, s. 96) v plnej miere korešponduje s jadrom MQM (Multidimensional Quality Metrics) a typológiou chýb DQF (Dynamic Quality Framework), pretože skúma nasledujúce: 1. *Language (jazyk)*, t. j. gramatiku, v našom chápaní morfológiu a syntax, resp. morfosyntax. V predkladanom rámci s ňou korešpondujú kategórie *predikatívnosti*, *syntakticko-sémantickej korelatívnosti* (usúvzťážnenosti), kategoriálny rámec súvetia a čiastočne aj modálnosti (napr. *negácia*); 2. *Accuracy (presnosť)* – ide najmä o nekorektný význam v texte cieľového jazyka, o vynechanie lexémy a pod. V modeli sú prvky nekorektného transferu zastúpené v bloku s názvom *lexikálna sémantika*; 3. *Terminology (terminológia)* – ide o neadekvátny transfer termínu z pôvodného jazyka; v našom modeli je problematika transferu termínov subkategóriou *lexikálnej sémantiky*. V poslednej kategórii s názvom *Style (štýl)* ide o nesúlad medzi štýlom originálneho textu a štýlom cieľového textu.

Na testovanie rozdielov medzi závislými vzorkami (sférami chybovosti) a určenie miery zhody sme použili neparametrické metódy, konkrétne Kendallov koeficient zhody a Cochranov Q test, vzhľadom na to, že skúmané premenné sú binárne.

S cieľom viacnásobného porovnávania sme použili síce parametrický, ale dostatočne konzervatívny Tukeyho HSD test, v ktorom priemerný výskyt chýb reprezentuje podiel

výskytu chýb (relatívny výskyt chýb), vzhľadom na binárny charakter skúmaných premenných.

Pri interpretácii miery výskytu chýb jednotlivých sfér chybovosti sme sa inšpirovali interpretáciou miery závislosti podľa Cohena (1988), t. j. < 10 triviálny podiel výskytu, 10 – 30 malý, 30 – 50 stredný, 55 – 70 veľký, > 70 veľmi veľký podiel výskytu.

3 Kvantitatívna analýza

Výsledky frekvenčnej analýzy chýb strojového prekladu z anglického jazyka do slovenského jazyka skúmaných publicistických textov sú zosumarizované v nasledujúcej tabuľke (tabuľka 2):

Sféra chybovosti	Početnosť
I. Predikatívnosť	1155
II. Modálny a komunikačný rámec vety	42
III. Syntakticko-sémantická korelatívnosť (usúvzťažnosť)	2470
IV. Súvetná syntax	930
V. Lexikálna sémantika	3350

Tabuľka 2 Početnosti identifikovaných a klasifikovaných chýb strojového prekladu

Pre rozsiahlosť dát a komplexnosť rámca sa budeme ďalej venovať iba prvej oblasti, a to *predikatívnosti*, ktorá zahŕňa predikačné a kongruenčné kategórie. V rámci *predikatívnosti* skúmame *predikačné kategórie (čas a spôsob)* a *kongruenčné kategórie (zhoda v osobe, čísle a mennom rode)*. Pri predikácii ide o vyjadrovanie príznaku objektu v pozícii gramatického podmetu na časovej a modálnej osi, pričom exponentom časového zaradenia príznaku je morfológická kategória času a prostriedkom modálnej charakteristiky je kategória slovesného spôsobu predikátu. Nekorektný transfer kategórie času môže mať negatívny vplyv na časové zaradenie obsahu informácie.

Kongruenčné kategórie reflektujú subordinačný vzťah prísudku k podmetu, a to kongruenciou v osobe, čísle a mennom rode. Pri identifikácii a analýze chýb zisťujeme mieru úspešnosti transponácie kongruenčných kategórií z východiskového textu do cieľového textu.

Testovali sme globálnu nulovú štatistickú hypotézu, po ktorej zamietnutí sme identifikovali homogénne skupiny a štatisticky významné rozdiely.

H0: Nie je štatisticky významný rozdiel vo výskyte chýb medzi skúmanými kategóriami v rámci kategórie predikatívnosti.

Kategória chybovosti v rámci predikatívnosti	Súčet	Výskyt v % (0)	Výskyt v % (1)
I. Predikačné kategórie – čas	177	90,16	9,84
I. Predikačné kategórie – spôsob	27	98,50	1,50
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v osobe	249	86,16	13,84
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v čísle	225	87,49	12,51
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v (mennom) rode	154	91,44	8,56
I. Iné	323	82,05	17,95
Cochranov Q Test	N = 1799; Q = 324,2001; df = 5; p < 0,001		
Kendallov koeficient zhody	0,03604		

Tabuľka 3 Frekvenčná tabuľka – Cochranov Q test a Kendallov koeficient zhody

Na základe výsledkov Cochranovho Q testu (tabuľka 3) zamietame nulovú hypotézu s 99,9 % spoľahlivosťou, t. j. medzi skúmanými kategóriami je štatisticky významný rozdiel vo výskyte chýb. Hodnota Kendallovho koeficientu zhody (tabuľka 3) je 0,036, pričom 0 znamená nezgodu a 1 úplnú zgodu vo výskyte chýb v jednotlivých skúmaných kategóriách, čo potvrdzuje výsledky Cochranovho Q testu.

Kategória chybovosti v rámci predikatívosti	Mean	1	2	3	4
I. Predikačné kategórie – spôsob	0,0150			****	
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v (mennom) rode	0,0856	****			
I. Predikačné kategórie – čas	0,0984	****			
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v čísle	0,1251		****		
I. Kongruenčné kategórie – zhoda v osobe	0,1384		****		
I. Iné	0,1795				****

Tabuľka 4 Viacnásobné porovnávanie výskytu chýb v skúmaných kategóriách

Z viacnásobného porovňovania (tabuľka 4) sme identifikovali dve homogénne skupiny: 1. zhoda v čísle, zhoda v osobe, 2. čas, zhoda v (mennom) rode, t. j. medzi členmi dvojice čas a zhoda v (mennom) rode a aj dvojice zhoda v čísle a zhoda v osobe nie je štatisticky významný rozdiel vo výskyte chýb. Naopak, medzi ostatnými kategóriami (tabuľka 4) boli preukázané štatisticky významné rozdiely vo výskyte chýb, napr. medzi kategóriou čas/iné a ostatnými kategóriami.

V prípade kategórií spôsob, zhoda v rode a čas (tabuľka 4) bol identifikovaný triviálny (< 0,10) a v prípade kategórií zhoda v čísle, zhoda v osobe a iné malý podiel výskytu chýb (0,10 – 0,30).

Zhoda v mennom rode s predikačnou kategóriou čas koreluje: v publicistickom štýle sa preferuje používanie 3. osoby sg. a používanie minulého času. Kým angličtina v minulom čase požíva rovnaký slovesný tvar vo všetkých osobách bez prihliadania na rodovosť v 3. os. singuláru, slovenčina minulý čas v 3. osobe sg. tvorí príponami -l, -la, -lo podľa rodu (a príponou -li v pluráli), napr. *hovoril, hovorila, hovorilo (hovorili)*. Vzhľadom na situáciu v slovenčine (dva prirodzené a tri gramatické rody) stroj nedokázal správne dešifrovať rodovosť a distribuovať príslušné koncovky, preto počet chýb bol v týchto prípadoch najvyšší (napr. *väčšina povedal*). Zatriedňovanie substantív do rodov na základe koncoviek je z pohľadu formálnej stránky možné, no nie vždy spoľahlivé (napr. ten hrdin-a, tá žen-a, to dievč-a).

Podiel chýb v kategóriách zhoda v čísle a zhoda v osobe súvisí s typologickými vlastnosťami anglického a slovenského jazyka: slovenčina ako flektívny jazyk obsahuje množstvo tvarov, ohybných slovných druhov, výraznú rodovú diferenciaciu tvarov a vyjadrovanie komplexu gramatických významov (napr. rodu, čísla, pádu) jedným formálnym prvkom v rámci slova. Pri analýze publicistických textov, ktoré sa v oboch jazykoch vyznačujú o. i. aj vysokým počtom substantív, atributívnych prídavných mien a menných fráz, sme daný problém predvídali už na začiatku identifikácie a analýzy chýb a výsledky náš predpoklad len potvrdili. Takisto sme zistili, že situácia sa pri strojovom preklade prirodzene zhoršuje pri viacnásobných vetných členoch a komplikovaných syntaktických štruktúrach. Zachovanie kongruencie medzi podmetom a prísudkom (resp. podmetovou a prísudkovou časťou) bolo pre stroj problematické.

4 Kvalitatívna analýza

Pri interpretačnej analýze sa opäť zameriame na prvú sféru chybovosti, t. j. na chyby v predikatívosti definované vo Vaňkovom modeli (Vaňko, tamže). Na každý typ chyby uvedieme príklad, ktorým budeme ilustrovať problémy a nedostatky strojového prekladu.

4.1 Predikačné kategórie

Pri hodnotení strojového prekladu bolo dôležité zistiť, či stroj správne identifikoval podmet a prísudok (tým aj podmetovú a prísudkovú časť vety) vo východiskovom texte a či ich správne transponoval do cieľového textu. Dané elementy sú dôležité nielen z hľadiska gramatiky, ale aj porozumenia textu.

Problémy v preklade podmetu a podmetovej časti sme nachádzali sporadicky. Tento výsledok zdôvodňujeme tým, že angličtina má pomerne fixný slovosled a podmet je vo vete vždy vyjadrený, a to minimálne osobným zámenom (slovosled v slovenčine je menej fixný a podmet môže byť lexikálne nevyjadrený).

Početnejšie a závažnejšie boli však chyby, ktoré vznikli pri preklade prísudku a prísudkovej časti. Súvisí to s množstvom časov v angličtine, s časmi, ktoré slovenčina nepoužíva (napr. predprítomný, predbudúci), aspektom priebehovosti (napr. *is working*), komplikovanými slovesnými štruktúrami (napr. *will have been working*) a s tým, že niektoré pomocné slovesá sa v angličtine môžu vyskytovať aj ako plnovýznamové slovesá (napr. *have*).

4.1.1 Kategória času

Častými chybami predikačnej kategórie boli chyby v preklade slovesných tvarov, konkrétne v kategórii času. Dané chyby spôsobovali nepresnosti (kategória *Accuracy*) vo vyjadrení času vo východiskovom texte a cieľovom texte (pod pojmom východiskový text chápeme text určený na preklad, v našom prípade publicistický text v angličtine; cieľový text je text preložený strojom, t. j. text v slovenčine).

Príkladom chyby v kategórii času bol tvar *was behaving*, ktorý systém nesprávne identifikoval a preložil z hľadiska času, pretože pomocné sloveso *was* – indikátor minulého času (tvar *bol*) bol nesprávne preložený do prítomného času ako tvar *sa správa* (správne *sa správal*). Aspekt priebehovosti v zásade nemal vplyv na zrozumiteľnosť a správne pochopenie vety, preto sme ho za chybu nepovažovali.

Chybou v danej vete bol aj preklad tvaru predminulého času *had been detained*. Hoci systém ponúkol riešenie *bol zadržaný*, tento tvar nie je adekvátnym prekladom tvaru *had been detained* (podozrivý bol zadržaný už predtým a tento fakt je pre správne pochopenie situácie veľmi dôležitý). Adekvátnym prekladom by mohol byť výraz *bol býval zadržaný*, ktorý slovenčina v súčasnosti už nepoužíva. Preto pri posteditácii navrhujeme explicitný časový orientátor už predtým). Pre správnosť informácie si veta vyžaduje zásah posteditora, ktorý by v prípade posunu významu dané prekladové riešenie skorigoval.

ZT:	There was also a second individual who was behaving suspiciously, who had also been detained , but for now there does not appear to be a link between that individual and the attack.
SP:	Tam bol tiež druhý jednotlivec, ktorý sa správa podozrivo, ktorý bol tiež zadržaný , ale zatiaľ sa nezdá, že je súvislosť medzi jednotlivcom a útokom.
PEMT:	Tam bol tiež druhý jednotlivec, ktorý sa správal podozrivo a ktorý bol (už predtým) zadržaný , ale zatiaľ sa nezdá, že medzi jednotlivcom a útokom je súvislosť.

Tabuľka 5 Príklad chyby v kategórii času²

² Pozn.: Príklady v tabuľkách uvádzame pod skratkami ZT – zdrojový text (predstavuje segment východiskového textu), SP – strojový preklad (preklad vytvorený systémom Google Translate) a PEMT – posteditácia (posteditorom upravený strojový preklad).

V ďalšom príklade uvádzame syntagmu *they join*, ktorú stroj preložil ako *oni sa hlásili* (správne *oni sa hlásia*). Chyba v kategórii času spôsobuje neadekvátnosť a značnú nepresnosť – spôsobuje časový posun, ktorý je pri preklade neprípustný.

ZT:	They join private schools or teach overseas.
SP:	Oni sa hlásili súkromné školy alebo učiť zámoria.
PEMT:	Hlásia sa na súkromné školy alebo učia v zahraničí.

Tabuľka 6 Príklad chyby v kategórii času

4.1.2 Kategória spôsobu

Danou kategóriou vyjadrujeme, či dej, ktorý pomenúva sloveso, je reálny, nereálny, podmienený alebo požadovaný (Vaňko – Auxová, 2015, s. 90). Rozdiely medzi spôsobom slovesného tvaru vo východiskovom texte a cieľovom texte sme identifikovali ako chybu.

Vzhľadom na charakter východiskového textu (publicistický text) sme vysokú početnosť chýb v danej kategórii nepredpokladali (v skúmaných textoch, ktoré predstavovali publicistické správy, sme anticipovali výskyt indikatívu, v obmedzenom počte kondicionálu).

Chyby sme nachádzali v používaní pomocného slovesa *would*, ktoré spravidla predstavuje pomocné sloveso vyjadrujúce reálnu alebo nereálnu podmienku (*by som, by si, by sme*). Problémom je však jeho používanie v rámci súvetnej syntaxe v minulom čase, kde vo vedľajšej vete substituue sloveso *will* (napr. *He said he would call.*). Tieto prípady boli najfrekvencovanejšími problémami daných kategórií (spôsob a súvetná syntax).

Príkladom chyby v kategórii spôsobu môže byť tvar *would get worse*, ktorý predstavuje kondicionál, avšak systém ho preložil indikatívom – *sa zhoršujú*. Chybou v kategórii spôsobu sa význam výpovede posúva a transfer je neadekvátny.

ZT:	Normally their symptoms would get worse with age.
SP:	Za normálnych okolností sa ich príznaky zhoršujú s vekom.
PEMT:	Za normálnych okolností by sa ich príznaky s vekom zhoršovali .

Tabuľka 7 Príklad chyby v kategórii spôsobu

4.2 Kongruenčné kategórie

Vzťah gramatickej subordinácie prísudku ku gramatickému podmetu sa vyjadruje kongruenciou oboch členov v osobe a čísle, resp. aj mennom rode, ak je slovesný prísudok v tvare minulého času alebo kondicionálu (Vaňko, 2017, s. 87).

4.2.1 Zhoda v osobe

I keď chyby v kongruencii navzájom súvisia a v mnohých prípadoch sa vyskytujú v kombináciách (napr. zhoda v osobe a čísle, zhoda v osobe, čísle a mennom rode), na presnejšie určenie chybovosti ponúka kategoriálny rámec ich detailnejšie a presnejšie zaradenie.

Príkladom chyby v zhode v osobe môže byť nasledujúci prípad: syntagmu *director said* systém preložil ako *riaditeľ hovoríš* (správne *riaditeľ hovorí*). Stroj nesprávne priradil gramatickú morfému -š (typickú pre 2. osobu sg.) k 3. osobe sg. Tieto chyby sa však vyskytovali ojedinele.

Daný príklad predstavuje aj problém lexiky, pretože stroj na základe propria *Sarah* nedokázal správne identifikovať rod osoby. Ak by stroj dostal signál, že *Sarah* je

pomenovanie ženy (nie muža), dokázal by prechýliť jej priezvisko na *Pearsonová* a lexému *riaditeľ* nahradiť prechýlenou formou *riaditeľka*.

ZT:	Director of the charity, Sarah Pearson said :
SP:	Riaditeľ charity, Sarah Pearson hovorí :
PEMT:	Riaditeľka organizácie Sarah Pearsonová hovorí :

Tabuľka 8 Príklad chyby v kategórii zhoda v osobe

4.2.2 Zhoda v čísle

Chybu *zhody* v čísle môžeme ilustrovať na preklade syntagmy *lawyers said*. Strojový preklad ponúkol tvar *právnicki povedal* namiesto správneho tvaru *právnicki povedali*. Ako sme už spomínali, slovenčina ako flektívny jazyk disponuje množstvom tvarov ohybných slovných druhov a ich výraznou rodovou diferenciáciou. Konkrétne sufix *-li* je typický pre minulý čas, no je používaný vo viacerých osobách (*my sme povedali*, *vy ste povedali*, *oni povedali*). Hoci výskyt danej chyby sme v danom kontexte nepredpokladali (tvar *lawyers* predstavuje formu plurálu), predsa vznikla.

ZT:	Lawyers said he has since sold the raided apartment because the prospect of living somewhere that had been "so publicly violated" distressed him.
SP:	Právnicki povedal , že od tej doby predal výpady na byt, pretože vyhliadka na bývanie niekde, že bol „tak verejne porušil“ rozrušilo ho.
PEMT:	Právnicki povedali , že predal byt, v ktorom sa uskutočnila razia, pretože predstava bývania na mieste, kde bol „verejne napadnutý“, ho znepokojovala.

Tabuľka 9 Príklad chyby v kategórii zhoda v čísle

4.2.3 Zhoda v mennom rode

Situácia v strojovom preklade je v kategórii menného rodu ešte zložitejšia, a to hlavne v minulom čase (porov. predchádzajúce uvedené výsledky). V 3. os. singuláru závisí totiž používanie koncoviek od rodu (*on povedal*, *ona povedala*, *ono povedalo*). Vzhľadom na to, že situácia je v slovenčine v porovnaní s angličtinou komplikovanejšia (slovenčina rozlišuje dva prirodzené a tri gramatické rody), systém nebol schopný správne distribuovať koncovky v 3. os. sg. v minulom čase, a tým vykazoval vysoký počet chýb (napr. *väčšina povedal*, správne *väčšina povedala*).

ZT:	The vast majority of respondents – 89 % – said that they found their work interesting.
SP:	Drvivá väčšina respondentov – 89 % – povedal , že oni našli ich práce zaujímavá.
PEMT:	Drvivá väčšina respondentov (89 %) povedala , že svoju prácu považujú za zaujímavú.

Tabuľka 10 Príklad chyby v kategórii zhoda v mennom rode

4.3 Iné

Do kategórie *iné* sme zaraďovali chyby týkajúce sa predikatívnosti (vzťahu podmetu a prísudku), ktoré nesúviseli s predchádzajúcimi uvedenými kategóriami. Išlo o chyby, s

ktorými DQF a Vaňkov rámec (Vaňko, tamže), prispôsobený charakteristikám slovenského jazyka, pri jeho návrhu nepočítali. Keďže je rámec otvoreným systémom, pri jeho najbližšej modifikácii sa nové kategórie doň implementujú.

4.3.1 Nekorektný slovnodruhový transfer

Nekorektný slovnodruhový transfer predstavoval prípady, v ktorých na mieste podmetu alebo prísudku prišlo k nesprávnemu prekladu. Išlo teda hlavne o prípady slovnodruhových prechodov v pozíciách hlavných vetných členov.

Na ďalšom príklade vidíme, že výraz *ban*, ktorý je v pozícii slovesa, bol preložený strojom ako *zákaz* (správne *zakazujú*). Daný príklad súvisí aj s lexikálnou kategóriou *homonymie*. V takýchto prípadoch sme zarátavali chyby do oboch kategórií – *predikačné kategórie – iné (nekorektný slovnodruhový transfer)* a *lexikálna sémantika – homonymia*.

ZT:	South Pacific islands ban western junk food and go organic.
SP:	Južné tichomorských ostrovov zákaz západnej nezdravé jedlo a ísť organické.
PEMT:	Južné tichomorské ostrovy zakazujú západné nezdravé jedlo a podporujú biopotraviny.

Tabuľka 11 Príklad chyby v kategórii iné – nekorektný slovnodruhový transfer

4.3.2 Nerealizovaná predikácia

Pomerne frekventovanou chybou, ktorú sme zaznamenávali v kategórii *iné*, bola aj *nerealizovaná predikácia*. Išlo o prípady, keď stroj slovesný tvar v cieľovom jazyku ponechal v tvare infinitívu (systém slovesný tvar identifikoval a správne preložil, no nedokázal k nemu priradiť správnu morfológickú morfému). Tieto chyby sme z hľadiska gramatiky považovali za problémové. Nazdávame sa však, že pokiaľ ide o pochopenie výpovede, sú menej závažné ako chyby v predošlých prípadoch, pretože na základe infinitívnej formy slovesa sú správna forma a význam výpovede pomerne spoľahlivo predvídateľné.

ZT:	But our research certainly points to certain compulsive and impulsive aspects of the behaviour and certainly it would warrant further investigation as to whether it was addictive.
SP:	Ale náš prieskum určite poukazovať na určité nutkavé a impulzívne aspekty správania a iste by to vyžadujú ďalšie vyšetrovania, či je to návykové.
PEMT:	Náš prieskum však určite poukazuje na určité nutkavé a impulzívne aspekty správania a iste by bolo vhodné toto správanie ďalej preskúmať, aby sa zistilo, či je návykové.

Tabuľka 12 Príklad chyby v kategórii iné – nerealizovaná predikácia

4.3.3 Chýbajúce sloveso

Ďalšou chybou, ktorú sme zaradovali do kategórie *iné*, bolo *chýbajúce sloveso*. Hoci daná chyba nie je typická pre štatistický strojový preklad (skôr sa ukazuje ako častý problém neurónového prekladu), predsa sa vyskytovala. Išlo o prípady, keď sa slovesný tvar z východiskového textu v cieľovom texte nerealizoval, t. j. tvar, resp. časť tvaru bola vynechaná. Napr. tvar *becomes* stroj preložil ako *sa* (správne *stáva sa*). Okrem toho, že ide o gramatickú chybu, ktorú sme zaradovali do kategórie *iné*, spôsobuje aj nezrozumiteľnosť danej výpovede (na rozdiel napr. od chyby nerealizovaná predikácia).

ZT:	"Building reputation scores online becomes so important that young hackers can invest copious amounts of cognitive and emotive resources," it states.
SP:	„Stavebné povest' skóre on-line sa veľmi dôležité, aby mladí hackeri môžu investovať veľkého množstva kognitívnych a emotívnych zdrojov,“ stojí v správe.
PEMT:	„Budovanie reputačného skóre on-line sa stáva natoľko dôležitým, že mladí hackeri doň dokážu investovať veľkého množstvo kognitívnych a emotívnych zdrojov,“ stojí v správe.

Tabuľka 13 Príklad chyby v kategórii iné – chýbajúce sloveso

5 Záver

Predkladaný článok predstavuje úvod do problematiky strojového prekladu, ktorá je v akademickom a profesijnom prostredí pomerne nová a nepreskúmaná. Jeho zámerom bolo predstaviť najfrekvencovanejšie a najzávažnejšie chyby strojového prekladu v predikatívnom publicistických textov v smere anglický jazyk – slovenský jazyk (cudzí jazyk – materinský jazyk) na základe ich charakteristík v rámci typológie jazykov podľa kategoriálneho rámca pre analýzu chýb strojového prekladu vytvoreného pre potreby slovenčiny (Vaňko, 2017).

Zistili sme, že medzi *zhodou v mennom rode* a *predikačnou kategóriou času* existuje výrazná súvislosť. Znamená to, že problémy sa často objavovali v 3. osobe sg. v minulom čase. Vzhľadom na výraznú rodovú diferenciáciu tejto osoby v danom čase v slovenčine stroj nedokázal spoľahlivo dešifrovať rody a následne správne distribuovať koncovky.

Daný problém súvisí aj s rozpoznávaním vlastných mien v cudzom jazyku (v našom prípade v angličtine) a následným určením rodu v slovenčine (napr. Sarah Pearson). Z uvedených výsledkov vyplýva, že stroj zatiaľ nie je schopný na základe krstného mena rozpoznať rod pomenúvanej osoby a podľa neho použiť napr. prechýlenie, rodový pendant alebo korektnú gramatickú morfému v slovesnom tvare (napr. Sarah Pearson, riaditeľ, povedal; správne Sarah Pearsonová, riaditeľka, povedala).

Kongruencia medzi podmetom a prísudkom (resp. podmetovou a prísudkovou časťou) bola pre strojový preklad skutočným problémom. Vzťah medzi *zhodou v čísle* a *zhodou v osobe* poukázal na ďalšiu skupinu problémov, ktoré sú takisto dané rozdielnymi charakteristikami anglického a slovenského jazyka. V publicistických textoch, pre ktoré je typický vysoký počet substantív, atributívnych prídavných mien a menných fráz, je situácia pri strojovom preklade vážnym problémom, ktorý sa znásobuje pri preklade viacnásobných vetných členov a komplikovaných syntaktických štruktúr.

Vysoký počet chýb sme zaznamenali aj v kategórii *iné*, do ktorej sme zaradili problémy, akými sú napr. *nekorektný slovnodruhový transfer* v pozícii podmetu a prísudku (použitie nekorektného slovného druhu), *nerealizovaná predikácia* (použitie infinitívu namiesto určitého slovesného tvaru alebo *chýbajúce sloveso* (neopodstatnené vynechanie lexémy v pozícii podmetu alebo prísudku).

Vo vzťahu k predikatívnomu vety môžeme konštatovať, že strojový preklad nevykazoval v podmetovej časti závažné nedostatky. Tento fakt súvisí s charakterom angličtiny. Analytické jazyky charakterizuje pomerne nízky počet gramatických koncoviek a syntaktické vzťahy sa v nich realizujú prevažne prostredníctvom pomocných slov a slovosledu, pričom pozície slov v syntaktických štruktúrach indikujú vetnočlenskú platnosť. Podmet, resp. podmetovú časť bolo možné (vzhľadom na pozíciu) vo všetkých prípadoch pomerne jednoducho identifikovať (S – V – O, podmet – prísudok – predmet).

V rámci predikačných kategórií sme zistili, že strojový preklad vykazoval v prísudku a prísudkovej časti vety značné chyby. Súvisí to s faktom, že angličtina disponuje vyšším

počtom časov, ktoré v slovenčine nie sú zastúpené, aspektom priebehovosti, komplikovanými slovesnými štruktúrami a tým, že niektoré pomocné slovesá sa v angličtine môžu vyskytovať ako plnovýznamové slovesá. Pri preklade slovesných tvarov mal stroj ťažkosti a väčšina riešení bola nesprávna.

V rámci *kongruenčných kategórií* (zhoda v osobe, čísle a mennom rode) sme takisto zaznamenali vysoký počet chýb. Tento fakt pravdepodobne vyplýva z problému prekladu slovesných tvarov (problémy v predikačných kategóriách). Ak slovesný tvar nie je správne preložený, kongruenčné kategórie medzi podmetom a prísudkom nemôžu byť správne realizované.

Výsledky potvrdzujú, že typologické charakteristiky anglického a slovenského jazyka ovplyvňujú chybovosť v kategórii *predikatívnosti*. Preklad zložených slovesných tvarov v angličtine (napr. *was behaving* alebo *had been patrolling*) predstavuje pre systém závažný problém. Stroj nedokáže identifikovať celý slovesný tvar – v takýchto prípadoch prekladá doslovne, vynecháva sloveso alebo vykazuje iné chyby.

Z výsledkov vyplýva, že v súčasnom strojovom preklade sa stále vyskytuje mnoho chýb. Ich vymedzenie podľa kategoriálneho rámca by mohlo slúžiť primárne dvom skupinám odborníkov. Prvou sú profesionálni posteditori, ktorých úlohou je detegovať a korigovať chyby strojového prekladu. Znalosťou rozdielov a podobností medzi jazykmi a správnym nácvikom posteditácie môžu anticipovať potenciálne úskalía strojového prekladu a následne chyby odstrániť.

Druhou cieľovou skupinou sú vývojári strojového prekladu, ktorých ambíciou je vylepšiť strojový preklad tak, aby čo najspoľahlivejšie a najadekvátnejšie dokázal transferovať text z jazyka do jazyka. Táto štúdia môže slúžiť aj ako podklad na ďalšiu hlbšiu analýzu, ktorá by dokázala dané výsledky ešte viac konkretizovať.

Literatúra:

- ABSOLON, J. – MUNKOVÁ, D. – WELNITZOVÁ, K. (2018): *Machine Translation: Translation of the Future?* Praha: Verbum.
- BENKO, Ľ. – MUNKOVÁ, D. (2016): Application of POS tagging in machine translation evaluation. In: M. Turčáni – Z. Balogh – M. Munk – Ľ. Benko (eds.): *DIVAI 2016*. Praha: Wolters Kluwer, s. 471–489.
- BIBER, D. – CONRAD, S. (2009): *Register, Genre, and Style*. Cambridge: University Press.
- COHEN, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences*. 2nd ed. Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.
- DOLNÍK, J. (2013): *Všeobecná jazykoveda*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV.
- FINDRA, J. (2013): *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Osveta.
- GROMOVÁ, E. (2003): *Teória a didaktika prekladu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- HAYES, J. R. – FLOWER, L. – SCHRIEVER, K. A. – STRATMAN, J. F. – CAREY, L. (1987): Cognitive processes in revision. In: S. Rosenberg (ed.): *Advances in Applied Psycholinguistics*. 1. s. 176–240. Cambridge University Press.
- HOUSE, J. (1997): *Translation Quality Asseement: A Model Revisited*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- HUTCHINS, J. W. – SOMERS, H. L. (1992): *An Introduction to Machine Translation*. London: Academic Press.
- Machine Translation (MT) Market Size, Share & Trends Analysis Report by Application (Automotive, Military & Defense, Electronics, IT, Healthcare), by Technology, by Region, and Segment Forecasts, 2012 – 2022* [Cit. 2020-14-04.] Dostupné na internete: <<https://www.grandviewresearch.com/industry-analysis/machine-translation-market>>
- MISTRÍK, J. (1989): *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- MUNKOVÁ, D. – KAPUSTA, J. – DRLÍK, M. (2016): System for post-editing and automatic error classification of machine translation. In: M. Turčáni – Z. Balogh – M. Munk – Ľ. Benko (eds.): *DIVAI 2016*. Praha: Wolters Kluwer, s. 571–579.

- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. (1984): *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- PETRÁŠ, P. – MUNKOVÁ, D. (2019): (Nielen) lingvistický pohľad na strojový preklad (na príklade prekladov technickej dokumentácie z angličtiny do slovenčiny). In: *Slovenská reč*, 84/3, s. 258–287.
- SCHWARZL, A. (2001): *The (Im)Possibilities of Machine Translation*. Oxford: Peter Lang Publishing.
- VANĽKO, J. (2017): Kategoriálny rámec pre analýzu chýb strojového prekladu. In: D. Munková – J. Vaňko et al. (eds.): *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové)*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 83–100.
- VANĽKO, J. – AUXOVÁ, D. (2015): *Morfológia slovenského jazyka*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- WILSS, W. (1982): *The Science of Translation: Problems and Method*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Summary

Error rate in predicativeness and the quality of machine translation

The paper deals with the issue of machine translation with a focus on the error rate. It studies the category of predicativeness in machine translation outputs in the context of typological similarities and differences of the examined languages (English and Slovak). It also explains the issue of journalistic style in two different language contexts. Using the error analysis and the error framework designed for Slovak, we analyzed and discussed the errors in journalistic texts translated by MT from English into Slovak in the category of predicativeness. We found out that a high number of errors is related to the correlation between congruency in gender and predicativeness in tense, then between congruency in number and congruency in person, finally in Other errors (incorrect part-of-speech verb or noun, unrealized predicativeness, or missing verb).

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0473 „Klasifikačný model chybovosti strojového prekladu: Krok k objektívnejšiemu hodnoteniu kvality prekladu“ a projektom VEGA č. 1/0809/18 „Model hodnotenia kvality strojového prekladu a typológia chýb.“

Bewertung der Qualität maschineller Übersetzung journalistischer Texte aus dem Deutschen ins Slowakische

Oľga Wrede – Daša Munková – Renáta Pavlová

Katedra germanistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
owrede@ukf.sk

Katedra translatológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
dmunkova@ukf.sk

Jazykové centrum, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
rpavlova@ukf.sk

Schlüsselwörter: maschinelle Übersetzung, journalistische Texte, Fehlertypologie, Übersetzungsqualität, Post-Editing, Evaluation, Deutsch, Slowakisch

Key words: machine translation, journalistic texts, error typology, quality of translation, postediting, evaluation, German language, Slovak language

Vorwort

Auf dem Sprachdienstleistungsmarkt sind gegenwärtig etwa 330 000 Übersetzer und Dolmetscher¹ weltweit beschäftigt (Pym et al., 2012, S. 137). In den letzten Jahrzehnten stieg jedoch der Bedarf an Übersetzungen so massiv an, dass die Anfrage auf dem Übersetzungsmarkt das Angebot deutlich übersteigt. Dies ist in erster Linie als Folge vielfältiger Globalisierungsprozesse anzusehen, die inzwischen alle Lebensbereiche erfassen und sich auf allen Ebenen des menschlichen Handelns auswirken. Der rasch wachsende internationale Handel, die Intensivierung interkultureller und politischer Kontakte, der Zugang zum Internet und sonstigen Kommunikations- und Informationstechnologien einerseits, aber auch die Migrationswellen der letzten Jahre und die damit verbundenen Integrationsprozesse sowie die Sicherstellung von Menschen- und Grundrechten innerhalb und außerhalb der EU andererseits erfordern, dass Übersetzungen von Dokumenten diverser Art und aus diversen Bereichen in großem Umfang und einer oft kurzen Zeit angefertigt werden müssen.

Technologische Innovationen beschleunigten die Verbreitung von Informationen und veränderten grundsätzlich auch die Art und Weise der menschlichen Kommunikation. Dies betrifft auch Sprach- und Übersetzungstechnologien, die zwar eine relativ neue Erfindung sind, „Maschinen“ an sich aber bereits seit einigen Jahrzehnten auf unser Leben Einfluss nehmen. In Zeiten einer tiefgreifenden Umstrukturierung der Gesellschaft zur Informationsgesellschaft kann sodann angenommen werden, dass Maschinen und die mit ihnen zusammenhängenden Technologien zu einem nicht mehr wegzudenkenden und unabdingbaren Bestandteil der Menschheit geworden sind.

Maschinelle Übersetzung wird angesichts ihrer technischen Realisierung als ein Werkzeug betrachtet, das mittels komplizierter Befehle und Algorithmen jeglichen Text in kleinere Einheiten zerlegen kann. Diese können anschließend mittels einer Statistik (d. h. aufgrund der Wahrscheinlichkeit und Regelmäßigkeit des Auftretens) übersetzt werden, wobei umfangreiche Textkorpora und Übersetzungsspeicher (engl. *translation memory*, kurz *TM*) verwendet werden, in denen die Maschine nach adäquaten Lösungen sucht (vgl. Munková, 2013, S. 37). Die Anfänge maschineller Übersetzung (engl. *Machine Translation*,

¹ Im gesamten Text wird das Maskulinum generisch für maskuline und feminine Bezeichnungen von Personen verwendet.

abgekürzt *MT*) gehen bis in die 1930er Jahre zurück. Burchardt – Porsiel (2017, S. 11) nehmen zur Entwicklung maschineller Übersetzung folgende Stellung ein:

Maschinelle Übersetzung erlebte seitdem viele Höhen und Tiefen. Nach einer langen Durststrecke ist maschinelle Übersetzung jetzt allerdings schon seit etlichen Jahren einmal mehr in aller Munde. Unter anderem auch deshalb, weil Rechen- und Prozessorleistung keine limitierenden Faktoren mehr sind, weder technisch noch finanziell, und weil inzwischen viele bilinguale Daten im notwendigen Umfang und gelegentlich auch in der benötigten Qualität zum Erzeugen der Systeme zur Verfügung stehen.

Maschinelle Übersetzung muss nicht vollkommen sein, um ihren Zweck gerecht zu werden. Dies bezieht sich insbesondere auf die Übersetzung von E-Mails, SMS, Diskussionsforen, Geschäftskorrespondenz u. ä. In den Jahren 2012 bis 2016 verzeichnete die Gesellschaft Google beinahe eine doppelt so häufige Nutzung des Google Übersetzers. Während 2012 mittels Google Übersetzers 75 Milliarden Wörter täglich übersetzt wurden, stieg 2016 die Zahl der täglich übersetzten Wörter auf 143 Milliarden in 100 Sprachkombinationen. Ähnliche Zahlen veröffentlichte auch die Gesellschaft Facebook. Im Jahr 2016 wurden etwa zwei Milliarden Wörter von einer Milliarde Benutzer täglich übersetzt (vgl. Way, 2018, S. 161).

Maschinelle Übersetzung wird darüber hinaus auch von Gesellschaften in unterschiedlichem Umfang und in unterschiedlichen Bereichen eingesetzt (Recht, Produktion, Informationstechnologien, Marketing, Finanzen u. a.). Als Motivation für die Nutzung maschineller Übersetzung sind für die Gesellschaften der Preis sowie die Schnelligkeit der Distribution von Übersetzungen zu nennen, unter der Voraussetzung, dass die Qualität der Übersetzung nicht zu den Prioritäten der Gesellschaft gehört. Hier ist jedoch fairerweise anzumerken, dass es eher unwahrscheinlich ist, dass eine Maschine eine qualitativ gleichwertige Übersetzung wie ein Übersetzer anfertigen kann. Ungeachtet dessen verwenden auch große Organisationen und Gemeinschaften wie beispielsweise die Europäische Union maschinelle Übersetzung vor allem dann, wenn große Mengen an Dokumenten schnell übersetzt werden müssen, um zu entscheiden, welche von ihnen wichtig sind und welche noch „warten können“.

Manche Gesellschaften bieten Übersetzungslösungen mit mehreren Domänen an wie beispielsweise SYSTRAN (fünf Domänen) oder KantanMT (acht Domänen), andere Gesellschaften wiederum nur eine spezielle Domäne wie beispielsweise SDL Government, Canopy Innovations für Gesundheitswesen oder Lingua Custodia für Finanzen.

Auch wenn die Übersetzungslösungen durch die Nutzung von CAT-Werkzeugen oder MT größtenteils automatisiert sind, sind sie nach wie vor vom Übersetzer abhängig. Dieser partizipiert an dem Übersetzungsprozess entweder in der Phase des sog. *Pre-Editings* (Vorbereitung für die MT) oder in der Phase des sog. *Post-Editings* (Nachbearbeitung der MT) (vgl. Hutchins, 2005; Quah, 2006).

Der Fortschritt im Bereich der maschinellen Übersetzung baut auf der Bewertung der Qualität des neu entwickelten Systems maschineller Übersetzung auf, und dies mittels Evaluation mit dem Ziel, seine höhere Effektivität im Vergleich zu bereits existierenden Systemen nachzuweisen. Wenn auch die Qualität maschineller Übersetzung nicht die Qualität menschlicher Übersetzung erreicht, sollten sich die Kriterien ihrer Bewertung voneinander grundsätzlich nicht unterscheiden. Beide Arten der Übersetzung sollten dasselbe Ziel verfolgen, d. h., eine maschinell generierte Übersetzung sollte genauso vertrauensvoll, akzeptabel (verständlich) und stilistisch „geschliffen“ sein wie eine vom Übersetzer angefertigte Übersetzung.

Die Evaluation der maschinellen Übersetzung stützt sich auf zwei grundlegende Ansätze. Es ist die sog. *Glass-Box-Evaluation* und die sog. *Black-Box-Evaluation*.² In dem hier vorliegenden Beitrag wird auf die Black-Box-Evaluation Bezug genommen, die mittels interner und externer Methoden die Genauigkeit und Nutzbarkeit maschineller Übersetzung bewertet.

1 Bewertung der Übersetzungsqualität

Äquivalenz gehört unmissverständlich zu den zentralen Begriffen der linguistisch orientierten Übersetzungstheorien (vgl. Prunč, 2002, S. 33). Der Begriff der Äquivalenz wurde in den 1950er Jahren aus den technischen Disziplinen bzw. aus der formalen Logik in die (deutsche) Translationswissenschaft übernommen, als man in der Euphorie der ersten Erfolge der maschinellen Übersetzung noch hoffte, in jeder Sprache Elemente finden zu können, die mit Hilfe eines einfachen Regelsystems durch äquivalente Elemente einer anderen Sprache ersetzt werden könnten (ibid.).

Die Äquivalenz wird jedoch in den Übersetzungstheorien unterschiedlich wahrgenommen und gewichtet. Manche Autoren halten die Äquivalenz für äußerst wichtig (Jakobson, Nida, Catford, House u. a.), von anderen wird das Thema der Äquivalenz kontrovers diskutiert (Reiß, Vermeer, Snell-Hornby u. a.). Unterschiedliche Wahrnehmung der Äquivalenz führt sodann zu verschiedenen Konzeptionen der Übersetzungsqualität sowie zu voneinander abweichenden Arten ihrer Bewertung.

House (2015, S. 12) betrachtet die Übersetzung einerseits als kognitiven Prozess, der im Kopf des Übersetzers vorgeht, andererseits aber auch als soziale, interlinguale und interkulturelle Erfahrung des Übersetzers. House hält den Äquivalenzbegriff in der Übersetzungstheorie für unverzichtbar. Im Vergleich zu anderen Äquivalenztheorien definiert House den Äquivalenzbegriff aber etwas anders, um Übersetzungen von Bearbeitungen zu unterscheiden. House (2009, S. 33) stellt die Funktionsäquivalenz von Ausgangs- und Zieltext in den Mittelpunkt und gelangt schließlich zu zwei Arten der Übersetzung, der *offenen* und der *verdeckten* Übersetzung (engl. *overt and covert translation*). Die erstere Art der Übersetzung deckt historische Reden und literarische Texte ab, die in einer Kultur und in einer Sprache stark verankert sind, und somit in der Zielkultur wie ein Original wirken. Zur zweiten Art der Übersetzung zählt House (2001, S. 263) beispielsweise journalistische Texte, die in multinationalen Texten erscheinen, Werbeschriften für Produkte, die in verschiedenen Sprachgemeinschaften verbreitet sind, Informationsbroschüren für Touristen verschiedener Nationalitäten und schließlich auch Texte, die in globalisierten Firmen verwendet werden.

Die folgenden Ausführungen lehnen sich an die Theorie von House (2015, S. 14) an, die unter Übersetzung den Ersatz eines in der Ausgangssprache abgefassten Textes durch einen in der Zielsprache abgefassten Text versteht. Múglová (2009, S. 111) erfasst in diesem Kontext die Äquivalenz als „Relation zwischen den einzelnen Sprachzeichen des Ausgangs- und Zieltextes (Mikroebene des Textes) und die Relation zwischen dem Ausgangs- und Zieltext als Ganzem (Makroebene des Textes)“. In diesem Sinne stellt die Übersetzung nicht nur eine sprachliche Handlung dar, sondern auch eine sekundäre Handlung der Kommunikation zwischen Kulturen. Der Übersetzer, metaphorisch ausgedrückt, schlägt Brücken zu anderen Sprachen und Kulturen und erfüllt in der Kommunikation die Funktion eines Mediators.

² Die Glass-Box-Evaluation bewertet die Qualität des Systems anhand interner Merkmale. Diese Methode ist auf die linguistische Reichweite des Systems wie auch auf Theorien, die bei der Bearbeitung natürlicher Sprachen angewendet werden, gerichtet. Die Black-Box-Evaluation misst dagegen die Qualität des Systems aufgrund der eigentlichen (maschineller) Übersetzung (vgl. Munková – Wrede – Absolon, 2019, S. 239).

In den 1990er Jahren sind auch andere Aspekte der Übersetzung und der Bewertung von Übersetzungsqualität in den Fokus des Interesses gerückt. Diese Aspekte ergaben sich aus den zweisprachigen Korpora, die auf TM gebaut haben, und zum Gegenstand der empirischen Forschungsansätze und der Korporaforschung wurden. Die Übersetzungsqualität wurde dann korpusbasiert bewertet, um Subjektivität und Nichteindeutigkeit der Übersetzungen zu eliminieren. Ergebnisse der korpusbasierten Forschung lieferten wichtige und nützliche Formeln in der Übersetzung wie beispielsweise lexikalische Vereinfachungen, Explizitierungen oder Verwendung von standardisierten Sprachformen und Einfluss der Sprachstruktur des Ausgangstextes auf Übersetzungslösungen.

Doherty (2016) vertritt die Meinung, dass zweisprachige Korpora zu einer komparativen mehrdimensionalen Evaluation der Übersetzungsqualität führen. Die Mehrdimensionalität der Evaluation bezieht sich so dann auf Lesbarkeit und Verständlichkeit (Doherty, 2012), diagnostische Bewertung (Gaspari et al., 2014), Verwendungsmaß (Doherty – O’Brien, 2014) und kognitive Ansprüchigkeit (Doherty – O’Brien – Carl, 2010).

Die Bewertung der Übersetzungsqualität ist äußerst kompliziert. Es gibt verschiedene Qualitätskonzeptionen und Meinungen, was in der Übersetzung akzeptabel ist und was nicht mehr. All dies verursacht, dass die Bewertungskriterien der Übersetzung nicht einheitlich sind. So hat Newmark (1991) nach Kriterien einer „guten Übersetzung“ gesucht, House (1997), Nord (1991) u. a. unternahmen den Versuch, Übersetzungsfehler im Vergleich zu sprachlichen Fehlern zu identifizieren. Gouadec (1989) stellte eine Liste von möglichen Übersetzungsfehlern auf, aufgrund deren relative Kriterien der Übersetzungsqualität bestimmt wurden (siehe auch Williams, 1989). Einige Translationswissenschaftler berücksichtigten bei der Suche nach objektiven Kriterien der Übersetzungsqualität die Beschaffenheit von Übersetzungsfehlern sowohl aus linguistischer als auch pragmatischer Sicht (siehe Williams, 1989; Hewson, 1995; Kussmaul, 1995; Nord, 1991 u. a.). House (1981) ging bei der Festlegung von Kriterien der Übersetzungsqualität aus linguistischer Textanalyse aus, wodurch die Analyse mit der eigentlichen Übersetzungsbewertung verbunden wurde. Larose (1989) und Dancette (1989) bauten auf den Ausführungen von House auf, indem sie bei der Festlegung von Kriterien der Übersetzungsqualität besonderen Wert auf die einzelnen Textebenen gelegt haben und Zusammenhänge zwischen den Textebenen und Übersetzungsfehlern suchten. Dancette (1992) und Snell-Hornby (1995) gingen bei der Festlegung von Kriterien der Übersetzungsqualität noch weiter, da sie Bewertung der Übersetzungsqualität mit der psycholinguistischen Theorie von „scenes and frames“ verbanden. Alle diese Versuche waren aber theoretischer Natur, daher sind die daraus resultierenden Kriterien für die Bewertung der Übersetzungsqualität in der Praxis weniger anwendbar bzw. „greifbar“.

Maschinelle Übersetzung bedarf trotz ihrer Entwicklung und Erforschung nach wie vor eines Eingriffs des Übersetzers. Dies geschieht entweder in Form des Post-Editings oder durch die Überprüfung der Qualität der Übersetzung vor ihrer Veröffentlichung. Bei der Bewertung der Qualität maschineller Übersetzung (insbesondere bezüglich effektiver Methoden und Werkzeuge) gehen jedoch die Ansichten der Fachleute aus der Übersetzungsindustrie und der Translationswissenschaft teilweise auseinander. Die Gründe für die Suche nach anderen Werkzeugen für die Bewertung der Übersetzungsqualität waren u. a. der Zeitaufwand sowie die Nichteindeutigkeit von Kriterien der Angemessenheit und Flüssigkeit maschineller Übersetzung (Sprachfluss). Papineni et al. (2002) merken in diesem Zusammenhang an, dass Methoden und Werkzeuge für die Entwicklung von Systemen maschineller Übersetzung zu langsam und kostspielig sind, für die bezüglich der Übersetzungsqualität eine schnelle Rückmeldung wichtig ist. Vilar et al. (2006) konstatieren wiederum, dass die Subjektivität, die für eine „manuelle“ (menschliche) Bewertung charakteristisch ist, gewisse Voreingenommenheit der Bewertenden gegenüber maschineller

Übersetzung, sowie eine nicht klar definierte numerische Skala der Adäquatheit und Flüssigkeit maschineller Übersetzung in sich birgt. Snover et al. (2006) behaupten weiter, dass sich die Nichtkonsistenz der Meinungen von Bewertenden maschineller Übersetzung in niedriger Korrelation zwischen den Metriken menschlicher (manueller) Evaluation widerspiegelt. Thurmair (2005) sieht gleich mehrere Gründe für die Nichtkonsistenz der Meinungen von Bewertenden maschineller Übersetzung wie beispielsweise unterschiedliche Sprachkenntnisse, Übersetzungskompetenzen, Fachkenntnisse bezüglich der gegenständlichen Problematik u. a.

Obgleich beide Kriterien (Angemessenheit und Sprachfluss) für die Bewertung maschineller Übersetzung weiterhin verwendet werden, werden heute auch andere Methoden (Algorithmen) automatischer Bewertung entwickelt. Diese basieren meistens auf Messung der Ähnlichkeit zwischen maschineller Übersetzung, die bewertet wird, und menschlicher Übersetzung, der sog. *Referenzübersetzung*. Doherty (2016, S. 959) vertritt die Meinung, dass solche Werkzeuge für die Bewertung maschineller Übersetzung zwar weit von menschlichem „ausgereiften“ Urteil sind, dafür aber „schnelle wenn auch nicht saubere“ Lösung bieten, die für die Forschung und Entwicklung von besonderer Bedeutung ist.

2 Frameworks zur Qualitätsbewertung maschineller Übersetzung

Bis vor Kurzem gab es zwei Frameworks zur Qualitätsbewertung maschineller Übersetzung. Das erste ist das *dynamische Framework* (Dynamic Quality Framework, DQF), der von *Translation Automation User Society* (TAUS) entwickelt wurde. Das DQF bietet industriell entwickelte Werkzeuge für die Bewertung der Übersetzungsqualität an. Eine der DQF-Methoden geht von der Fehlertypologie und Fehlerfrequenz aus. Die DQF-Fehlertypologie wurde später zur Grundlage von mehrdimensionalen Metriken der Qualität (Multidimensional Quality Metrics, MQM). Das zweite Framework zur Qualitätsbewertung maschineller Übersetzung, das MQM-Framework, benennt und definiert Probleme, Beziehungen zwischen ihnen sowie Mechanismen zwecks Bestimmung des Qualitätscores. Das MQM eignet sich für die Bewertung von Eigenschaften der Übersetzungsqualität, die überprüfbar und nicht subjektiv sind. Das MQM-Framework wurde 2015 entwickelt und kann nicht nur bei Übersetzungen, sondern auch Ausgangstexten angewandt werden.³ Der Zugang zur Qualitätsbewertung ist in diesem Fall eher analytischer als holistischer Natur.

Beide Frameworks definieren sechs identische Bereiche der Fehlerhaftigkeit bezüglich der Übersetzungsqualität:

- DQF Accuracy (formerly Adequacy) = MQM Accuracy (accuracy)
- DQF Design (formerly Layout) = MQM Design (design)
- DQF Fluency (formerly Language) = MQM Fluency (fluency)
- DQF Locale convention (formerly Country standards) = MQM Locale convention (locale-convention)
- DQF Style = MQM Style (style)
- DQF Terminology = MQM Terminology (terminology)

In dem vorliegenden Beitrag werden lediglich zwei dieser Bereiche besprochen, und dies die *Genauigkeit des Ausdrucks* (accuracy) sowie seine *grammatische Korrektheit* (fluency). Genauigkeit des Ausdrucks besagt, inwieweit der Zieltext den Inhalt (Informationen) des Ausgangstextes widerspiegelt. Die grammatische Korrektheit/Richtigkeit des Zieltextes wird aus Sicht des Endrezipienten bewertet.

Das kategoriale Framework zur Analyse von Fehlerhaftigkeit der Übersetzung ins Slowakische korrespondiert mit dem MQM-Framework sowie mit der DQF-Fehlertypologie.

³ Vgl. < <http://www.qt21.eu/mqm-definition/definition-2015-06-16.html> > [Cit. 2020-12-01.].

Vaňko (2017, S. 96) definiert die Beziehung zwischen dem kategorialen Framework und der Fehlertypologie folgendermaßen:

1. Language („Sprache“), d. h. Grammatik, in unserer Auffassung Morphologie und Syntax bzw. Morphosyntax. Im präsentierten Modell korrespondieren mit ihr die Kategorien wie Prädikation, syntaktisch-semantische Korrelation (Kongruenz), Syntax zusammengesetzter Sätze und teilweise auch Modalität (z. B. Negation);
2. Accuracy („Genauigkeit“): es handelt sich insbesondere um nicht korrekte Bedeutungen im Text der Zielsprache, um Auslassung eines Lexems u. ä. Im Modell sind diese Elemente eines nicht korrekten Transfers im Block „Lexik“ vertreten;
3. Terminology („Terminologie“): hier geht es um einen negativen Transfer eines Terminus der Ausgangssprache; in unserem Modell tritt die Problematik des Transfers von Termini als Unterkategorie der Lexik auf. Bei der letzten Kategorie Style („Stil“) geht es um eine Unstimmigkeit zwischen dem Stil des Ausgangstextes und dem Stil des Zieltexes. (e. Ü.)

3 Quantitative Fehleranalyse maschineller Übersetzung

Im Folgenden wird der Frage nachgegangen, wie die einzelnen Kategorien Vaňkos Modells der Fehlertypologie (2017), welches für Slowakisch entworfen wurde, mit dem dynamischen Framework DQF der Fehlertypologie zusammenhängen. Analysiert wird das Maß der Abhängigkeit zwischen ausgewählten Parametern (Angemessenheit und Sprachfluss) beider Frameworks bei der maschinellen Übersetzung von journalistischen Texten. Überprüft wird weiter, ob es bei der maschinellen Übersetzung aus dem Deutschen ins Slowakische bedeutende Unterschiede im Fehlervorkommen nach der Fehlerkategorisierung von Vaňko (2017) gibt. Zum Schluss soll aufgezeichnet werden, welche Fehler am häufigsten bzw. am wenigsten vorkommen und welche in gleichem Ausmaß vertreten sind.

3.1 Hypothesen

Bei den hier aufgestellten Hypothesen geht es um statistische Nullhypothesen:

H01: *Das Sprachniveau ist vom Fehlervorkommen in den untersuchten Kategorien nicht abhängig. (Fehlerkategorien: 1, 2, ..., 12)*

H02: *Das Niveau der Sprachgenauigkeit ist vom Fehlervorkommen in den untersuchten Kategorien nicht abhängig. (Fehlerkategorien: 1, 2, ..., 12)*

3.2 Das Sprachkorpus

Untersucht wurden deutschsprachige Nachrichtentexte, welche der Webseite www.faz.net im Zeitraum von Oktober 2016 bis Mai 2017 entnommen wurden. Das Sprachkorpus bilden insgesamt 150 Normseiten. Publizistische Texte wurden u. a. auch deswegen gewählt, weil ihre Sprache relativ einfach ist, sie über aktuelles Geschehen berichten und Antworten auf Fragen *wer? was? wann? wo? wie? warum?* liefern. Die Übersetzung von journalistischen Texten zählt zugleich zu den häufigsten im Rahmen der maschinellen Übersetzung.

3.3 Die Methodologie

Deutschsprachige Ausgangstexte wurden ins Slowakische mittels *Google Translate* übersetzt. Die Wahl des Translators wurde dadurch bedingt, dass es sich um eine frei zugängliche Software handelt, welche die Sprachkombination Slowakisch – Deutsch unterstützt. Mit der Beurteilung der Übersetzungsqualität wurden professionelle Übersetzer beauftragt.

Für die Qualitätsanalyse der maschinellen Übersetzung wurde das OSTPERE-Online System für Übersetzung, Post-Editing, Revision und Evaluation verwendet. Im OSTPERE-System wurde nicht nur das Post-Editing, sondern auch die Klassifikation der Grundfehler maschineller Übersetzung (Sprache, Genauigkeit, Terminologie und Stil) von fünf professionellen Übersetzern durchgeführt. Jedes Segment wurde zuerst den Anweisungen

entsprechend korrigiert (post-editiert). Dabei war zu beachten, dass die maschinelle Übersetzung durch marginale Eingriffe korrigiert werden sollte, so dass der Text verständlich ist. Der Stil spielte dabei keine besonders wichtige Rolle. Anschließend wurden Fehler in puncto Sprache, Genauigkeit, Terminologie und Stil identifiziert. Anhand dessen wurde beurteilt, ob diese Fehler schwerwiegend, groß, klein oder neutral sind und ob sie das Textverständnis behindern. Bei der Identifikation der Fehler wurde die sog. *Drei-Sekunden-Regel* angewandt, d. h., dass innerhalb von drei Sekunden bestimmt werden sollte, um was für einen Fehler es geht. Zwecks Qualitätssicherung der Übersetzung wurden alle post-editierten Texte von einem Editor (einem slowakischen Muttersprachler) überprüft und für die Identifikation und Klassifikation der Fehler maschineller Übersetzung vorbereitet. Die Identifikation und Klassifikation wurde durch sechs Slowakisten nach Vaňkos kategorialem Modell (2017) durchgeführt.

3.4 Methoden

3.4.1 Parameter der Fehlerhäufigkeit maschineller Übersetzung – translatologischer Aspekt

- Der Fehler „Sprache“ (Language) umfasst grammatische, syntaktische und Interpunktionsfehler.
- Der Fehler „Genauigkeit“ (Accuracy) bezieht sich auf Ungenauigkeit der Bedeutung bzw. Auslassen oder Hinzufügen von Bedeutungen in der Übersetzung.
- Der Fehler „Terminologie“ (Terminology) bedeutet die Nichteinhaltung konsistenter Terminologie wie auch der Terminologie allgemein.
- Der Fehler „Stil“ (Style) kann subjektiv sein, er sollte jedoch nach den für die Schriftform der jeweiligen Sprache geltenden Standards beurteilt werden.

3.4.2 Das kategoriale Modell für die Fehleranalyse maschineller Übersetzung (Vaňko, 2017) – linguistischer Aspekt

I. Prädikation	II. Das modale und kommunikative Modell des Satzes	III. Syntaktisch- semantische Korrelation (Kongruenz)	IV. Syntax zusammengesetzter Sätze	V. Lexikale Semantik
1. Prädikationskategorien i. Tempus ii. Modus 2. Kongruente Kategorien i. Kongruenz in der Person ii. Kongruenz im Numerus iii. Kongruenz im Genus	1. Modalität i. Notwendigkeit ii. Pflicht iii. Möglichkeit iv. Intention v. Epistemic (gewisse Modalität) vi. Evaluation (Bewertung) vii. Emotionalität viii. Andere... ix. Negation 2. Kommunikative Funktionen i. Behauptung ii. Interrogativ iii. Imperativ iv. Wunsch	1. Nominale Morphosyntax i. Kongruenz in dem determinativen Syntagma ii. Rektion in dem determinativen Syntagma 2. Pronominale Morphosyntax 3. Numerale Morphosyntax 4. Verbale Morphosyntax i. Rektion ohne Präposition ii. Rektion mit der Präposition 5. Wortstellung	1. Identifikation der Satzanzahl 2. Identifikation der semantischen Beziehungen zwischen den Sätzen 3. Konnektivität zwischen den Sätzen (Elidierung der konnektiven Ausdrücke) 4. Temporale Verschiebungen des Verbs im Nebensatz 5. Andere Erscheinungen	1. Die adäquate Übertragung der Wortbedeutung 2. Polysemie 3. Das Erhalten der semantischen Kompatibilität 4. Stilistische Kompatibilität 5. Homonymie 6. Termini 7. Derivationsercheinungen 8. Auslassen der Lexeme

		6. Andere morphosyntaktische Erscheinungen		9. Andere Erscheinungen
--	--	---	--	--------------------------------

Tabelle 1 Das kategoriale Modell für die Fehleranalyse maschineller Übersetzung nach Vaňko (2017)

3.4.3 Parameterfreie Korrelation

Zum Testverfahren der Abhängigkeit und Maßbestimmung der Abhängigkeit wurde die parameterfreie Korrelation verwendet. Konkret wurde der Kendall'sche Koeffizient Tau gewählt, da die untersuchten Variablen aus einer unbekannten Verteilung kommen. Das Maß der Abhängigkeit wurde in Anlehnung an Cohen (1988) interpretiert: sgn. < 0.1 triviale Abhängigkeit, 0.1-0.3 kleine Abhängigkeit, 0.3-0.5 mittlere Abhängigkeit, 0.5-0.7 große Abhängigkeit, > 0.7 sehr große Abhängigkeit.

3.5 Ergebnisse

H01: Das Sprachniveau ist vom Fehlervorkommen in den untersuchten Kategorien nicht abhängig (Fehlerkategorien: 1, 2, ..., 12).

Sprache & Kategorien von Fehlern	Valid N	Kendall Tau	Z	p-value
sprache & 4#gruppe_kommunikation	2891	0.03	2.41	0.016032
sprache & 7# gruppe_numerale_morphosyntax	2891	0.06	4.68	0.000003
sprache & 1# gruppe_prädikation_kategorien	2891	0.12	9.64	0.000000
sprache & 3# gruppe_modalität	2891	0.13	10.32	0.000000
sprache & 6# gruppe_pronominale_morphosyntax	2891	0.14	11.22	0.000000
sprache & 8# gruppe_verbale_morphosyntax	2891	0.14	11.26	0.000000
sprache & 9# gruppe_wortstellung	2891	0.20	15.93	0.000000
sprache & 10# gruppe_andere_morphosyntax	2891	0.24	19.03	0.000000
sprache & 5# gruppe_nominale_morphosyntax	2891	0.24	19.31	0.000000
sprache & 11#gruppe_syntax_zusammengesetzte_sätze	2891	0.25	20.00	0.000000
sprache & 2# gruppe_kongruente_kategorien	2891	0.28	22.92	0.000000
sprache & 12# gruppe_lexikale_semantik	2891	0.45	36.52	0.000000

Tabelle 2 Parameterfreie Korrelation: Sprache & Fehlerkategorien (Bánik et al., 2019, S. 160)

Bei der Kategorie 4 (Tabelle 2) wird die Nullhypothese einer Zuverlässigkeit von 95 % abgelehnt. Bei weiteren Kategorien (Tabelle 2) wird die Nullhypothese einer Zuverlässigkeit von 99.9 % abgelehnt.

Für alle Fehlerkategorien (Tabelle 2) wurde eine direkt proportionale Abhängigkeit festgestellt, d. h., die Werte ändern sich gemeinsam in die gleiche Richtung (Kendall Tau > 0). Je schlechter das Sprachniveau, desto höher ist das Fehlervorkommen. Markante Unterschiede sind allerdings bezüglich des Abhängigkeitsmaßes zu verzeichnen. Während das Maß der Abhängigkeit zwischen dem Sprachniveau und Fehlervorkommen bei den Fehlerkategorien 4 und 7 (Tabelle 2) nur trivial ist (Kendall Tau < 0.1), wurde bei der Fehlerkategorie 12 (Tabelle 2) ein mittleres Abhängigkeitsmaß (Kendall Tau = 0.45) bestimmt. Bei den restlichen Kategorien (Tabelle 2) wurde ein niedriges Abhängigkeitsmaß (Kendall Tau: 0.1-0.3) zwischen dem Sprachniveau und Fehlervorkommen identifiziert.

Die Fehlerkategorie „Sprache“ (Language) umfasst, wie bereits angegeben (siehe Punkt 3.4.1.), grammatische und syntaktische Fehler sowie Interpunktionsfehler. Beim ersten

Kriterium der Bewertung „Sprache“ ist nicht vorauszusetzen, dass die lexikalische Semantik (Wortsemantik) eine Erscheinung ist, die am bedeutendsten vertreten ist. Die Lexik ist vor allem für die Terminologie und Genauigkeit von Bedeutung. Die lexikalische Semantik steht jedoch an der ersten Stelle der Wichtigkeit bei allen Kriterien, unabhängig davon, ob es um den Stil, die Angemessenheit oder eine andere Bewertung geht. Es ist im Allgemeinen der meist vorkommende Fehlerbereich bei einer niedrigeren Bewertung der Übersetzung. Bei der Kategorie „Sprache“ zeigt sich jedoch eine relativ niedriger Abhängigkeitsindex (0.45). Bei anderen Kriterien werden auch die Werte über 0.50 nachgewiesen. Die zweite bedeutendste Fehlerkategorie stellen die Kongruenzkategorien dar (siehe Beispiel). Hier spielt die Grammatik eine wichtige Rolle, da in den flektierenden Sprachen die Kongruenz des Subjekts und des Prädikats ein wichtiges Element der sprachlichen Korrektheit ist. In den analysierten journalistischen Texten kamen diese Fehler häufig vor (vgl. Bánik et al., 2019, 159–162).

Beispiel (vgl. Bánik et al., 2019, S. 161):

AT: *Sie mussten den Tod eigener Verwandter mitansehen und selbst dem IS entkommen – viele Kinder in den Flüchtlingslagern im Nordirak sind schwer traumatisiert.*

MÜ: *Museli svedkom smrti svojich vlastných príbuzných a uniknúť je samo osebe – mnoho detí v utečeneckých táboroch v severnom Iraku boli ťažko traumatizovaná.*

PEMÜ: *Museli byť svedkami smrti svojich vlastných príbuzných a uniknúť Islamskému štátu – mnoho detí v utečeneckých táboroch v severnom Iraku je ťažko traumatizovaných.*

H02: *Das Niveau der Sprachgenauigkeit ist vom Fehlervorkommen in den untersuchten Kategorien nicht abhängig. (Fehlerkategorien: 1, 2, ..., 12)*

Genauigkeit & Kategorien von Fehlern	Valid N	Kendall Tau	Z	p-value
genauigkeit & 4# gruppe_kommunikation	2891	0.04	2.84	0.004543
genauigkeit & 7# gruppe_numerale_morphosyntax	2891	0.04	3.48	0.000494
genauigkeit&6#gruppe_pronominale_morphosyntax	2891	0.09	7.57	0.000000
genauigkeit & 1#gruppe_prädikation_kategorien	2891	0.11	8.82	0.000000
genauigkeit & 9# gruppe_wortstellung	2891	0.11	9.19	0.000000
genauigkeit & 8# gruppe_verbale_morphosyntax	2891	0.12	9.76	0.000000
genauigkeit & 3# gruppe_modalität	2891	0.13	10.20	0.000000
genauigkeit & 10# gruppe_andere_morphosyntax	2891	0.13	10.67	0.000000
genauigkeit & 5# gruppe_nominale_morphosyntax	2891	0.15	12.27	0.000000
genauigkeit & 2# gruppe_kongruente_kategorien	2891	0.21	17.01	0.000000
genauigkeit&11#gruppe_syntax_zusammengesetzte_sätze	2891	0.23	18.81	0.000000
genauigkeit & 12# gruppe_lexikale_semantik	2891	0.50	40.41	0.000000

Tabelle 3 Parameterfreie Korrelation: Sprachgenauigkeit & Fehlerkategorien (Bánik et al., 2019, S. 163)

Bei der Kategorie 4 (Tabelle 3) wird die Nullhypothese einer Zuverlässigkeit von 99 % festgestellt, d. h., das Niveau der Sprachgenauigkeit hängt vom Fehlervorkommen in der Kategorie 4 ab. Bei weiteren Kategorien (Tabelle 3) wird die Nullhypothese einer Zuverlässigkeit von 99.9 % abgelehnt.

Für sämtliche Kategorien (Tabelle 3) wurde eine direkt proportionale Abhängigkeit bestimmt, die Werte ändern sich gemeinsam in die gleiche Richtung (Kendall Tau > 0). Je schlechter das Niveau der Sprachgenauigkeit, desto höher ist das Fehlervorkommen.

Markante Unterschiede bestehen allerdings im Abhängigkeitsmaß. Während bei den Fehlerkategorien 4, 7 und 6 (Tabelle 3) das Abhängigkeitsmaß zwischen der

Sprachgenauigkeit und dem Fehlervorkommen nur trivial ist (Kendall Tau < 0.1), wurde bei der Fehlerkategorie 12 (Tabelle 3) ein hohes Abhängigkeitsmaß (Kendall Tau = 0.50) bestimmt. Bei restlichen Kategorien (Tabelle 3) wurde ein niedriges Abhängigkeitsmaß (Kendall Tau: 0.1 - 0.3) zwischen der Sprachgenauigkeit und dem Fehlervorkommen identifiziert.

Die Kategorie *Genauigkeit* (Accuracy) umfasst folgende Subkategorien: Hinzufügen (eines Elements/Ausdrucks) – Addition, falsche Übersetzung (Mistranslation), Auslassen (eines Elements/Ausdrucks) – Omission, ein nicht übersetztes Element/Ausdruck (Untranslated) (vgl. Munková & Vaňko et al., 2017, S. 69).

Bei der Bewertung der Genauigkeit steht neben der üblichen lexikalischen Semantik das Fehlervorkommen im Bereich der Syntax zusammengesetzter Sätze im Vordergrund. Die Abhängigkeit ist zwar gering, aber größer als bei der Bewertung der Sprache und Korrektheit.

Interessant ist jedoch, dass die Fehler im Bereich der Syntax zusammengesetzter Sätze relativ selten vorkamen. In der Statistik nehmen sie die fünfte Position mit einer Häufigkeit von 26,12 % ein (siehe Tabelle 3). Sie bilden eine homogene Gruppe zusammen mit der Wortstellung. Die Fehler im Bereich der lexikalischen Semantik stellen dagegen 75,75 % aller Fehler dar. Trotz der niedrigen Häufigkeit haben die Fehler einen relativ hohen prozentualen Anteil an der niedrigen Qualität der Übersetzung. Dies ergab sich aus der Bewertung der Post-Editoren. Unter den vier Kategorien der Bewertung – Genauigkeit, Terminologie, Stil und Angemessenheit – haben sie die zweite Stelle und in zwei Kategorien – Sprache und Korrektheit – haben sie die dritte Stelle besetzt. Anders gesagt: Fehler im Bereich der Syntax zusammengesetzter Sätze sind zwar nicht zahlreich vertreten, wenn sie aber vorkommen, wird dadurch die Richtigkeit der Übersetzung erheblich beeinträchtigt.

Die Syntax zusammengesetzter Sätze stellt im Allgemeinen einen der problematischsten Bereiche der maschinellen Übersetzung dar. Wie die vorherige Untersuchung bereits gezeigt hat, identifiziert das System komplizierte Satzkonstruktionen nicht immer richtig. Im Deutschen ist die Struktur eines einfachen Satzes ähnlich wie im Slowakischen, was aber die Beziehungen zwischen den Sätzen in einem Satzgefüge angeht, gibt es im Deutschen bestimmte Spezifika (siehe Beispiel). Ein größeres Fehlervorkommen in diesem Bereich hängt auch mit dem journalistischen Stil zusammen (vgl. Bánik et al., 2019, S. 162–166).

Beispiel (vgl. Bánik et al., 2019, S. 164):

AT: „Dann sitzt an einer Stelle, an der es ein Höchstmaß an Verantwortungsbewusstsein braucht, ein offenbar verantwortungsloser Mann,“ sagte Schulz in einem Interview.

MÜ: „Potom sediaci na mieste, kde to potrebuje väčší pocit zodpovednosti, čo je zrejme nezodpovedného človeka,“ uviedol Schulz v rozhovore.

PEMÜ: „Potom bude na mieste, ktoré si vyžaduje najvyššiu mieru zodpovednosti, sedieť nezodpovedný človek,“ uviedol Schulz v rozhovore.

Schlussfolgerungen

Die hier präsentierten Forschungsergebnisse weisen auf tiefere Gründe bezüglich der Qualität bzw. Nicht-Qualität maschineller Übersetzung hin. Analysiert und besprochen wurden die Rahmenbewertungen in zwei (Sprache und Genauigkeit) von insgesamt sechs Qualitätskriterien (Sprache, Genauigkeit, Terminologie, Stil, Sprachfluss, Angemessenheit). Gezeigt wird, welche sprachlichen Fehler sich auf die Qualität der Übersetzung negativ auswirken. Als Textkorpus dienten deutschsprachige journalistische Texte.

Bei allen Bewertungen maschineller Übersetzung in den zwei vorgenannten Fehlerkategorien (Sprache und Genauigkeit) wurden die bedeutendsten Fehler im Bereich der lexikalischen Semantik bestimmt, gefolgt von Syntax zusammengesetzter Sätze und Grammatik. Fehler in der Syntax zusammengesetzter Sätze dominieren bei verringerter

Bewertung von Genauigkeit und Angemessenheit. Ein weiterer bedeutender Faktor verringerter Qualität der Übersetzung sind grammatische Fehler bezüglich der Satzglieder. Gemeint sind insbesondere Fehler im Bereich der Prädikation (Kongruenz, Verbum finitum, Subjekt-Prädikat-Beziehung). In zwei Kriterien der Bewertung belegen diese Fehler die 2. Position des Vorkommens (Sprache und Sprachfluss), in weiteren drei Kategorien die 3. Position (Genauigkeit, Terminologie, Stil) und nur bei der Bewertung der Angemessenheit haben diese Fehler eine niedrigere Position.

Als nächste problematische Erscheinung zeigt sich die nominale Morphosyntax, was jedoch bei der Übersetzung in eine flektierende Sprache (Slowakisch) zu erwarten ist. Dieser Fehlerbereich ist bei allen Bewertungen relativ ausgewogen vertreten. Ein bedeutender Unterschied zwischen der Fehlerhäufigkeit in den Übersetzungen und ihrem Vorkommen bei der geringen Bewertung der Übersetzung weist die Kategorie der Syntax zusammengesetzter Sätze auf. Diese Fehler kommen selten vor, wenn diese jedoch auftreten, beteiligen sie sich an der geringen Bewertung der Übersetzung markant (vgl. Bánik 2019 et al., 191–192).

Wie erlernen nun Maschinen das Übersetzen? Genauso wie ein Mensch. Auch eine Maschine muss sowohl der Ausgangs- als auch der Zielsprache mächtig sein, sie muss sich Wörter, Wortverbindungen, Sätze und Texte aneignen und vor allem merken. Das Gedächtnis einer Maschine ist im Unterschied zum Menschen eigentlich unbeirrbar. Warum irrt die Maschine dann mehr als der Mensch? Die Maschinen können den komplizierten Prozess des Erlernens einer Sprache (Mutter- oder Fremdsprache) nicht nachahmen. Auch wenn heute eine Maschine mittels Methoden maschinellen Lernens erlernen kann, wie man eine Katze von einem Pferd unterscheidet, indem man der Maschine das jeweilige Tier durch typische Merkmale definiert, ist es mit der Sprache nicht so einfach. Die Sprache ist ein vielschichtiges Phänomen, welches nicht nur geradlinig aufgebaut ist (Katze gleich vier Beine, Augen, spitze Ohren, Fell und Schnurrhaare). Durch die Sprache wird nicht nur die denotative Bedeutung ausgedrückt, sondern auch viele Konnotationen und Beziehungen zwischen den einzelnen Elementen der Sprache, die eine Maschine (noch) nicht erkennen bzw. wiedergeben kann. Dies trifft schließlich auch auf die maschinelle Übersetzung zu (Prunč, 2002, S. 33):

Zwischen den einzelnen Sprachen, so nahm man zunächst an, gebe es stets eine Art Symmetrie, aufgrund welcher auch ihre jeweiligen Elemente einander zuordenbar wären. Man bräuchte, so glaubte man, „nur“ noch das Problem der Mehrdeutigkeit in realen Texten zu lösen und die einzelnen Transferelemente zu isolieren. Die Ernüchterung folgte sehr bald. Man musste erkennen, dass zwischen den einzelnen Sprachen eben keine Symmetrie herrscht, sondern dass die Asymmetrie der Sprachen ein Faktum ist, dessen man sich zuwenig bewusst war.

Die Sprache und die damit verbundene Übersetzung sind zu „unregelmäßig“, als dass ein absolut verlässlicher Algorithmus für eine Maschine programmiert werden kann. Eine Maschine müsste demnach allzu viele Variablen erlernen, um sprachliche Nuancen zu erkennen, was letztendlich auch statistisch nicht möglich ist. Eine Maschine verlangt genau definierte Begriffe, die jedoch wissenschaftlich nur schwer qualifizierbar sind. Obgleich sich der Mensch immer mehr auf Technologien verlässt, darf nicht vergessen werden, dass Maschinen nach wie vor spezifische vom Menschen erteilte Anweisungen erfordern. Da Maschinen zu Fehlern neigen und sich durchaus irren können, darf ihnen nicht nur „kopflös“ vertraut werden.

Abkürzungen:

e. Ü.	eigene Übersetzung
AT	Ausgangstext
MÜ	Maschinelle Übersetzung

PEMÜ post-editierte maschinelle Übersetzung

Literaturverzeichnis:

- BÁNIK, T. et al. (2019): *Wie irrt die Maschine? Probleme maschineller Übersetzung*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- BURCHARDT, A. – PORSIEL, J. (2017): Was kann maschinelle Übersetzung und was nicht? In: A. Burchardt (ed.): *Maschinelle Übersetzung. Grundlagen für den professionellen Einsatz*. Berlin: BDÜ Weiterbildungs- und Fachverlagsgesellschaft mbH, s. 11–17.
- DANCETTE, J. (1992): Modèles sémantique et propositionnel de l'analyse de la fidélité en traduction. In: *Meta*, 37/3, s. 440–449.
- DOHERTY, S. (2012): *Investigating the Effects of Controlled Language on the Reading and Comprehension of Machine Translation Texts: A Mixed-Methods Approach*. PhD Thesis. Dublin, Ireland: Dublin City University.
- DOHERTY, S. (2016): The impact of translation technologies on the process and product of translation. In: *International Journal of Communication*, 10, s. 947–969. [Cit. 2019-20-02.] Dostupné na internete: <<https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/3499/0>>
- DOHERTY, S. – O'BRIEN, Sh. (2014): Assessing the usability of raw machine translated output: a user-centered study using eye tracking. In: *International Journal of Human-Computer Interaction*, 30/1, s. 40–51.
- DOHERTY, S. – O'BRIEN, Sh. – CARL, M. (2010): Eye tracking as an MT evaluation technique. In: *Machine Translation*, 24/1, s. 1–13.
- GASPARI, F. – ALMAGHOUT, H. – DOHERTY, S. (2014): A survey of machine translation competences: Insights for translation technology educators and practitioners. In: *Perspectives: Studies in Translatology*, 22/4, s. 1–26.
- GOUADAC, D. (1989): *Le traducteur, la traduction et l'entreprise*. Paris: Afnor.
- HEWSON, L. (1995): Detecting cultural shifts: some notes on translation assessment. In: I. Mason (ed.): *Cross-Words: Issues and Debates in Literary and Non-Literary Translating (L3 – Liège language and literature)*, s. 101–108.
- HOUSE, J. (1981): *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.
- HOUSE, J. (1997): *Translation Quality Assessment: a Model Revisited*. Tübingen: Narr.
- HOUSE, J. (2001): Übersetzen und Deutschunterricht. In: G. Helbig – L. Götze – G. Henrici – H. J. Krumm (eds.): *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. Berlin: de Gruyter, S. 258–268.
- HOUSE, J. (2009): *Translation*. Oxford: Oxford University Press.
- HOUSE, J. (2015): *Translation Quality Assessment: Past and Present*. London, NY: Routledge.
- HUTCHINS, J. (2005): Current commercial machine translation systems and computer-based translation tools. [Cit. 2019-01-09.] Dostupné na internete: <<http://www.hutchinsweb.me.uk/IJT-2005.pdf>>
- KUSSMAUL, P. (1995): *Training the Translator*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- LAROSE, R. (1989): *Théories contemporaines de la traduction*. Sillery (Québec): Presses de l'Université du Québec.
- MUNKOVÁ, D. (2013): *Prístupy k strojovému prekladu: modely, metódy a problémy strojového prekladu*. Nitra: UKF Nitra.
- MUNKOVÁ, D. – VAŇKO, J. et al. (2017): *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové). Analýza chýb strojového prekladu do slovenčiny*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- MUNKOVÁ, D. – WREDE, O. – ABSOLON, J. (2019): Vergleich der menschlichen, maschinellen und Post-Editing-Übersetzung aus dem Slowakischen ins Deutsche mittels automatischer Evaluation. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 64/2, s. 231–261.
- MÜGLOVÁ, D. (2009): *Komunikácia. Preklad. Tlmočenie. Alebo prečo spadla Babylonská veža?* Nitra: Engima.
- NEWMARK, P. (1991): *About Translation: Multilingual Matters*. Philadelphia, Adelaide: Multilingual Matters Ltd.

- NORD, Ch. (1991): *Text Analysis in Translation*. Amsterdam: Rodopi.
- PAPINENI, K. – ROUKOS, S. – WARD, T. – ZHU, W. (2002): BLEU: a method for automatic evaluation of machine translation. In: *ACL*, 2, s. 311–318.
- PRUNČ, E. (2002): *Einführung in die Translationswissenschaft. Band 1. Orientierungsrahmen*. Graz: Universität Graz, Institut für Theoretische und Angewandte Translationswissenschaft.
- PYM, A. et al. (2012): *The Status of the Translation Profession in the European Union*. London, New York: Anthem Press.
- QUAH, Ch. K. (2006): *Translation and Technology*. New York: Macmillan.
- SNELL-HORNBY, M. (1995): *Translation Studies: An Integrated Approach*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- SNOVER, M. et al. (2006): A study of translation edit rate with targeted human annotation. In: *Proceedings of Association for Statistical Machine Translation in the Americas 2006*. [Cit. 2020-25-06.] Dostupné na internete: <https://www.cs.umd.edu/~snover/pub/amta06/ter_amta.pdf>
- THURMAIR, G. (2005): Automatic means of MT evaluation. In: *ELRA-HLT Evaluation Workshop 2005*. [Cit. 2020-25-06.] Dostupné na internete: <<http://www.mt-archive.info/HLT-2005-Thurmair.pdf>>
- VANĽKO, J. (2017): Kategoriálny rámec pre analýzu chýb strojového prekladu. In: D. Munková – J. Vaňko et al. (eds.): *Mýliť sa je ľudské (ale aj strojové). Analýza chýb strojového prekladu do slovenčiny*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, s. 83–100.
- VILAR, D. – XU, J. – D'HARO, L. F. – NEY, H. (2006): Error analysis of statistical machine translation output. In: *Proceedings of the 5th International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC-06)*, s. 697–702.
- WAY, A. (2018): Quality expectations of machine translation. In: J. Moorkens – Sh. Castilho – F. Gaspari – S. Doherty (eds.): *Translation Quality Assessment: From Principles to Practice*. Cham: Springer, s. 159–178.
- WILLIAMS, M. (1989): Creating credibility out of chaos: the Assessment of translation Quality. In: *TTR*, 282, s. 13–33.

Summary

Assessing machine translation quality in translating journalistic texts from German into Slovak

This study focuses on the identification and classification of machine translation errors in translating journalistic texts from German into the highly inflectional Slovak language. The aim of the research is to evaluate the quality of machine translation via product analysis, namely using error analysis. We used the framework for the identification and classification of machine translation errors devised by the Vaňko and MQM-DQF error typology. We analyse two issues of error defined in the MQM-DQF error typology: accuracy, how precisely the target text represents the content of the source text, and fluency, linguistic (grammatical) correctness of the target text. We discovered that the most significant errors are in the area of lexical semantics, followed by complex sentence syntax and grammar.

Die im vorliegenden Beitrag diskutierten Ergebnisse wurden im Rahmen eines Forschungsprojektes gewonnen, das von den Agenturen APVV (Vertrag Nr. APVV-18-0473) und VEGA (Vertrag Nr. VEGA-1/0809/18) unterstützt wird.

KOTKOVÁ, Radomila: Čeština nerodilých mluvčích s mateřským jazykem neslovanským

Praha: Univerzita Karlova 2017. 154 s.

ISBN 978-80-246-3640-5

Vladimíra Bashir Géčová

Ústav cudzích jazykov, Lekárska fakulta, Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave
vladimira.gecova@szu.sk

Osvojovanie si cudzieho jazyka predstavuje zložitý proces získavania znalostí a kompetencií učiacich sa v prirodzených podmienkach, čo sa deje neuvedomovaným spôsobom. Analogicky to platí aj v prípade češtiny ako cudzieho jazyka, ktorú si osvojujú hovoriaci s neslovanským materinským jazykom. Kniha R. Kotkovej predstavuje výstižné prenikanie do danej problematiky.

Autorka v úvode svojej monografie naznačuje hlavný výskumný zámer, cieľ a inšpiratívne impulzy, ktoré ju k nemu viedli ako dlhoročnú pedagogičku a lingvodidaktičku češtiny ako cudzieho jazyka vedecko-pedagogického pracoviska ÚJOP UK (Ústav jazykovej a odbornej prípravy Univerzity Karlovej v Prahe v školiacom stredisku Albertov). Monografia pozostáva zo štyroch kapitol: 1. Teoretická časť; 2. Analýza chýb; 3. Výskumná časť; 4. Pedagogická aplikácia.

V prvej teoretickej kapitole sa venuje objasneniu základných lingvistických pojmov, poukazuje na diferenciáciu termínu osvojovanie si cudzieho jazyka (acquisition) a učenie sa cudzieho jazyka (learning), ako sú vnímané v českej, ale najmä anglosaskej lingvodidaktike. Podrobne sa venuje teórii osvojovania si cudzieho (alebo druhého) jazyka, pričom akcentuje, že existuje viacero teórií a konceptov osvojovania si jazyka. Dôležitým momentom je fakt, že každá z týchto teórií sa opiera o koncept osvojovania si materinského jazyka. Procesy osvojovania materinského a cudzieho jazyka vykazujú podobnosti a odlišnosti, na ktoré poukazujú komparatívnou analýzou rôzne koncepcie osvojovania. Podľa teórie behaviorizmu pri oboch procesoch osvojovania prebiehajú rovnaké mechanizmy, na osvojovanie cudzieho jazyka má silný vplyv porovnávanie jazykových systémov materinského a cieľového jazyka. Podobnosti medzi týmito systémami osvojovanie urýchľujú, odlišnosti ho spomaľujú. Formalisti zasa zdôrazňujú, že osvojovanie materinského a cudzieho jazyka prebieha analogicky, resp. že zahŕňa rovnaké procesy. Oba jazykové systémy sa formujú pomocou testovania hypotéz, pričom pri osvojovaní oboch jazykov sa môžu objaviť podobné typy chýb.

Do pozornosti autorka tiež dáva lingvistické (formálne) aj kognitívne (funkcionalistické) teoretické platformy, z ktorých každá skúma iné aspekty procesu osvojovania si jazyka na základe odlišných východísk, no napriek tomu môžu vzájomne koexistovať.

Osobitá pozornosť je venovaná koncepcii o medzijazyku (interlanguage) v teórii osvojovania si cudzieho jazyka. Odvoláva sa pritom na autorov, ktorí tento pojem zaviedli, L. Selinkera a R. Ellisa. V ich koncepcii medzijazyk reprezentuje jedinečný jazykový systém, ktorý má svoje zákonitosti a funguje ako koncept jazyka študenta cudzieho jazyka. Na medzijazyk má vplyv veľa faktorov. Jedným z najdôležitejších je jazykový transfer, či už pozitívny, alebo negatívny (tzv. interferencia), ktorý autorka vníma ako vplyv prameniari z podobnosti a odlišnosti cieľového jazyka a iných jazykov. Prikláňa sa k tvrdeniu behavioristov, podľa ktorých predstavuje jazykový transfer fenomén, ktorý v najväčšej miere

ovplyvňuje študentov medzijazyk. Na rozdiel od tejto koncepcie však nechápe jazykový transfer ako statický výsledok porovnávania dvoch jazykových systémov, a to materinského a cieľového jazyka. Vo svojom výskume taktiež nepoužíva metódu kontrastívnej analýzy, ktorej uplatnenie nachádzame v prácach predstaviteľov teórie behaviorizmu. Pozornosť tiež venuje aj ďalším kľúčovým pojmom v koncepcii osvojovania si jazyka, ktoré sa chápu ako prejavy jazykového transferu. V prvom rade ide o nadmernú generalizáciu pravidiel cieľového jazyka (tzv. overgeneralization), ktorá vzniká, keď študent vytvára defektné formy na základe svojich skúseností s inými štruktúrami v cieľovom jazyku. Ďalším charakteristickým znakom medzijazyka je tzv. fosilizácia či ustrnutie vo vývoji. Ide o stav, keď sa študent v procese osvojovania si druhého jazyka dostáva do štádia, keď jeho kompetencia pri osvojovaní si jazyka vykazuje zastavenie. Prejavuje sa to používaním chýb, ktoré robí naďalej, neodstraňuje ich, a tak nezlepšuje svoju jazykovú úroveň. Fosilizácia nemusí byť u študenta trvalá, prejavuje sa uňho v jednotlivých jazykových rovinách, nie zákonite naraz vo všetkých rovinách. Môže presahovať viaceré jazykové javy súčasne. Aspektom medzijazyka je tzv. variabilita, ktorá vzniká v dôsledku alternácie chybných a správnych foriem, resp. dvoch chybných foriem, ktoré nie sú výsledkom prerieknutia. Ide o tzv. systematickú variabilitu, príznačnú v počiatočných fázach osvojovania si jazyka. Takto osvojené štruktúry sú nahradené správnymi a ich počet narastá. Variabilita vzniká v dôsledku troch aspektov: lingvistického, situačného a psycholingvistického kontextu. Autorka skúma samostatný písomný prejav svojich študentov formou testov, a tak považuje príčiny vzniku variability vo svojom výskume za bezpredmetné.

Vyučovací proces môže mať, paradoxne, na študentov medzijazyk negatívny vplyv, pri ktorom vznikajú „naučené“ chyby. Nevhodnými učebnými postupmi vznikajú nesprávne osvojené návyky, ktoré vedú k fosilizácii. Môžu sa prejaviť vo všetkých jazykových rovinách. V podkapitole o učebných a komunikačných stratégiách naznačuje, že v lingvodidaktike je vymedzenie ich pojmov nejednoznačné. Pod učebnými stratégiami rozumie všeobecné prístupy k spracovaniu jazykových dát v procese učenia, resp. špecifické činnosti a správanie, ktoré používa študent na zlepšenie svojho vlastného učenia. Komunikačné stratégie predstavujú postupy, ktorými študent kompenzuje svoje cudzojazyčné zručnosti pri komunikácii v cudzom jazyku, napr. stratégia vyhýbania sa, parafrázy, výpožičky z materinského jazyka.

Na proces osvojovania jazyka tiež vplyvajú individuálne rozdiely – jazykový talent, motivácia, učebné štýly, stratégie, prístup k učeniu, strach z jazyka, osobitne vek a pohlavie. V tejto oblasti sa vyžadujú podrobnejšie výskumy.

V druhej teoretickej kapitole sa autorka venuje analýze chýb. Vychádza z konceptu vývoja analýzy chýb vypracovaného v 60. rokoch 20. storočia americkým lingvistom S. P. Corderom. Napriek inšpiratívnym impulzom tejto (svojho času) pokrokovej analýzy sa kriticky pozerá aj na jej nedostatky, akými sú heterogenosť analyzovaných dát, nesystematická kategorizácia chýb a nekomplexnosť opisu študentovho jazyka vychádzajúceho z analýzy chýb. Táto klasická analytická metóda sa stala východiskom pre koncept analýzy chýb založený na počítačovej technológii, resp. korpuse, tzv. computer-aided error analysis (CEA). Autorka pri analýze chýb postupuje podľa schémy, ktorú tvoria tieto kroky: 1. zber dát; 2. identifikácia chýb; 3. opis chýb; 4. vysvetlenie chýb; 5. evaluácia chýb. Detailne objasňuje pojem chyba a rozdiel v opozícii chyba „error“ – prerieknutie „mistake“. Opisuje problematiku vnímania chyby v teoretickej rovine a praktickej aplikácii, systematicky naznačuje kategorizáciu chýb podľa viacerých kritérií, a to z hľadiska lingvistického a podľa spôsobu realizácie chyby (tzv. povrchová klasifikácia). Z lingvistickej kategorizácie vychádza kategorizácia lexikálnych chýb, ktorá však nie je taká prepracovaná ako kategorizácia gramatických chýb. Autorka vychádza z delenia lexikálnych chýb na dva typy: 1) formálne chyby a 2) sémantické chyby (James 1998, Yang 2010). Formálne chyby

možno zaradiť do troch kategórií: 1) zradné slová, tzv. falošní priatelia (false friends) – formálne podobné slová, 2) vypožičané slová (misformations) aj kalky – neexistujúce slová s pôvodom v materinskom jazyku učiacich sa, 3) deformácie (distortions) – neexistujúce slová vytvorené z dôvodu neúplnej znalosti slova cudzieho jazyka. Sémantické chyby sa členia na a) chyby, ktoré sa týkajú pojmovej zložky významu aj kolokácie – neovládanie lexikálnych vzťahov a b) chyby v konotáciách. Autorka sa uvedenou klasifikáciou riadi vo svojom praktickom výskume. Z hľadiska explanácie príčin vzniku chýb delí chyby na: 1) interlingválne chyby (spôsobené jazykovým transferom), 2) intralingválne chyby (v dôsledku nadmernej generalizácie), 3) naučené chyby (vplyv vyučovacieho procesu), 4) strategické chyby (vznikajúce v dôsledku učebných a komunikačných stratégií).

V tretej časti svojej práce autorka objasňuje čitateľovi základné princípy, východiská výskumu, podrobná pozornosť sa venuje spôsobu zberu dát. Analyzovaný jazykový materiál tvorí 118 textov v písanej podobe s celkovým rozsahom 8477 slov ako súčasť pravidelných mesačných aj semestrálnych testov výučby semestrálneho kurzu češtiny ako cudzieho jazyka ÚJOP UK Praha-Albertov. Časové vymedzenie zberu dát predstavuje obdobie jedného akademického roka s celkovým počtom vyučovacích hodín 840. Študenti mali za úlohu vytvoriť ucelený text na zvolenú tému s konkrétnym rozsahom a stanoveným časovým limitom bez použitia akýchkoľvek pomôcok (gramatické tabuľky, prekladové slovníky, predpísané učebnice, cvičebnice v sylaboch kurzu a pod.). Výskumnú vzorku respondentov predstavujú hovoriaci s neslovanským materinským jazykom, ktorí si osvojujú češtinu na území cieľového jazyka, tzn. v českom jazykovom prostredí. Vekovú hranicu tvorí ukazovateľ 20 až 30 rokov. Za najdôležitejší aspekt pre výskum považuje autorka aspekt znalosti materinského jazyka a znalosť cudzích jazykov. Vo vstupnom dotazníku uviedli respondenti tieto materinské jazyky: albánčina, arabčina, angličtina, čínština, japončina, kórejčina, mongolčina, nemčina, gréčtina, španielčina a turečtina.

Pri spracovaní textov a identifikácii chýb vychádza autorka z trojdimenzionálnej lingvistickej klasifikácie vytvorenej pre Louvainický korpus FRIDA (French Interlanguage Database), ktorú modifikuje na účely svojho výskumu, aby lepšie zodpovedala chybám v českom jazykovom materiáli. Vytvorila tak vlastnú kategorizáciu chýb, v ktorej člení chyby do týchto skupín: 1) formálne chyby; 2) morfosyntaktické chyby; 3) chyby v prepozíciách; 4) chyby v rode adjektív a zámen; 5) syntaktické chyby; 6) lexikálne chyby; 7) chybné použitie; 8) iné chyby. Autorka sa venuje podrobne klasifikácii každej skupiny chýb: vymedzuje, na akom teoretickom základe sa chyby vyčleňujú, a ilustruje ich príkladmi z testov. Komparatívnou analýzou si všíma výskyt jednotlivých typov chýb vo všetkých testoch, individuálne v testoch toho-ktorého študenta, sleduje frekvenciu výskytu chýb a ich zastúpenie v testoch ako celku a u jednotlivých študentov v priebehu osvojovania si češtiny počas akademického roka. Pozornosť sa venuje nielen kvantifikácii chýb, ale aj ich nárastu, resp. poklesu v jednotlivých referenčných úrovniach pri osvojovaní si češtiny v akademickom prostredí. Porovnáva tiež skóre správnosti indoeurópskych a neindoeurópskych študentov a vývoj správnosti za obdobie desiatich mesiacov. Všetky záznamy, zistenia, výpočty sú prehľadne zaznamenané v tabuľkách a grafoch. V časti Prílohy sú poskytnuté ukážky vybraných textov v originálnej rukopisnej forme a kvantifikačné tabuľky s výpočtami chýb.

Posledná kapitola sa venuje problémom pedagogickej aplikácie výskumu. Analyzujú sa najmä možnosti využitia hodnôt skóre správnosti na úpravu kritérií hodnotenia, na úpravu sylabov a pri úprave zadaní v testoch.

Autorkin zámer opísať a interpretovať medzijazyk študenta češtiny s materinským jazykom neslovanským na základe testových výstupov bol vo veľkej miere naplnený, pretože sa snažila analyzovať korpus chýb nielen z lingvistického pohľadu, ale aj z rôznych iných aspektov. Monografiu možno hodnotiť ako veľmi prínosnú publikáciu nielen v lingvistickej oblasti, pretože daná tematika a problematika presahuje diapazón štruktúrnej jazykovedy a je

významným príspevkom aj v oblasti aplikovanej lingvistiky, lingvodidaktiky, psycholingvistiky a pod.

Vzhľadom na skutočnosť, že obdobne zameraná odborná publikácia v slovenskej jazykovede absentuje, predstavuje monografia R. Kotkovej inšpiratívny zdroj, ktorý sa môže stať impulzom aj pre analogicky ladené výskumy (nielen) v slovenskom lingvistickom prostredí. Zároveň je inovatívnym príspevkom do stále nedostatočne prebádanej problematiky klasifikácie a analýzy chýb vznikajúcich pri osvojovaní si cudzieho jazyka.

Literatúra:

- CORDER, S. P. (1981): *Error Analysis and Interlanguage*. Oxford: Oxford University Press.
ELLIS, R. (1997): *Second Language Acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
JAMES, C. (1998): *Errors in Language Learning and Use*. London and New York: Longman.
SELINKER, L. (1974): Interlanguage. In: J. C. Richards (ed.): *Error Analysis. Perspectives on Second Language Acquisition*. England: Longman, s. 31–54.
YANG, W. (2010): A tentative analysis of errors in language learning and use. In: *Journal of Language Teaching and Research*, 2010, 3, s. 266–268.

ПІДДУБНА, Наталія: Теорія теолінгвістики: феномен біблійності в українській лінгвокультурі та омовлення релігійної картини світу (аналіз дискурсивної практики XIX ст.)

Харків: Майдан 2019. 456 с.

Aleksander Gadomski
Uniwersytet Opolski (Polska)
akazsimf@mail.ru

У ХХІ ст. сучасна українське мовознавство все частіше звертається до тих проблем, які з низки екстралінгвальних, передовсім ідеологічних, причин не були в полі зору науковців, однак на сьогодні дослідження яких активно надолужується. До таких, безперечно, цікавих і недостатньо досліджених питань в українському мовознавстві належить і теолінгвістика. Лише за останні роки вийшло кілька ґрунтовних досліджень, які так чи так стосуються теолінгвістики (маємо на увазі передовсім дисертаційні дослідження Н. Кравченко «Синергійність англomовного релігійного дискурсу (теолінгвістичний підхід)» (Одеса, 2017), Ю. Олешко «Староукраїнська проповідь XVII ст. у комунікативно-когнітивному вимірі» (Київ, 2016), О. Черхави «Реконструкція теолінгвістичної матриці релігійно-популярного дискурсу (на матеріалі англійської, німецької та української мов)» (Київ, 2017) та ін.). Однак досі в україністиці не було комплексного теолінгвістичного дослідження, тому вихід у світ рецензованої монографії, позначеної очевидною актуальністю й новизною, є на часі й заслуговує схвалення.

Праця Н. Піддубної має широку, однак цілком конкретну мету – «поглибити теорію української теолінгвістики, довести правомірність її виокремлення в українському мовознавстві як самостійної синтетичної науки й з'ясувати особливості вираження феномена біблійності в українській лінгвокультурі (с. 10).

Структура роботи логічно зумовлена поставленими завданнями. Вона складається зі вступу, списку прийнятих скорочень, чотирьох розділів, висновків, додатка, списків використаної літератури та ілюстративних джерел, покажчика імен.

Перші два розділи мають теоретичних характер, у них осмислюються ключові проблеми теолінгвістики, визначається теоретична база й методологічний інструментарій праці, даються історичні довідки, схарактеризовано стан розробленості проблеми в українському та зарубіжному мовознавстві, ідеться про вплив релігії на українську мову, її розвиток, розширення мовної картини світу шляхом омовлення релігійних концептів, творення відповідних лексичних значень, специфіку моделювання конотацій, прагматики тощо.

У першому розділі «Теолінгвістика як самостійний науковий напрям: його теоретичні засади. Історія української теолінгвістики. Лінгвофілософська категорія *сакрального*» всебічно розглянуто складні теоретичні питання щодо статусу теолінгвістики в сучасному мовознавстві, визначення її предмета, об'єкта, запропоновано дефініції одиниць цієї нової наукової дисципліни синкретичного типу, а саме теонему, яку Н. Піддубна, услід за А. Буєвич, І. Бугайовою, О. Гадомським, К. Кончаревич та ін., визначає як мовну одиницю теологічного змісту, «що може бути репрезентована у вигляді синтаксичних, фразеологічних, лексичних, словотворчих,

морфологічних, морфонологічних, фонологічних варіантів на відповідних ярусах мовної системи» (с. 29).

Н. В. Піддубна робить удалий діахронічний зріз основних етапів становлення теолінгвістики в українському мовознавстві, досліджує, хоч і не однаковою мірою, витoki цієї науки в працях О. Потебні, Л. Булаховського, О. Горбача, В. Німчука, І. Огієнка та ін., демонструє різноаспектність теолінгвістичних досліджень у сучасній україністиці. Особливу увагу акцентує на лінгвістичному потрактуванні категорії сакрального (сакруму) й на механізмах творення процесів сакралізації, десакралізації й ресакралізації, що є потужним джерелом динаміки мови, унаслідок чого «у мові розвивається полісемія, простежується актуалізація нових значень на основі метафори, унаслідок чого утворилася низка церковно-релігійних термінів та ін.» (с. 85).

У другому розділі «Ключові поняття теолінгвістики: релігійний стиль, релігійний дискурс, релігійний текст, релігійна мова, релігіолект» досліджено проблеми виокремлення релігійного стилю й релігійного дискурсу, розуміння й потрактування релігійного тексту, релігійної мови, релігіолекту.

Не обійдені увагою й інші актуальні питання сучасного мовознавства, зокрема ті, що торкаються питання статусу священної (сакральної) мови, вербалізації релігійних концептів як таких, що є ядром концептосфери релігійного дискурсу та відрізняються наявністю в їхній структурі сакрального компонента.

Цінним, як видається, є розділ третій «Біблізм — класифікаційний підтип теонемі, його багатоаспектний статус, системні зв'язки й проблема лексикографування», у якому здійснено комплексний й усебічний аналіз біблізмів як підтипів теонем із зазначенням типів формально-семантичної структури біблізмів, їхніх синтагматичних і дериваційних зв'язків, характеристикою прецедентних одиниць української мови, окресленням перспектив їхнього лексикографічного опрацювання у зв'язку зі становленням української «константної лексикографії».

Добрим здобутком Н. В. Піддубної є й четвертий розділ «Вербалізація релігійного складника в дискурсі (на прикладі аспектного аналізу мовотворчості Т. Шевченка, С. Руданського)», оскільки в ньому, як і варто було сподіватися, спроектовано теоретичні розробки авторки монографії у практичну площину. Цей розділ містить зразки дискурсивного аналізу, що спроектований на дослідження лінгвокреативної діяльності ключових постатей української лінгвокультури XIX ст. Пані Піддубна залучила до аналізу его-тексти — щоденник та листи Тараса Шевченка й Степана Руданського, а також художні поетичні тексти С. Руданського. Вибір дослідницького матеріалу добре мотивовано, адже відомо, що Т. Шевченко своєрідно вербалізував релігійні концепти і в живому писемному мовленні, мовленні інтимізованому, і в поетичних текстах. Ретельний аналіз омовлення Кобзарем релігійних концептів («Бог», «Віра», «Біблія», «Християнство» та ін.) дав змогу авторці стверджувати, що «лексика на позначення ключових релігійних концептів — це своєрідний засіб розкриття внутрішнього письменницького «Я» як релігійної мовної особистості» (с. 373), а певна десакралізація Бога — свідченням не стільки атеїстичного світогляду Т. Шевченка й С. Руданського, скільки впливом української сміхової культури й українських традицій, закріплених, зокрема, й у паремійному фонді. Зазначені письменники відтворили у своїх текстах типові погляди українців на релігійні поняття й реалії, змалювали, з одного боку, й сформулювали, з іншого, релігійну мовну свідомість сучасника. Дослідниця фахово показала, як зазначені письменники розвивали українську мову, її мовну картину світу шляхом омовлення актуальних на той час релігійних концептів, продемонструвала, наскільки добре знали вони Біблію й включали в тканину своїх текстів прецедентні релігійні феномени, репрезентували біблійну інтертекстуальність.

Особливо виразно це простежується в тих підрозділах, що стосуються ролі теонем як засобу відтворення релігійного світогляду в его-текстах Т. Шевченка, зокрема в особливостях семантичної трансформації релігійної лексики в щоденнику Кобзаря, своєрідності вербалізації в ньому релігійних концептів. Це уможливило висновок Н. В. Піддубної щодо біблійності як однієї з ознак его-текстів Т. Шевченка.

Загальні висновки, що завершують основний текст дослідження, чіткі, ґрунтовні, впливають з попередніх узагальнень і добре відбивають сутність виконаної роботи.

Загалом для монографії характерна оригінальна новаторська авторська концепція, чітко окреслена методологія, добре обґрунтування власних ідей, цікавий та багатий ілюстративний матеріал, що підкріплює теоретичні постулати.

Покращенню візуального сприйняття викладеного матеріалу сприяє й додаток, у якому вміщені схеми до розділів. Добре, що авторка монографії уклала й покажчик імен, уміщений у кінці книги.

Зрозуміло, що робота Н. В. Піддубної є однією з перших в царині української теолінгвістики, тому в ній залишилися відкриті питання, наприклад:

1. Викликає сумнів виокремлення дослідницею етапів розвитку релігійного стилю в українській мові, адже стиль – це не лише лексика і фразеологія, тому, як видається, говорити про перший етап розвитку релігійного стилю в українській мові, визначаючи його хронологічні рамки (VI–X ст.) не зовсім коректно, адже релігійний стиль все ж таки формується на базі літературної мови, якої в цей період ще не було.
2. Подекуди в теоретичних розділах бракує чіткості у висвітленні авторської позиції стосовно тих чи тих понять, у дефініюванні окремих термінів, що є ключовими в метамові роботи.
3. Безперечним здобутком авторки міг би бути оформлений як додаток словник, хай і короткий, теолінгвістичних термінів.

Зрозуміло, що наведені окремі зауваження та побажання не впливають на загальну позитивну оцінку виконаної роботи. Монографія Н. В. Піддубної є значним, глибоким, самостійним дослідженням актуальної важливої проблеми сучасного українського мовознавства, що стане в нагоді науковцям, викладачам, студентам і поглибить їхні знання у сфері теолінгвістики.

Удачное учебное пособие по методике РКИ (не только) для словацких студентов-русистов

(Бреусова, Е. – Репонь, А.: *Методика преподавания русского языка как иностранного. Учебное пособие для студентов*. Banská Bystrica: Belianum 2019. 154 s. ISBN 978-80-557-1602-2)

Ján Gallo

Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
jgallo@ukf.sk

В конце 2019 г. в словацком издательстве Belianum (издательство Университета им. Матей Бела в Банской Быстрице) было издано новое учебное пособие «*Методика преподавания русского языка как иностранного*» (*Metodika vyučovania ruského jazyka pre cudzincov*), обеспечивающее одноимённое освоение курса. На территории Словакии данное пособие представляет собой своего рода редкую (изданную вне грантовых проектов) публикацию. Это авторская работа двух соавторов – Е. Бреусовой, – кандидата филологических наук, доцента кафедры филологического образования и журналистики Сургутского государственного педагогического университета в г. Сургуте (Россия) и А. Репоня, кандидата филологических наук, старшего преподавателя на кафедре славянских языков Философского факультета Университета им. Матей Бела в Банской Быстрице (Словацкая Республика).

Мы разделяем точку зрения авторов на основное учебное пособие по методике РКИ, предназначенное для «оказания методической помощи в подготовке учебного материала и в организации учебного процесса на начальном этапе обучения русскому языку при отсутствии языковой среды» (с. 2) с чётко и ясно определённой целью: подготовить «студентов-филологов к самостоятельной профессионально-педагогической деятельности в качестве преподавателя русского языка как иностранного в основных, средних и высших учебных заведениях Словакии» (там же).

Данное, рецензируемое нами учебное пособие Е. Бреусовой и А. Репоня, предлагает «студентам – будущим учителям, обучающимся по специальности «Русский язык и литература», а также преподавателям русского языка как иностранного» (с. 2), но нам представляется, что некоторые теоретические аспекты будут также полезны и для тех, кто заинтересован в проблематике обучения и другим (кроме русского) иностранным языкам, не только в Словакии, но и за её пределами.

Хочется отметить, что представленное пособие Е. Бреусовой и А. Репоня, с нашей точки зрения, является в контексте Словакии своего рода успешным наследником ряда изданных по грантовому проекту КЕГА вузовских учебников по рассматриваемой проблематике (см. Petříková – Kupřina – Gallo, 2013).

Пособие, отличающееся чёткостью композиции и продуманной структурой, состоит из двенадцати разделов, в конце которых авторы приводят также вопросы и задания для самоконтроля. Составные части пособия – предисловие (с. 4 – 6), список литературы, содержащий отдельно основную и дополнительную литературу (с. 126 – 128), приложение, включающее дидактический инструментарий к восьми урокам (с. 129 – 152).

Следует признать, что объём учебного пособия не позволяет «объять необъятное», в проблематике методики РКИ и поэтому, мы вполне согласны с

намерением авторов представить «*основное учебное пособие*» (с. 2), оказывающее методическую помощь «*на начальном этапе обучения русскому языку в отсутствии языковой среды*» (там же), с целью помочь будущему учителю в «*подготовке учебного материала*» (там же), и в правильном выборе «*содержания учебного материала*» (с. 5). Авторы в пособии также достаточно убедительно представили «*основы методики обучения различным видам речевой деятельности*» (с. 6) и данный курс методики преподавания РКИ тщательно составили «*в соответствии с коммуникативно-деятельностной методической концепцией*» (там же). Для авторов немаловажным было также решить проблему оказания методической помощи будущему учителю в подготовке отбора текстов, требований к тексту, методических рекомендаций для разработки системы упражнений и определения места преподавателя в учебном процессе. В итоге нам представляется, что достижение перечисленных в пособии целей и задач в процессе усвоения студентами-филологами программы курса «*Методика преподавания русского языка как иностранного*», происходящего «*в ходе лекционных и семинарских занятий, дидактически управляемой самостоятельной работы и педагогической практики*» (с. 5), вполне удастся с помощью данного пособия осуществить.

С точки зрения методологии, Е. Бреусова и А. Репонь в рецензируемом нами пособии совместили классические методы педагогического, лингводидактического и лингвистического исследований, на основе анализа научных источников, учебных программ, методов педагогического самоанализа и других методов в педагогическом исследовании.

В первом разделе (*Методика преподавания РКИ как наука*) Е. Бреусова и А. Репонь вводят читателя в общую проблематику преподавания русского языка как иностранного, причём акцентируют теоретическую базу знаний, основную цель современной лингводидактики и методики преподавания РКИ с построением оптимальной модели обучения «*в центре которой будет находиться не преподаватель, а обучаемый*» (с. 7). Речь идёт также о постепенном расширении научных горизонтов лингводидактики, которая, согласно авторам, «*рассматривает новые проблемы и аспекты учебного процесса, проблемы овладения языком, исследует механизмы общения и речемыслительной деятельности, вырабатывает стратегии и тактики обучения*» (там же). В данном разделе авторы также знакомят читателя с основными задачами методики преподавания РКИ (приводят их в таблице на с. 9–10 с более подробным комментарием). Далее речь идёт о понятии *методика*, акцентируя своё внимание на методике как науке, как теории обучения русскому языку иностранных учащихся. В заключительной части данного раздела (с. 10–12) авторы освещают проблематику компонентов предмета методики как науки (цели обучения, содержание обучения, приём и методы обучения, средства обучения), причём приводят и свою авторскую наглядную схему связи и взаимообусловленности основных методических категорий с добавлением комментария (с. 12).

Во втором разделе (*Методика преподавания русского языка как иностранного и её связь с другими науками*) авторы выделяют шесть дидактических принципов в обучении языку, вытекающих из общей педагогики и приводят короткое толкование каждого принципа. Во второй части данного раздела Е. Бреусова и А. Репонь освещают связь методики с базисными (психология, психолингвистика) и смежными науками (социопсихолингвистика или теория речевой коммуникации, страноведение).

Методы обучения и их характеристика – это название третьего раздела, в котором понятие *метод* авторы рассматривают в трёх значениях – общеметодологическом, общедидактическом (с приведением наглядной таблицы на с. 15) и частнодидактическом (собственно методические методы). Много места авторы

отводят частнодидактическому значению. Оцениваем, что на основе приведённой традиционной таблицы методов-направлений в обучении языку (с. 16) Е. Бреусова и А. Репонь дают изложение каждого отдельного метода понятно, точно и ясно. Очень ценится и толкование авторами популярных в настоящее время интерактивных методов преподавания (кластер, двучастный дневник, кейс-метод или метод конкретных ситуаций, квест, метод проектов и метод дискуссии).

Особое место в рецензируемом пособии авторы в четвёртом разделе (*Урок как основной компонент учебного процесса*) отводят проблематике урока как основной единице учебного процесса. Кроме характеристики основных положений методического содержания урока (индивидуализация, речевая направленность, ситуативность, функциональность, новизна) авторы указывают требования к уроку (на с. 35 приводят шесть обязательных требований), типы уроков согласно двум общим классификациям (с. 35) и одной по Е. И. Пассову (с. 36). Затем Е. Бреусова и А. Репонь уделяют внимание целям урока русского языка как иностранного и более подробно рассматривают 10 основных традиционных этапов урока (с. 37–40). В рамках десятого этапа (домашнее задание) нельзя не согласиться с решением авторов добавить для начинающего учителя или преподавателя также, на наш взгляд, очень полезные практические примеры письменных и устных домашних заданий (во многих учебниках по методике они отсутствуют). Высоко оцениваем и включение подразделов *Речь преподавателя*, *Инструкция по выполнению заданий*, *Работа над ошибками* и *Коммуникативная ценность урока*, которые, хотя содержат небольшой объём полезной информации, для будущего специалиста – учителя иностранного языка, станут хорошим помощником.

В 5 – 7 разделах Е. Бреусова и А. Репонь объясняют основные вопросы, касающиеся фонетической системы русского языка, а также особенности обучения русскому произношению, грамматике и лексике.

В рамках пятого раздела (*Методика обучения русскому произношению*) положительно оцениваем, что авторы на с. 42–46, кроме таблицы русского алфавита и наглядных схем, дают ясную и понятную трактовку проблематики гласных и согласных звуков (в некоторых пособиях похожего типа эта трактовка даётся довольно сложно). И другие подразделы, включая представление видов фонетических упражнений, представляют собой профессионально обработанный учебный материал данного раздела.

При разработке шестого раздела (*Методика обучения грамматике*) ценным является приведение наглядных примеров имитативных, подстановочных, трансформативных и репродуктивных подготовительных упражнений (с. 61).

В седьмом разделе (*Методика обучения лексике*), на наш взгляд, хорошо разработана часть, выделяющая этапы работы над лексическими единицами (с. 64–65), а также часть *Формирование лексических навыков* (с. 68–71).

Комментируя составление четырёх последующих разделов (8, 9, 10, 11), затрагивающих проблематику методики обучения видам речевой деятельности (методика обучения аудированию, говорению, чтению, письму и письменной речи), которые для начинающего учителя русского языка (и не только для него) представляют собой в иноязычной среде незаменимое руководство по базовой информации, приходим к выводу, что они авторами разработаны замечательно и заслуживают самой высокой оценки.

В последнем, двенадцатом разделе (*Дидактические игры*), кроме теоретической трактовки проблематики игры как одного из наиболее интересных видов учебной деятельности, авторы – Е. Бреусова и А. Репонь – приводят сначала примеры некоторых видов коммуникативно-грамматических игр (снежный ком, работа с

карточками, кроссворды и др.), которые относят к играм «на элементарном уровне» (с. 110). Достоинством последующей части данного раздела являются тщательно подобранные конкретные примеры лексических, грамматических, фонетических, речевых и орфографических игр с указанием их целей и хода. С нашей точки зрения они, без сомнения, заинтересуют читателя и для начинающих (в том числе и опытных) учителей и преподавателей будут полезными в практике обучения иностранному языку. Мы также вполне согласны с рассуждением авторов о том, что иностранным учащимся *«игровые задания помогут создать на занятии особую атмосферу, способствующую творческому развитию учащегося, снять языковой и психологический барьер, воссоздать условно-реальную речевую ситуацию для развития коммуникативных навыков»* (с. 106).

Дидактический инструментарий к урокам, являющийся приложением к основному предложенному курсу лекций в данном пособии, представляет собой наглядный учебный материал (монологические и диалогические тексты, упражнения, пословицы и др.) восьми уроков. Этот тщательно подобранный учебный материал представляет собой наглядный пример работы с учебным текстом (в двух случаях и с текстом песни) по разным темам. По нашему мнению, приведённый авторами в дидактическом инструментарии учебный материал заслужил бы более детальной разработки в самостоятельном учебном пособии (учебнике) как пример образцовой работы с учебным или аутентичным текстом (в Словакии таких пособий и учебников «кот наплакал»).

Подводя итог сказанному, можно сказать, что при разработке рецензируемого пособия авторы использовали адекватную методологию и правильно организовали композицию. Таким образом, они представили студентам-филологам, а также учителям и преподавателям русского языка (не только) как иностранного наглядную и доступную публикацию. Актуальная и современная разработка данного пособия представляет собой выдающийся труд Е. Бреусовой и А. Репоня, которые обогатили словацкий книжный рынок со сравнительно узким кругом оригинальных учебных пособий, посвящённых методике преподавания РКИ. Хочется также отметить, что уже в настоящее время со дня своего издания (в конце прошлого календарного года) публикация, безусловно, нашла своих первых адресатов. Это ценное и профессионально составленное пособие, вызывающее положительное впечатление, заслуживает своего места и надлежащего внимания среди других публикаций, посвящённых методике преподавания иностранных языков с акцентом на русский язык.

Таким образом, в заключение следует отметить, что данное учебное пособие написано соответствующим научным и одновременно доступным языком и, в целом, без сомнения, представляется актуальной и серьёзной работой, вполне способной помочь при подготовке нового, современного поколения специалистов – будущих учителей иностранного языка.

Литература:

- ПЕТРИКОВА, А. – КУПРИНА, Т. – ГАЛЛО, Я. (2013a): *Введение в дидактику русского языка и межкультурную коммуникацию*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
 PETRÍKOVÁ, A. – KUPRINA, T. – GALLO, J. (2013b): *Didaktika ruštiny I*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.
 PETRÍKOVÁ, A. – KUPRINA, T. – GALLO, J. (2013c): *Didaktika ruštiny II*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove.

Obrázok 1 Верхняя часть обложки рецензируемого учебного пособия *Методика преподавания русского языка как иностранного* (2019)

Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným **GRIGORJANOVÁ, T. – GAJARSKÝ, L.: *Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným***

Brno: Tribun EU 2019. 127 s. ISBN 978-80-263-1544-5

Linda Krajčovičová

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

lindakrajco@gmail.com

Publikácia *Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným* sa venuje mimoriadne rozšírenému a dôležitému jazykovému fenoménu – medzijazykovej homonymii. Medzijazykové homonymá sa výstižne nazývajú aj termínom *faux amis* (falošní priatelia prekladateľa, ложные друзья переводчика). Je známe, že pôsobenie jedného jazyka na druhý môže mať pozitívny, ale aj negatívny vplyv. V prípade medzijazykovej homonymie môžeme hovoriť o negatívnom vplyve, čiže o interferencii. Interferencia môže byť vnútrojazyková a medzijazyková, ktorá môže nastať medzi nepríbuznými, ale najmä medzi príbuznými jazykmi, ku ktorým patrí slovenčina a ruština. Daná publikácia sa venuje práve týmto dvom spomínaným jazykom.

Publikácia *Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným* je súčasťou grantového výstupu projektu KEGA 013UCM-4/2019 *Vymedzovanie špecifik modelu „ruského sveta“ v ruskom jazyku, literatúre a kultúre* a je záverom niekoľkoročnej práce Tatjany Grigorjanovej, ktorá pôsobí na Katedre románskych a slovanských jazykov na Ekonomickej univerzite v Bratislave, a Lukáša Gajarského, ktorý pracuje na Katedre rusistiky na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Na tvorbe slovníka sa okrem autorov podieľali aj Katarína Čapičková, Veronika Drgoňová, Daniela Glasová, Michaela Mitasová, Ivana Šprincová, Nikola Turanová, Lucia Venhartová a Ivana Wojnarová. Veľkým prínosom pre vznik slovníka bola aj práca študenta rusistiky Igora Cintulu, ktorý dodal časť hesiel a ilustračného materiálu. Autori uvádzajú, že vznik slovníka bol podnietený záujmom študentov rusistiky o homonymiu na lexikografickom seminári, čo svedčí o potrebe študentov prehliadnúť si vedomosti v danej oblasti. Slovník je preto určený primárne pre študentov rusistiky.

Slovník pozostáva zo šiestich častí: 1. Úvod, 2. Výber heslových slov a štruktúra hesla, 3. Použité skratky, 4. Zoznam použitej literatúry, 5. Zoznam hesiel, 6. Slovníková časť.

V časti *Výber heslových slov a štruktúra* autori zrozumiteľne vysvetľujú, ako pracovať so slovníkom. Kompletný zoznam homonymných dvojíc v ruskom a slovenskom jazyku je uvedený v časti *Zoznam hesiel*. Publikácia obsahuje 610 rusko-slovenských homonymných dvojíc. Autori sa sústredili na homonymné dvojice, ktoré patria k rovnakému slovnému druhu. Súčasťou slovníkovej časti publikácie sú aj homonymá, ktoré sa svojou formou odlišujú viac ako iné homonymné dvojice (napr. опухоль–opuchlina) a ktoré môžu vyvolať nesprávne asociácie. Používatelia nájdu heslové slová zoradené podľa ruskej abecedy.

V slovníkovej časti sa heslá uvádzajú veľkými polotučnými písmenami v ruštine, za ktorými nasleduje ich slovenský preklad. Pod ruským heslom je uvedené homonymum v slovenčine, ktoré je preložené do ruštiny. Homonymá sú doplnené kolokáciami v slovenskom a ruskom jazyku. Na lepšie pochopenie a osvojenie si homoným sú pri každej dvojici uvedené príkladové vety v ruskom jazyku, ktoré autori vyexcerpovali predovšetkým z internetu a z korpusu ruského jazyka. V prípade polysémických slov (napr. бабка–babka) sú

uvedené iba ich odlišné významy. Používateľ slovníka určite ocení skutočnosť, že autori uvádzajú aj štylistické kvalifikátory, ktorých význam vysvetľujú v časti *Zoznam skratiek*.

Slovník rusko-slovenských medzijazykových homoným je unikátnym slovníkom svojho druhu nielen na Slovensku, ale aj v Rusku, a to svojím spracovaním, relevantným výberom hesiel a prehľadnosťou. Rôznorodosť zvolených hesiel umožňuje čitateľovi oboznámiť sa s homonymami z rôznych oblastí profesionálneho a každodenného života. Oceňujeme aj rozsah publikácie, pretože autori zvolili heslá, ktoré tvoria širšiu slovnú zásobu v oboch jazykoch, čo pomáha používateľovi efektívne pracovať so slovníkom. Výbornou pomôckou pre používateľov slovníka sú aj zaujímavé príkladové vety, ktoré napomáhajú lepšiemu zapamätaniu homonymných dvojíc.

Homonymá sú zradné slová, ktoré budia klamný dojem bezproblémového prekladu, a preto slovník hodnotíme ako mimoriadne prínosný pre tlmočníkov a prekladateľov či študentov rusistiky. Pri nesprávne preložených či pretlmočených homonymách sa výrazne posúva význam komunikovaného obsahu. Každý profesionálny používateľ jazyka by mal preto dobre poznať najpoužívanejšie homonymné dvojice, pretože ich znalosť pomáha vyvarovať sa nepresnostiam pri práci.

Keďže slovník je určený primárne pre študentov rusistiky, možno ho použiť ako výborný lingvodidaktický materiál na hodinách ruského jazyka. Študenti si vďaka pútavým heslám s príkladmi zasadenými do kontextu rýchlo osvoja rusko-slovenské homonymá.

V súčasnosti na Slovensku zaznamenávame stále väčší počet ruskohovoriacich ľudí, ktorí žijú, pracujú a študujú na Slovensku, a preto slovník určite poslúži aj im pri osvojovaní slovenského jazyka. Znalosť homoným pomáha vyvarovať sa nepríjemným faux pas, ktoré môžu používateľa priviesť do rozpakov, vyvolať úsmevné reakcie či znemožniť efektívnu komunikáciu.

Slovník je dôkazom hlbokých vedomostí a vysokej odbornosti autorov v oblasti medzijazykovej homonymie, na základe ktorých sa im podarilo skoncipovať jedinečný lingvodidaktický slovník. Recenzovaný slovník hodnotíme ako vysoko prínosný lexikologický, odborný a didaktický materiál, ako z obsahovej, tak aj z formálnej stránky a odporúčame ho všetkým záujemcom o zlepšenie vlastnej úrovne slovenského a ruského jazyka.

Poznáte aj túto učebnicu z odborného prekladu?**BUDNIKOVÁ, Lesia: *Súčasná slovenská ekonomická terminológia***

Užhorod: Užhorodská národná univerzita 2018. 160 s. ISBN 978-617-71-32-87-4

Jarmila Kredátusová

Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

jarmila.kredatusova@unipo.sk

Recenzovaná učebnica autorky Lesie Budnikovovej je primárne venovaná poslucháčom na Ukrajine na Užhorodskej národnej univerzite, kde sa vyučuje slovenský jazyk ako hlavná špecializácia v rámci translatológie. Ako však konštatuje autorka učebnice, materiál sa dá využiť aj pre iné odborné smerovania či zamerania, ako sú napríklad ekonómia, podnikatelia, pracovníci orgánov štátnej správy, ktorí vo svojej práci využívajú dvojjazyčné ukrajinsko-slovenské, resp. slovensko-ukrajinské termíny a terminologické spojenia, resp. všeobecnú lexiku z ekonomiky, bankovníctva, daňového systému a štátneho rozpočtu, podnikania v národnom aj svetovom hospodárstve.

Týmto okruhom (témam) je venovaný aj obsah učebnice, ktorý pozostáva zo šestnástich tém. Pri každej téme je uvedený na začiatku základný text obsahujúci potrebnú informáciu k téme, ktorá sa ďalej preberá a osvojuje, za textom premyslene nasledujú cvičenia s inštrukciami, ako napríklad: doplniť správne slovo do textu, doplniť slovo v správnom tvare, doplniť do kontextu vhodné spojenie, vytvoriť slová s rovnakým slovotvorným základom, doplniť správnu grafému, nájsť vhodné synonymum, nájsť vhodný ekvivalent k vyznačenému výrazu, všimnúť si medzijazykové rozdiely, preložiť vety, celky do ukrajinčiny, preložiť vety, celky do slovenčiny a pod.

Tematické okruhy sú nazvané podľa nosných tém, ktorými sú odpovede na otázku, čo vlastne ekonómia a ekonomika je (1), čo tvorí národné hospodárstvo (2), aké je hospodárstvo v Slovenskej republike (3), čo je to trhové hospodárstvo (4), aké sú výrobné faktory (5), aké sú základné formy podnikania (6), ako sa členia podniky (7), predstavené sú formy podnikania na Slovensku (8), (9), odpovedá sa na otázku, kto je to podnikateľ a ako sa ním stať (10), aké zmluvy podnikateľ potrebuje (11), referuje sa o vzniku a funkcii peňazí (12), podávajú sa informácie o bankovom systéme (13), finančných trhoch (14), témou je aj štátny rozpočet a daňová sústava (15), národné a svetové hospodárstvo (16).

Učebnica sleduje cieľ, aby si poslucháči všímali a uvedomovali všetky zvláštnosti ekonomických textov charakteristické pre slovenčinu aj ukrajinčinu, zvládli a osvojili si tento účelový „ekonomický“ jazyk, osvojili si jednoduché a pochopiteľné termíny, krátke výrazy, zvraty a naučili sa správne používať aj interpunkčné znamienka.

Všetky texty a témy sú doplnené krátkymi slovensko-ukrajinskými a ukrajinsko-slovenskými slovníkmi, ktoré sú kompaktné umiestnené tiež v osobitnej časti učebnice na jej konci a vytvárajú tak dvojjazyčné obojstranné prekladové odborné slovníčky z oblasti ekonomiky, čo je veľmi prínosná skutočnosť aj v oblasti dvojjazyčnej lexikografie.

Táto publikácia tak spĺňa kritériá, ktoré sú kladené na takýto typ učebnice, a dá sa využiť aj pri štúdiu slovanských jazykov a translatológie na Slovensku, napríklad v programe prekladateľstvo a tlmočníctvo: ukrajinský jazyk a kultúra v predmetoch z odborného prekladu a konzekutívneho tlmočenia. Nemusí sa využiť celá učebnica tak, ako je zostavená, ale môžu

byť vhodne vybrané a adaptované jej časti, napríklad aj pri tvorbe iných študijných materiálov z oblasti ekonomiky.

Učebnica obsahuje prílohu, ktorá predstavuje súbor konkrétnych a reálnych ekonomických textov z praxe ako v slovenskej, tak aj v ukrajinskej mutácii, čo je tiež prínosom aj možnosťou na ďalšie a rozšírené použitie.

ŠEDÍKOVÁ ČUHOVÁ, Paulína: Odkedy dokážem myslieť, prekladám. Postavy prekladateľov a prekladateľiek, tlmočníkov a tlmočníčok v súčasnej po nemecky písanej literatúre

Bratislava: ARThur, s. r. o. 2019. 160 s. ISBN 978-80-8207-052-4

Viera Krešáková

Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
viera.kresakova@umb.sk

Monografia, ktorej recenziu predkladáme, vyšla v rámci grantového projektu VEGA 1/0157/17 Literárne podoby migrácie. Jej kreatívny názov predstavuje citát z diela Natasche Wodinovej *Die gläserne Stadt*, jednej z troch kníh, ktoré autorka výstupu Paulína Šedíková Čuhová podrobne analyzuje. V súčasnosti už renomovaná prekladateľka sa venuje najaktuálnejším výskumným témam, akými sú istotne aj vnímanie a tematizovanie seba samého u migrantských autorov a autoriek. Vďaka migračným procesom žijú síce v ekonomicky a politicky stabilnej krajine, nadobudli, z pohľadu mnohých z nás, závideniahodnú schopnosť dvoj- a viacjazyčnosti, ocitli sa však v psychologicky zložitom stave reflexie dvoch svetov a kultúr. Autorka pre tento stav využíva termíny medzipozícia alebo medzipriestor či metaforický pojem tretí priestor Homiho K. Bhabhu.

Publikácia je rozdelená do piatich kapitol. Ambíciou prvej kapitoly je štandardne ponúknuť prehľad vedeckých publikácií, ktoré sa venujú téme literárnej postavy prekladateľa a tlmočníka v literárnom diele. Svoje vedecké sympatie autorka venuje predovšetkým viedenským translatológom Ingrid Kurzovej a Klausovi Kaindlovi, ktorých systematizujúce štúdie cituje v rôznych častiach práce. Využíva aj výsledky ich pokusov o charakterizáciu a typológiu postáv tlmočníkov a prekladateľov v literatúre.

V druhej kapitole nazvanej *Migrácia ako preklad* autorka predstavuje dve zásadné špecifiká interkultúrnej literárnej vedy: jej možnosť vytvárať multiperspektívne, ambivalentné a viacvýznamové texty a jej určitú nezávislosť a nepodriadenosť celkovému systému kultúry. Bhabhov pojem tretí priestor tu vníma ako priestorovú metaforu. Prekladateľov a tlmočníkov označuje ako „hybridné“ postavy, ktoré „umožňujú nahliadnutie do daného medzipriestoru, v ktorom pôsobia: do priestoru medzi jedným jazykom a inými, jednou kultúrou a inými, medzi dôverou a podozrením, medzi autorom a čitateľom, priateľom a nepriateľom, cudzím a vlastným“ (Šedíková Čuhová, 2019, s. 28). Ďalej špecifikuje postavy migrantskej literatúry, problém identity a predovšetkým problém destabilizácie postáv prekladateľov a tlmočníkov. Metodologicky ukotvuje svoj výskum najmä v sociologickom koncepte identity nemeckého sociológa Lothara Krappmanna a v koncepte kultúrnej identity Homiho K. Bhabhu.

V úvode tretej kapitoly pod názvom *Stereotypizácia postáv* venuje priestor úvahám o pokusoch viacerých súčasných literárnych vedcov vytvoriť typológiu literárnej postavy ako takej. Neskôr sa zamýšľa nad komparatistickou imagológiou ako metódou vhodnou na analýzu a odhaľovanie stereotypov literárnych postáv tlmočníkov a prekladateľov. Poukazuje tu na fakt, že aj literárne diela môžu prispieť k stereotypizácii tlmočníkov a prekladateľov ako literárnych postáv.

Teoretický diskurz venujúci sa literatúre autorov a autoriek so skúsenosťou migrácie uzatvára štvrtú kapitolu s názvom *Habitus prekladateľov a prekladateľiek, tlmočníkov a tlmočníčok*. Pri metodologickej analýze postáv tlmočníkov a prekladateľov vychádza Šedíková Čuhová z Bourdieuovej sociológie symbolických foriem. S cieľom overiť vhodnosť koncepcie zvolenej na analýzu vybraných diel aplikuje jej trojdimenzionálnu schému (fyzická, psychická a kognitívna dimenzia) na niekoľkých vybraných literárnych postavách tlmočníkov a prekladateľov.

V piatej kapitole predstavuje výsledky analýzy hlavných postáv tlmočníkov a prekladateľov troch skúmaných diel: *Der Russe ist einer, der Birken liebt* (2012; Rus je ten, ktorý miluje brezy) Olgy Grjasnowej, *Die gläserne Stadt* (1983; Sklené mesto) Natasche Wodinovej a *Alle Tage* (2004; Deň čo deň) Terézie Mory. V kapitole absentuje explicitné odôvodnenie voľby všetkých troch skúmaných diel. Postavy troch tlmočníkov (dvoch žien a jedného muža) s migrantským pozadím ovládajúcich niekoľko cudzích jazykov a trpiacich podobnými psychickými poruchami či emocionálnou nestabilitou spôsobenou ich pôsobením medzi viacerými kultúrami však smeruje k jednotnej koncepcii výberu diel. Autorka v závere kapitoly konštatuje, že aj napriek rôznym spôsobom stvárnenia je ich postavenie medzi viacerými kultúrami, spoločnosťami a jazykmi vnímané ako problematické a v závere vedie u každej postavy ku kolapsu. Ďalej sa možno domnievať, že silnou motiváciou pri výbere diel boli prestížne literárne ocenenia, ktoré všetky tri romány získali. V prípade románu Olgy Grjasnowej bola nepochybne silným motivujúcim faktorom autorkina skúsenosť s prekladom románu do slovenčiny (2014). Analyzovaný román *Sklené mesto* (1983) svojím oveľa skorším rokom vydania zdanlivo nekorešponduje s ostatnými dvoma (2004; 2012) ani s podtitulom monografie. Hlavná postava prekladateľky Nataše, pôvodom Rusky, ktorá s rodičmi emigrovala do Nemecka, však výborne zapadá do formátu vybraných hlavných postáv.

Vďaka novým migrantským vlnám a stále bližším dotykom s inými národmi sa téma vnútorného rozkolu jednotlivca medzi viacerými kultúrami stáva oveľa aktuálnejšou. Pre väčšinu monokultúrne založenej laickej aj odborne erudovanej verejnosti Slovenska je téma problematického postavenia človeka medzi viacerými kultúrami pomerne cudzia. Komplexnosťou spracovania témy sebavnímania a sebatematizovania migrantských autorov a autoriek predstavuje dielo Šedíkovej Čuhovej prvú vedeckú monografiu, ktorá v kontexte slovenskej literárnej vedy dopĺňa niekoľko odborných štúdií venovaných danej problematike. Autorkino využitie schémy fyzickej, psychickej a kognitívnej dimenzie umožňuje komplexný a štruktúrovaný náhľad do podstaty vnútorného rozporu literárneho hrdinu – tlmočníka a prekladateľa, ktorý je vyvolaný pôsobením viacerých kultúr. Didaktický rozmer monografia nadobúda vďaka vedomému a systematickému exkurzu do psychiky tlmočníka, a pomáha tak nielen pochopiť problém potomkov súčasných migrantov, v budúcnosti určite stále masovejší, ale aj priblížiť život v multikultúrnom svete. Jej využitie je tak možné pri výučbe so zameraním na teóriu interkultúrnej literatúry a interkultúrnú komunikáciu.

ŠTEFAŇÁKOVÁ, Jana: Rodovo symetrický jazyk v slovenskom a nemeckom jazykovom prostredí v kontexte európskej rodovej politiky a gender mainstreaming

Banská Bystrica: Belianum 2020. 312 s. ISBN 978-80-557-1697-8

Viera Krešáková

Katedra odbornej jazykovej komunikácie, Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
viera.kresakova@umb.sk

Úvodom sa žiada zdôrazniť dlhoročné výskumné snaženie autorky v oblasti európskej jazykovej politiky v tlačových médiách so zameraním na rakúske a slovenské tlačové médiá. Vo svojej ostatnej monografii predkladá výsledky výskumu rodovej problematiky v jazykovede, ktorá v nemecky hovoriacom priestore rezonuje oveľa silnejšie v porovnaní so zatiaľ málo rozbúrenými slovenskými jazykovednými vodami. Aj napriek kontrastívnemu výskumu rodovej asymetrie v nemeckom a slovenskom jazykovom prostredí práca má interdisciplinárny charakter.

Práca sa skladá zo šiestich kapitol. Prvých päť kapitol je venovaných teoretickým východiskám výskumu a šiesta – analytická kapitola predstavuje výskumnú správu s tabuľkami a konkrétnymi príkladmi zistených javov. V prvých kapitolách sa podrobne venuje pomerne neustálenej terminológii rodovej politiky v slovenskej lingvistike vo vzťahu k relatívne vykryštalizovanej západnej terminológii. Poukazuje na teórie, ktoré opisujú vzťah rodu a pohlavia a ich význam pre identitu človeka. Pri prehľade a definovaní pojmov systematizuje a analyzuje termíny spojené s rodovými výskumami ako *genderová* alebo *rodová identita*, *rodová socializácia*, *rodové stereotypy*, *rodová rovnosť* alebo aj definície pojmu *sexizmus* a *sexistický jazyk* v rôznych jazykoch a s ním súvisiace výskumy používania generického maskulína. Prezентuje snahy o riešenia tejto problematiky v slovenskom a v nemeckom jazyku v podobe rodovej špecifikácie alebo feminizácie, rodovej neutralizácie, prípadne takých prostriedkov ako prechýľovanie pomenovaní osôb alebo používanie spodstatnených prídavných mien.

Legislatívnymi a inými spoločensky akceptovateľnými riešeniami rodovej nerovnosti sa zaoberá v podkapitolách tretej kapitoly venovaných rodovej politike v jazykovede a vo verejnej politike rôznych krajín s akcentom na ich výklad v slovenskom a nemeckom jazykovom priestore. Taktiež uvádza uplatňovanie jednej z najdôležitejších domén politickej korektnosti – reguláciu jazyka a výsledky jej uplatňovania v rôznych krajinách merané indexom gender equality.

Vo štvrtej kapitole podrobnejšie analyzuje inštitucionálny a legislatívny rámec na uplatňovanie rodovej politiky v SRN, Rakúsku, Švajčiarsku a na Slovensku. Taktiež systematizuje dokumenty OSN, UNESCO a Rady Európy viažuce sa na politiku a legislatívu vo vzťahu k rodovej rovnosti. V snahe Európskej únie a Európskeho parlamentu o presadzovanie rodovo neutrálneho jazyka poukazuje na fakt, že neutralizácia rodu ako jeden z prostriedkov nie je adekvátnym riešením pri dodržiavaní rodovej rovnosti vo všetkých jazykoch.

V podkapitolách piatej časti autorka opisuje postavenie generického maskulína v nemeckom jazyku. Analyzuje zaujímavý nástroj na uplatňovanie rodovo vyváženého jazyka – zavedenie štvrtého rodu v nemeckom jazyku, nem. *Indefinitivum*, alebo aj iné stratégie na

obmedzenie používania generického maskulína, napr. tzv. Binnen-I (MitarbeiterInnen) a. i. a mieru ich uplatnenia v jazykovom prejave.

V empirickej šiestej kapitole autorka práce predstavuje výsledky výskumu rodovo vyvážených označení osôb v publicistických textoch nemeckého denníka *Süddeutsche Zeitung*, rakúskeho denníka *Die Presse*, švajčiarskeho denníka *Tages Anzeiger* a v nemeckom referenčnom korpuse DeReko. Konštatuje narastajúci výskyt rôznych spôsobov presadzovania inkluzívneho/rodovo vyváženého jazyka v nemeckom jazykovom priestore. Ako najčastejší prostriedok uvádza dvojité pomenovanie osôb. Výsledkom korpusovej analýzy publicistických textov v Slovenskom národnom korpuse je podľa autorky narastajúci výskyt rodovo vyvážených jazykových foriem v slovenskom jazyku, čo sa realizuje formou dvojitého označenia osôb v plnom znení alebo označením osôb s použitím lomky.

V závere autorka konštatuje očakávané intenzívnejšie uplatňovanie rodovo vyváženého jazyka v publicistických textoch nemecky hovoriaceho prostredia oproti nepotvrdenej hypotéze o málo intenzívnom presadzovaní sa rodovo symetrických označení osôb na Slovensku.

Práca ponúka bohatú teoretickú a terminologickú základňu tak pre oboznámenie sa s problematikou rodovej politiky v slovenskom a európskom jazykovom priestore, ale aj východiskovú bázu pre ďalšie výskumy zamerané na uplatňovanie rodovej politiky. Je potrebné vyzdvihnúť aj inšpiratívny potenciál práce, ktorý podnecuje nositeľov slovenského jazyka k uvedomelému a intenzívnejšiemu vnímaniu prostriedkov rodovej rovnosti, ale aj k ich samotnému uplatňovaniu.

Komplexnosť práce by bolo možné zvýšiť výskumom používania rodovo vyváženého jazyka v rozsiahlejšom jazykovom korpuse s obsahom textov hovoreného jazyka.

Материалы к биобиблиографии академика Мурадгелди Соегова за 2019 год (в связи с 70-летием со дня рождения ученого)

Шамухаммет Палванович Чарыев

Туркменский государственный университет имени Махтумкули
guvix95@gmail.com

Ключевые слова: ученый-гуманитарий, 70-летний юбилей, библиография за 2019 год

Keywords: the scientist-humanist, 70-year-old anniversary, the bibliography for 2019

Ссылаясь на последние работы по биобиблиографии действительного члена (академика) АН Туркменистана (с 1995 г.), профессора по специальности «Национальные языки» (с 1994 г.), доктора филологических наук (защита диссертации состоялась 20.12.1991 г., ученая степень была присуждена ВАКом СССР 31.01.1992 г.), которые были опубликованы в 2019 году в Словакии (Соегова, 2019, с. 62–73) и Турции (Sağlam, 2019, с. 453–465), и указав на то, что в них, естественно, не были зафиксированы работы ученого за тот год, мы в настоящем своем сообщении считали возможным ограничиться лишь приведением перечня его публикаций (их более 40 названий) за прошлый год, а также названий зарубежных журналов, где туркменский академик состоит членом редколлегий и редсоветов или же выступает одним из научных консультантов. Правда, отдельные статьи в нашем списке имеют свои варианты с близкими названиями, включенные в сборники, которые были изданы в других городах или странах.

В отличие от ранее составленных перечней работ ученого нижеприведенный список в основных своих показателях снабжен более и менее подробными аннотациями (*выделены курсивом*), заимствованные нами из журналов и сборников, на страницах которых напечатаны эти статьи. В самом начале списка **статей и научных сообщений Мурадгелди Соегова, опубликованных в 2019 году**, хочется приводить под номерами один и два его статьи, которые характеризует своего автора в его базовой университетской специальности филолога, а именно ученого-языковеда. В принципе нижеописанные статьи не поддаются строгой хронологизации из-за издания сборников и журналов в разных городах и в разное время 2019 года, которое не всегда соответствует фактически указанным номерам (месяцам) журналов и датам проведения конференций. 1. Несколько пометок тюрколога на полях страниц «Яфетической теории» академика Н. Я. Марра (информация к размышлению). In: *Язык: история и современность*. Научный, образовательный, культурно-просветительный э-журнал Кабардино-Балкарского государственного университета им. Х. М. Бербекова, 2, Нальчик, 2019, с. 100–109. [Цитировано: 2019-18-12.]. Доступно на: <<http://lan-kbsu.ru/>>

Статья содержит ответы автора на современные вызовы, вытекающие из не деактивирующего с течением времени наследия Н. Я. Марра (1865–1934), идеологически разгромленного марризма (иначе: яфетидологии или «нового учения о языке») как течения, вредного для дальнейшего развития науки о языке. В ней утверждается, что некоторые взгляды Марра до сих пор находятся в поле зрения исследователей, привлекая их своей неординарностью и научной перспективностью.

2. Две песни из туркменсахринской рукописи «Книги моего деда Коркута» (к 150-летию со дня рождения академика В. В. Бартольда). In: *Язык и культура*. Научный интернет журнал Центра исследования лингвокультурологии и переводоведения

Философского факультета Прешовского университета, 39–40, Прешов, 2019, с. 47–56. [Цитировано: 2019-30-12.]. Доступно на: <http://www.ff.unipo.sk/jak/rus/aktualnecislo_r.html>

Статья представляет собой первый русский перевод рукописи из Туркменсахры (Иран) знаменитой «Книги моего деда Коркута». Перевод снабжен предисловием и введением, в которых кратко освещены некоторые вопросы из истории нахождения, перевода и издания Дрезденской и Ватиканской рукописей, а также события, связанные с вновь приобретенным учеными манускриптом. В итоге устанавливается, что песни (главы) из новой рукописи – это просторные рассказы ранее известных событий.

3. О солнцепоклонничестве (тенгриастве) и огнепоклонничестве у древних тюрках-туранцев. In: *Горизонты цивилизации*, 10. Челябинск: Изд-во Челябинского госуниверситета, 2019, с. 451–462. На основе сравнительного изучения материалов из исторических источников, какими являются сочинения древнегреческих ученых Геродота и Страбона, китайца Сыма Цяня, ученого-энциклопедиста из Средней Азии аль-Бируни и некоторых других авторов, а также с широким привлечением языковых материалов рассматриваются вопросы, связанные с древним солнцепоклонничеством (тенгрианство), которое в последующем переросло в огнепоклонничество (зороастризм). Отводится особое внимание к изучению истории токуз-огузов (тугузгузов) – одного из прямых предков современных туркмен и других родственных народов. При этом обосновывается тюркское происхождение имени (прозвища) Заратуштры – пророка зороастризма.

4. Краткие этюды к тематике по древним тюркско-китайским связям. In: *Россия – Китай: история и культура*. Сборник статей и докладов участников XII Международной научно-практической конференции. Казань: Издательство «Фэн» АН РТ, 2019, с. 443–445.

На основе рассмотрения фактических данных из памятников древнетюркской письменности (VIII век), а также некоторых других источников вносятся на повестку дня отдельные актуальные вопросы, связанные с тюркско-китайскими отношениями того периода и более ранних эпох.

5. О некоторых прототюркских (туранских) этнонимах и топонимах (по данным сочинений Геродота и Страбона). In: *Алтайское языкознание: проблемы и исследования*. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, 18–22 июня 2019 г. Горно-Алтайск: Научно-исследовательский институт алтаистики им. С. С. Суразакова, 2019, с. 208–215.

Выносятся на рассмотрение специалистов, а именно историков языка и лексикографов вопрос о необходимости сначала сбора необходимых материалов и затем составления нового «Древнетюркского словаря» на основе древних иноязычных текстов. С целью обоснования проблемы приводится незначительное количество лексической фактуры в основном из сочинений Геродота и Страбона. Эти лексические единицы подвергаются соответствующему историко-этимологическому анализу для уточнения их подлинного первичного языка-источника.

6. К вопросу об отождествлении скифов с огузами: в посках рационального зерна путем сравнения основных источников. In: *Bilgamesh. International Almanac of Cultural and Social Studies*, № 1 Special edition. Алматы: Международный Центр сближения культур под эгидой ЮНЕСКО, создание которого утверждено 39-ой сессией Генеральной конференции ЮНЕСКО в 2017 г., 2019, с. 83–90.

7. Из скольких крупных племен состояли средневековые огузы? In: *XIII Конгресс антропологов и этнологов России*. Сборник материалов. Казань, 2–6 июля 2019 г.

Москва; Казань: ИЭА РАН, КФУ, Институт истории им. Ш. Марджани АН РТ, 2019, с. 187.

8. К вопросу о численности крупных племен средневековых огузов. In: *Мир Евразии: от древности к современности*. Сборник материалов Всероссийской научной конференции, 15 марта 2019 г. Том 1. Уфа: РИЦ БашГУ, 2019, с. 24–30.

На основе анализа данных из средневековых источников начиная с VIII века, уточняется количество крупных племенных объединений, входивших в состав огузов – прямых предков современных туркмен. При этом особое внимание уделяется к бозукам (бузукам), из которых вышли правители первых известных тюркских (огузских) государств.

9. Абу Наср аль-Фараби был уроженцем какого Фараба: сырдарьинского или амударьинского (к 1150-летию со дня рождения великого ученого). In: *Донецкие чтения 2019: образование, наука, инновации, культура и вызовы современности*. Материалы IV Международной научной конференции, 31 октября 2019 г. Том 5. Философские и психологические науки. Донецк: Изд-во ДонНУ, 2019, с. 121–124.

10. О первом градоначальнике Мерва после вхождения его в состав России (к 115-летию публикации «Закаспийских воспоминаний» генерала Максуда Алиханова-Аварского). In: *Город в контексте микро- и макроисторических процессов*. Сборник научных трудов Всероссийская научно-практическая конференция, 14 ноября 2019 г. Стерлитамак: Стерлитамакский филиал БашГУ, 2019, с. 115–118.

Статья посвящена установлению идентичности фигурантов из коллективной фотографии с лицами, которые упомянуты в «Закаспийских воспоминаниях» Максуда Алиханова-Аварского, а именно: Севериан Косых, хорунжий Соколов и Акмурад-сердар. Одновременно с этим затрагиваются некоторые вопросы, связанные с поездками автора воспоминаний в Мерв (современный город Мары) и мирного присоединения этого оазиса в состав России.

11. К 120-летию выпуска 2-го издания учебного пособия по туркменскому языку с примерами на кириллице и о его авторе. In: *Семнадцатый Славянский научный собор «Урал. Православие. Культура»*. Мир славянской письменности и культуры в православии, социогуманитарном познании. Материалы Международной научно-практической конференции. Челябинск: ЧГИК, 2019, с. 213–222.

Статья посвящена описанию жизни и деятельности одного из царских чиновников Закаспийской области подполковника Павла Поликарповича Шимкевича (1866–1900гг.). Ибо он одновременно является составителем пособия «Практическое руководство для ознакомления с наречием туркмен Закаспийской области», которое представляет собой одного из первых учебных пособий туркменского языка подобного рода. В нем впервые был апробирован опыт использования для письма туркменского языка кириллицы, которая спустя 40 лет после этого была принята официальным туркменским алфавитом, служившим до конца XX века.

12. Еще раз о Махтумкули-хане, виднейшей фигуре в истории туркменско-русских отношений конца XIX и начала XX вв. In: *Диалог культур и диалог в поликультурном пространстве*. Сборник статей XI Международной научно-практической конференции, 5–7 декабря 2019 г. Махачкала: 2019, с. 104–108.

13. Правдивые и не очень достоверные сведения о царском генерале М. К. Маргания (к 160-летию со дня рождения). In: *Вестник Калужского университета*, № 3. Калуга: Калужский государственный университет имени К. Э. Циолковского, 2019, с. 45–50.

В статье подвергаются к анализу сведения, содержащиеся в воспоминаниях, в сравнении с данными из других, наиболее достоверных источников с целью восстановления подлинных страниц из личной и ратной жизни генерала-абхаза

Малахия Кваджиевича Маргания (1859-1918), который среди своих подчиненных-туркмен был знаменит под именем Мерген-Ага. Он также вошёл в историю туркменской науки как один из авторов первого практического пособия, составленного путем сопоставления фактов русского и туркменского языков.

14. Еще раз о туркменском тёзке аварца Хаджи-Мурате – известного героя повести Льва Толстого. In: *Диалог культур в глобализирующемся мире. Диалог культур и культура диалога*. Материалы Всероссийской научно - практической конференции (с международным участием). Махачкала: АЛЕФ, 2019, с. 230–332.

В статье приводятся и анализируются новые материалы, относящиеся к жизни и деятельности туркменского Хаджи-Мурата, которые не были использованы в предыдущей публикации автора.

15. О полиглоте-туркмене, который носил русское отчество. In: *Коренные народы современной России: этноязыковые, правовые, социокультурные и духовные проблемы*. Материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной объявленному ООН в 2019 году Международному Году языков коренных народов, 26 апреля 2019 г. Уфа: РИЦ БашГУ, 2019, с. 296–300.

16. Об одном мифе с трагическими последствиями или политическое кредо туркменской элиты начала XX века. In: *Миф в истории, политике, культуре*. Сборник материалов III Международной научной междисциплинарной конференции. Севастополь: Филиал МГУ имени М.В. Ломоносова в городе Севастополе, 2019, с. 359–367. [Цитировано: 2019-25-12.]. Доступно на: <<https://sev.msu.ru/mif-v-istorii-politike-kul-ture/>>

17. Об одной туркменской старопечатной книге с автографом – дарственной надписью и некоторых других изданиях начала XX века. In: «Қазақ кітабы: Алаш қайраткерлерінің кітап басу ісінің дамуына қосқан үлесі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. Алматы: Қазақ университеті, 2019, с. 55–60.

На примере сборника стихов великого туркменского поэта-классика XVIII века Махтумкули, изданного в 1912 году в Астрахани полиграфическим способом в типографии Торгового Дома «А. Умеров и Ко», освещаются некоторые вопросы, связанные с жизнью и деятельностью его издателей А. Ниязи и А. Умерова, а также Б. Абдуллина, которому был подарен один из экземпляров этой книги с дарственной надписью А. Ниязи от мая 1927 года.

18. 20. Yüzyılın İlk Onyıllarında Arap Alfabetiyle Neşrolunan Türkemence Kitapların Sekiz Tanesi Üzerine Bir Deneme (Kısa Açıklamalarıyla Dış veya İç Karağının Resimlerinde). In: *Хаковские чтения – 2019*. Материалы Международной научно-практической конференции молодых ученых, 21–23 ноября 2019 г. Казань: Издательство Казанского университета, 2019, с. 142–146. [Цитировано: 2019-12-10]. Доступно на:

<https://kpfu.ru/portal/docs/F_1510959888/Sbornik_Khakovskie_Chteniya_2019.pdf (Ş.P. Çarîyevle ortak yazar olarak)>

Сообщение посвящено краткому описанию восьми туркменских книг, выпущенных на арабской графике в первой трети XX века. Оно также снабжено соответствующими рисунками обложек или титульных листов этих книжных произведений.

19. О некоторых архивных документах, характеризующих представителей туркмен-мусульман и их отношение к властям в первые десятилетия XX века (к 100-летию составления первого из них). In: *Ислам и исламоведение в современной России*. Сборник докладов Всероссийского исламоведческого форума. Махачкала: АЛЕФ, 2019, с. 338–343.

В статье воспроизводятся две группы архивных документов, первая из которых характеризует вполне положительное отношение представителей туркменского мусульманского духовенства к большевистской власти, даже поддержки ее политики в конце 10-х годов XX века в отношении Англии. Вторая группа документов, напротив, свидетельствует о том, как в 30-е годы XX в. большевистская власть вела соответствующую работу, направленную на физическое уничтожение представителей мусульманского духовенства в Туркменистане или их депортации в другие, часто северные, регионы СССР. Бумажное тиражирование этих документов, многие из которых в настоящее время находятся только в Интернет-сайтах, недоступных по разным причинам простому обывателю, обеспечит надежность их сохранения для будущих специалистов-исследователей.

20. О трех офицерах-туркменах – участниках Гражданской войны в России. In: *Гражданская война на востоке России (ноябрь 1917 – декабрь 1922 г.)*. Сборник материалов Всероссийской научной конференции с международным участием. Новосибирск: Изд-во СО РАН, 2019, с. 424–430.

В статье приводятся научное описание основных жизненных вех и ратных подвигов генерал-майора Ораз-сердара, сына Дыкма-сердара, полковника Сейитмурада Овезбаева и подполковника Хаджи-Мурата (Ходжацелди Хаджимурадова), которые были активными участниками Гражданской войны в России. При этом основной упор делается на показ их командных действий на Запаскийском фронте в 1918–1919 гг. на стороне белых, в рядах которых генерал Ораз-сердар занимал должность Главнокомандующего фронтом, Сейитмурад Овезбаев служил начальником штаба армии, а Хаджи-Мурат руководил Объединением бывших фронтовиков – участников Великой мировой войны.

21. Надпись на армянском языке в первом Гербе Туркменской ССР. In: *Страны и народы Ближнего и Среднего Востока*. Том XXXII, часть I. Ереван: Изд-во «Гитутюн» НАН РА, 2019, с. 257–263.

22. Рассказ о двадцати четырёх (или почти как у Есенина). In: *Шаг в науку*. Сборник материалов II Международной научно-практической конференции, г. Грозный, 22 октября 2019 г. Махачкала: АЛЕФ, 2019, с. 312–319.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с репрессией руководителей и работников Ашхабадской железной дороги в 1937–1938 годах. Отдельно рассказывается об основных вехах жизни и деятельности Фёдора Ивановича Верстонова (1886–1938) и Александра Николаевича Кремлева-Лоскутова (1892–1938).

23. Еще раз о первом председателя Государственного ученого совета Туркменистана, авторе вводной статьи к сборнику Махтумкули 1926 года и других работ. In: *Актуальные проблемы гуманитарной науки: фольклористика, литературоведение, этнография, история, археография*. Материалы Всероссийской (с международным участием) научно-практической конференции. Уфа: ИИЯЛ УФИЦ РАН, 2019, с. 484–489.

В статье речь идет о жизни и деятельности первого председателя государственного ученого совета Туркменистана Б.Э. Бердиева. Подробно рассматривается работа Б.Э. Бердиева по сбору и публикации стихотворений великого туркменского народного поэта-классика Махтумкули. Автор также останавливается на жизни и творчестве Х. Дерьяева. Оба представителя интеллигенции туркменского народа были безвинно репрессированы.

24. О туркменских просветителях начала XX века (или о некоторых персонажах документального романа «Теке гызы Татьяна» А. Атаджанова). In: *Духовный мир мусульманских народов Евразии. М. Акмулла – великий башкирский просветитель XIX в. (XIV Акмуллинские чтения)*. Материалы Республиканской (с международным

участием) научно-практической конференции, 24 октября 2019 г. Том II. Уфа: Педкнига, 2019, с. 152–156.

25. Чем полезным отличалась деятельность начальников Закаспийской области кроме выполнения своих прямых должностных обязанностей. In: *Актуальные проблемы региональной истории: взаимоотношения центра и регионов в исторической динамике*. Материалы I Всероссийской с международным участием научной конференции, 7–8 ноября 2019 г. Ижевск: Издательский центр «Удмуртский университет», 2019, с. 147–155.

26. О влиянии первых казахских романов на первые туркменские драмы в начале XX века. In: *Театр тюркского мира: перспективы развития*. Материалы международной научно-практической конференции, посвященной Году театра в России, 23 декабря 2019 г. Казань: ИЯЛИ, 2019, с. 259–265.

В статье на основе анализа соответствующих материалов впервые в тюркском литературоведении устанавливается факт влияния первых произведений казахской реалистической прозы на первые туркменские сценические произведения, в частности, романа «Несчастливая Жамал» («Бақытсыз Жамал») Мыржакыпа Дулатова (1885–1935) и романа «Калым» («Қалың мал») Спандияра Кубеева (1878–1956) соответственно на драму «Ночь новруза или бедняжка Айджемал» («Новруз гижеси я-да гөргүли Айжесемал») Шемседдина Керими (1893–1937) и на драму «Без калыма» («Галыңсыз») Айтджана Халдурдыева (1908–1989).

27. О некоторых фактах из истории туркменского просторечия (по материалам устного фольклора). In: *Татарское языкознание в контексте Евразийской гуманитарной науки*. Материалы II Международной научно-практической конференции, 21 – 24 ноября 2019 г. Казань: Изд-во Казанского университета, 2019, с. 234–237. [Цитировано: 2019-28-11.]

Доступно на:

<https://kpfu.ru/portal/docs/F1153002111/Sbornik_Tatarskoe.yazykoznanie2019.pdf>

В статье в виде самостоятельных научных этюдов подвергаются лингвистическому анализу материалы устного фольклора, в которых содержатся интересные, почти забытые факты, характеризующие в той или иной степени отдельные этапы новой и новейшей истории туркменского просторечия.

28. Сыны Туркменистана в Сандармохе. In: *Ученые записки Петрозаводского государственного университета*, № 4 (181). Петрозаводск, 2019, с. 19–25.

Кратко освещается жизненный путь трех видных деятелей Туркменистана, расстрелянных в Сандармохе (Республика Карелия) 27 октября 1937 года – в день 13-летия образования Туркменской ССР. Основной целью работы является реконструкция биографий этих туркменских деятелей, погибших в годы сталинского Большого террора. На основе анализа нового конкретного материала указывается на то, что 58-я статья Уголовного кодекса РСФСР (контрреволюционная деятельность) 1926 года (и ее последующие редакции) послужила юридическим основанием для проведения карательными органами массовых репрессий, особенно в 1930-е годы, достигших своего пика в 1937–1938 годах. Не стали исключениями из этого общего правила и судьбы туркменских деятелей Кумушали (Кумуш Али) Бориева (1896–1937), Оразмаммеда Вепиева (Ораз Мамед Вафаев, 1885–1937) и Сейитмурада (Сеид Мурад) Овезбаева (1889–1937), которые 10 мая 1933 года были осуждены на 10 лет лишения свободы, а 9 октября 1937 года приговорены к высшей мере наказания. Данная информация впервые вводится в оборот для широкого круга читателей.

29. О туркменах-политзаключенных Воркутлага в 30-ые годы XX века. In: *Гуманитарное знание и духовная безопасность*. Сборник материалов VI

Международной научно-практической конференции (г. Грозный, 6–7 декабря 2019 г.). Махачкала: ЧГПУ, АЛЕФ, 2019, с. 359–366.

Туркмены, которые содержались в Воркутинском исправительно-трудовом лагере, согласно анализу автора статьи ха-рактеризовались следующими категориями: умерли в тюрьме, не до-жив до конца своего срока, расстрелянные по приговору «тройки», переведенные в другие лагеря, освободили в связи истечением срока заключения и заключенные с не выявленными до конца судьбами. По глубокому убеждению автора, вспоминать наших дедов и прадедов, репрессированных по политическим мотивам в 30-е годы XX века, поимённо – наш человеческий долг.

30. Боевой конь Гыр-ат эпического богатыря Гёр-оглы через призму реальных образов и сакральных представлений. In: *Айкан. Международный общественно-политический, научный и литературно-художественный журнал*, 2 (112). Алматы: Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 2019, с. 112–122.

В статье проанализированы некоторые стороны реальной и сакральной истории знаменитых нисейских (парфянских) коней, которые в последние столетия получили широкую известность во всем мире под названием «ахалтекинский конь». Ярким представителем этой породы лошадей является боевой конь Гыр-ат главного героя одноименного туркменского эпоса «Гёр-оглы».

31. К 90-летней годовщине выхода в свет первой туркменской научной грамматики и туркменского переводного словаря. In: *Miras / Heritage / Наследие*, 3. Ашхабад, 2019, с. 39–54 (с идентичными русскому оригиналу переводами на английский и туркменский языки).

32. Чем не угодили своих партийных руководителей члены, в том числе историк-академик, вновь образованной Академии наук Туркменской ССР. In: *Преподавание истории в школе и вузе: актуальные проблемы методики и методологии*. Материалы Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Чебоксары, Изд-во: Чувашский государственный педагогический университет им. И. Я. Яковлева, 2019, с. 272–283.

На примере событий из истории туркменской науки освещаются вопросы, связанные с жизнью и деятельностью первых членов Академии наук Туркменистана, а именно Оразмурада Джумаева, Гаиба Непесова и Баймухамеда Каррыева, которые со стороны местных представителей сталинского режима, существовавшего в начале пятидесятих годов прошлого века, были сурово наказаны путем лишения своих ученых степеней и званий.

33. Than members, including the Historian-Academician, again formed Academy of Sciences of the Turkmen Soviet Socialist Republic have not pleased the Party Heads. In: *3rd International Symposium on the Silk Road Academic Studies*, 3–5 May 2019. Book of Abstracts. Belgrade: ICCAC, 2019, p. 124.

34. Пытливый ум ученого или правдивая фантазия писателя или же и то, и другое: о писателях-членах Академии наук Туркменистана. In: *Источник. Историк. Политика*. Материалы Международной конференции, 5–7 июня 2019 г. Уфа: ИИЯЛ УФИЦ РАН, 2019, с. 343–356.

35. Чем привлекателен для наших современников памятник вождю, воздвигнутый в Ашхабаде в 1927 году. In: *Диалоги о культуре и искусстве*. Материалы IX Всероссийской научно-практической конференции (с международным участием), 17–19 октября 2019 г. Пермь: Перм. гос. ин-т культуры, 2019, с. 215–224.

Наряду с освещением научных вопросов (история создания, со-здатели, ковровые орнаменты, языковые данные и др.) в статье приводятся личные ощущения автора настоящих строк и фрагменты из его личной жизни, связанные с памятником В. И. Ленину в Ашхабаде, который был воздвигнут еще в 1927 году.

36. 1969'dan Başlayarak Son 50 Yıl Boyunca Kutadgu Bilig'le Birlikte Yaşamak . In: *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı*, 26–28 Eylül 2019. Bildiri Özetleri. Ankara, S. 48–49.
 37. Об исторических лицах, изображенных в одной старой фотографии, и отдельно о штабс-капитане милиции Кульбатыр-сердаре. In: *Материалы VI Международной научной конференции «Народы и культуры Саяно-Алтая и сопредельных территорий», посвященной 75-летию Хакасского научно-исследовательского института языка, литературы и истории* (26–27 сентября 2019 г.). Абакан: Хакасское книжное издательство, 2019, с. 98–104.

Основной целью статьи является снабжение одной старой коллективной фотографии документальными подписями относительно присутствующих в ней 7 (семи) фигурантов. Более подробному описанию подвергаются ратные подвиги одного из этих фигурантов – Кульбатыр-Сердара, боевого соратника Тыкма - Сердара по Геоктепийскому сражению. 38. Огузы-бузуки, состоящие из двенадцати племен по «Огузнаме», в орхонских надписях представлены как токуз-огузы уч-огузы. In: *Материалы форума гуманитарных наук “Великая Степь”*. Часть 1. Нур-Султан: “Ғылым” баспасы, 2019, с. 283–290. 39. Еще раз о Николае Иомудском, а также о его рапорте от 14 января 1924 года (или о Хане Иомудском 3-м). In: *Вестник Казахстанско-Американского Свободного Университета*. Научный журнал. Выпуск 2. Общие вопросы филологии. Усть-Каменогорск, 2019, с. 36–44.

В статье раскрываются значимые подробности и важные детали из жизни и деятельности знаменитого Николая Николаевича Иомудского (1868–1928), сыгравшего важную роль в улаживании отношений туркменского населения с существовавшими властями в первой трети XX века. В приложении приводятся текст одного документа, характеризующего его в указанном нами вопросе.

40. О первых казахских романах и первых туркменских драмах (К вопросу о взаимовлиянии литератур тюркских народов в начале XX века). In: *Айқап. Международное общественно-политическое, научное и литературно-художественное издание*, 4 (114). Алматы: Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 2019, с. 80–85.

41. О русскоязычном полиглоте-туркмене, носившем еще и русское отчество. In: *Социальная онтология России*. Сборник научных статей по докладам XIII Всероссийских Копыловских чтений. Новосибирск: Изд-во НГТУ, 2019, с. 197–202.

Закрывающими сочинениями этого списка хочется называть два стихотворения – 8-строчное «Я со своим братиком» и 28-строчное «Подарок учителю» Мурадгелди Соегова (еще в 1989 году в качестве детского поэта ему был вручен членский билет тогдашнего Союза писателей СССР), включенные соответственно в «Книгу для чтения» (9-е изд.) для 1-го класса и «Родную речь» (5-е изд.) для 3-го класса туркменских школ Республики Узбекистан, которые выпущены в Ташкенте в 2019 году. Эти стихи ранее не были учтены биобиблиографами туркменского автора. Составители данных учебников, скорее всего, пользовались поэтическими сборниками автора или же подборками его стихов, появившимися в журналах Туркменистана десятки лет тому назад:

42. Jigim bile. In: *Welbegow G., Abdyllyayewa G., Hallyýew K. Okuw kitaby. Umumy orta bilim berýän mektepleriň 1-nji synpy üçin derslik*. Özbegistan Pespublikasynyň Halk bilimi ministrligi tarapyndan neşire hödürlenen. Dokuzynjy neşir. Daşkent: «O'zbekiston» neşirýat-çapghana döredijilik öýi, 2019, s. 125.

43. Mugallyma sowgat. In: *Abdyllyayewa G., Hallyýew K. Ene dili. 3-nj synp üçin derslik*. Özbegistan Pespublikasynyň Halk bilimi ministrligi tarapyndan tassyklandy. Başynjy neşir. Daşkent: «O'zbekiston», 2019, s. 131.

Научные журналы, где академик Мурадгелди Соегов состоит членом редколлегии и редсоветов, или же является одним из иностранных научных консультантов:

1. «Türkolojiya» (с 1996 года; г. Баку, Азербайджан); 2. «Гуманитарные исследования» (г. Астрахань, Российская Федерация); 3. «Проблемы востоковедения» (г. Уфа, Республика Башкортостан / РФ); 4. «Akademik Bakış» (г. Джалалабад, Кыргызстан); 5. «Вестник Тюркского Мира» (г. Махачкала, Республика Дагестан / РФ); 6. «Bilig» (г. Стамбул, Турция); 7. «Avrasya Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Dergisi» (Klosterneuburg, Austria); 8. «Страны и народы Ближнего и Среднего Востока» (г. Ереван, Армения); 9. «Научное обозрение Саяно-Алтая» (г. Горно-Алтайск, Республика Алтай / РФ); 10. «Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten» (г. Анкара, Турция); 11. «Dədə Qorqud» (г. Баку, Азербайджан); 12. «Miras / Heritage / Наследие» (г. Ашхабад, Туркменистан).

Наряду с этим еще отметим, что в 2019 году академик из Туркмении был включен в состав программного комитета (сопредседатель) Международной научной конференции «Актуальные проблемы современного социально-гуманитарного знания: advanced science», прошедшей в Кабардино-Балкарском государственном университете им. Х.М. Бербекова (г. Нальчик) и IV Международной научной конференции «Миф в истории, политике и культуре», прошедшей в филиале Московского государственного университета имени М. В. Ломоносова в городе Севастополе. Он также состоял одним из членов научного совета 5-го Международного симпозиума по религиозной истории горы Арарат (16–18 октября 2019 года, Турция), сборник тезисов выступлений на котором был обнародован 13 декабря 2019 г. (5. Uluslararası, 2019, с. VII). До этого туркменский ученый неоднократно был включен в состав научного совета международных конференций, проводимых в этой стране в разные годы и разными ее университетами. Здесь же укажем на то, что по сообщению Academia.edu (Academia Premium) от 27 декабря 2019 года имя Muradgeldi Soyegov упоминается (т.е. имеются ссылки на его работы) в 88 публикациях разных авторов, зафиксированных данной академией, скорее всего, в течение года (электронный). В последнее время в вузах и научных учреждениях многих стран ссылки на публикации того или иного ученого со стороны зарубежных авторов принимаются наряду с его публикациями в иностранных журналах в качестве основного показателя эффективности проводимой им исследовательской работы, а также как один из показателей признания его заслуг научной общественностью за рубежом. По нашему мнению, подобный подход оценки деятельности ученого имеет не только свои плюсы, но и определенное количество минусов.

В заключение хотим особо отметить, что 14 января 2020 года академику Мурадгелди Соегову исполнилось 70 лет. Он встретил свой юбилей, как свидетельствуют, в частности, вышеизложенные, упорным трудом на ниве любимой им науки. В связи с этим славным юбилеем наряду с его коллегами и учениками мы, родные и близкие (автор настоящей статьи приходится внуком академика – сыном его второй, младшей дочери), сердечно поздравляем ученого и желаем крепкого здоровья, и, самое главное, научного долголетия. Сам мой дед-академик уверяет всех нас в том, что в будущем он не собирается проводить новые исследования и публиковаться по их результатам, а как опытный член Ученого совета по защите докторских диссертаций по филологии, культурологии и искусствоведению, функционирующего при Президиуме АН Туркменистана будет выступать только лишь в роли научного руководителя или официального оппонента диссертаций, как это случилось 20 декабря 2019 года, когда он выступал первым официальным оппонентом при защите кандидатской диссертации

О. Ш. Гельдыевой, посвященной особенностям современной туркменской женской речи. В качестве одного из примеров участия в работе с научной молодежью вспоминает он также свое выступление на встрече с аспирантами Ашхабада, организованной Советом молодых ученых страны и проходившей 18 ноября 2019 года в вновь созданном Туркменском институте телекоммуникаций и информатики. Академик-филолог участвовал и участвует в работе секции по гуманитарным наукам государственной конкурсной комиссии, на заседаниях которой заслушаются доклады молодых ученых с целью выявления победителей среди авторов научных работ, поступивших по ранее объявленному конкурсу почти из всех вузов страны, а также многих профильных научных учреждений. Победителям конкурса по всем отраслям науки от имени Президента Туркменистана в торжественной обстановке вручаются ценные подарки (компьютеры и др.) и дипломы с его подписью, и эти торжества приурочиваются традиционно Дню науки, широко отмечаемому с 2008 года по всей стране 12 июня ежегодно¹.

Литература:

- SAĞLAM, S. (2019): Muratgeldi Söyegov. In: *Türkiye Dışındaki Türk Dünyası Türkologları. Dilciler*. 1. Cilt. Ankara: Akçağ Yayınları, S. 453–465 [Цитировано: 2019-02-12.] Доступно на: <https://www.academia.edu/upgrade?feature=searchm&trigger=single-work-page-related-works-onsite-ping&after_upgrade_path=%2Fmentions>
- Uluslararası (2019) Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumu (5th International Mount Ararat and Noah's Ark Symposium). 16–18 Ekim 2019 (16–18 October), Ağrı: Turkey.
- СОЕГОВА, А. М. (2019): К 50-летию художественно-творческой и 45-летию научной деятельности академика Мурадгелди Соегова. In: *Язык и культура*, 10/37–38, с. 62–73. [Цитировано: 2019-15-12]. Доступно на: <http://www.ff.unipo.sk/jak/rus/aktualnecislo_r.html>

Summary

Materials to biobibliography of Muratgeldi Soyegov for 2019 (in connection with the 70 anniversary from the date of a birth of the scientist)

On January, 14th, 2020 70 years to the large Turkmen scientist-humanist, academician Myratgeldi Soyegov were executed. In connection with this well-known date by annotation short data on it more than 40 articles published within 2019 in such cities of the Russian Federation what are are resulted: Kazan, Novosibirsk, Ufa, Nalchik, Makhachkala, Petrozavodsk, Gorno-Altai, Kaluga, Perm, Sevastopol, Cheboksary, Chelyabinsk, and also to Nur-Sultan (Kazakhstan), Ankara (Turkey), Yerevan (Armenia) both some other cities and the countries. The described publications are executed by their author in Russian, Turkish and Turkmen languages.

¹ *Примечание:* Накануне Дня науки, отмечаемого в России каждый год 8 февраля с 1999 года, в э-адрес туркменского академика поступило следующее письмо-поздравление: Уважаемый профессор! Разрешите поздравить Вас с Днем российской науки (Вы ведь имеете к этому прямое отношение; Ваши труды в России известны и уважаемы) и пожелать отличного здоровья и благополучия! С глубоким уважением, С. В. Серебренников, кандидат исторических наук (г. Кемерово).

Рис. 1. Академик Мурадгелди Соегов дает интервью корреспонденту канала TRT Турецкого государственного телевидения во время проведения Международного семинара по туркменскому языку в Hacettepe Üniversitesi (Анкара / Турция).